

Nagyapám, NEMESKÉRI-KISS MIKLÓS.

NEMESKÉRI-KISS SÁNDOR

PIPASZÓ

DERŰS EMLÉKEK
EGY VÁLTOZATOS ÉLETBŐL

Amit az ember el nem felejt,
Egyszer volt...
Röptében
stb. szerzőjétől.

II. KIADÁS

DR. VAJNA ÉS BOKOR, BUDAPEST

1941

A címlapot Repcze János tervezte

*Copyright 1941 by
Dr. Vajna György és Társa
Budapest*

FELELŐS KIADÓ: BOKOR DEZSŐ
96779. ----- ATHENAEUM ÍROD. ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA, BUDAPEST

Ajánlom gyerekeim
ILÜ és BÉLA-PÁZMÁN

*figyelmébe, azzal a kívánsággal, hogy
majdan ők is mosolyogva tekinthessenek
vissza életük kisebb-nagyobb hullámaira.*

PIPASZÓ.

Hát már a pipa is szól?

Igenis, hogy szól. De nem azt az alig hallható kedves kis sercegését értem, mely a fodrosra vágott, illatos, aranyszínű dohány lassú parázslásából ered, hanem a csendesen felszálló, selymesen kékes pipa-füstben megjelenő fátyolszerű képeket, melyek emiékzetünkben isten tudja hogyan kerülnek elő és egészen halk hangon beszélnek, amit csak akkor hallunk meg, ha körülöttünk minden csendes, csak a pipa szól...

Mindezt tulajdonképpen hiába mondom nem-dohányos embertársaimnak, de még az ideges cigarettázók s a jómódtól duzzadó szivarozók sem egészen értik meg, mert nem érezhetik át a pipázás békés báját, mondhatnám költészetét. Pipás embernek nyugalom kell, sőt egy bizonyos kényelem is; és idő, sok idő. Magaslábú bár-ülőkéken hadd szívják a »gyorsfogyatéku füstszippancsot«, de jó karosszékbe, kandalló mellé mégis csak illendőbb és alkalmasabb a jó öreg pipa.

Ha ideges vagyok, nem tudok pipázni; ha pipázom, nem vagyok ideges. Szenvedélyes politikai viták vagy szerelmi ömlengések nem valók pipaszó mellé, azonban »derűs emlékek egy változatos életből« így adhatók elő (és fogadhatók el) a legkönnyebben.

Ég a pipám, lassan száll füstje és fokozatosan bontakoznak ki belőle régi emlékeim; úgyszólván

rendszerűen ragadok ki belőlük egyes mozzanatok, melyek jobban maradtak meg lelkemben, elevebbül emelkednek ki az elmúlt idők egyre sűrűsödő kődéből.

Szeretek tarka benyomásaim között lapozgatni, mint gyerek a képeskönyvben, amidőn nem nagyon keresi az összefüggést, mégis örömmel kiált föl: »Nini, ez ló, ez meg hajóka ... az pedig egy néni! ...« Nálam is előfordultak lovak és hajókák; sőt nénik is, de másegyéssel vegyesen.

Legutóbbi két könyvemben¹ sok mindent kotortam elő régi emlékeimből, de még több maradt bolygatatlanul; a két könyv bármelyikének külön-külön adni folytatást jelenleg nem látszik időszerűnek, azonban elegendő anyagom van akár hosszabb csevegéshez is, melynek némely részei olvasóim lelkében valószínűleg meg fognak pendíteni egy-egy húrt, elővarázsolva hasonló természetű saját emlékeiket. Attól tartok azonban, hogy kevesen veszik maguknak a fáradságot eme gondolataikat le is írni és közre is adni, pedig igazán szívesen olvasok máseMBER apró emlékeiről, hiszen ezekből néha hívebb képet nyerek az íróról, koráról és környezetéről, mint hogyha részletes életrajzot adna.

Annyira megcsömöröttem a manapság szinte burjánzó önregényektől és önvallomásoktól, hogy lehetőleg háttérben igyekszem tartani saját személyemet és érzéseimet, inkább csak azt mondván el, amit láttam, tapasztaltam és hallottam. Lehet, hogy így helyenként kissé száraz lesz, ami azonban még mindig jobb, mint hogyha teletömném olvasómat olyan bizalmas gondolataimmal, melyek talán nem is érdeklik, — *köze* azonban egészen biztosan nincs hozzájuk.

Bizony régi dolgok ezek, sőt nem is mind saját élményem, hanem a már akkor is öreg szemtanuk

¹ »EGYSZER VOLT ...« és »RŐPTÉBEN«, Dr. Vájna és Bokor kiadása, Budapest, 1939 és 1940.

elbeszéléseiből hozok egyet-mást, aminek talán kár volna örökre feledésbe mennie. Félek, hogy a mai ifjúságot csak igen kis mértékben érdeklik a negyvenötven év előtti dolgok; viszont lehetséges, hogy már az utánuk következő nemzedék majd szívesen olvasgat régmúlt időkről; a korombeli olvasóknak pedig nem egy tárgy eléggé ismerős lesz ahhoz, hogy megítélhessék, vajjon helyesen láttam-e a dolgokat vagy sem.

Hogy csupa jelentéktelen apróságokról írok? Igen; dehát ha kissé magasabb szempontból vizsgáljuk életünket, annak összes mozzanatai tulajdonképpen jelentéktelenek, mert édeskevesén vannak, akiknek léte vagy nem-léte jelentős volna az emberi faj összességének szempontjából..

RÖPTÉBEN című könyvemről egy nagyon kedves és csinos fiatal főúri hölgy előttem azt a bírálatot mondta, miszerint nem szerette benne, hogy mindenről és mindenkiről *csak jót* mondok. Hát pedig ez kimondott célja volt annak a könyvemnek is, meg többé-kevésbé ennek is. A szegény olvasó manapság úgyszólván telítve van keserű beállítású anyaggal, szapulásokkal, epés gúnyolódással. Még én is hozzájáruljak el-savanyodásához? Nem jobb-e neki, ha csak a jót mutatom, a rossz fölött pedig elsiklunk? — Ha megharagítanak, írok majd csupa olyasmiről, ami rosszat tapasztaltam ebben az életben. De vajjon ezt is oly szívesen fogják-e olvasni, mint derűs írásaimat?

Türelmetlen vagy keserű ember ne vegye kezébe könyvemet, de egészséges kedélyű olvasó bizonyára talál benne olyat, ami a mai fárasztó ütemű életben pihentetni, sőt talán szórakoztatni is fogja, hiszen mozgalmas (és bizony már elég hosszú) élet folyamán halmozódott össze e szerény anyag. Ha megvolna bennem Mikszáth Kálmán humora, Herczeg Ferenc jellemrajzoló tehetsége, Csathó Kálmán asszonyismerete vagy Harsányi Zsolt történelmi érzéke:

valami ügyes regénybe illesztve talán élénkebben lehetett volna mindezt föltálatni; de e kiváló tulajdonságokhoz még regényírói képzelőtehetség is kellene, ami pedig nálam sajnos teljesen hiányzik és »Bitang aki többet ad mint amennyije van«. Mégis túlsokan követik el ezt a hibát, amelybe esni nem akarván, csak nagyon szerényen és egyszerű modorban szolgálom ki olvasóimat. Kérem fogadják szívesen.

CSIKÓ-ÉVEK.

Szokatlan módon, kérdéssel, illetőleg *kéréssel* kezdem: ha nem unják, közöljék velem néhány sorban, hogy *hány éves korukból ered legelső, tisztán megmaradt emléküik*, valamint, hogy mi is az az emlék, mely legelőször hagyott maradandó benyomást lelkükben. Kíváncsi vagyok, hogy hányan veszik maguknak a fáradságot és kik lesznek azok; ha elegendő anyagot kapok, esetleg azt is közölni fogom.

Az én első emlékem derűs is, meg gyászos is. A pestmegyei Albertin voltunk, nagyapám kúriáján, őszi tartózkodásra. A hosszú, üveges tornác déli végében történt az eset. Ragyogó napsütés vetett fényes, négyszög alakú kockákat a kövezett padlóra s én azokon annyira elgyönyörködtem, hogy — súlyos toilette-hibába estem . . . Valaki gyorsan fölkapott és szivaccsal-miegymással sietve helyrehozta ezt a tragédiát, melynek végén egy sötét ruhába öltözött, fehérhajú, fekete csipkefőkötős Nagyhatalom fölkapott és leghúsosebb felem még fel nem öltöztetett részére lapos kézzel csattanósan magyarázta meg magatartásom helytelenségét. Arra is tisztán emlékszem, hogy nem fájt, de mégis rettentően ordítottam, meggyőződésből. Benyomásom szerint a megtorló Nagyhatalom óriási méretű vala, pedig ennek megszemélyesítője dedanyám¹ egészen kicsike, töpörödött dáma volt,

¹ Szapáry Ferencné Almásy Rozália.

akkoriban már jóval túl a nyolcvanon. A következő év tavaszán halt meg, közvetlenül harmadik születésnapom előtt; a tragédia idején tehát pontosan két és fél éves voltam.

A következő, öntudatos és időbelileg meghatározható emlékem nagy öreg Királyunk gödi látogatása, amiről már másutt írtam; ekkor se voltam még négy éves.

Több hónapi eseménytelenség után: ugyancsak üveges tornác, de otthon, Gödön, amidőn azzal a kérdéssel járultam barnaruhás Anyám és zöldes, puha-kalapú Apám elé — ezek fontos részletek! — vájjon meddig kell még az életkoromra vonatkozó kérdésekre azzal felelni, hogy »négy és fél?« Mikor fogom már mondhatni, hogy »négy és háromnegyed?« (Ez annyiból mulatságos, hogy akkor már tudtam, miszerint háromnegyed több a félnél.) Szüleim összenézve mosolyogtak — nem értettem miért — és megnyugtattak, hogy nemsokára. Most meg azt kérdeztem, hogy mi a »Nemsokára?« — »Majd meglátod, kisfiam.« Amely felvilágosítással sehogyse voltam megelégedve és szomorúan néztem a kocsit után, melyben szüleim elhajtottak anélkül, hogy mindent megmondták volna, amit tudni szeretnék. — Azóta még messzebbre hajtottak el, pedig még annyi kérdeznivalóm lett volna ...

Következnek eléggé zavaros emlékek, melyben sűrűn szerepel egy szürkeruhás, franciául beszélő öregasszony, Angèle dadánk, valamint ennek magyar társa Mariska és valami Róza nevű komorna is; a két utóbbi mindig egymással beszélgetett, Angèle azonban velünk gyerekekkel, hát ezt jobban szerettem.

Ekkori emlékeimben a legnagyobb szerepet már öcsém, Géza viszi, aki akkor egy nálam sokkal kisebb, kövérebb és szótlanabb egyéniség volt és akit némi lesajnáló érzéssel szerettem, hiszen óriási korkülönb-

ség volt közöttünk, másfél év! Ez a nagy időkülönbség fokozatosan fogyott — Géza nemsokára kijelentette, hogy *csupán félévvel* fiatalabb nálam! — és hamarosan összenőttünk, méltó társai lettünk egymásnak az eleven gyerekeket jellemző sok betyárságban.

Egy másik tragédia is élénk emlékezetemben maradt, még »szoknyás« koromból: gödi baromfiudvarunkon egy gúnár sziszegve rontott nekem és kékre csípte felsőkaromat, — ez meglehetősen megmagyarázza akkori magasságomat is — én meg ordítottam, mint a fába szorult féreg.¹ A világért se mentem volna többé a libák közelébe. Tisztartónk nagyon kinevetett, pálcikát adott kezembe és rámparancsolt, hogy »Haj-haj!« harcikiáltással szaladjak neki a libáknak. Nem én, még csokoládéért sem! Erre elővette lovagló pálcáját és azt mondta, hogyha tüstént meg nem teszem, amit parancsol, ő ver végig rajtam, az pedig sokkal jobban fáj, mint a lúdesípés! és ízelítőül kissé rá is csapott meztelen lábamszárára. Mit volt tennem, szepegve bár, de engedelmeskedtem (»Haj-haj!«) és íme, a libák visszavonultak, sőt a veszedelmes fenevad gúnár is! Többé nem félttem tőle. (Későbbi életemben is nem egyszer segített a »Haj-haj!«-módszer.)

Nemsokkal később folyt le Géza öcsém kora ifjúságának nagy tragédiája is, amidőn beleesett a baromfiudvarunk közepén állott kacsaúsztatóba; tisztafehér ruhácskája egészen zöldes lett a sűrű és nem jószagú folyadéktól. Elismeréssel bámultam, hogy milyen nagyra tudta száját kitátani, pedig nem sírt, csak ordított. Az is megkönnyebbülést jelent, emellett pedig határozottan férfiasabb.

Ezekre az időkre esik az 1889-i párisi viláckiállítás, melyre szüleink már bennünket (többekévesbbé) »szobatisztává« serdült lurkókat is magukkal

¹ Székely mondás a »fá« alatt fá-csapda, a »féreg« alatt *medve*

vittek. Az Eiffel-toronnyal kapcsolatos szomorú nézeteltérésről már másutt írtam, de megmaradt két másik, igen élénk benyomásom is. Nagypámnak (N.-K. Miklós) volt Parisban a Rue de Varennes-en egy csinos kis palotája; franciául ez is »hôtel«, — aminek alapján szüleim házasságánál »jóakaró« vénasszonyok azt híresztelték, hogy Anyám egy *kocsmáros fiához* ment feleségül, mert hiszen hotel az nem lehet más, mint szálloda, szállodás és kocsmáros pedig némileg rokonfogalmak. Tehát a Rue de Varennes-i házban voltunk megszállva, amelyben énreám nézve csodálatosképpen nem a hozzátartozó kert vagy az istálló¹ volt a legfontosabb, hanem az egyik előszobából a lépcsőházba nyíló *kerek ablak* melynek izgató érdekességét még az is emelte, hogy oeil de boeuf-nek, ökör szemének nevezték, hát az gyönyörű. Csak az volt a nagy baj, hogy nem bírtam e szép kerek nyílásig fölérni, hogy kikukucskálhassak rajta. Odahúztam tehát egy asztalkát és midőn az se bizonyult elég magasnak, még zsámolyt is állítottam rá és arra másztam föl. De még mielőtt kinézhettem volna az áhított kerek lyukon, összedőlt az egész építményem, bevertem a fejemet és ráadásul még jól ki is kaptam. Nincs igazság a földön. Enyhítette keservemet, hogy Géza velem együtt bőgött, pedig ő nem esett le. Csak úgy, bőgött. Testvéri szolidaritásból.

No de hát még érdekesebb volt kint Saint-Angeban, nagyszüleim falusi birtokán, ahol egy nagy barátom, Théophile (kocsis) többször elvitt magával az erdőbe, üregi nyulakat fogni. Hátán hozott zsákból vadászmenyéteket húzott ki, beleeresztette a hálóval azonnal elzárt nyílású lyukakba, melyekbe az eszeveszetteen kirohanó »lapik« belegabalyodva rügdalódtak, míg Théophile hátsó lábaikat elkapva, tenyere élével tarkón nem ütötte őket. Akkor »el-

¹ Nagypám Parisban is magyar ruhás kocsiszt és sallangos szerszámú lovakat tartott.

aludtak«. Mikor ébrednek föl? Majd csak a lábasban. Mindjárt megértettem Théophile magasröptű jelképes beszédét.

Első külföldi utazásunk nekem már azért is emlékezetes marad, mert ekkor láttam először hálókocsit! Végtelenül érdekesnek találtam az egymás fölé helyezett ágyakat és szomorúnak, hogy azokon tilos volt föl s le mászkálni. Egyáltalában keserves, hogy a legtöbb dolog, amire kedvem volt, tilos, nem szabad, ezt se szabad, azt se. (De hát későbbi életemben is többnyire ez volt az eset.)

Egy másik körülmény, amire fölfigyeltem: odakint mindenki beszélt franciául, az inasok, kocsisok, de még a konyhalányok is, nem úgy, mint minálunk, ahol csak szüleim és a magunkfajta emberek beszéltek ezt a nyelvet is. (Lásd a népdalt: . . .) »franciául bóg ott a szamar is . . .«) Gézának végre is az idegeire ment a dolog és az őt megszólítókat azzal intézte el, hogy »Beszéljenek magyarul!« Amit bizony nem tettek meg.

Saint-Ange-tól nem messzire volt egy nagyobb község, Morét, ahol apácák tartottak iskolát és óvodát, ezenkívül pedig átlátszó, aranyszínű árpacukrot gyártottak, amit nagyon méltányoltunk. Másért is bámultam a nagy fekete-fehér bóbitás néniket: ujjaik között valami fából faragott csattogó dobozkát (castagnette) tartottak, melyből irigylésreméltóan szép kereplő hangot tudtak kihozni, figyelmeztetésül a zsvajgó gyermekhadnak. Jaj, ha én egy olyan »csattogót« bírtam volna magamnak szerezni! . . . Azt hiszem, később egy derby-lovat se kívántam annyira. És odahaza mennyire örültek volna e hangszernek! . . .

Körülbelül ebben az időben ért egyik legnagyobb csalódásom: hogy a karácsonyi ajándékot nem a Jézuska hozza! Ugyanis szüleim mindig nagy karácsonyfát állítottak a szegény gyerekeknek, mindegyikük kapott ajándékokat és jókora zsákot mindenféle édes-

séggel. Azt azonban láttam, hogy Anyám sajátkezűleg köti a meleg kendőket, sapkákat, mellénykéket és érmelegítőket, sőt azt is láttam, hogy sajátmaga rakja zsákokba a gyerekeknek szánt nyalánkságokat, — azután pedig azt mondja, hogy ne neki köszönjék meg, hanem a Jézuskának, mert az hozta . . . Meg aztán észrevettem azt is, hogy nekünk a Jézuska mégis többet hozott, mint a béresgyerekeknek. Pedig hát ő a legigazságosabb ... Nagyon elszomorodtam, midőn rájöttem, hogy az egész csak egy szép mese.

Emlékezetes napom volt az is, midőn szoknyácskám helyett az első nadrágot kaptam. Barna szövetből rövid nadrág, lent jobbról-balról néhány fényes fémgombbal, hát gyönyörű volt. Napestig dörzsölgettem a gombokat, hogy fényesebbek legyenek. De azért a régi sötétkék szoknyaruhácskámról nagyon sajnáltam a mell-részére fehér cérnából kivarrott agarat; meg is kíséreltem, nem lehetne-e ezt a ruhát is viselni, meg hozzá a nadrágot is. Dehát furcsák azok a nagyok: nem engedték.

Meg aztán az a nevezetes esemény, midőn a már vállamig érő sörényemet levágták! Most már aztán egészen férfi lettem, mondta Apám. Anyám egy kicsit könnyezett; Géza erélyesen követelte, hogy őt is *férfiasítsák*, hát neki is lenyírták sokkal szerényebb hajacskáját. Nem akartunk kalapot föltenni, mert attól tartottunk, hogy ezáltal nem látják meg, miszerint immár férfiak vagyunk!

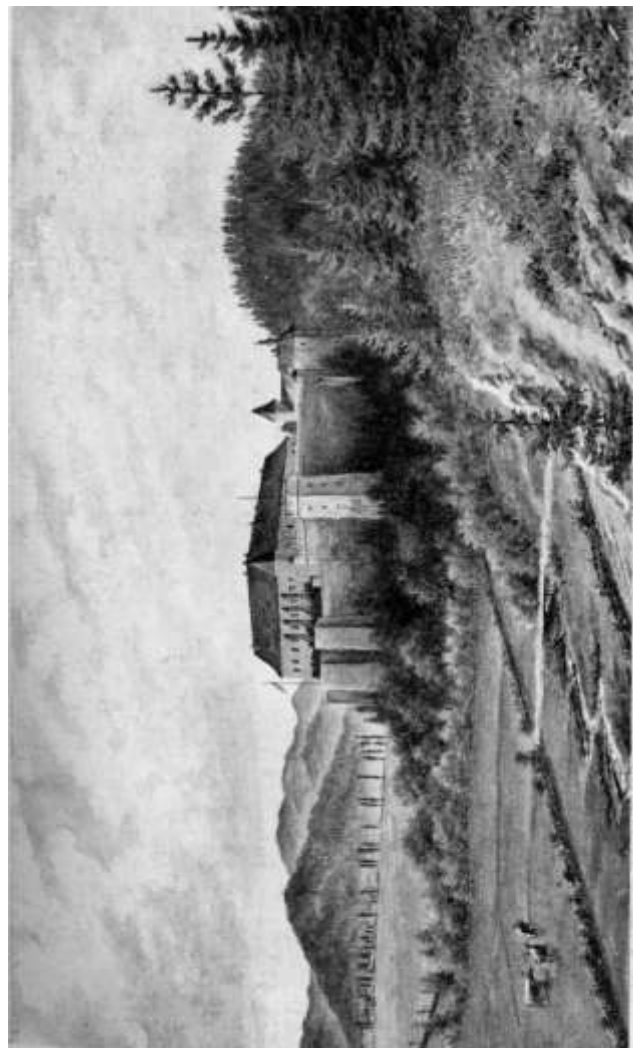
Zsenge koromnak egyik legjelentősebb eseménye volt a váci honvédhuszárok egy szakaszának gödi látogatása Czitó főhadnagy vezénylete alatt, mert ekkor tettek föl lóra legelőszőr. Tisztán emlékszem: iszonytató magas szürke volt, kézen vezették és néhány lépést ügettünk is! A kapát szorongatva zötyögtem, lélegzetem is elállott, de ekkora élvezetet még álmodni se mertem volna. Mikor vége volt, nem akartam leszállni. Sírás. Nyakleves. Csend.

Első lovamat (helyesebben *lovunkat*, mert közös volt az istenadta) nyolcéves koromban kaptam. »Ürge« volt a neve, apró pej kanca, rettentően rúgott és számtalanszor potyogtunk le róla. Tízéves koromban már saját lovat adtak, egy otthon nevelt arab szürkét, Furcsát, mely velem egy napon jött a világra és nagyapám mindjárt akkor nekem szánta; Ürgét Géza örökölte, kizárólagos tulajdonul. Most már hármásban járogattunk lovagolni öreg kocsisunk, Józsi felügyelete alatt, aki még évtizedek múltán is panaszkolt feleségemnek, hogy mennyi baja volt velünk; én mindig mindennek nekimentem ugratni (pl. vasúti sorompókat, rá a sínekre . . .) és persze rengeteget buktam, Géza pedig folyton a földet vizsgálta és ha valami szép bogarat vagy más érdekeset meglátott, rögtön leugrott érte, azzal se törődve, ha lova hazaszalad. Az ugratási dühömmel kapcsolatban gyászos emlékem is van. Igáslovainkat fogták ki, hát rámásztam egy Ingomár nevű nagy pejre és nekizavartam a kerítésnek, hogy majd átugratom. Szegény kocsiló persze nem értett velem egyet, megállt, én meg hiába erőlködtem vele. Jött tisztartónk egy nagy ostorral; már megőrültem, hogy majd segít a lovat áthajtani az akadályon; ehelyett azonban csihi-puhi, énrajtam vert végig úgy, hogy máig se tudom hogyan kerültem le a lóról. De azután békét hagytam az igáslovaknak. Természetesen igen nagy fordulópontot jelentett zsenge ifjúságunkban az *első puska* is, de erről, valamint az előző nyilazó-csúzlizó korszakról oly részletesen írtam »EGYSZER VOLT ...« című könyvemben, hogy nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni.

VÉGHLES. MIKLÓS NAGYAPÁM.

A nyarat mindig atyai nagyapám zólyommegyei birtokán, Véghlesen töltöttük, onnét ősszel Anyám szüleihez Albertire mentünk és csak a hideg idők beálltával költöztünk vissza otthonunkba, Gödre. Véghles nagy, erdőkborította hegyek között fekvő, árpádkori várkastély, ahol Anjou Róbert Károly özvegye, Erzsébet királyné lakott, majd pedig Mátyás király vadászkastélya volt. A vár északnyugati sarkán nagy, négyszögű torony, melyet Lundernának hívtak, ami valószínűleg a »lanterna« szóból ered, t. i. a néphagyomány szerint ezen gyújtották ama jelzőtüzeket, melyekkel a régi időkben egyik vártól a másikba adták tovább a híreket, megbeszéltek kulcs szerint. Délről Észak felé Gács, Divény, Véghles, Zólyom és Radvány várai úgyszólván pillanatok alatt közölheték egymással legfontosabb híreiket. A török is járt Véghles alatt, de be nem vette soha. Akkoriban Zeleméry Lászlóé volt, később (a Felvidék nagy részével együtt) a Csákyaké, azután Rákóczié és végül az Esterházyaké, akiktől nagyapám vette meg az 1867-i kiegyezés után. Most a szlovák államé; a park kivágva, a szép, árkádos folyosók áttörve, beépítve, a nagyúri várkastély kétszoba-konyhás lakásokká szétszabdalva, szóval e gyönyörű, középkori műemlék alaposan »ledemokratizálva« ... A XX. századbeli haladás nagyobb dicsőségére.

VÉGHLES VÁRA.

(Bene György festménye.)

RÉSZLET A VÉGHLESI VÁRKÁPOLNÁBÓL.

A várkastély kősziklán áll, melynek lábainál a Szalatna-patak csörgedezik és a Budapest—Ruttka vasútvonal vezet. Festőién szép hely, öles vastagságú falak, csupa bolthajtásos helyiség, nagy, árkádos udvar (mely lovardául is szolgált), hosszú folyosók. A külső, bástyázott udvarban színek tizenkét kocsi és remek istállók tizennyolc lóra, mindig tele a legjobb lovakkal, tizenkét kocsiló és hat háta. Persze nekünk gyerekeknek ez volt az egész vár legfontosabb része, habár elismertük, hogy a nagy várkápolna ugyancsak gyönyörű, főleg mert színes üvegablakain a család védőszentjei úgy voltak — neves festő által — odapingálva, hogy arcvonásaik hasonlítottak ama rokonainkéhez (nagyszüleink, szüleink, nagybátyáink stb.), akik neveiket viselték. Valóságos családi arcképcsarnok volt. (Ami a legmulatságosabb: e hasonlatosság nem megrendelésre Tett belehozva, hanem meglepetésül volt szánva a művész részéről.) No meg az óriási, boltíves konyha, félszobányi nagyságú tűzhelyével és fényes, vörösréz edényeivel; parancsnoka egy Kati nevű »szakácművész nő«, mindig kék ruhában, fehér kötényben, míg tiszta fehérbe öltözve a második szakácsnő és szép piros tót nemzeti viseletben, de mezítláb a sok csinos konyhalány. Mert hát nagy volt a ház és számos a személyzet, gyakori és sok a vendég. Nagypám felfogása szerint a nagyobb birtok nagyobb kötelezettséggel is jár, főleg a kisebb jövedelműekkel szemben. *Jövedelmet* mondott mindig és nem *vagyont*. Meg is magyarázta, hogy vagyon nem mindig jelent jövedelmet is; mert vagyon az is, ami a tudósnak fejében van, ha nem is hoz neki annyi jövedelmet, mint például egy boxbajnoknak — ökle!

Nevezetesek voltak szemünkben a bástya két pontján elhelyezett zászlórudak is. Az egyik nemzeti színűre mázolva, rajta tizenkétméteres piros-fehérvörös zászló, évenként háromszor, de egy héten belül; augusztus 18-án (őfelsége Ferenc József születése

napja), Szent Istvánkor és 25-én, Kossuth Lajos nevenapján. A másik rúd családi színeinkre, sárga-pirosra volt festve, családi zászlónk pedig olyankor mindig fent, midőn nagyapám Véghlesen tartózkodott.

Csak természetes, hogy Véghles vára állítólag tele volt »mátoh«-okkal, kísértetekkel, hiszen nagyapám vagy hat szekényi emberi csontvázat hordatott ki ama mély, ciszterna-szerű kutakból, melyek a vár sötét pincéiből a nyers sziklába vájva le egészen a várszikla tövében folyó Szalatna-patak szintjéig értek. E ciszternák eredetileg nyilván ivóvíz-szolgáltatására voltak szánva, csupán később tettek felső nyílásukra az ennek átmérőjénél csak valamivel kisebb, kerek fedőt, közepén vastengellyel. Midőn a teljesen sötét pincébe zárt szerencsétlenek éhségükben ide-oda járkálva ráléptek e fedőre, az lebillent, átfordult s az áldozat belebukott a mély verembe, rá a már ottan korhadó hullákra. Ki tudja meddig élhetett még ottan?... Ilyen kegyetlenségre állat nem képes, csak a »teremtés koronája«, az ember.

Nekünk gyerekeknek kedvenc kutató, kaparászó helyünk volt a vártól alig néhány száz lépésnyire fekvő hegytető romocskája: mintegy tizenöt méter átmérőjű, nyolc-szögletű falmaradvánnyal körülvett kicsi hely, melyen belül nagyapám ásatásokat végeztetett és néhány tucatnyi csontvázat is talált, de nem koporsókban, hanem egymás hegyén-hátán; a koponyák legtöbbször tetején szabályos négyszögletű lyuk, nyilván csákány nyoma. De ha így végeztek ki ennyi embert, miért kellett azokat egy külön épületbe temetni? Vagy elővár, őrtorony volt ottan? De akkor minek vittek oda hullákat? Titkok, amelyeket megfejtteni soha senki se fog.

A véghlesi személyzetből különösen négyen voltak nagyon szívemhez nőve: az öreg francia komornyik Alphonse, aki halászatni is elvitt magával, majd ennek nyugalmazásakor utóda, Jean-Claude Moreau,

állítólag I. Napoleon hasonnevű tábornokának le-
származója, azután nagyapám »testőrvadásza«, a hosszú
szőke bajszú Fekjács János (nemrég halt meg gödi
birtokunkon *hatvankét évi* hű szolgálat után, oda
temettük szüleink sírja mellé) és a Habada Palo
kasztellán zengzetes névre hallgató vár-őr, olyan min-
denes-féle, akinek hatáskörébe tartozott a *lomtár* is,
minden valamire való fiú kincseskamrája, ahol Palo
felügyelete (és néha enyhe ellenkezése) mellett ked-
vűnkre garázdálkodhattunk-rabolhattunk.

Mindig örvendetes esemény volt szemünkben, ha
lőtt vadat, őzbakot vagy vaddisznót hoztak a várba.
Ezt szorgalmasan végigtapogattuk-simogattuk, külö-
nös tekintettel a lőtt sebhelyre, melybe természetesen
első dolgunk volt amúgy se túlságosan tiszta mutató-
ujjúnkat beledugni. Hamar megtanultuk, hogy ama
darabokat, melyeken csak egy, de nagy lyuk volt:
Apám vagy valamelyik vadászvendégünk lőtte, míg
az erdőőri személyzet által a határ-pagonyokban el-
ejtett vaddisznókon több lyuk, de kisebbek. (Nem-
vadász olvasóimnak meg kell magyaráznom, hogy
urak egy golyóval lövik a nagyvadat, míg az egyszerűbb
emberek akkoriban még általánosan használták
a »fickót«, vagyis a tölténybe tett több apró golyóbist,
amivel sokkal könnyebb valamit eltalálni, ha nem is
messziről.)

Nagy izgalom, midőn Apám az erdeinkben csak
akkortájt elterjedő szarvasokból az első bikát lőtte
s azt fáklyák világa mellett hozták be a várba. Akkor
láttam szarvast először életemben. Iszonytató nagy
volt és szürke, meg akkora agancs rajta, hogy olyat
nem is képzeltem lehetségesnek. Nem is igen akartam
elhinni, hogy ezt az óriási csonttömeget a szarvas
minden évben elveti és helyette újat növeszt. De hát
csodálatos dolog is az.

A véghlesi vár alatt elterülő, néhány ezer holdnyi,
hegyekkel koszorúzott síkságon apróvad is volt, külö-

nősen szép fogolyállomány. Apám augusztustól kezdve hetenként kétszer foglyászott, amihez gyakran hívott egy-egy vendéget a környékbeli, megyei urak közül. Mi fiúk akkor még kölykök lévén, szerepünk csak a hajtóé, legfőljebb töltényhordozóé volt. A vendégek közül emlékszem Sztrakoniczky Kálmán főszolgabíróra. Azért jut eszembe különösen ez az úr, mert önála vettem először észre, hogy milyen óriási rangkülönbség van közte és Apám között. De nem ám azért, mert Apám akkor főispán, Sztrakoniczky meg »csak« főszolgabíró volt, hiszen inkább az lett volna az érzésem, hogy »bíró« több mint »ispán«; egészen más alapon történt nálam a rangosztályozás. Ugyanis Apám tíz lövésből kilenc-tíz foglyot lőtt, Sztrakoniczky pedig csak hármat vagy négyet. Hát ugyebár ez mutatja a rangkülönbséget és nem a cím vagy egyéb, előttünk teljesen mellékes körülmény. (Némi időbe telt az is, míg rájöttem, hogy a főispán nem mezőgazdasági hatalmasság; hiszen láttam, hogy az egyes majorokat járva az ispánok Apámat határozottan feljebbvalójuknak tekintették, amit természetesnek találtam, hiszen ő főispánjuk volt. Az főispán pedig elgondolásom szerint valami gazdatiszt-gyakornok lehetett; csodáltam is, midőn Apám *négyesfogam* küldött alispánunk, Csipkay Károly elébe s a kocsi-ból nem valami fiatal ispán, hanem egy nagyon előkelő megjelenésű, szakállas úr szállt ki és tegeződött Apámmal! Nehezen érthető dolgok vannak a világon.)

Habár azokon a napokon nem voltunk Véghlesen, hallomásból élénken emlékszem ama nagy ünnepekre, melyeket nagyapám a nagyon szép és kedves Natália szerb királyné* és serdülő fia, a szomorú véget ért Sándor trónörökös néhány napi véghlesi látogatása alkalmával rendezett. Utána sokáig játszogattunk

¹ Nemrég halt meg Parisban, teljesen elfelejtve, nyolcvankét éves korában.

még az apró, magyar és szerb zászlócskákkal, melyek ama napokon a vár díszítésére szolgáltak.

Néhány hónap múlva azután megjött a szerb rendjel-eső, — még négyes-kocsisunknak, Jánosnak is jutott egy »medália«. De Apám és nagybátyáim nem voltak hajlandók ezt olyan egyszerűen átadni, hanem ünnepélyt rendeztek neki, ahol egy nagy kupában, hevenyében összelöttyentett állítólagos »szerb nemzeti italt« (borovicska, terpentín, bors, paprika és fokhagyma) kellett egyszerre felhajtania, valamint egy előkészített és sodronyokkal ellátott kályhacsőbe mint telefonba hangosan megköszönnie a Belgrádban e célból hallgatódzó királynénak a medáliát. (Persze a nemzeti ital hatása alatt Jánosunk *Medália* királynénak köszönte meg a *natáliát*, de nagyon hangosan és háromszor egymásután, mert királynéhez beszélve így illik!)

Könyvemben többször szólok kocsisokról, aminek egyszerű magyarázata az a nagyon előkelő szerep, melyet falusi gyerekek szemében a kocsis jelent. Hogyne, hiszen gyönyörű, zsinóros ruhája, fényes csizmája és szép szalagos, darutollas kalapja van, mindig a lovakkal lehet, ostort tartva ülhet a bakon és onnét beszélgethet gazdájával! De észrevettük azt a nehezen meghatározható bizalmasabb viszonyt is, mely a kocsis és kenyéradója között rendszerint megvan; kocsisával természetesen többet beszélget gazdája, mint pl. béreseivel s így ez az egyszerű ember bizalmasabb, közlékenyebb is többi konvenciók kollégájánál; akárcsak a vadőrök, akik valahogyan szintén közelebb érzik magukat uraságukhoz.

Ez természetesen nemcsak minálunk volt így, de országszerte is, amire jó példa az alábbi kis eset:

Apám valamikor régen, talán fél évszázaddal ezelőtt néhány napi látogatáson Festetics Tassilóéknál volt Keszthelyen. Adott alkalomkor néhány percre egyedül maradt egyik öreg parádés kocsissal,¹ aki

¹ Tolnai János volt a neve.

nagyon tisztességtudóan megkérdezte, hogy Apám ismeri-e a — Királyt! Igen, be van neki mutatva. Miért?

— Hát mert akkor kérem *tessék szólni öfelségének*, hogy csináljon már a mi grófunkból *főherceget vagy legalább is herceget*, merthogy igen-igen nagy úr és amellett nagyon finom, derék, jószívű ember . . .

Apám válaszolta, hogy ez sajnos nem tőle függ, mire a kocsis tovább kérlelte, hogyha csak valahogyan lehetséges, mégis szóljon egy jó szót gazdája érdekében!

— Remélhetőleg élt még a jó öreg, midőn évek multán grófja hercegi rangot kapott; bizonyára szörnyen büszkévé tehetta a tudat, hogy a rangemelésben nyilván neki is volt némi szerepe!

Igen jószívű nagyanyám hetenként »egészségi napot« tartott a szegények részére, amidőn egész dél előtt tucatjával jött hozzája a vidék népe, kisebb-nagyobb bajaival; a komolyabb eseteket a mindig készenálló kocsik valamelyikével azonnal orvoshoz küldte, kisebb bibiket maga kezelgetett-kötözgetett. (E tulajdonság úgylátszik »anyósról menyére« öröklődik, mert Anyám is sokat foglalkozott a szegények egészségével, nem is beszélve feleségemről, aki már éppen valóságos kuruzsló, folyton járja a szegény betegeket, kötözget, borogat, orvost hozat és egyébként segít.)

Nagy udvarunkról külön csigalépcsőn jártak föl a tótok egy erre a célra fenntartott és árnikától erősen illatos szobába, ahol nagy és átható szagú patikás-szekrényben minden olyan gyógyszer volt fölhalmozva, melyet orvosi képesítés nélkül is szabad alkalmazni, vagyis hashajtó theák, kötöző és fertőtlenítő szerek, kenőcsök, stb. stb., de volt sok cukros víz és málnaszörp is, megnyugtatósul azoknak, akiknek tulajdonképpen semmi bajuk se volt, azonban mégsem akr.rtak üres kézzel hazamenni.

Nagyanyám eleinte minden betegének egy-egy ezüst forintost is adott »betegsegély« címén, ezt azonban hamarosan abba kellett hagynia, olyan tömege jelentkezett az állítólagos betegeknek. Amint ez az ajándékozás megszűnt, mindjárt kevesebb beteg is lett, sőt meg is üzenték, hogy *ha nincs forint, nem jönnek!* Ami szegény öreg dámát nagyon bántotta, nagyapám pedig szelíden kigúnyolta érte.

Nagyanyámnak egyébként is sok baja volt túlságosan jó szívével. Például egyszer egyedül sétálgatott a várhegy mögött elterülő, szinte templomszerű nagy tölgyesben — melyet a csehek azóta kiirtottak, mert ez is a parkhoz tartozott — és meglátott egy öreg embert, amint nehezen görnyedve cipelt a hátán nagy csomó tűzifát; megsajnálta, átvette tőle terhének felét és vele együtt levitte a faluba, házhoz szállította neki. Amint aztán fájo háttal, de a jótétől vidám lélekkel jött hazafelé, találkozott a lihegve siető erdőszel, aki megkérdezte, nem látott-e egy ilyen-és-ilyen kinézésű öreg embert erre jönni, a falu legmeggrögzöttebb *fatohaját*, akít most remélt tetten érni, de valahogyan »meglógott«. Kisült, hogy nagyanyám ennek a vén betyárnak segített lopni — saját fákat. Évekig volt mit hallgatnia nagyapámtól, aki szörnyen mulatott az eseten és mindig bosszantotta vele.

De volt nagyanyámnak abban a közeli erdőben más érdekes találkozása is. Egy délután arra sétálgatva a lábas tölgyesben meglátott egy jókora *medvét*, amint az a hegyről lecommogva tizenöt lépésnyire keresztezte előtte a sétautat, rá se hederítve; onnét egyenesen átvágott a szántóföldeken, közvetlenül egy major mellett, ahol sokan látták. Vájjon mi lehetett oka a medve eme szokatlanul bizalmas viselkedésének? — Mi gyerekek azután — csúzlival, nyállal, szélpuskával — még sokáig járkáltunk arra a helyre »medvét lőni«, de bizony soha többé nem jött arra.

Odafönt a Felvidéken két ügyvédünk is volt, régimódi kedves öreg urak: Zólyom városában Drottner Pál, Apám egykori nevelője, jókedvű köpcös bácsi, Besztercebányán pedig Kollár János, volt 1848—49-es kombattáns honvédtiszt, komoly természetű, majdnem komor ember. Amilyen rövid volt Drottner, olyan hórihorgas Kollár; akár Zoro és Huru. Mindkét »fiskális«-unknak megvolt a várban saját rendes szobája, ahol váltóruhát, miegymást tartottak és esetenként ott is háltak, mert bizony a vonatjárás akkoriban sem igazodott a dolgozó emberek munkaóráihoz.

Egyízben nagyanyám végigjárva a vár összes szobáit, úgy találta, hogy a rendellenes hosszmeretű Kollár ágya csupán rendes hosszúságú; nagyon megsajnálta és karácsonyra meglepetésként külön rendelt neki' egy szép, nagy és megfelelően hosszú ágyat, előre örülve annak, hogy legközelebbi alkalomkor Kollár hogyan fog ennek örövendeni. Végre elérkezett ez az alkalom is és a rákövetkező ebédnél nagyanyám meglepetve tapasztalta, hogy Kollár nemcsak hogy meg nem köszöni a kedves figyelmet, hanem még a szokottnál is komorabb; ebéd után pedig nagyapámhoz fordulva kéri, hogy övele, a család régi barátjával, többé ilyet ne tegyenek. —? — Hát hogy kicserélték rendes megszokott ágyát és adtak helyette egy olyan hosszú alkotmányt, melyben nem tud aludni, mert nem bírja az ágy két végéhez szorítani talpát és fejbűbját, ahogyan megszokta . . . Menten visszakapta régi ágyát és szent volt a béke.

Egy másik alkalomkor ebédre szép gúlába rakott articsóka-fejeket is kínáltak, amely tálat Kollár egy utánozhatatlanul fölényes kézmozdulattal tolt el magától: »Annyira meg nem vittem, hogy *tövist* egyem ...«

Nagyapámról külön is meg kell emlékezni, mert igen érdekes, jellegzetes egyéniség volt; 1848—49-i honvédezredes (holta napjáig se hagyta magát másként szólítani, mint »ezredes úr«) — kisportolt,

izmos ember, igen finom kezekkel-lábakkal, mindig üde arcszínnel, galambösz hajjal és gondosan ápolt hófehér körszakállal, meg olyan kék szemekkel, amilyeneket csak boldogult öreg Királyunknak láttam. Télen-nyáron hajnal előtt kelő, rendkívüli tehetségű és munkabírási öregúr, aki még hetvenedik életévé után is rendszeresen lovagolta le lovait. »Nagyszabású« magyar volt és modorában valami különösen lebilincselő. Kemény legény, az emigrációból az amnestia-rendelet után nem jött vissza, csak a koronázás után, azt mondván, hogy az osztrák császártól amnestiát *nem fogad el*, a magyar királytól pedig erre szüksége nincsen, minthogy ellene nem verekedett, csak egy koronázatlan ifjú ellen, aki csupán osztrák császár volt. . . De nem volt kapható Habsburg-ellenes politikára, mert nézete szerint *a nemzet békét kötött uralkodójával*, ami szent megállapodás, minthogy pedig ezt öfelsége szigorú becsületességgel betartotta, a nemzetnek is »kutya kötelessége« betartani. Széles látókörű ember lévén azt is átértette, hogy az adott külpolitikai helyzet mellett Hazánk és nemzetünk érdekeit legjobban a dualisztikus megoldás biztosítja, hát ezellen politikát csinálni nem volt hajlandó. Mint országgyűlési képviselő is megtartotta teljes függetlenségét és bár mint ilyen el is ment legfelső kihallgatásra, sohasem akart semmiféle állást, címet, rangot vagy bármilyen érdemrendet elfogadni, — pedig akkoriban sűrűn hullott a »megtért kurucoknak!« — mondván, hogy »azt a kezet, amelynek nevében halálra ítélték és (in effigie) kivégezték az embert, megbékélés után *megszoritani lehet, de megcsókolni; soha!*« De emellett mindig igazi nagyrabecsüléssel szólt öfelségéről és nem ellenezte Apám kamarási esküjét sem. Sőt, amidőn öfelsége egyízben vonaton haladt el a véghelesi vár alatt, nagyapám berendelte negyvenkét erdőőrét, új mundérba bújtatva kiállította a bástyára és *diszsortüzet* adatott a Királynak! Amire Öfelsége

tréfásan (állítólag) így szólt közvetlen környezetéhez: »Na, wenn *dieser Niki* nochmals böse wird, da brauch ich Artillerie! . . .« — Hálistennek nem került erre a sor. De öreg Királyunk büszke lehetett, hogy ilyen keménynyakú embereket is meg tudott hódítani nagy tulajdonságaival.

A főhercegek ellen azonban nagyapám nemegyszer dörmögött, hogy túlsók van belőlük és (őfelségével ellentétben) nem veszik komolyan a dualizmust, teljesen osztrákok, nagyon kevés kivétellel. Annál több melegséggel beszélt »Palatinusék«-ról, akik érzik ereikben Árpád vérét és igazi *királyi* hercegek; a »Józsefek« nemcsak sokat tettek országunkért, de igaz magyaroknak tekintik magukat, velünk örülnek és szenvednek» — József Ágost főherceg — később a magyar katona annyira szeretett »József Apánk«-ja — egyszer Véghlesen is megtisztelt bennünket látogatásával.

Nagyapám »beállítottságát« ismerve elképzeltető, hogy milyen nagy eset volt, midőn bejelentették, miszerint az őszi hadgyakorlatok Göd környékén lesznek s a főhadiszállás a mi lakóházunkban, ahová Albrecht főherceg tábornagy lesz beszállásolva! Nagyapám természetesen magyar úrhoz méltóan rendelkezésre bocsátott mindent, bennünket is kitelepített, de azt kikötötte, hogy főhadiszállás ide, főhadiszállás oda, — *az ő házára feketesárga zászlót kitűzni nem szabad!* Próbálták rábeszélni: neadjisten. Mert hogy ezzel megcsúfolnák az ő egész múltját, meg azt a másik zászlót, amelyért küzdött-vérzett és tizennyolcévi számkivetést szenvedett. Hát hogy ez most nem számít, mert a hadseregnek *joga* van a magánosok házaít igénybe venni. Jó, akkor nagyapám lezárta mindent, ám törjék fel a zárat, jöjjenek be erőszakkal, ha a törvény jogot ad erre; de az ő beleegyezésével feketesárga zászló nem lesz a házán! — A fogós kérdést maga Albrecht főherceg oldotta meg, ügyesen és tapintatosan. *Az udvarban* állítottott nagy

póznát, arra került a zászló, nem a házra . . . (De jó világ is volt az, midőn ilyen zászlókérdések okozták legfőbb gondjainkat!)

Nagyapám »személye körüli ministère« az előbb említett Fekjács János volt öreg számadó csikósunk fia és élete hajnalán a lovak körül foglalatосkodott, de élénk természete csakhamar mozgalmasabb pályára csábította, beállott társul egy *kolduló baráthoz* aki a Skandera Vítusz gyönyörű nevet viselte. Annak zsákját hordozva járták gyalogosan a Felvidéket, sokmindent láttak~tapasztaltak és az összekoldult adományokon osztoztak. Ez az osztozkodás nem mehetett mindig testvériesen, mert egy ilyen alkalomkor a »tisztelendő úr« fejbe verte Fekjács Jankót, aki viszont főnökét *favédelemből* úgy helybenhagyta, hogy az út szélén maradt fekve. Jankó azt hitte, hogy Vítusz papa meghalt és majd jönnek a csendőrök, hát jobbnak látta eloldalogni. Másnap azonban már a harmadik faluban találkozott vele és Vítusz atya egy fél téglát vágott hozzája, amivel persze üzleti összeköttetésük is megszűntnek volt tekinthető. A félbenmaradt egyházi férfiú pedig hazajött és beállott nagyapámhoz lovásznak, de élete végéig se felejtette el a Vítusz bácsitól tanult deák imádságokat és mondókákat, közte valami »Canis tota mater«-t is emlegetett. Lovászból azután erdőörré lépett elő, majd pedig amidőn kitűnt élelmességével, hűségével és mindig derűs kedélyével, nagyapám bevette magához személyes szolgálatára.

Különös módon érintkeztek egymással: nagyapám *füttyel* hívta, fölfelé menő hangon, amire Fekjácsnak ugyancsak füttyel kellett jelentenie, hogy meghallotta, de természetesen nem ugyanolyan, fölfelé menő, hanem *lefelé* hangolt füttyel. Gazdája hirtelen természetű (bár könnyen megbékélő) ember lévén, Fekjács gyakran kikapott tőle (»Akasztófára való!«), amit a derék ember szabályszerű vigyázz-állásban

hallgatott végig, a dörgedelem végeztével azonban intőleg emelte föl mutatóujját: »Ezredes úr ne tesik haragunyi, mert az ártja egisígnék!« — és már rohant is ki az ajtón, mert röpült feléje papucs vagy könyv. Egészen különös, de kedves viszony volt közöttük; Fekjác az öreg urat mindig föl tudta deríteni, megnevetetni.

Érdekes volt odafönt a Felvidéken az egyes felekezetek, illetőleg papjaik egymáshoz való viszonya. Az akkoriban bizony még nagyon elmaradt tót falvakban jegyzői hivatal se volt mindig, három-négy kis falunak vagy telepnek ha jutott egy; viszont templom és paplak majdnem mindenütt volt, többnyire kettő is, katolikus és evangélikus, mert az egyes kis községekhez gyakran nagyszámú hegyi tanya, »laz« is tartozott. A két pap tehát többnyire az egyedüli iskolázott, sőt egyetemet végzett ember volt a faluban, ezenkívül pedig rendszerint ők képviselték a magyar elemet is, meg néha a helybeli — zsidó, mert az úgyszólván mindenütt volt és nagyon tartott magyarságára, gyakran a cseh megszállás *után* is, amit, ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk. A tisztelendő s a tiszteletes nemcsak békében, de rendszerint barátságban voltak egymással, összetartotta őket műveltségük, magyarságuk és hivatásuk is, hiszen a Jóisten előtt talán nincsen is olyan borzasztó nagy különbség abban, hogy milyen nyelven imádkozunk hozzája. Mindenesetre szép példáit láttam a vallási türelmes-ségnek és a két felekezet közötti, emberbaráti irányú együttműködésnek.

A különböző felekezetek papjai természetesen egyaránt bejáratosak voltak hozzánk és gyakori vendégeink délelédre. Talán legsűrűbben fordult meg nálunk Csutkay bácsi, a nagyszalutnai galambósz plébános, öregségtől reszkető kezeivel és kedves, szelíd adomáival, meg Bakay tiszteletes úr, az ocsovai lelkes, hatalmas szép szál legény, jó sportember, aki

egyik vadászatunkon medvét is lőtt. Úgy hallom most is él valahol Szlovákiában, habár talán már ezer éves is lehet; áldja meg az Isten mind a két kezével.

A hozzánk tartozó Miklósfalva kisközség plébánosát Tomkujáknak hívták. Díjbirkózó természetű, sűrű fekete szemöldökű, előretolt állkapcsú ember, aki azonban félelmetes külseje mellett is rengeteg jót tett kis falujában, de nagyon rövidre fogta híveit. Vasárnapi prédikáció közben a templommal szemben íevő kocsmából éktelen zsivaj, verekedés hangja zavarta meg a szentbeszédet, melyet Tomkuják atya félbeszakított, letette a stólát-karinget, átsietett a kocsmába, egy pillanat alatt szétverte és felpofozta a négy verekedő legényt, azután kettőt fülön fogva, kettőt meg maga előtt tolva behozta őket a templomba, letérdepeltette a szószék elé, fölment és folytatta prédikációját. — Egy falujabeli szegény fuvaros fával megrakott szekere mély kátyúba beakadva a sámsoni erejű plébános alája bújtt a szekérnek, hatalmas vállalival kiemelte; de a nagy erőfeszítésben valami megszakadt benne, belehalt, ő is a hivatásának vértanuja lett.

Nagyapámhoz persze gyakran jártak a régi idők emberei, így Orczy Béla, Irányi Dániel és Klapka György tábornok is, Komárom hősi védője, akkor már nagyon öreg, szőrösarcú, kistermetű ember, akire végtelen tisztelettel tekintettünk. Bizony ő se gondolhatta, hogy Komáromban egyszer még cseh lesz az úr, ha átmenetileg is. Gyerekfejjel kérdeztem tőle: »Klapka bácsi, mért adta át a várat, ha nem bírták bevenni a németek?« — »Azért fiam, mert a háborút akkor már elveszítettük és ha még egy évig is kitarítottam volna, az se változtat a dolgokon, csak sok jó magyar vér folyt volna hiába...«

Érdekesen beszélt Klapka György a Crouy-Chanel-család magyarországi trónigényeiről, amelyek

szerinte kétségtelenül megalapozottak, minthogy immár tudott dolog, hogy úgy a Crouy, mint a Croy-családok utolsó árpádházi királyunk, III. Endre trónralépése előtti házasságából Olaszföldön született és délfrenciaországi birtokain nevelkedett két fiától, Félixától és Márkustól származnak, akik annakidején a túlerős Anjou-befolyás miatt nem érvényesíthették igényeiket. Crouy Ágost herceg a magyarországi abszolútizmus idején erős tevékenységet fejtett ki trónigénylése keretében és ennek megnyerte Klapkát s a magyar emigráció tekintélyes részét is, míg Kossuth Lajos állítólag inkább egy Bonaparte herceget óhajtott volna a magyar trónra. Efölött némi elhidegülés is keletkezett a két nagy emigráns között, ami azonban a magyar trón betöltése, illetőleg Ferenc József megkoronázása után elsimult. Arra is emlékszem, hogy nagyapám véleménye szerint most már kár e dolgot bolygatni, hiszen (százalékszerűen) a Habsburgokban és számos más családban ugyanannyi — vagyis ugyanoly kevés — árpádvér van, mint a Crouy- és Croy-okban. ..

Kíváncsi gyerek létemre elhamarkodottan éppen Irányi Dánielhez (!) intéztem azt a mérsékelt tapintatos kérdést, hogy melyik jobb kormányforma, a királyság-e avagy a köztársaság? Érdekes az öreg politikus válasza: »Jegyezd meg, fiam, nem az a fontos hogy *mi* van, hanem az, hogy *hogyan csinálják*; adott esetekben jobb a köztársaság, másutt meg a királyság célszerűbb; ha megnősz nagyra, majd jobban megérted amit mondtam.« — Igen.

Orczy Béla — sokáig öfelsége személye körüli miniszter — évenként járt Végghesre, egyik legjobb, még gyerekkori barátja volt nagyapámnak. Politikában nem mindig értettek egyet, de mindketten széles látókörű és erősen magyar érzésű emberek lévén, az esetenkénti nézetkülönbségek nem befolyásolták meleg baráti viszonyukat. Bár gyakrabban látnánk ilyesmit manapság is!

Ruttkayné Kossuth Luiza is járt Végghlesen, akkor már öreg, feketeruhás dáma volt és nekem módfölkött imponált, amiért a híres Kossuth Lajost csak úgy emlegette, hogy »Lajos bátyám«. Nagyon szerethette, mindig róla beszélt, küzdelmeiről, késő aggkorára is rengeteg munkájáról, valamint remetéskedéséről Turinban, ahol bizony meglehetősen szűk anyagi viszonyok között élhetett. A turiniak csak »Generale«-nak hívták; úgylátszik nem ment a fejükbe, hogy polgári ember is lehetett egy nemzet vezére és annyi százezer magyar bálványa.

Ekkor — hétéves koromban — kíséreltem meg első diplomáciai lépésemet: egy-egy levelet írtam úgy a »Kiráj bácsinak« mint »Kosútlajos« bácsinak: »... kérem eressze haza a Kosútlajos bácsit, mert ő *most már jó és mindig jó lesz*«, másrésről pedig: »... jöjjön haza, mert a Kirájbácsi most már jó és mindig jó lesz«. Szüleim később elmondták, hogy mindkét levelem megfelelő úton *eljutott a címzettekhez*; mindkét nagy ember mosolygott rajta, de — diplomáciai lépésemnek ezúttal sikere nem lett.

A fiatalabb nemzedék politikusai is nem egyszer keresték fel nagyapámat végghlesi magányában; így egy ízben Bánffy Dezső akkori miniszterelnök is töltött ottan néhány napot. Midőn elment, Fekjácunk dicsőségesen lobogtatta a borravalóként kapott ötförintos bankót — akkor rengeteg pénzt! — boldogan hirdetvén, hogy »Bánffy bácsi jó gyerek! ...« — amely tiszteletlenségért persze súlyos megrovást kapott és azután már csak suttogva mondotta fülünkbe: »Mégis jó gyerek ...« — Arra is tisztán emlékszem, hogy Bánffy órákhosszat tárgyalt nagyapámmal, kettesben bezárkózva, holott az öreg úr akkor már régóta nem játszott semmiféle tevékeny szerepet a politikában. Mégis valami komoly megbeszélni valójuk lehetett, mert a tényleges miniszterelnök napokat szakított ki idejéből egy nagyon öreg emberrel való beszélgetésért.

Sokért nem adnám, ha tudhatnám miről volt szó közöttük.

Burián István¹ rokonunk és a sofiai cs. és kir. külképviselet akkori vezetője több nyáron töltött néhány napot Végghlesen. Igen érdekesen adta elő Ferdinánd akkori fejedelem nehéz és sikeres politikai küzdelmeit országának a nyomasztó orosz befolyás alól való felszabadítása irányában, de úgy, hogy Bulgária ennek dacára ismét jó viszonyba kerüljön az orosz birodalommal. Szinte elképzelhetetlenül nagy feladat és minden elismerésre méltó, hogy végre is sikerült. — Stambuloff híres bolgár államférfi meggyilkoltatásának részletei élénken vésődtek emlékezetembe, pedig akkor még nem sejtettem, hogy Burián sofiai utóda valamikor én leszek és e kérdésekkel majd annyit fog kelleni foglalkoznom. De a magyar diplomatának rendkívül érdekes elbeszélései már akkor oltották belém a kedvet, hogy valamikor én is e mozgalmas pályára léphessek.

Még egy diplomata járt hozzánk: Forgách János, későbbi nagykövetünk, aki legénykorában évenként töltött Végghlesen egy-egy hetet. Nagyon komoly fiatalember volt, folyton olvasott, hát nyugtalanítottam:

—Jani bácsi, mit olvasol megint?

—Közgazdasági könyvet, fiam.

—Mi az, közgazdaság?

—Egy igen érdekes tudomány, melyet sem egészen, sem eléggé megtanulni nem lehet.

—Hát akkor mért tanulod, ha úgyse bírod megtanulni?

—Mert ebből a kevés is több a semminél, különösen minthogy legtöbb ember még ezt a keveset se tanulja meg . . .

Ez is olyan válasz volt, melynek teljes értelmét csak felnőtt koromban fogtam föl.

¹ Később közös külügyminiszter.

Sokat járt Véghlesre orvos-barátunk, Lumniczer Józsi bácsi is, többször elhozva magával kisfiát, az akkor négy-öt éves Sanyit (most hasfölmetsző tanár és többszörös világbajnokunk galamb lövésben). Mi akkor már nagyobb gimnazisták — puszkánk is volt már — hát nagy tekintélyek voltunk Sanyi szemében. Kivitettem magammal az erdőbe, *farkast* löni. Sanyi is hozta kis csúzliját, mert ha a farkas mindkét szemét kilövi vele, akkor az nem lát és nem bírja megenni! Leültettem »lesbe« egy forráska mellé, tízóraját egy kissé távolabbi fára téve »csalétkük. En a közeli sűrűségbe mentem, üvöltöttem, lövöldöztem, azután vissz tértem a mindenre elszánt, felvont csúzlival várakozó Sanyihoz, mondván, hogy a farkas súlyosan sebesülve elmenekült — de hogyan lehetséges az, hogy Sanyi nem látta, hiszen errefelé is járt, íme, a tízórai sincs már a fácskán, biztosan megette a farkas és elment... »De kár!« mondta az izgalomtól még szuszogó gyerek. (Máig sincsen tisztázva, hogy miért kár: a farkasért-e vagy a tízóraiért.) — Hát ez volt a későbbi híres sportember első vadászata »nagyvadra«.

Véghlestől Zólyom városa 14, Besztercebánya megyeszékhely pedig 36 kilométerre van. Utóbbi szép öreg városkába elég gyakran mentünk míg Apám főispán volt, meg az oda közelfekvő Zólyomradványba Radvánszky Jánosékhoz, kiknek két fia Albert és Antal, meg csinos kedves nővérük Carola a mi korunkban voltak. Kocsin, de lóháton is megjártuk egy nap alatt, mert akkoriban elég sokat követeltek a lovaktól, nem lévén még gépkocsi; de valahogyan jobban is bírták, mint manapság, amidőn ekkora távolságokra már alig járnak lovakkal — kedvtelésből.

A besztercebányai megyeháza arról volt ismeretes, hogy csak az alispánnak volt benne lakása, a főispánnak csupán két hálószobája fürdőszobával, meg nyolc lóra istállója. Ennek igen egyszerű oka az, hogy a főispánok évtizedeken, talán évszázadokon át a vármegye föld-

birtokosaiból (Osztroluczkyak, Radvánszkyak stb.) kerülvén ki, ezek mind saját kastélyaikban (Osztrolukán, Radványban vagy egyebütt) laktak és szép négyes-fogatokon jártak be megyegyülésre vagy egyéb alkalomkor, állandó főispáni lakásra tehát nem volt szükségük. De hát manapság alig tudnám elképzelni, hogy a főispán egy napi távolságnyra lakhassék megyéje székhelyétől. Változtak az idők s a főispáni teendők minősége és mennyisége, de talán maguk a főispánok is, hiszen akármilyen nagy urak: munkával agyonhalmozott emberek ők is.

Az előbbi oldalakon csak futólag említettem meg a felvidéki zsidóságot, melynek, mint magyarajkú elemnek, odafönt különleges helyzete volt. Nem akarok közgazdasági vagy politikai fejtegetésekbe bocsátkozni, mert ez nem való szórakoztatónak szánt könyvembe, de föl kell hoznom közülük egynéhány példát, akik nem voltak mindennapi emberek. Így nagyapámnak több mint harminc éven át volt személyi titkára, a vitézségeért Königrätz után tisztté előléptetett Scheimann Izor, ő maga is 48-as honvédtiszt fia, lelkes hazafi, a megtestesült becsületesség és hűség; szerény körülmények között élt és halt meg, de gyermekeit szépen fölneveltette: egyik fia, Emil gyakran járt föl a várba, hármásban hegedülni-zongorázni Anyámmal és káplánunkkal; engem hegedülni is tanított, sajnos igen kevés eredménnyel, de legalább megszerettette velem a zene hallgatását, amiből még sok örömöm volt az életben; később jónevű ügyvéd lett fővárosunkban. Vagy egy — mondjuk — Pollák nevű, icipici termetű, egészen fiatal zsidóka, aki egykor — sok-sok évtizeddel ezelőtt — mindenáron be akart jutni nagyapám dolgozószobájába. Mondták neki, hogy ez nem megy olyan egyszerűen: az ezredes úr nem szokott ismeretlen fiatalembereket csak úgy egy-kettőre fogadni. De igen, de igen, de igen, mondják meg az ezredes úrnak, hogy itt van a kis Pollák, aki egy *nagyon jó*

üzletet akar neki ajánlani, de csakis személyesen közölheti vele. Végre mégis beeresztették nagyapámhoz s a zsidóka körülbelül a következőket mondta:

»Ezredes uram, én egy kis kezdő kereskedő vagyok, de nincsen tőkém; adjon nekem kölcsön száz forintot négy százalék mellett egy esztendőre s én ezalatt az év alatt talpon leszek, megadom a pénzt kamatostól és egész életemben hálás leszek érte. De ha nem adja meg ezt a kölcsönt, akkor is talpra fogok állani, csak-hogy sokkal lassabban és keservebben; azonban akkor természetesen nem lesz miért hálás legyek ezredes uramnak.«

Nagyapám annyira nevetett e különös beállítású kérésen, hogy tárcájába nyúlt és odaadott neki egy százast, azzal, hogy ha pontosan egy év múlva vissza nem adja neki, hát megfogatja a fülét. »Gilt!« mondta ifjú Pollák és örvendő szaladt a pénzzel. Nagyapám egészen meg is feledkezett már a dologról, midőn esztendő múltán bejelentenek nála egy (mondjuk) Lengyel nevű urat, azzal, hogy pénzt hoz, és belép az időközben »megmagyarosított« kis Pollák, nyújtja a 104 forintot, bejelentvén, hogy igenis talpon van már, nagyon köszöni a hitelt és íme hozza is már vissza kamatostól. ígérete másik részének is eleget tett, mindig megbízható emberünknek bizonyult; igen jó módba került, sok szegényen segített, felekezetkülönbség nélkül. Apám egyik képviselőválasztásán mulatságos ötlettel gazdagította a kortesfogásoknak Hazánkban oly színes és változatos sorát:

Ellenjelöltünk erősen szidta a zsidókat — ami úgylátszik már akkor is népszerű tárgy volt — és legmesszebbmenően intranszigenst keresztény, jobban mondva zsidóellenes irányzatot követelt. Erre a köpcös kis Lengyel kint a nagy tömeg előtt kitárt karokkal rohan neki és meg akarja ölelni: »Zoltánkám, édes Zoltánkám, de rég nem láttalak! . . .« Szegény jelölt Megrökönyödvé hőköl vissza: »De uram, én önt soha

életemben nem láttam!« — ami persze színigaz volt. »No Zoltánkám, ezt nem vártam tőled, hogy *megtagadjad szegény zsidó unokatestvére*det, azért úgy föl-vitte Jehova a sorodat, hogy képviselőjelölt lettél! ...« Óriási röhej — és szegény Zoltánkát akkor nem választották meg.

Lengyelnek a világháborúban két fia volt harc-onalbeli katonatiszt és a cseh megszállás alatt bizony eleget szuttyongatták magyarságáért. Ma aligha van életben, mert negyed évszázaddal ezelőtt, amidőn utol-jára láttam, nem volt már fiatal ember. — Ha minden felvidéki zsidó olyan lett volna mint ez a kettő! De hát azok között is van tejföl is, meg savó is.

Míg egy-két zsidót könnyen megbírt az odafönti községek legtöbbje, sőt némi életet, élénkséget is hoz-tak a község gazdasági életébe, annál nagyobb lett a baj, midőn tömeges bevándorlás útján szinte ellepte Felvidékünket ez a szorgalmas, de túlon túl élelmes faj. Egymással versengtek, hogy minél több parasztot vonjanak be üzleti körükbe, ami legkönnyebben a hitelbe való árúszolgáltatással ment, melynek fel-tételeinél és behajtásánál általában nagyon ridegek lévén, a néphangulat sokhelyütt már a világháború előtt is erősen ellenük volt. A Galíciából beszivárgott zsidók elrontották az évszázadok óta itten élt, szinte asszi-milálódott és sokkal több belátással, emberiességgel dolgozó hitsorsosaik hírnevét, sőt megélhetési lehető-ségeit is.

Zólyommegyei birtokunk túlnyomó része erdő lévén nagy erdészeti személyzetre volt szükségünk. A központi főerdész vagy erdőmester rendszerint Selmecebányái, akadémiai végzettségű erdőmérnök volt, de a kerületeket vezető pagonyaerdészek és két külső főerdészünk *középfokú erdészeti iskolát* végzetkekből kerültek ki; minthogy pedig akkor Hazánkban még nem volt ilyen képesítést adó szakiskola (csak akadémia és alsó, erdőőri iskola) kénytelen-kelletlen »külföldről«,

azaz Csehország németlakta vidékeiről kellett »Deutschböhme«-eket, mai néven szudétanémeteket hozatnunk. Kitűnő anyag volt, hozzá még azzal az előnnyel is, hogy legtöbbjük csehül értvén, hamar megtanulták az odafönt nélkülözhetetlen tót nyelvet. De akadt közöttük néhány cseh nemzetiségű is, akik szintén igen rendes, használható embereknek bizonyultak, baj nem volt velük sohasem, nem politizáltak és néhány esztendő múltán legtöbbjük magyar állampolgárságot szerzett.

Német anyanyelvű erdőtisztjeink közül egy másik könyvemben már megemlékeztem a jó mondásairól megyeszerzte híres Täuber főerdésről, de meg kell említenem ennek elődjét Krause főerdészt is, aki egészen körmönfont módon tudta beugratni az embereket, főleg a füttyülővel járó házalókat. Zimankós téli estén a vendéglőben borozgatott, bejön Blau Armin mindenkereskedő és borzongva panaszkodik, hogy még azon éjjel kell gyalog elmennie Kisgaramra, ahol másnap reggel árverés van, de nagyon fél, mert útja az uradalmi erdőségeken vezet keresztül, egyedül van és *farkasokról hallott*. . . Főerdészünk kimegy a söntésbe, ott fülönfogja egyik erdőőrt, néhány perc alatt kitanítja és visszamegy Blauhoz. Hamarosan bejön az erdőőr, kezében egy (csirke-)véres kalappal, jelenti, hogy szegény Jarábek Janó erdőőrből csak ezt és összetört fegyverét találták meg, felfalták a farkasok, — éppen a Kisgaramba vezető úton.

— Ojváj, főerdész úr kérem adjon nekem fegyveres kíséretet!

— Jut eszembe! Nem kockáztathatom embereim életét; hiszen ha egy-két farkast le is lőnének, a többi megöli őket. Ne menjen Kisgaramba.

— De értse meg főerdész úr, nekem *okvetlenül* el kell oda mennem, hiszen árverés van, licitáció! . . .

A főerdész dűnnyög valamit, hogy van ugyan egy biztos óvszer a farkasok ellen, de aligha lehet alkal-

mázni, mert a patika ilyenkor már zárva szokott lenni, stb.

— Az isten szerelmére, mondja már meg, hogy mi az a biztos óvszer?!

— Kámfor. Ha *megeszik* néhány maroknyi kámfort, annak szagától a farkasok úgy irtóznak, hogy messziről elkerülik.

Valahonnét mégis előkerítették a kámfort és szegény Blau megevett belőle amennyit bírt, el is jutott Kisgaramra, de az árverésen üzletet nem köthetett, mert egész nap nagyon fájt a hasa.

Az országon találkozik főerdészünk Grün Jakabbal.

— Honnan-honnan, főerdész uram?

— A klokocsi vágásból, ahol a favágók most döntöttek ki egy évszázados tölgyfát, melynek korhadt belsejében ősrégi *szűzmáriaképet* találtak, rajta áll az évszám is, *kétszáz évvel Krisztus urunk születése előtt* készült Jeruzsálemben. Kínálták is két forintért, de nem volt nálam annyi pénz ...

Erre kapja magát Grün és a három órányira fekvő klokocsi vágásba mászik fel az állítólagos szűzmáriaképert.

— Szalatnán angyalt fogtak — monda a főerdész Gelb Efrogimnak — és megkötötték a vásártéren, de csak deákul és zsidóul tud, a plébános úr meg beteg, hát zsidót keresnek tolmácsnak, az uradalom ad öt forintot a fordításért! — Gelb lóhalálában szaladt Szalatnára.

Krause megint egyszer a vendéglőben sörözött; bejön hozzája Schwarz Chájim, hogy nincs-e neki valami eladója.

— Ja, eine Hose, ganz neu, aber sie ist mir zu weit.

— Sonst gute Hose?

— Ja, tadellos neu, nur zu weit.

Megalkusznak látatlanban, két forint, Schwarz mindjárt ki is fizeti, azonmód meg is isszák, a főerdész

mindenkinek fizetett belőle sört, a szerencsés vevőnek is. Mikor a pénz elfogyott, Schwarz cédulát kér a főerdészné asszonyhoz, hogy az adja ki neki a nadrágot; már menne is érte.

— Miért a feleségemhez? Hiszen a nadrág nem önála van, hanem nővéremnél, Csehországban! Megmondtam, hogy »zu weit« nekem a nadrág, a »weit« szó pedig *távol-t* is jelent, nemcsak *M-t* ...!

Schwarz. nem haragudott meg:

— Főerdész úr, ez a tréfa nekem két forintomba került, de *fogok vele keresni* legalább húszat!

Cseh nemzetiségű erdészeink közül emlékezetemben maradt a nagyhasú Tuzsina, aki a tót nyelvet szidta, hogy buta nyelv; például a fűrjet *prepelica-nak* nevezi, amit igazán nem lehet megérteni.

—Hát csehül hogyan mondják?

—Csehül? Csehül igen szép neve van: *hrépelek!* *Ezt mindenki megérti!* De *prepelica*, az nagyon buta szó.

A közeli Nagyszaltnán élt egy nagyon idős, állandóan ágyban fekvő hölgy, ennek két kedvenc kutyácskája az akkor nagyon divatos, de förtelmesen csúf mopsz volt; annyira agyonetette, hogy saját zsírjukban fuldokoltak és már enni sem akartak semmit. Ajánlották az öreg dámának, hogy forduljon bizalommal Tuzsinához, az nagy kutyaszakértő. Erdészünk átvette a két zsírgombócot »kúrára«. Bezárta őket egy kóterbe és csak éppen annyi kenyérhéjat adott nekik másodnapoként, hogy éhen ne vesszenek. Két hét múlva a majdnem csontvázzá aszott dögöcskéket elvitte úrnőjükhöz és letétette velük a vizsgát: mohón rágták az eléjük dobott csizmatalpat.

—Nagyszerű! Hálásan köszönöm, erdész úr! Mivel tartozom a kitűnő, szakszerű gyógykezelésért?

—Ne tessék vele megsérteni, szívességből tettem, csakis a *gyógyszerért* fogadok el öt forintot. . .

Tuzsina egyébként evő-virtuóz is volt: egyízben fogadásból megevett együltében *hatvanhárom* szilvás-

gombócot és megivott hozzája egy kicsi hordó sört, tizenhárom litereset. Utána nemsokára meg is halt, pedig még ötven éves se volt.

Herman Ottó, világhírű ornitológusunk és polihisztorunk, aki vagy féltucat különböző tudományban vívott ki magának (és ezáltal nemzetünknek) európai hírnevet, szintén több ízben lakott a véghelesi várban, ahová nagyapám egyszersmindenkorra meghívta, hogy mintegy központi szállásából tegye meg felvidéki gyűjtőútait. A kistermetű, lobogó hajfűrtű, majdnem teljesen süket tudós többször vitt el rövidebb sétáira és nem győztem hallgatni tanulságos beszédét. A kis csúszkát (*Sitta europea*) olyan érdekesen ismertette, hogy mi fiúk ezt a madárkát elneveztük »Herman Ottó-harkály«-nak és egymás között még ma is így hívjuk. Az őrmesterből lett, iskolázottság nélküli, önképzés útján olyan magasra feljutott tudós szinte példaképe annak, hogy szorgalommal és mesterségünk lelkes szeretetével mit érhetünk el, vagyon és »összeköttetések« nélkül, ősfoglalkozásainkra vonatkozó tanulmányaihoz mindenféle népművészeti eszközt gyűjtött, köztük remekbe faragott sajtformákat és egyéb faszerszámot. Különösen emlékszem egy, a gyetvai hegyekbeli pásztoroktól szerzett, embernyi hosszúságú fa-kürtre, mely mély, majdnem harangszerű, bársonyos hangot adott. E gyűjteményeinek nagy része ma is látható különböző múzeumainkban.

Coburg Fülöp herceg és neje Luiza belga királyleány is többször voltak Véghelesen, egyízben velünk egykorú leányukat Dórát (később Schleswig-Holstein hercegnét) is elküldték néhány napra. Ennek mulattatására rendezett Apám a vár alatt folyó Szalatna-patakban népünnepélyszerű *őshalászatot* és halsütést. E halászatnak nagymestere és főfő-vezetője a nagyszalatnai — adóvégrehajtó volt; szikár, hórihorgas, barna bajuszú, szótlan ember, aki azonban halászatkor fölelevenedett és valami nagyobb hal láttára hangosan kiabált:

»Ujujuúúúj, to je hrúza!« vagyis hogy ez óriás. Maga a halászat igen érdekes módon ment végbe: tíz-tizenöt, övig felgyűrközött tót legény nagy, villaalakú botokra erősített zsákszerű hálókka, szorosan egymás mögötti és a közöket fedező két sorban elfogta a patak egyes mélyebb, szűkülő részét, ugyanannyi »hajtó« pedig a patak ötven-hatvan lépésnyi szakaszait nagy lármával, a vizet botokkal csapkodva hajtotta vízfolyásnak föl-felé, bele a hálókba. Minden hálós-legény nyakában tarisznya, ebbe dobálták bele a hálókba sűrűn beakadó arasznyi és ennél nagyobb fehér, úgynevezett »molnárhalat«, mely jóízű ugyan, de nagyon szálkás. Időről időre az egész társaság ki a hideg vízből és az előre elkészített és meggyújtott nagy máglyák köré, ahol már tucatjával sülték a földbe szúrt nyársakra feltűzött és hagymával, sóval, paprikával bedörzsölt halak, melyekből (pálinkával jól megöntözve) hihetetlen mennyiségeket fogyasztottak a bizony alaposan didergő halászok. Persze cigány is húzta, ha hamisan is. E nagy »üzemköltség« dacára is mindig maradt néhány jókora füleskosárra való hal. Elajándékoztuk. Olyankor napokig halat ettek nemcsak a vár lakói és személyzete, de az egész falu is. Mondom, valóságos népünnepély volt az ilyesmi.

Anyám fivérei közül Szapáry Péter és Károly sokat jártak Véghlesen vadászatni-halászatni, mert pisztrángos patakjaink és tavaink is voltak. Péter nagybátyánk (egykori jászkún-huszárkapitány, később a földművelésügyi minisztériumban a lótenyésztési főosztály vezetője) egyízben őzbakra volt kint, egészen kis öbnagyságú, külön őzre szánt fegyverrel váratlanul került össze egy igen nagy medvével, melyet a kicsi puskából marasztott helyben, öröme és vadászdicsősége tehát kétszeres volt. Károly bátyánk valamikor a haditengerészet tisztje volt és szenvedélyes halász maradt egész életében. Egy nyáron sehogyse haraptak neki a pisztrángok, pedig vállalkozott, hogy

meghatározott napra kellő számú pisztrággal látja e asztalunkat. Elkövetkezett a bizonyos díszebéd előestéje és pisztráng még nem volt, hát nagyapám azt ajánlotta, hogy Károly bátyánk menjen el az egyik távoli majorunkban létesített nagy pisztrángos tóhoz és abból horgásszék ki, amennyit akar; a gyerekek is segíthetnek neki, már mint Géza öcsém és én. Kétórai kocsiót az illető majorig, ott külön-külön helyezkedtünk el a tó egyes részein és kiki saját szakállára horgászott. A pisztrángok kitűnően haraptak és Károly bátyánknak nemsokára megvolt a szükséges mennyisége, hát átkiabált nekünk, hogy már mi is hagyjuk abba, gondolván, hogy két-három hal nálunk is lesz. Igen ám, de mindegyikünknel külön-külön körülbelül ugyanannyi volt, mint önála, úgyhogy vagy ötven-hatvan nagy pisztrággal megrakodva tértünk haza, — háromszor annyi, mint kellett volna . . . Nem is küldött nagyapánk a pisztrángos tóba horgászni soha többé.

Apám vadászatva igen messzire tévedt és egy favágótól kérdezte, hol van a legközelebbi jó vízű forrás. Az csak vakarta fejét, hogy van ugyan nem messzire igen jó ízű savanyúvíz, de abból nem szeretnek inni, mert nem győznek utána eleget enni, olyan farkasétvágyat kapnak tőle. A forrás eme »rossz híre« természetesen azonnal felkeltette Apám érdeklődését és odavezetettve magát, talált egy elsőrendű, természetes szénsavtól pezsgő, kitűnő ízű és igen bő forrást, melyre hamarosan megfelelő épületek kerültek s az Anyámról elnevezett VERA-FORRÁS savanyúvize a háború előtt országszerte ismert és kedvelt volt, sőt külföldre is sokat küldtünk belőle.

A Felvidéken megismert embertípusokból megemlítendőnek tartom a *nemesemberi-párost*. Odafönt kicsik voltak a nemesi birtokok, rosszak a földek és sok a gyerek. 1848-ban a jobbágytság felszabadítottván e kis birtokok (ottani néven: skvarkák) még nehe-

zebb helyzetbe jutottak s a szép kis kúriák jobbadán zsidó kézre kerültek, régi tulajdonosaik pedig a városokban lakó hivatalnoki osztályt szaporították, amit a nép úgy fejezett ki, hogy »igli do mesta, pisat«, elmentek a városba, *írni*. A hivatalnoki pályán akkoriban jó volt az elhelyezkedési lehetőség, hiszen az abszolutizmus alatt beözönlött sok osztrák és cseh »Beamter« az 1867-i kiegyezés után visszaáramlott Ausztriába. De nem minden kurtanemes ment tisztviselőnek, voltak olyanok, akik hűek maradtak mégannyira elapózott, lefogyott földesekéikhez, de minthogy ezek legfőljebb paraszti életmódot nyújthattak volna nekik, inkább bérbe vagy felesbe adták ki, ők pedig valami jövedelmezőbb foglalkozás után néztek, többnyire valamilyen iparhoz fogtak. De voltak olyan nemesi családok is, mint pl. a Ribári Gally-ak, akik évszázadok óta leghíresebb *mézeskalácsosai* a Felvidéknek, Besztercebányán. (Vájjon most is ott vannak-e még?)

Véghezleg legközelebb Nagyszalatna nagyközség fekszik, ahol fiatalkoromban a mézárós és vendéglős Lehotai Lehotzky János volt; kitűnő vágású, szikár, finoman metszett arcú, fehér szakállas öreg úr, aki a söntésben is *úr* maradt és csak azt szolgálta ki, aki megfelelő tisztelettel szólt hozzája, a pityókásokat pedig idejekorán kidobta. Tisztelte is mindenki, a nép *pán velkomozni-naky* nagyságos úrnak hívta, mint azelőtt, midőn még saját kúriáján lakott. (Midőn 1919-ben cseh csendőrök vittek el kocsmája előtt és — engedelmeükkel — betértem hozzája egy pohár vizesborra, az öreg úr könnyezve ölelt át és hosszasan fogta kezemet, nem szólt semmit, — de ez a szótlanság annyit mondott! Koccintott velem, de midőn fizetni akartam, eltolta kezemet.)

Vagy a kitűnő vargamester, címeres Klobusiczky, ajci olyan jól dolgozott, hogy bárhová, a fővárosba is elmehetett volna, de nem ment, mert neki is volt valahol a közelben egy kis »skvarkája«, nem tudott elsza-

kadni szülőföldjétől. Vájjon mi lett azóta ezekből a derék, igen erős nemzeti érzésű emberekből?

Zólyom megyének volt két ismert kurtanemes családja, a Garamszegi Pszota és a Badényi Hudoba — mindkét név egyaránt »nincstelenség«-et jelentvén. Az utóbbi családról, vagy legalább is egyes tagjairól azt hallottam, hogy kb. 1825-ig a Hudoba nevet viselték, 1825-től 49-ig *Badényi* volt a nevük, 1849-től 1867-ig (a »német világ« alatt) ismét Hudoba, 1867 után megint Badényi. . . Ugyan hogyan nevezik magukat mostan?

NATÁLIA SZERB KIRÁLYNŐ

SÁNDOR SZERB KIRÁLY GYEREEKKORI KÉPE.

RÉGI DOLGOK.

Mi gyerekek természetesen égtünk a vágytól, hogy nagyapánk a legendás szabadságharcról meséljen nekünk, ahol kilenc csatában vett részt, többször meg is sebesült és tíz hónap alatt verekedte föl magát főhadnagyból ezredesig. Ennek nagyapám mindig kitért, mondván, miszerint annyi hárijánoskodást hallott régi katonák szájából, hogy ő maga nem akar ebbe a hibába esni, mert természetes, hogy az emberek saját tetteiket mindig kedvezőbb színekben látják. »Hadd beszéljenek mások a mi tetteinkről, ne mi magunk!« Mesélt azonban többször a nagyon eredeti, Ivánka nevű *tisztilegényéről*, néhány mulatságos esetet mondva el róla.

Például egyik ütközetben, midőn telivér kancáját, Polkát lovagolta, melyet Ivánka is végtelenül szeretett, egy kis nyolcfontos ágyúgolyó Polkát egyenesen elülről érte szügyön, úgy hogy hosszában ütötte át, kicsapva egész belsejét; szegény kiürült kanca hirtelen lapos lett nagyapám térdei között, úgy rogyott össze holtan. Midőn ütközet utáni este Ivánka is megtudta e gyászos esetet, hangosan kezdett zokogni: »Szegény Polka, szegény Polka ...« Nagyapám rámondult: »Te majom, ne a lovat sirassad, hanem örülj, hogy nem engem belelt ki az a buta golyóbis!« — mire Ivánka szomorú kézlegyintéssel: »Ezredes úr van több de Polka csak egy vót! . . .« — és zokogott tovább.

Amely megdönthetetlen érvelést nagyapám is kénytelen volt elfogadni.

Máskor meg lázas volt nagyapám és Ivánka gondosan ápolgatta, készített neki leveskét, csibepecsenyét, rántottát és más könnyű kis ételeket, de gazdája mindent visszautasított, hogy ez is ízetlen, meg az is. Ivánka végre is elvesztette türelmét és vigyázz-állásban, de nagyon komoran jelentette ki: »Igenis ezredes uram, beteg embernek még a borjútrágya is ízetlen!« — mire nagyapám kivágta az ajtón, de nevetett és — jobban lett. Családunkban pedig félévszázaddal később is nem azt mondták egyes ételekre, hogy »ízetlen«, hanem egyszerűen »Ivánka«.

Midőn híre jött, hogy a muszka is segítségére jön az osztráknak, Ivánka szörnyen meg volt elégedve: »Antul jobb, mert így majd két császár fogja szolgálni a magyar királyt!« — Sajnos, nem egészen így lett.

De nagyapám néha mégis mesélt »negyvennyolc-ról, ha ritkán is és saját személyét inkább kihagyva, így például emlékszem, ahogyan elmondta ama kétszáz nemzetőr esetét, akik pótlásként kerültek hozzája, gyalogosan a lovascsapathoz! Derék, középkorú jobbágyemberek, igen hiányosan felszerelve. Kocsira rakatva szállíttatta csapata után és ahol kellett, tűzharcba vettette őket. Alig néhány nap múltán legénységi küldöttséget menesztettek hozzája, kérvén, hogy eressze őket vissza, ahonnet jöttek, a »Paczonai ténsúr« parancsnoksága alá! »Hát ugyan miért? Nem jó nektek itten?« — »Jónak jó, de a Paczonai ténsúrnál bizony jobb volt, mert annak volt egy hosszú csíve, oszt ha valahol szólt az ágyú, belenézett abba a csívbe, oszt aszonta, hogy: *Ne oda fiúk, mer' ott baj van!* Nem is mentünk oda, de nem is lett bajunk egyikünknek sem! Oszt most meg már hányunknak bevették a fejit! ...« Nagyapámnak nem volt módjában e jámborokat visszaereszteni

a Paczonai ténsúrhoz, de néhány hét alatt annyira megszoktak, hogy egészen derekasan állták a tüzet és nem emlegették többé a ténsúr csodálatos *csívét*, amelyen át olyan messziről meglátta, hogy »baj« volt valahol.

A szabadságharc számos nótáiból, indulóiból, sőt gúnydalaiból is sokat mondott el nekünk, de bizony jórészt kimentek fejemből, csak a Klapka-induló (Föl, föl vitézek .. . stb.) maradt meg, amelyet majdnem mindenki ismer, meg a Hertelendy-induló, mely tulajdonképpen magashangú huszártrombitára volt szánva ismeretlen szerzőtől és első ütemeit a »vágta« vezényszó helyett használták, de az egésznek anapestusi üteme megfelel a lovasroham lendületének. Minthogy sehol másutt nem hallottam, érdemesnek tartom ide lejegyezni:

Hertelendy-induló, 1849.

Allegro.

Hej, fi-a-tem, ki vi-tés na-ve-tek rab-linc-cal vált-já-tek-e fel?
Vert e-a-pa-tá-val az el-le-ne-tek me-zs-zu-ro-han és por-le-pi-el...
Nem mag-gar az, cu-dar, a-ki ki-vont kard-dal is es-de-vel, lö-gy-ör-ög par-dont!
Raj-ta le-hát, mind a-kt vi-tés: a esa-tá-ban e-lo-bo-gó tol-lam-ra néz!
E-z-e-re-dem vér-me-zs-jén ne-ve-tek: gy-ő-z-ni vagy hal-ni ta-nult se-re-gem!

persze nagyapám sem értette; nevetve mesélte el, hogy e lelkes induló első, komoly alkalomkor való cífújása utáni félórában a »győzni vagy halni tanult sereg« — se nem győzött, se nem halt meg, hanem alaposan meglódult, a »vasasok« pedig nem előttük,

hanem *utánuk* »rohantak messze«, de nagyobb baj nem lett belőle, csak nevetés a többi csapataink részéről. Azt is hozzátette azonban, hogy »Hertelendyék« hamarosan megemberelték magukat és kiköszörülték e kis cs'orbát, mely az akkor toborzott legénységénél gyermekbetegségnek volt számítható. Majd ha egyszer abba a helyzetbe jutunk, hogy magyar katonákat vezényelhetünk tűzben, csak akkor fogjuk megérteni, hogy a magyar katona — kellő fegyelem alatti — milyen elsőrendű anyag és mily hihetetlen dolgokra képes. A sors megadta nekünk, hogy megismerhessük népünknek ezt a kiváló oldalát is.

Az ellenségről nagyapámnak soha se volt rossz véleménye; a német-osztrák csapatok (különösen néhány tirolai egység) egészen elsőrendűek voltak, védelemben fölötte állottak a mieinknek, de a *támadások* lendületében nem mérkőzhettek honvédeinkkel. Az orosz jó katona és emberséges, lovagias ellenfél volt, a foglyokkal és sebesültekkel sokkal jobban bánt, mint az osztrákok, akik a honvédekét gyakran »hazaárulókénak tekintették és így is kezelték. De nagyapám nem rájuk haragudott igazán, hanem ama néhány gyászmagyarra, akik a honvédek ellen fogtak fegyvert, habár megengedte, hogy ezek között is lehettek megtevesztett jóhiszeműek.

A Rózsa Sándor-féle legendás szabadcsapatról nagyapámnak igen kis véleménye volt és nagyon helytelenítette a »börtöntöltelék« (szerencsére csak szórványos és esetenkénti) bevonását a szabadságharc katonai alakulataiba. Magát a híres (vagy hírhedt) szabadcsapatot ő személyesen nem látta, de neki is adtak néhány ilyen »bizonytalan előéletű«, úgynevezett portyázó csoportot, ezek azonban nyílt harcban nem voltak használhatók és máskülönben is inkább mesterségüket szerették folytatni, raboltak és gyilkoltak, hazafias ürügy alatt. Néhányat közülük felkötöttet, a többi elpárolgott, mint a kámfor.

Szabadságharcunk vége felé nagyapámat a magyar kormány kiküldte a Debrecenben »detronizált« uralkodóház helyébe *királyt kereső* bizottsággal, melyet az egyes államokban udvariasan fogadtak ugyan, de hamarjában kötélnék állani senki sem akart, ami utóvégre is érthető. Midőn az országba visszaérkezett, itt a szabadságharc már végvonaglóiban volt és nagyapámnak menekülnie kellett, ami elég regényes módon folyt le. Volt egy Szapáry Antal nevű jóbarátja, aki nem helyeslően a trónfosztást, a debreceni határozat után »kimaradt a játékból« és ha nem is állott az osztrákok mellé, azok bizonyos elnézéssel voltak iránta, megengedték (sőt talán elő is segítették), hogy hosszabb időre Svájcba utazzék, saját kocsiján, komornyikjával és angol kocsisával együtt. Nos, ez az angol kocsis — nagyapáin lett, a röviddel előbb elhunyt igazi angol úti okmányai-val. Bajuszát, szakállát leberetválta, csak pofaszakállt hagyott, négy lovat hajtani-ápolni úgyis tudott és gazdájával kizárólag angolul beszélt, hiszen e nyelvet is tökéletesen bírta. Külföldre érve Szapáry szélnek eresztette, még pénzt is adott neki, amiből nagyapámnak Parisba érkezve, csak három aranya maradt: egyikért gyászmisét mondatott az aradi vértanúk lelkiüdvéért, a két másikat felesége és ő holtuk napjáig viselték nyakukban.

Parisban nagyapám eleinte igen nagy szegénységben élt, másfél évig két-két vizeszemlye volt a vacsorája, de angol, német és olasz nyelvleckelet adva még a műegyetemre is járt és hamar szerzett mérnöki oklevelet, vállalkozásokba bocsátkozott és néhány év alatt gazdag ember lett belőle, otthonában helyet adva nem egy emigráns társának. Vezetője lett az ottani emigrációnak, 1859-ben pedig III. Napoleon alatt Solferinónál és Magentánál magyar emigráns-csapatot vezetett az Osztrák ellen. Ezért az osztrák kormány (elég érthetően) eladatta az addig csak lefoglalt birtokait. De nagyapám a koronázás után visszatérve újakat

szerzett. Kemény legény volt és amellet mindig gondoskodott a szegényekről, mondván, hogy nagyon jól emlékszik nyomorúságos éveire és azt is tudja, mit jelent az: éhesnek lenni, különösen ha az ember kéregetni nem bír ... Érdekes véletlene a sorsnak, hogy nagyapám életét egy Szapáry mentette meg, nekem pedig Szapáry-lány adott életet.

Görgey Árhúrt (Bem apón kívül) a szabadságharc egyedüli igazán nagyszabású hadvezérének tartotta és a mondvacsinált árulási vádat ő is abszurdumnak, rosszakaratú rágalomnak mondta. De hibáztatta Görgey összeférhetetlen természetét, valamint magatartását úgy a magyar kormánnyal, mint tábornoktársaival szemben. Érdekes lett volna tudni Görgey véleményét nagyapám-ról. Annyi bizonyos, hogy e két, egyébként kiváló ember nem szerette egymást; nem polemizáltak, de nem is érintkeztek. Sajnálom, hogy ennek hatása alatt én sem ismerkedtem meg Görgeyvel, pedig lett volna rá alkalmam. Késő bánat.

Az 1859-i olaszországi hadjárat végén szétszéledt a magyar légió és egynéhány tagja nagyapám franciaországi birtokán nyert ideiglenes alkalmazást. A későbbi években kettő közülük, mondjuk András és János, beszélgettek közös hadiélményeikről. Kezdi András:

—Emlékszel-e pajtás, hogy Itáliában együtt szedtük a fáról a szardiniát?

—Ugyan ne beszélj bolondot, hisz' a szardínia nem fán terem!

—Nem beszélek én bolondot, tudom én azt jól, hiszen még arra is emlékszem, hogy egy *sziget nevét* viselte az a fene szardínia!

—Ne beszélj marhaságokat.

—Micsoda? Te vagy marha! Hülye!

Pofon. Ellenpofon, ölre mennek, véresre verik egymást. Még verekedés közben visszaugrik András és nevetve elkiáltja magát:

— Megállj, te ! Igazad van. *Kapri* volt az, nem szardínia! ...

(Magyarok sokszor verekedtek már ilyesmiért.)
Türr István tábornokkal is összekötetésben állott nagyapám és megtanította nekünk a híres emigráns-nótát:

Szennyes az én ingem,
Szennyes a gatyám is:
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát . . .
— Éljen Garibaldi!

Garibaldiról környezetünk egyik tagja azt mondta, hogy rabló volt, mert elrabolta a pápák vagyonát. Midőn nagyapám azt kérdezte, tudjuk-e ki volt Garibaldi, tájékozottságomra büszkén a fenti értelemben válaszoltam.

— Ki volt az a *szamár*, aki ezt mondta? Kitérő örömmel mutattam jelenlevő, nem túlságosan örülő informátoromra. Mire nagyapám:

— Végtelenül sajnálom, de már kimondtam! Levele jött Türrtől, elolvasta, aztán mosolyogva mutatta az utolsó oldal végére helyezett számtalan pontot, vesszőt és egyéb írásjelet, melyekhez rövid utasítás is volt:

— Rakjad fel oda, ahová kell — én most nem érek rá!

A telet (novembertől áprilisig) nagyszüleim mindig Franciaországban töltötték, hol ottani birtokukon, hol párisi házukban. Ilyenkor sűrűn jártak hozzájuk úgy francia földön állandóan tartózkodó, mint ott csupán megforduló honfitársaink és házuk szinte találkozóhelye volt a franciaországi magyarságnak. Egyesek átmenetileg nálunk is laktak, például a posztumusz könyve révén nemrég ismertté vált Justh Zsigmond, vagy Bezerédj Pál, később a magyar selyemhernyótenyésztés és selyemipar megteremtője, utóbb országos főfelügyelője, aki ingyen dolgozott, soha egy

krajcárt vagy bármilyen érdemrendet el nem fogadva. Kukac-Palinak hívta a fél országot, de ez nem csúfnév volt, hanem nagyrabecsülő szeretet jele, hiszen barátaival folytatott levelezésében e nevet ő maga is használta.

Nagyszüleim gyakori vendége volt az állandóan párisi lakos Munkácsy Mihály is, aki rövid magyarországi tartózkodásai alkalmával bennünket is meglátogatott. Élénken emlékszem, midőn Anyám egy ízben megkérdezte a bozontos őszhajú és szakállú, mosolygó szemű mestert, hogy melyik művét szereti leginkább, melyiket tartja legjobbnak. Azt felelte, hogy erre két válasza van: legjobban szereti első, nagy sikert aratott képét: »Siralomházban«; legsikerültebbnek azonban nem ezt tartja, hanem »Milton«-t, amint a vak költő leányának mondja tollba főművét, az »Elvesztett Paradicsom«-ot. A tollat tartó, apja arcát és gondolatait feszülten figyelő leány arckifejezésén hónapokig dolgozott, míg pontosan belebírta vinni egész elgondolását. Egyáltalában, néha egy-egy nagy képének egész megfestése nem adott neki annyi munkát, mint a képen szereplő valamelyik alakjának arckifejezése. Beszült a hibákról is, melyekre csak később, néha évek múltán jött rá, mikor a kép már régen közismert és sokszorosított volt. Például a magyarok bejövetelét ábrázoló nagy művén, ahol a szláv főemberek hódolnak Árpádnak, a kép előterének jobb sarkában ágaskodik egy ló, csupán *egyik* hátsó lábára támaszkodva. . . Hiába mondták neki, hogy az ilyesmit ha tízezer nézőből egy veszi észre, hát sok, ő észrevette, de későn, ami mindig bántotta. Eszembe jut többször említett orvosbarátunk, a szabad idejében csinosan festegető-rajzolgató Lumniczer József mulatságos mondása; azt állította, hogy azért lett inkább orvos mint festő, mert az orvosi pálya *biztosabb*. —? — Hát mert a festőművész *műhibái megörökítve maradnak*, míg az orvosét — eltemetik . . .

Munkácsy egyébként rendkívül kellemes, érdekes társalgású volt; szerény eredetét nemcsak hogy nem titkolta, hanem szívesen mesélt asztalosinasi éveiről, küzdelmeiről. Elmondta, hogy a festést tulipános ládákon kezdte, mindegyik ládára más és más ábra, szín vagy díszítés *kívánczolt*, a láda nagysága, alakja vagy anyaga, no meg a saját pillanatnyi kedve szerint. Ezt a pillanatnyi ihletet később is mindig tekintetbe vette; nagyszabású képeinek elgondolásán, megtervezésén néha hetekig törte a fejét, olykor viszont pillanatok alatt jött egy-egy eszméje, amit vázlatos vonalakban sietve vetett papírra és attól azután ritkán tért el.

A művész francia származású felesége többnyire vele volt a műteremben, amíg Munkácsy dolgozott, mert bízott neje ízlésében, meglátásaiban, ítéletében, aki egyébként azonban nem tette rám azt a benyomást, hogy különösképpen illetet volna férjéhez.

A mestert utoljára a nagy műpártoló öregúr, Harkányi Frigyes házában láttam, nem sokkal halála előtt. Már kezdett nehezen járni és tekintetében se volt meg a régi frissesség. Nemzetünk hű fiát veszítettük benne, aki a magyar festőművészet hírnevét messze földre becsülettel vitte.

Nagyapám sokat mesélt gyermekkoráról is, többek közt, hogy hogyan tanulta meg az Esterházy és a Széchenyi neveket. Ennek nagy története van. Egyízben falun, Antal dédapáméknál ebédelt Esterházy herceg; sült csirke volt, melynek májára az akkor hét-nyolc éves Miklós úrfi — nagyapám — már előre vetett sóvárgó szemeket. Esterházy ezt észrevette és szelíd bosszantással ugratta a gyereket, hogy kiveszi előle a csirkemáját, ami ellen a fiú élénken tiltakozott. Dédanyám feddően szólt rá: »Ejnye, gyerek, ne komédiázz, hanem mondd azt, hogy: *Gráciámnak tartom!*« — »Fütyülök a gráciájára!« vágta rá Miklóská, mire azonnal csattant az atyai nyakleves. A jólelkű herceget

nagyon bántotta, hogy közvetve ő volt oka e kis családi tragédiának és »engesztelésül« másnap egy szép pónifogatot küldött a gyerekeknek, két kis szürkét, melyeket Miklós azonnal elkeresztelt: *Esterházy* és *Széchenyi* — mint amely neveket akkoriban (az 1820-as évek derekán) leggyakrabban hallott emlegetni. Erre megint kifogott két apai csattanót, hogy megértse, miszerint e neveket nem szabad lovaknak adni, mert:

»Jegyezd meg, kölyök, hogy ez a két legszebb magyar név, meg hogy *Esterházy* és *Széchenyi* soha nem volt se gonosz, se csúnya!»

Nagyapám annyira megjegyezte e mondást, hogy még engem is megtanított rá, mint dédapái örökségre. Figyeltem is e két családot: nem cáfolnak rá a százhusz év előtti mondókára. (Hát sárosdi, szigligeti és kőröshegyi gyerekek, vigyázzatok, mert e két vér van bennetek!)

Dédapámról, Antalról, egyébként nem sokat tudok, mert nagyapám még igen fiatal volt, midőn apja elhunyt. Sportemberhez méltó halála volt: a Magyarországon rendszeresen akkor kezdődő falkavadászaton véve részt, lova ürgelyukba lépett és felbukott. Dédapám fölkelte, ismét nyeregbe ült, de nem érezvén magát egészen jól, lovásza kíséretében lépést hazalovagolt. Otthon lóról szállva — papot kért. Fáj valami? — Nem, de úgy érzi, hogy »búcsúzik«. Eljött a pap, meggyóntatta-áldoztatta és még egy kissé nála maradt, míg dédapám — bizonyára valami belső vérzés Folytán — fájdalom nélkül szépen átaludt a másvilágra.

De még mindig nem hagyhatok békét szegény Esterházyaknak, minthogy családom dunántúli volt és ott az Esterházy név valóságos fogalom, akkoriban talán még inkább, mint most. Számos mondás, adoma szól róluk, ami azt bizonyítja, hogy nemcsak tisztelték,

¹ Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy olyan feleséget vettem, akiben jó adag Esterházy-vér van, nem bántam, meg.

de szerették is őket, mert a magyar ember nem szívesen mesél arról, akire haragszik.

A kancellár Esterházy¹ — egyébként igen csendes, szerény, udvarias nagyúr — Balatonfüreden nyaralt és reggelenként vadgesztenyefák árnyékában álló kicsi terítetlen asztalkáján fogyasztotta mindennapi reggelijét: egy nagy pohár frissen fejt tejet. Odalép hozzája egy jóképű magyar, fekete zsinóros ruhában és barátságos mosollyal mutatya Esterházy poharára:

— Tejecske, tejecske? *Engem jobb sorsom kávéhoz szoktatott!* És egyébként is, ki légyen az úr?

— Esterházy vagyok.

— No-no! Csak nem az kancellár?

— Engedelmével: igen.

— Szép, szép. Én meg *az karcagi pap* vagyok ám! Rekommendálok magamat! ... És barátságos biccentéssel vonult odébb.

Esterházy egyízben lóháton, egyetlen kísérővel barangolva be az országot, éppen a Hortobágyon haladt át. Esteledett már és sehol semmi tanya, csak egy öreg juhász állott ottan subájában, botjára támaszkodva, mozdulatlanul, mint már évszázadok óta és remélhetőleg még évszázadokig. Esterházy odalovagol:

— Adj isten, földi!

— Fogadj isten.

— Van errefelé valami tanya vagy csárda?

— Van fene.

Erre a barátságtalan válaszra a kancellár hátat fordít neki és tovább lovagol. Kísérője odaugrat a pásztorhoz és bosszúsan kérdi:

— Tudja-e kend, hogy ki az, akivel így beszélt?

— Tudja fene.

— Esterházy herceg ez, Magyarország kancellárja!

— Bánja fene.

De aztán utána szólt a lovasoknak:

¹ Ferenc herceg.

— Oszt ha keletnek mennek, ott van az én tanyám, megszállhatnak; de oszt hogy *fizetni ne próbáljanak*, merhogy nem vagyok ám kocsmáros! ...

A tanyán később a juhász is megjelent, minden jóval ellátta vendégeit — szótlantul, módosan, büszkén.

Esterházy személyesen mesélte el ezt az esetet családunk valamelyik tagjának.

Gimnáziumba nagyapám a nagykanizsai piaristákhoz járt. A piaristáknál való nevelkedés nálunk mintegy hagyomány, mert családunk újbóli talpraállítását részben nekik köszönhetjük. Ugyanis valamelyik egyenes fölmenőm, »Palkó«, Rákóczi egyik vitéz, de hír szerint nagyon is mulatós lovastisztje, aki számkivetésbe is követte fejedelmét és ott csakhamar meg is halt, egy nyolcéves fiúcskát hagyott itthon, Sándort. A »rebellis« Palkó birtokait elkobozták, felesége a kis kuruc farkaskölyköt elhagyta s egy bécsi mágnáshoz ment nőül, szegény kisgyerek meg az utcán maradt, senki és semmi nélkül. A nagykanizsai piaristák irgalomból magukhoz vették és mosogatás meg a páterek csizmáinak tisztogatása fejében szabad volt az előadásokat hallgatnia, aztán vissza a konyhába és ott evett egy kicsi fa-csajkából. Tizenhatéves korában jutott először csizmához, egy páter adta neki az ócskáját, addig nyáron mezítláb, télen papucsban járt. De oly kiválóan tanult, hogy minden vizsgáját kitüntetéssel tette le és nemesi származása kétségtelen lévén, bekerült a vármegyéhez, gyors és nagy pályát futva be. Midőn már igen nagy úr volt és a király asztalánál ült, oda is magával vitte kis fatálkáját, mert fogadalma kötötte, hogy egész életében csakis erről fog enni, nehogy elfelejtse szerény múltját és Isten jószágát, hogy fölsegítette. E különködéséért az udvari emberek kinevették, de Mária Terézia megdicsérte, nevetve téve hozzá: »Wenn Er nur nicht so einen dicken Schädel hart!« . . . Úgylátszik, hogy családunk tatár eredetű kemény koponyája már akkor is megvolt.

E kis fa-tál azután nemzedékeken át családjunkban maradt nagyon kedves és becses ereklyeként őriztetvén, a gyerekeknek pedig példaként mondták el történetét. A szabadságharc után, nagyapám emigrációja idején beállott felforduláskor természetesen ez is elkallódott, mint minden régi, családi bútorunk, képeink és egyéb emléktárgyunk. Hiába mondogatjuk magunknak, hogy »Több is veszett Mohácsnál«: bizony nagyon hiányzanak a más régi családok falusi otthonaiban található, néha nem is szép, de történetük folytán mégis értékes emléktárgyak.

A kaposvári királyi gimnáziumnak akkoriban igen nagy híre lehetett, mert az ország minden részéből voltak ottan diákok, így a Felvidékről is; e diák-társaik idegenül hangzó neveit az ottani nebulók hexameterekbe foglalták:

Gancsáczek, Gyurczek, Csipczek, Komperda, Lepáczek;

Schlachta, Suhajda, Csinyák, Drohobeczky, Glicsinszki, Nebuszki.

Ujjaikon skandálták e versikét és csak kezüket kellett emelniök, máris dühöngtek Gancsáczekék, dobáltak könyveket, miegymást. A diák csak diák marad; akkor se voltak különbek a maiaknál, szerették egymást csúfolni-ugratni.

Hetenként egyszer, csütörtökön, a gimnázium kijárata előtti kis téren nagy látványosság volt: két *deres* állott ottan, rajta egy-egy csirkefogó jól leszíjazva, mögöttük két hajdú mogyorófpálcával, előttük nagy asztal körül néhány »igazságügyi közeg«, hosszú-szárú pipákkal, boros kancsó poharakkal, kalamáris, papír, toll. Midőn a diákok kiözönlöttek iskolájukból, körülállták az egzekúciós teret és valamelyik bácsi megmagyarázta nekik, hogy ezek a csirkefogók mit is követek el, — »Ám lássátok, gyerekek, mi a gonosz-tett gyászos következménye!«

A huszonöt botokat nem egyszerre verték, hanem a »vezető közeg« csak néhány perces időközönként

intett a szemével hol az egyik, hol a másik hajdúnak, aki olyankor jól odaszózt a bűnösre, az meg hol nyögött, hol ordított, hol pedig visított, kiki a saját természete szerint. De az ilyen igazságszolgáltatás legalább egy órahosszat tartott. Mai felfogásunk és ízlésünk szerint ez szinte hajmeresztő dolognak látszik, de akkoriban alkalmasint ez kellett az útonállás és egyéb kacabetyárkodás megfékezésére, a gyerekeknek pedig alaposan elrettentő példaként szolgált. Hiába, a pedagógia akkor más alapelveket követett; például a páterek is sűrűn használták nádpálcájukat, mely mindig ott volt a katedrán, mint kréta és szivacs a tábla mellett. Mégsem ártott meg a diákoknak, mert az akkori időből igen derék emberek származtak a Hazának.

A múlt század harmincas-egyvenes éveiben még sokan éltek azokból a kurtanemesekből, akik az 1809-i, I. Napóleon elleni nemesi fölkelésben vettek részt. Ezek az öreg »insurgens«-ek csodával határos dolgokat meséltek állítólagos hőstetteikről — akkortáiban született meg Hári János vitéz obsitosunk jellemző alakja is — és az akkori fiatalság még lépten-nyomon úgy hallotta a napóleoni harcokat emlegetni, mint mai fiataljaink a világháborút. Nagypám még nekünk is megtanította a híres *insurgens-indulót*:

Insurgens-induló, 1809.

Allegro

Jön Na-pó-le-on ha-dá-val, állj e-lé-be, ŰSD A-GYON!

Nem bi-runk a frén-ci-á-val, állj e-lé-be, ŰSD A-GYON!

Al-pe-se-ken át-ha-tott, Én-gem is meg-ug-ra-tott!

SÁN-DOR, azt í-gér-ted, add meg: állj e-lé-be, ŰSD A-GYON!

Az aposztrofált »Sándor« nem volt más, mint a minden oroszok felséges cárja, — aki azonban, úgy látszik, elhamarkodott ígéretet tett, mert nem bírta megadni!

Meséket mondtak az insurgens hadsereg rendetlenségéről és kényelemszeretetéről, meg hiányos fölszereléséről. Általánosan ismeretes a »Kend az az Alvinczy?« történetke, hát itt nem ismétlem. Vitézségben nem volt hiány, akadt néhány kisebb, sikeres vállalkozás is, de annyira »urambátyám-módra« ment az egész, hogy inkább sportszámba vevődött, nem komoly hadjáratnak. Ennyire ötletszerűen összeállított és vezetett csapatok Napoleon hadserege ellen! ...

Arról is mesélt nagyapám, hogy a negyvenes évek elején tett nagy külföldi utazása alkalmával a Vezúv tetején falatozva tarisznyájából, melleje ült egy nála idősebb, kissé különösen öltözött ismeretlen úr, aki megszólította és hosszasan elbeszélgetett vele, majd kirándulásukat együtt folytatták és fejezték be. Franciául beszéltek egymással és csak a végén kérdezte *meg* nagyapámat, hogy milyen nemzetiségű, majd németül folytatta, hogy ő pedig bajor; hozzátette, hogyha nagyapám Münchenbe jönne, keresse őt fel, illetőleg egyik barátját (valami polgári hangzású nevet és címet, meg egy cédulát adott), aki el fogja hozzája vezetni, — szívesen látja. Nagyapám néhány hónap múlva tényleg Münchenen keresztül utazott haza, el is ment a mondott címre, ahol az illető »barát« nagyot nézett és kérdezte, vajjon tudja-e, ki az a cédulát adó úr? Persze fogalma se volt. No nem baj, jöjjön el holnap, majd elvezetem a »vezuvi úr«-hoz. El is vezette a — bajor királyhoz, aki nagy nevetéssel fogadta és elragadóan kedves háziúrnak bizonyult, úgy hogy a magyar fiatalembernek mindig kedves emléke maradt a különc, de határozottan nem mindennapi tehetségű uralkodóval való találkozása.

Nagyapám egyszer meghallotta, hogy dadánk valami kis, ebéd utáni imádságot tanított nekünk.

— Nem, ne így mondjátok gyerekek, hanem csak annyit, hogy:

»Hála Istennek, jól laktam; adjon Isten annak is, akinek nem volt.«

E tömör és egyszerűségében is megható kis imát nagyapám gyerekkorában tanulta egy dunántúli pász-torembertől. Most is ezt mondjuk családunkban — de utána a Magyar Hiszekegy-et is — és tudtommal mondják még a Széchenyi-család egyik dunántúli ágában. Vájjon Széchenyiek valamelyik fölmenőjének is ugyanez a pásztoember tanította?

Régi történet az is, hogy nagyapám fiatal korában ugyanannak a szép hölgynek csapta a szelet, aki iránt érdeklődött nagybátyja, N.-K. Pál is; ez nagyon hatalmas és dúsgazdag ember volt, egyideig fiumei kormányzó is. Gyermektelen nagybácsi, akinek örököséként mindenki nagyapámat gondolta; ennek viszont sejtelve se volt, hogy a nagybácsi tudott ama barátságáról, mely unokaöccsét és az általa is bámult fiatal hölgyet egymáshoz fűzte. Meghalt a dúsgazdag nagybácsi s az uradalmak — más rokonokra szálltak. Ámde nagyapám is örökölt valamit: egy értékes és gyönyörű ékszerdobozt, melynek kulcsa lepecsételt borítékban és volt reája címezve, utasítással, hogy csak tanúk jelenléte nélkül nyithatja föl. A dobozban nem volt más, mint ama levelek, melyeket nagyapám az azóta már régen elhunyt hölgyhöz írt... Kemény büntetés, bosszúnak is beillik, de finom, úri módon adott vágás. Nem lehetett mindennapi ember aki adta. Nagyapám viszonzásul egy szép síremléket csináltatott neki, fekete márványból.

TÓTOK.

Szlovák testvéreink bocsássák meg nékem e szót; nem lebecsülés ez, hanem azért írom így, mert abban az időben a szlovákoknak magyarul ez volt a nevük»

Apám gyakran mondta, hogy a Felvidéken sohase lett volna nemzetiségi kérdés, ha az ottani magyar urak mind jól tudtak volna tótul. A földbirtokos osztály még aránylag tűrhetően beszélt a nép nyelvét, de az ország magyar vidékeiről odahelyezett tisztviselők bizony gyakran érintkeztek tolmács útján az ügyesbajos dolgaikkal hozzájuk forduló kisemberekkel. Márpedig az egyszerű embernek sokkal nagyobb bizalma van azokhoz, akik saját nyelvén szólnak hozzája. Fentiekből az is következik, hogy Apánk tót kisínast tartott személyes szolgálatunkra, aki egyéb nyelvet nem értvén, hamarosan megtanított bennünket is tótul folyékonyan beszélni. Kitűnő alak volt e kisínas, neve: Zsdán Jalovjár Janó. Ebből Jalovjár volt az igazi családi neve, Zsdán pedig *helft elnevezése*, amely különlegességre még visszatérek. Janó eleven eszű, jó kedélyű és barátságos fiú volt, rengeteget beszélt és sokat mulattunk rajta. Lángoló bámulatot érzett egy társaságbeli fiatal hölgy iránt, akit rövidesen »Moja kontessz«, vagyis »az én grófnőm« címen tisztelt. Ha az illető hölgy látogatóban volt nálunk, Janó csak csak úgy ragyogott és a kabát feladásánál egyszerűen félretolta másik inasunkat: *azt* a kabátot

csakis neki volt szabad feladnia! (Történt pedig, hogy Janó »kontessz«-ét véletlenül éppen én vettem feleségül, de a fiú akkor már nem volt minálunk.) Elcsente egyik régi, elültöltő puskánkat, hogy verebet lőjön vele a baromfiudvarban. Rettenő adag puska-port és két maroknyi serétet vert bele; szegény puska persze — mit tehetett egyebet? — bizony szétpukkant és Janó balkezének középső ujját tőből elvitte, a többit is alaposan megszagatva. Azonnal elkötöttük karján az ereket és sebesült kezét langyos vízbe téve gyorsan kocsiba fogattunk, hogy sebészhez küldjük. A fiú nem nagyon jajgatott, csak a *hiányzó ujját* akarta velünk megkerestetni, mert: »Biztosan megeszik a disznók és nem azért vannak ujjaim, hogy disznók hízzanak rajtuk«. A szerencsétlen ujjat persze nem találtuk meg, — talán tényleg megették a disznók. Janó egyébként hamarosan meggyógyult és még sokáig szolgált nálunk, félig béna kézzel, azután Amerikába vándorolt és többé nem hallottunk róla. A zólyomi hegyek lankásabb, mezőgazdaságilag még úgy-a-hogy művelhető oldalain sok-sok szétszórt tanya van, melyeket laz-oknak (lazy) hívnak s az ottani nép egészen más természetű, mint a falvakban lakó tiótok: keményebbek, eredetibbek, élelmesebbek és érdekesebbek. Szerény életüket nem annyira az eléggé rosszul termő földekből, mint állattenyésztésből (legeltetés — tilosban is!), erdőmunkából, favágásból és fuvarozásból tartják fenn. Vadászember létemre inkább a lazy-beli tótokkal jöttem össze, szerettem őket, mulatságos és bátor faj. Néha több ilyen laz van egymás közelében, jobbra ugyanegy családörzs tagjai és legtöbbször vezetéknevük is ugyanaz; minthogy pedig keresztnévük többnyire Janó vagy Gyuro, megkülönböztetésül minden család fölött egy második vezetéknevet, melyet azután inkább használt, mint a valódit. Innét ered, hogy az ottani tótnak két neve van: »sa piáe Barjak, sa vola Jastrab«, vagyis írják

Barjaknak, hívják Jastrabnak. A Polana-hegy oldalában van egy ilyen, mintegy harminc külön tanyából álló telep, Sznoha, ahol mindenki Barjak és amellet legtöbbje Janó is; így keletkezett a Barjak Janó Jastrab (»héja«, mert olyan éles hangja és görbe orra volt), Barjak Janó Heszko Staro, Barjak Jano-Fero, Barjak Janó Galyibardi, stb. Ez utóbbinak apja részt vett az 1859-es háborúban és élete fogytáig mindig csak Garibaldiról beszélt, amely nevet azonban Sznohán úgylátszik könnyebb Galyibardinak ejteni.

Vagy a Trebula nemzetség; ezek majdnem mind a Gyuro névre hallgattak; egyik Gyuro erdőőr lett nálunk és panaszkodott, hogy öreg serétes puskája igen magasan hord, de ő már tudja, hogyan fogja megjavítani! Meghasított egy fiatal bükkfát, abba beleszorította a puska csövét és *lefelé hajlította*, egészen látható mértékben; hihetetlenül furcsa volt, de azt állította, hogy most már kitűnően hord!

Apám, mint zólyommegyei földesúr, főispán korában is szoros összeköttetést tartott a lakosság minden rétegével, beleértve a legegyszerűbb földműveseket is, ami nem ment nehezen, mert folyékonyan beszélt tótul. A megyebizottsági tagok között is volt néhány »csizmás« (mert oda bizony nem bocskort húztak!), akikhez valóságos barátság fűzte, mert ezek a derék atyafiak, ha nyelvünket törve beszéltek is, hívek voltak zászlónkhoz, hiszen sokan nem adták be derekukat a cseheknek sem. Midőn Apámat államtitkárrá nevezték ki, ott kellett hagynia a főispánságot és a megyebizottság tagjaitól búcsúzva, külön-külön beszélgetett ottani barátaival; egymásután mondogatták, mennyire sajnálják távozását. Egyikük — Bruóth János, Breznóbánya-vidéki módos gazdaember — szinte könnyes szemekkel szorongatta Apám kezeit, csak ennyit mondván: »In nem *sajnállok*, nekem *faj!*« Utóbb Apám ismét Zólyomban lépett föl képviselőnek; programbeszéde megkezdése előtt a hátsó

sorokból egy öblös hang: »Viszagyüte a miltosagos Pal úr, — jljeeenü!« — Kedves jó nép volt az, csak utat kellett találni szívéhez.

A véghelesi uradalomban több nagy ipari üzemünk (gőz fűrészek, gyufagyár, üvegyár, stb.) lévén, a munkások és egyáltalában az uradalom alkalmazottai részére nagyapám központi bevásárlóhelyeket létesített, ahol az elsőrendű szükségleti cikkeket saját áron, üzleti nyereség nélkül adta munkásainak. Igen ám, de ezekben az üzletekben nem a törvényes pénzzel lehetett fizetni, hanem csak (Körmöcbányán veretett) tantuszokkal, melyek egyik oldalukon családi címerünket és nagyapám nevét, másik oldalukon az értéket viselték; a forintosok és félforintosok fehér, az aprópénz sárga fémből, nagyságuk megfelelően az igazi Forintosnak, húszasnak, krajcárnak, stb. Ezt a »családi pénzt« csak azok a munkások kapták, akikkel különösen meg voltunk elégedve; a többi csak rendes, törvényes pénzt, mellyel a zsidóhoz mehetett vásárolni — drágábban. Minthogy azonban a néphit szerint a pénzverés kizárólag királyi jog, e családi tantuszok megjelenéséből azt magyarázták, hogy nagyapám most már hamarosan *király lesz*; el is mentek hozzája küldöttségbe, kérvén, hogy Csipcsala Janóból ne csináljon minisztert, merthogy abban cigány vér van . . . Nagyapám megígérte nekik, hogy Csipcsala Janóból nem lesz miniszter. És mit tesz Isten: nem is lett. (E családi pénz azután persze eltűnt, a csehek bizonyára beolvasztották; de egynéhány darab szétkerült az országban, kuriózumképpen; nemrég Esterházy Mórictól kaptam ajándékba egy ilyen »Nemeskéri-forintot«; nem árulta el, hogy hol találta.)

A Csipcsala névhez: tényleg volt egy ilyen nevű cigánytörzs, melynek dádéja egyízben fölszedte ama döglött tyúkokat, melyek belsejébe az erdőőrök strychnint vagy más kotyvasztékot tettek, hogy rókákat mérgezzenek vele. Csipcsala a mérgezett belsőrészeket

kikaparta s a baromfit hazavitte családjának, főzzenek belőle paprikást és egyék meg, az ő részét félretéve neki estére, mert most a hasa fáj . . . Azután egész nap figyelte, nem lesz-e beteg valaki a családból; midőn estére látta, hogy kutya bajuk: ő is jóízűen fogyasztotta el saját félretett részét. Mindenesetre előrelátó ember, emellett pedig érző keblű családapa is volt. Egyízben azt a különös hírt hallottuk, hogy egy lazy-beli atyafi *eladta* asszonyát (felesége volt-e vagy sem, nincsen tisztázva) és pedig pálinkáért.

— Hány liter pálinkát kaptál érte?

— Amennyi liter az asszony volt.

— Hát ezt meg hogyan mérted meg?

— Nagyon egyszerűen: egy nagy hordót színültig megtöltöttünk vízzel, aztán belebuktattuk a zsenát, még a fejebúbját is belenyomva; kicsorgott sok víz; kivettük az asszonyt s a hiányzó vizet literes mérővel utána töltöttük, 63 $\frac{1}{2}$ liter volt. Egyszerű dolog ez, proszím peknye, csak tudni kell a módját!

Hát ezek tudták is.

A tótokban sok az ízlés és szépérzék; népviseletük festői, paraszt-hímzéseik gyönyörűek s az élénk színek (főleg piros és sárga) vidítóan kellemes hatást keltenek. Asszonyaik is többnyire igen csinosak, üde arcbőrrel. Zenei hallásuk általában kitűnő és népdalaik szépek. Hegyi pásztoraik tilinkózását esténként hallgatni külön élvezetem volt. A leszálló éj csendjében egyik hegytetőről a másikra adtak egymásnak hangjeleket, megbeszélt kulcs szerint; ugyanúgy jött a válasz is. De a hangjelzések jelentőségét nem árulták el.

— Mit kérdeztél ezzel a hívással?

— Len tak. (Csak úgy . . .)

Gyakran hallottam a következő tilinkó-társalgásokat:

Tót pásztorok iflinkó-jelei.

Allegro.
Hívás

Válansz:

Visszaválansz:

Szelíd, jóakarátú, derék nép volt, nyoma se közöttük a magyarelles hangulatnak; katonaviselt legényeik gyakran tanultak meg nyelvünkől többet-kevesebbet s azt később is büszkén és szívesen használták egymás között, ezzel valami felsőbbrendűséget érezve nyelvtudatlanabb társaikkal szemben.

— Tudol magyarnak?

— Tudom!

— Látok.

(Én viszont nem cudom, hogy az irántunk oly barátságos érzésüket azóta mennyire sikerült megváltoztatni.)

Odafönt a hegyekben külön törvény járta: az emberek többnyire önmaguk ítélkeztek egymás fölött, gyakran maguk az asszonyok is. Hallottam egy esetről, amidőn valamelyik fiatal leány elcsábította a másiknak vőlegényét, hát társnői elfogták, elhurcolták az erdőbe, ítéletet ültek föltte, levetköztették és ujjaitat begyantázva annak rendje és módja szerint — megkoppasztották, azaz fejről és egész testéről minden hajat vagy pihét kiteptek, még szempilláit is. Majdnem belehalt, de hír szerint egy év multán ismét teljes hajdísze volt. Magam nem láttam, mert szegény leány szégyenében elbujdosott távoli vidékre.

Ott a lazokban még mindig elevenen élt a tizenhetedik századbéli, Jánosik nevű híres betyár emlékezete. Zsivány volt, de nagyszabású. Állítólag

magyar vidékről származott oda, eredetileg János volt a neve (népünkre kétes dicsőség!) és csak a tótok tették hozzá a becézően kicsinyítő ragot.

Jánosik fő-tanyája véghlesi birtokunkon a Polana hegy északi dűlőjének egyik óriási, függőlegesen leszakadó, sőt a semmiség fölé előrenyúló sziklafal közepén, a földtől 20—25 méternyi magasságban ásító nagy barlangban volt, melybe csak a szikla tövében nőtt százados tölgyfáról lehetett bejutni. Az én időmben e fa már nem volt ott, de alulról jól látszottak a barlang nyílásától kétoldalt lógó, sziklába erősített, mintegy másfélméteres vasrudak, melyek valószínűleg a barlangból ki az ágak közé vezető hidacska rögzítésére szolgálhattak. A monda szerint midőn Jánosikot a liptómezei Gyömbér hegyen elfogták, bandája e barlangba menekült. Üldözőik a »felmászófát« elfűrészelték és hetekig vártak a barlang alatt, hogy a betyárok megadják magukat; de egy se jött ki, mind bentveszett. Midőn azután felülről a szikla előugró pereméről kötéllel lebecsátott kosárban behimbáltak egy pandúrt a barlang szájáig, az bement és csak feloszlásnak indult hullákat talált a sok rablott kincs között. A holmit elhordták, a hullákat otthagyták, csontvázaik állítólag még mindig ott vannak, de én bizony nem láttam; semmi kedvem se volt magamat behimbáltatni a csontvázak közé; inkább elhiszem.

Jánosik egyik nevezetes bandatársát Ilcsiknek hívták, aki arról volt híres, hogy rengeteg hosszú bottal járt, amelynek segítségével három embernyi magasságba tudott ugrani (a rúdugrás őse?) és égő csóvát tartva kezében, egy szökkenéssel fent volt a házak szalmatetején; amint égett a tető, óriási ugrással tűnt el. A legszélesebb szakadékokon, a megyeháza udvarának falán is könnyedén ugrott át.

A bandavezérnek két igen kegyetlen szokása volt: kirabolhatta magának a környék legszebb leányait s néhány heti szórakozás után valamelyik útszéli

fára akasztotta átmeneti szerelmei tárgyait. Élve elfogott módosabb áldozatait ördögien válogatott kínzásokkal tartotta, míg a megcsonkított, félholtra gyötört áldozatot magas összegért ki nem váltották. De bűnhődése is borzalmas volt: nem nyakánál akasztották föl (mint minden »tisztességes« betyárt), hanem vas-kampót kapcsoltak két bordájába és úgy lógott a bitón. Félnapig élt még és az első órákban »podzabucski«-t füttyült, felnyújtott pipáját pedig kiszívta, ezzel is ki akarván mutatni, hogy neki még az öt kivégző vár-megye sem »imponál«!

Jellemző, hogy a lazok lakói e nagy gonosztevőről nemcsak borzalommal, hanem valamilyen csodálattal, szinte elismeréssel emlékeznek meg; mondáikban szerepel, a favágók éjjeli tüzeik körül kuporogva, az anyák kisgyermeküket altatva mesélnek róla. Nem a bűn dicsérete ez, hanem a rendkívüli, gonosztetteiben is nem mindennapi egyénnek szóló figyelem. Értem a cseheket, hogy erről a nép előtt majdnem rokonszenves mondahősről készítettek propaganda-filmet és ebből a gazemberből faragtak legendás, a magyar »elnyomóval« szemben tót népet védő nemzeti hőroszt. (Ha jobbat nem kaptak . . .)

De mesél a hegyi tót máskor is, különösen este, tűzfénynél, a sötét erdőben rakott nagy máglya körül guggolva, illetőleg lábujjára ereszkedvén sarkaira ülve, amely jellegzetesen »tót népies« helyzetben órák-hosszat meg tud maradni és emellett pihen is. Hagyományként reámaradt meséket, de saját képzelőtehetsége hozzáadásával, egyénileg is bővítve, kiszínezve azokat. Mindig visszatérő elem a már említett »mátóh«, kísértet, mely nemcsak a gonoszokat fojtogatja, de a jókat is rémitgeti. Szép változat a boszorkány is, aki az öt kérdező szerelmes legénnyel a temetőből pénteki napon éjfélkor ásat ki emberi koponyát, azt bizonyos titkos füvekkel, ezüst pénzzel és köleskásával bográcsba téve főzögeti, amíg csak bubborékolva nem kezd

forrni a kása, »poty, poty« hangokat adva, ami tótul annyit jelent, hogy »gyere, gyere . . .« Erre a hívó hangra azután (láthatatlanul) megjelenik az a mátoh, aki megmondja, — persze a varázslónő száján át! — mit kell a legénynek tennie, hogy még rideg szívű kiválasztottját hajlandóságra bírja. (Mit kell tennie és hány ezüstpénzt kell adnia — a varázslónak, mert az egész szertartásban persze ez a legfontosabb.)

A falvak »írástudóbb« népe se volt babonától mentes, amire vonatkozólag multságos esetet meséltek Apám egyik ifjúkori képviselőválasztásáról, ahol a küzdelem már nagyon szorosan ment az ellenjelölttel; szinte az ő oldalán mutatkozott a többség. Apám éppen a főtéren beszélgetett aggódó választói körében, midőn egy kóbor kiskutya hátulról odalopódzott hozzája és nadrágja szárával szemben — igen tiszteletlenül viselkedett. A kortesek ezt ujjongva vették tudomásul és rohantak szét az ellentáborba, hangosan hirdetvén, hogy mi történt! T. i. az ottani néphit szerint a kutya által »megtisztelt« férfiú rendkívül szerencsés, a sors kedveltje, aki ellen fellépni vagy szavazni nagy hiba lenne, szerencsétlenséget hozna! Szemlátomást özönlöttek át a választók Apám táborába és végül győzött is.

Hála a kiskutyának.

ALBERTI. ISTVÁN NAGYAPÁM.

Másik nagyapámnál, Szapáry Istvánnál Alberti-Irsán sokkal kevesebbet, illetőleg rövidebb ideig voltunk, mint Véghlesen, minden évnek csak szeptemberét vagy októberét töltve ott. Nagyon szerettük e nagyapánkat is, habár aránylag kevesebbet láttuk, mint a »véghlesit«, mert akkoriban Pest vármegye főispánja lévén, sokat tartózkodott a fővárosban, otthon csak nagybeteg nagyanyám¹ lakott, aki miatt a szép nagy földszintes kúria bizony igen csendes volt. Míg a véghlesi vár hosszú folyosóin végig kedvünkre hancurozhattunk, Albertin (sajnos) rendes, jó fiúcskáknak kellett lennünk, — ami persze nem ment olyan könnyen.

De Albertihez is sok, nagyon kedves emlékem fűz, mert hát ott éppen úgy szerettek bennünket, mint Véghlesen. Nagyapám (»Stefipapa«) ahányszor csak otthon volt, mindig elvitt maga-hajtotta alacsony kocsiján és sok kedves, érdekes dolgot mesélt. Ménesében megmutatta azt az öreg kancát, mely leszármazója ama (saját nevelésű) kancák egyikének, melyekkel az annak idején híres debreceni »stikli«-jét vitte végbe: négyesben hajtotta föl Debrecenbe három nap alatt az ottani versenyekre, ott a lovakat kifogta, másnap nyeret tett rajok és a négy közül hárommal egy-egy akadályversenyt nyert, a negyedikkel második lett egy gátversenyben, mind a négyet személyesen

¹ Született Ráday Borbála.

Nagyapám, SZAPÁRY ISTVÁN gróf.

MLNKÁCSY MIHÁLY ÖNARCKÉP-VÁZLATA, MELYET
ANYÁMNAK RAJZOLT.

(Lásd 54. old.)

Károly

lovagolva . . . Azután ismét kocsiba fogta lovacskaít és hazahajtotta Albertire. Tehát már tőle tanultam meg, hogy hátas, sőt akadályversenylónak korántsem árt, ha könnyű kocsiba fogva jó talajon (és sohase gyors ügetésben) hajtva szedjük le róla a versenykondícióhoz fölösleges húst, mert ha nem visz súlyt a hátán, kevésbé fáradnak és kopnak inai. (E módszer egyébként többször láttam alkalmazni a lóversenysport legklasszikusabb hazájában, Angliában is; *fiatal* versenylovakra nézve azonban nem írom alá.)

Nagy esemény volt nekünk a szüret is, melyet minden évben Albertin töltöttünk. Nagypámék nagy szőleiben ez mindig népünnepély-számba ment, cigányokkal és vendégekkel. A mustot nem préselték, hanem felgyürközött csinos lányok mezítláb taposták; azt mondták a hozzáértők, hogy így édesebb a must, mert a leánylábak nem morzsolják úgy szét a csersavat tartalmazó szőlőmagvakat, mint az a kegyetlen prés ... Elhiszem. Mindenesetre kedvesebb látvány, ami szintén jelent valamicskét.

Megkérdeztem nagypámat, mennyi napszámot kapnak a szüretelők, hogy annyian és oly jókedvvel jönnek? Napi húsz krajcárt, szőlőt amennyi beléjük fér és — ingyen karlsbadi kúrát. Akkor nem egészen érttem, miért nevetnek ezen a jelenlévők; most már értem.

Kedves barátunk volt a negyvenévi szolgálat után nyugalmazott és szép kis házában-kertjében lakó hajdani gazdatiszt, a Szapáry-család egyik leghívebb embere, az öreg Novotny bácsi. Sokat jártunk hozzája és mesélt a régi jó időkről, meg »negyvenyolcrol«, midőn az ágyúszó behallatszott a kastélyba, Jellasics horvát bán és fővezér pedig a nagy sarokszobában lakott, melynek máig is Jellasics-szoba a neve. Novotny bácsi és felesége, a jó Berta néni sok szeretettel uzsonáztatott meg bennünket, gyerekeket, sőt olykor a pincéjébe is levitt és szép üveglopóval szívott ki jó borocskákat hordóiból, nekünk gyerekeknek is adva egy-egy

pohárral. De utána mindig ránkijesztett, hogy otthon majd megérik rajtunk a bor szagát, hacsak szépen oda nem megyünk a pince falához és rá nem lehelünk, sokszor. Volt persze nagy falra-lehelgetés, az öreg pedig fogta hasát a nevetéstől. Nála ismerkedtem meg egy rózsásarcú fiatal kispap-rokonával, Kolossváry Mihállal, — ma is jóbarátunk, galambösz nagypóst és felsőházi tag; hát igen, nem tegnapi dolgokról beszélek.

A Jellasics-szobába egy őszi nagy-gyakorlat idején megint híres »schwarzgelb« generális került, Albrecht főherceg tábornagy, a custozai győző. Tiszteletére ünnepség, cigány, stb., sőt bennünket is behoztak: öcsémet még karon, engem fehér ruháskámban, kézen vezetve. A cigány húzta, én egyideig hallgattam, azután odaálltam a prímás elé és elordítottam magamat, hogy: »Ne ezt húzzák, hanem a Kossuth Lajost!« ... A cigánynak persze több se kellett és íziben rázendített. A következő jelenetet könnyű elképzelni: úgy repültem vissza a gyerek-szobába, hogy a lábam sem ért földet, ott meg alaposan kikaptam, hogy a kölyök csak akkor nyissa ki a száját, ha kérdezik . . . Nem egészen értettem gonosztettem egész horderejét, hiszen Veghlesen, másik nagyapámnál még csak néhány hét előtt, Lajos napján csokoládét is kaptam, amért szépen elénekeltem, hogy »Kossuth Lajos azt izente . . .« Furcsák ezek a felnőttek.

István nagyapám is igen eredeti, jóízű ember volt és később sok kedves történetet hallottam róla. Például, hogy Wenckheim Béla miniszterelnöksége idején (aki különben közeli rokona is volt) élénken vitatkozott vele a névmagyarosításról, mely a miniszterelnök szívügye volt, nagyapám pedig hevesen ellenezte; midőn előbbi felszólította, hogy hát okolja meg elutasító álláspontját, szinte mérgesen kiáltott rá: »Könnyű neked, mert *Wenckheim*-et, senki se fogja magát magyarosítani!« . . .

Midőn szó volt Hentzi osztrák tábornok szobrának a budai Szent György-térről való eltávolításáról, melyet úgyszólván az egész nemzet követelt, nagyapám ezt is erősen ellenezte, mondván, hogy ha magyar ember egy különösen nagy medvét vagy szarvasbikát lő, annak bőrét vagy agancsát lakása legdíszesebb helyére teszi; hiba volna tehát a szobor eltávolítása, inkább büszkén mutogassuk mindenkinek, hogy íme, sikerült nekünk a »nímet« *akkora emberét* agyonütnünk, hogy még szobrot is emeltetett neki!

Egyízben zugfirkász jött fel hozzája a főrendiházba (ahol háznagy volt, mint mostan egyik unokája, Szapáry Lajos) és két újságcikk-fogalmazványt tett elébe: egyikben égis dicsérte, a másikban sárga földig rántotta le. Ha száz forintot fizet, a szép cikket jelenteti meg, ha nem fizet: a másikat. Nagyapám egy pillanatra elkérte tőle mind a két cikket, hogy még egyszer átnézze. Beletette fiókjába, lezárta, azután a szoba ajtaját zárta le, kulcsot a zsebbe téve és a csodálkozó »újdondászt« magyarosan úgy elintézte, hogy lepedőben vitték el; még örülhetett, hogy zsarolásért be nem záratta. De amikor elvitték tőle, jóakaratóan megígérte neki, hogyha valaha is meglátja nevét bármilyen újságcikk alján, újból »kezelésbe veszi«. — Nem is olyan rossz módszer; nem terheli a bíróságokat és mégis eredményes.

De térjünk vissza Alberti akkori nevezetességeire. Lakott ott egy szikár, őszbevegyült szakállú, mindig fekete magyar ruhában, csizmásan járó, külsejében némileg boldogult Prónay Dezsőre emlékeztető öreg úr, Pertics Simon. Anyám többször elvitt hozzája és Simi bácsi, látva, hogy nagyon szeretem a könyveket bújni, figyelmeztetett: »Öcsém, jegyezzed meg, hogy a tudomány olyan mint egy *nagy golyó*: minél nagyobb a golyó, annál nagyobb a felülete, hát annál több olyan dologgal érintkezik, ami *nem golyó*; minél többet tudsz, annál jobban fogod látni, hogy *még mi mindent*

nem tudsz ... És sohase lesz elegend a tanulásból. — Csak jóval később értettem meg e bölcs mondás teljes igazságát.

Majdnem elfelejtettem egy nagyon kedves barátnőmet, Ninát. A nagy melegházban elhelyezett óriási ketrecben lakott és gyönyörű, finom ujjú kis keze volt, mégpedig négy; meg hosszú, kacskaringós farka, melyet igen ügyesen használt kapaszkodásra és hintázásra. Tengerésztiszt nagybátyám, Károly hozta magával valahonnan Brazíliából, szép bársonyos fekete bundája volt, meg egy pirosszemű, fehér házinyula, melyet folyton ölelgetve melengette magát, mert mindig fázott az istenadta. Egyébként rendkívül kedves, barátságos kis lény volt és társalogni is lehetett vele; ha szóltunk hozzá: »Nina, u?« — mindig szépen, udvariasan és értelmesen válaszolt: »U!« — Pacsit is adott és füge fejében szép bukfencet vetett. Mondom, nagyon kedves ismerősöm volt.

Alberti község főterén álló egyik majorját nagyapám huszárkaszárnyának rendezte be és adta bérbe. A mindenkor Kecskeméten állomásozó közös huszárok egyik százada volt benne, a tisztek külön szállásokban, de mindennaposak nagyapáméknál. Emlékszem a 7-es, Vilmos huszárokra, kapitányuk Lónyay »Berci«, később gárdakapitány, felesége Hohenlohe harcegnő és nálunk valamivel fiatalabb fiacskájuk a Tyutyu zengzetes névre hallgatott — vagy nem hallgatott, ahogyan éppen kedve tartotta. A hetesek után a 13-as, jászkún huszárok kerültek oda, ezeknek kapitánya Horthy István volt, az országos hírvérsenylovas és gavallér, később lovassági tábornok és nekünk magyar lovasoknak rajongva szeretett »Pista bácsi«-ja. Felesége Latinoics Margit, kedves, csinos asszony, majdnem mindig vele lovagolt és szinte kinéztem rajta bábégyermek szememet. Horthyékkal egyébként is gyakran jöttünk össze, mert az alagi úrlovas-versenyek alatt többnyire nálunk Gödön laktak, onnét jártak a versenyre és

este elmesélték az egyes versenyek lefolyását, én meg hallgattam, akár az evangéliumot. Pista bácsival még halála után is bizonyos fokig vonatkozásban maradtam, amennyiben utóda lettem a Magyar Gazdák Országos Lovasegyesülete elnöki székében, valamint az Úrlovasok Szövetkezeténél is. Jó példa áll előttem, de nagynevű elődök helyét méltóan betölteni gondot ad.

Az Albertin beosztott tisztek közül legjobban Széchenyi Péter hadnagyra emlékszem, aki később a Budapesti Róka-falka Társaság master-je lett, de korán hunyt el. Meg Kolossy, Békássy és Spilka Géza főhadnagyokra; a két utóbbi hősi halált halt, mint annyi derék huszártisztünk. Nap-nap mellett jártam ki a közeli gyakorlótérre és nem győztem nézni a szép pirossapkás huszárok gyakorlatozásait, rettentően irigykedve reájok és erősen eltökélve, hogy ha majd nagy leszek, én is éppen úgy és éppen ott fogok lovagolni. Úgy is lett: önkéntes koromban éppen az Albertin állomásozó századhoz kerültem, hát pontosan ott gyakorlatoztam, ahol a hajdan annyiszor megbámult huszárok. De hát szebb is volt az, mint a gépkocsi!

A földszintes, hajdan Szelezky, később Almásy birtokhoz tartozott nagyon szép öreg kúria tele volt igen jó stílusú régi bútorokkal; nagy könyvtár is, amely nekem szörnyen imponált, mert úgy képzeltem, hogy nagyszüleim azt a sokezernyi kötetet mind elolvasták és tartalmukat természetesen tudják is . . . Külön élvezet volt az egyik társalgószoba ablakába gyémánttal bevéssett, szép gyöngyírásos szerelmes versikét kibetűzgetni, melyet valami ismeretlen költő követett el egy Almásy-leány tiszteletére. Nem tudták már, hogy kitől és milyen korból eredt, de magyar helyesírásából következtetve igen régi lehetett: az »a« után mindig hiányjel, az ódon »láthattya« stb. írásmód ezt mutatták. Nemsokára azután ablakmosogatásnál éppen ez az üvegtábla törött be s a cselédek a darabokat

szemébe dobták, hiszen nekik ez csak üvegcserep volt, valamilyen bekarcolással ...

Nagyon kedves része a nagy parknak egy kicsi, cseppkövekből épített sötét kápolna, benne lourdesi Szűzmaria-szoborral. E kis építmény eredetileg nem kápolnának volt szánva: szépapám, Almásy János (a napóleoni idők híres lovasgenerálisa) építette *hüsolonek*. Ugyanis nagy melegekben beleült, a közeli kútból pedig az építmény tetejére vizet öntöztek, mely a likacsos köveken át lassan csepegett és az amúgy is sötét, hűvös helyecskét még kellemesebbé tette. A kis kápolna mellett régi római sírkő, az eléggé szokásos »családi« domborművei: férfi, nő és gyermek, alatta már szinte olvashatatlan latin írás, de fölötte — hétágú gyertyatartó. A tudósok azt állítják, hogy ezzel jelképezték az ábrázolt alakok *zsidó* voltát s ezért ez az emlékmű a maga nemében egyedülálló darab és sok tudós jött már megnézni; messze földről, még Amerikából is érdeklődtek, kérdezősködtek felőle. Nem helyben Albertin találták, hanem fővárosunk budai oldalán, valamivel a »Városmajor« fölött, ahol Almásyéknek nagy földbirtoka volt, melyet azután dédanyám adott el Buda városának potom negyven-ezer forintért . . . (Megvallom, hogy mostan egész jól jönne nekem e hajdani nagybirtok reám esendő kis része, mondjuk vagy harminc-negyven holdacska valahol a Szénatér vagy a Déli vasút pályaudvara közelében.)

Almásy János szépapám volt az a magyar tiszt, aki huszárjaival 1814-ben elsőnek jutott be Fontainebleau kastélyába, közvetlenül Napoleon kivonulása után és a császár hálószobájából az éjjeli szekrényről elhozta annak bevéselt nagy N betűvel és a jellegzetes méhecskékkal díszített vizespoharát, melynek fenekében még odaszáradva maradt egy kevéske cukor (a császár »eau sucrée«-je), valamint bronzból készült két kis éjjeli csengőjét, egyiknek fogantyúja a napóleoni sas, másiké a gall kakas. A sasos csengő nálam van, a

kakasos Szapáry Lajosnál; a pohárról nem tudom, hogy családunk melyik tagjához jutott.

Alberti parkjának másik jellegzetes pontja a Budapest—Cegléd vasútvonalról is látható, piros tetejű kis alkotmány, tulajdonképpen ereszes pad, melyről szépapám nézegette volt az arra haladó vonatokat. Tudvalevő ugyanis, hogy Hazánkban ez volt az első vasútvonal, azt hiszem 1846-ban épült. Szépapám ingyen ajánlotta föl a birtokán átvezető vonal pálya-testéhez és vasútállomásához szükséges területet, azzal a kikötéssel, hogy ötven éven át *minden vonat megálljon* Albertin. Még emlékszem, hogy Alberti-Irsa gyorsvonat-állomás volt. De már letelt az ötven év és a gyorsvonat büszkén, a régi jó időkre való minden tekintet nélkül robotg keresztül Alberti-Irsa szerény állomásán.

No meg az úgynevezett »Büdös Babilon« (pavillon) egy kis dombocskán, mely sűrűn van benöve valami igen erős szagú, thuja-szerű bokrokkal; rengeteg szövevényes gyökérzetük között elvadult házinyulak tanyáztak: nekünk gyerekeknek igen érdekes, kíváncsatos »nagyvad«.

Ugyancsak a parkban van családi sírboltunk, — már mint a Szapáryaké — tele Almásyakkal és Szapáryakkal, hát a mi fölmenőink is ott fekszenek; az ezután elköltözendők már csak a kápolna kertjébe kerülnek. A maga nemében gyönyörű sírbolt, Lotz Károly falfestményeivel.

Alberti nekem arról is emlékezetes, hogy gimnazista koromban ott lőttem első fácánomat, hiszen mifelénk akkor még nem tenyészett ez a szép vad. Persze tyúk volt, pedig azt nem lett volna szabad lőnöm! De rögtön utána egy kakast is leszedtem, szép magasról; aznap nem volt nálam büszkébb és boldogabb ember. Azóta több mint negyven év múlt el, majdnem minden évben ott vadászom megint és ama helyecske mellett elmenve mindig megemelem kalapomat — a szép emlék tiszteletére.

Később, már serdült korunkban is évenként jártunk Albertire; két-három napos hajtóvadászatok voltak, főleg fácánra; csupa kedves, idősebb úr — ma már csak Muzsik Lajos él közülük — és mi négyen fiatalok: Lajos unokatestvérem mint fia-háziúr, Bakos Géza, fivérem Géza és én. Mi négyen maradtunk meg mint ottani »törzsvadászok« és most már mirajtunk bácsikon mosolyognak a fiatalok, mint annak idején mi neveltük az öregeket, pl. Bissingen Nándi bácsit, az Esterházy-huszárok vitéz ezredesét, aki egy kissé hidegebb napon »ellenszenves dögök« jelzővel szidta a fácánkakasokat, amért olyan gyorsan és oly magasan repültek, annyi sok volt belőlük és neki oly sokáig kellett egy helyben állania, hogy »minden adóssága eszébe jutott« . . . Meg aztán amidőn pásztás vadászatot (»stráf«) tartottunk és annyi volt a nyúl, hogy a végén, egy akácfasornál való megálláskor mindnyájunknak kifogyott a tölténye, a nyulak meg majd levertek lábainkról... Mi gyerekek majdnem sírtunk mérgünkben — most meg nevetünk ezen, valahányszor a gyászos emlékü fasor mellett elhaladunk.

— Hát igen, még rengeteg apró emlékem van Albertiről is, máshonnan is, gyerekkori benyomások, de ha mind leírnám, talán sohase lenne vége a fejezetnek, pedig hát egyéb mondanivalóm is volna. Mégse sajnálom, hogy leírtam, mert az ember gyermekkorának emlékei szinte eltörülhetetlen nyomot hagynak lelkünkben és nem egy későbbi cselekedetünkre döntő befolyással van a — gyerekszoba.

NEVELŐK.

Elemi osztályainkat otthon végeztük, helybeli tanítónk, Cselényi Zsiga verte belénk az ábécét és az első, leírott tömönatot: *úr ír*. (Amely állítás helyességén azóta többször tűnődtem.) Cselényi Zsiga volt édesapja népszerű dalénekesünknek Cselényi Józsefnek és szemünkben tanítói- mivoltán kívül is nagy tekintély, mert csépléskor ő vezette a mázsálási jegyzéket és rengeteg nagy ívpapíron ezeryi számjegyről azt állította, hogy mindazt ő írta és teljesen kiismeri magát e számtengerben, amit tisztartónk is meg-erősített. Ezenkívül Zsiga bácsi *mesélni* is tudott, ami szintén hozzájárult iránta érzett ragaszkodá-somhoz.

Az első gimnáziumban nevelőink voltak, akikből mindössze négyet fogyasztottunk, két papot és két világi tanerőt. De erről majd később.

Édesanyámtól csak két olyan dolgot hallottam, amely — bár teljes jóhiszeműséggel volt mondva — száz százalékgig valótlannak bizonyult. Ezek egyike az a tétel, hogy tanuló- (főleg gimnáziumi) éveim a legboldogabbak életemben, sóhajtva fogom azokat visszakíválni. Hát nem és százszor nemi Még most is, ha nagyon rossz álmaim vannak, rendszerint algebra-feleltetés, vagy érettségi előtt állok. Borzalommal gondolok vissza a gimnáziumra mint egészre, habár leg-több tanáromra szeretettel emlékszem; tehát nem ők

voltak a borzadás okai, sem a tanulás (mert jó, sőt igen jó tanuló voltam), hanem az egész beosztás, tanulási kényszer, a szabadság és szabadidő majdnem teljes hiánya. A másik anyai jóslat, mely ugyanígy megbukott, az volt, hogy állítólag *kisgyerekeim sírása* a »legszebb zene« lesz füleimnek. Istencsudája volt, nem zene; bizony nyávogtak-bömböltek és nem zenéltek a porontyok s ez éppen oly kellemetlen volt füleimnek, mint bárki más kölykének ordítása.

Volt Anyámnak egy másik elmélete is, melyet hiába igyekezett velünk elfogadtatni: hogy a tanulás *jutalom* és csak annak *szabad* tanulnia, aki jó volt. . . Eredmény: Géza öcsém valami kis rossz fát tett a tűzre és büntetésből nem volt szabad tanulnia, hanem nyugodtan rakosgathatott színes kavicsokat — közben a büntület egyáltalában nem látszott meg rajta! — míg én, aki aznap nem voltam rossz, abban a nagy jutalomban részesültem, hogy tanulhattam — pedig odakint oly szépen csiripeltek a verebek, ugattak a kutyák és még sok egyéb történt, ami hasonlíthatatlanul érdekesebb mint az a fogós kérdés, hogy mennyi tizenhétszer huszonhárom. De hát ez az anyai módszer is hamarosan idejét múlta és olyan irányban alakult a házi fegyelem, hogy aki nem volt jó, aznap nem kapott ebédvégi tésztát vagy gyümölcsöt.

Történt, hogy éppen én kerültem ebbe a sanyarú helyzetbe, midőn vendégünk volt asztalnál és (elég tapintatlanul) megkérdezett, hogy miért nem eszem a csokoládétortából? Szörnyen rösteltem a dolgot, hát azt vágtam rá, hogy azért, mert nem szeretem az édességet . . . Csak az volt a baj, hogy ezt meghallotta Apám is, aki e füllentésemet úgy intézte el, hogy azonnal megmondta öreg inasunknak, miszerint engem többé ne is kínáljon édességgel, mert úgyse szeretem! Ez a rettentő helyzet napokig, talán egy hétig is eltartott, amidőn (bizonyára Apám utasítására) ismét megkínál-

tak édességgel. Igen ám, de én egy spanyol grand gőgijével néztem végig az inason: »Kérem, emlékezzék arra, amit megmondtam: *nem szeretem az édességet!* ...« Hát további hetekig nem nyúltam hozzá. Apám, kinek ezirányú nyakasságom inkább tetszett mint nem, úgy oldotta meg a dolgot, hogy példálódzgatott, miszerint az ember ízlése gyakran változik; íme, ő tudja jól, hogy én nem szeretem az édességeket; de kísérlejem meg, hátha időközben megváltozott az ízlésem? »Kedvéért« megtettem a próbát, és csodák csodája: ízlett az édesség! Persze kaptam belőle azután amennyi kellett.

De komisz keményfejű gyerek voltam egyébként is. Egyszer ki akartam próbálni, hogy vajjon mi lenne, ha nem jönnek ebédre? Bevettem magamat az Apám szobáját ebédlőnkől elválasztó kettős ajtók közé és kijelenttem, hogy nem jövök ebédre. Miért? *Csak!* Ez a szellemes megokolás arra indította Apámat, hogy »megüzente« az inással, miszerint bátran jöhetek, úgyse kell sokáig az asztalnál ülnöm, mert fejeskedésemért máris csupán levest és kenyeret kapok. . . Erre aztán mégúgysem akartam kijönni. Hallottam az ebédelők beszélgetését, a tányércsörömpölést, éhes is voltam már, mégse jöttem ki. Ebéd után az inas (minden eshetőségre) bedugott hozzám egy hálószobába való porcellán berendezési tárgyat és jó mulatást kívánt, azután reám zárta az ajtókat, ott maradtam a magam-választotta sötét zárkában, estig. Akkor azután ismét jött az inas, hogy Apám kérdezteti, parancsolok-e a vacsorán részt venni, mert ha nem, akkor nyugodtan maradhatok ottan akár néhány napig is, hiszen ő más oldalról is bemehet szobájába .. . Elképzelhető, hogy milyen ábrázattal sompolyogtam ki, hamar kézmosás és már illedelmesen ott is álltam az ebédlőszékem mögött. Szüleim egyáltalában nem látszottak tudomásul venni az esetet, mely azután soha többé nem fordult elő. Most, hogy én lakom Apám hajdani szobájában

és naponta többször is e két ajtó közötti sötét helyecske mellett megyek el: gyakran jut eszembe az a keserves néhány óra, melyet ott töltöttem.

Apám igen szigorú volt, de sohase szólt ránk hangosan és pálcát se használt. Ha valami csínyt követtünk el (és ez bizony szinte mindennapos eset volt), igen változatos büntetéseket szabott ránk, amelyek alól nem volt fölmentés. Egyszer valamelyikünk — dadánk unszolására — kérlelésre fogta a dolgot, mire Apánk szépen megmagyarázta, hogy a büntetés alól magát kikönyörögni: *nem méltó úriemberhez*, mert ha az ember elég bátor elkövetni a rosszat, legyen bátorsága a büntetés *férfias büszkeséggel* való elszenvédéséhez is! Ez nekem szörnyen tetszett és ahhoz tartottam magamat »férfias büszkeséggel«. Legszigorúbban büntette, ha valami csínyt eltitkoltunk vagy gonosztettünket szépíteni próbáltuk, míg ha ezt önként, becsülettel bejelentettük, a büntetés mindig sokkal enyhébb volt, sőt néha egészen el is maradt. Nagyon szigorú volt arra is, hogy milyen hangon szólunk a személyzethez és hogyan bánunk az állatokkal. Amire gyereknél nem lehet eléggé ügyelni. Sokkal kevésbé büntette a nem-tanulást, mint a magaviseleti hibákat, mondván, hogy ha megjön az eszünk, úgyis ráeszmélünk, hogy *magunknak* tanulunk, de ha a magaviseletünkben van hiba, erre nem jövünk rá, ezt ki kell belőlünk idejekorán irtani. Hát irtogatta is, amiért soha se lehetünk eléggé hálásak emléke iránt.

A gimnázium alsó négy osztályát otthon, magántanulóként végeztük, pap-nevelők keze alatt, egyszerűsmind miséztek is a véghelesi várkápolnában megházi kápolnánkban Gödön. Első nevelőnk Matunák Mihály idejében nem volt semmi izgalom, mert csak vasárnap és ünnepeken misézett, de azután egy frissen fölszentelt tisztelendő urat kaptunk, aki eleinte minden áldott nap akart misézni, a ministrálás természetesen a mi feladatunk lévén. Ez azt jelentette, hogy a min-

dennapi lovaglásainkról pontosan, kiszabott és elég korai órára meg kellett jönnünk, különben a mise (s a tisztelendő úr reggelije!) túlkésőre esnék. Nem mondhatnám, hogy valami nagyon lelkesedtünk volna ezért a rendszerért, mert néha bizony nagyon keserves volt legszebb lovas-útjainkat hirtelen abbahagyni, nehogy lekéssünk a ministrálásról. . . De később nevelőnk is beérte ritkább misézéssel és így nekünk is békeesebbek lettek lovaglásaink.

Erre az időre (tizenegyéves koromra) esett első falkavadászatom is. Gödi birtokunkon Apám a rókákat csak a legnagyobb tél idején engedte löni, mert ősszel gyakran járt mifelénk a Budapesti Rókafalka Társaság; ilyenkor a vadászat előtti napon Apám mindig beföldeltette az összes rókalyukak bejáratait, hogy jobb sportot adjon a lovashajszára. Egy szép, fagy nélküli decemberi napon — 21-én — Vácról átjött az ottani honvédszázárnál lovaglótanári minőségben szolgáló szenterzsébeti Forster László főhadnagy (később leányom keresztapja és nagyon jó barátunk), engedélyt kérve szüleimtől, hogy bennünket gyerekeket kivihessen a falkával. Én a már említett kis arab szürkémet, Furcsát lovagoltam, Géza pedig póniját, Ürgét. Falkanagy a már akkor hatvan éven felüli Nádasdy Ferenc volt, gyönyörű karcsú lovas, rövidre nyírt fehér szakállal és mindig nagyszerű lovakon. Néhány kedves szóval üdvözölt bennünket gyerekeket első falkavadászatunk alkalmával, azután mentünk rókát keresni. A kopók Szódrákoson, a Floch-Reyhersberg-féle nádasból ugrasztották ki és jó kis hajszát adott a bozótos dombokon, sőt néhány kisebb árok is akadt közben, ami nagyban hozzájárult büszkeségünkhöz, mert »baj« nélkül jutottunk át rajtok. Akkor nem sikerült a rókát megfognunk, de mégis örökszép emlékem marad e nap. A résztvett urak közül (a falkanagyon és fián, Tamáson kívül) emlékszem még a három Teleki-bácsira (József, László és Tibor), Kosztka Emil

ezredorvosra, a nagy súlyú és hatalmas szürkén ülő Csekonics Endrére, Floch-Reyherberg Alfrédra, ugyancsak szürke lován és egy Kotz Vencel nevű tábornokra, akinek felesége is velünk tartott, Henriette volt a neve és nekem nagyon tetszett. (Ez is fontos részlet!)

Visszatérve első nevelőnkre, Matunák Mihályra: valamikor egyik kegyúri plébániánkon volt káplán, úgy ismerték meg szüleim és elkérték a püspöktől nevelőnek. A püspök nem nagyon szívesen adta, mert nem pártolta a pap-nevelői rendszert; szerinte (kevés kivétellel) úgy áll a dolog, hogy vagy jó pap az illető és akkor rossz nevelő, vagy jó nevelő és akkor nehéz jó papnak lennie . . . Dehát mégis ideadta. Nagyon megszerettük; kedves, jó kedélyű és modorú, zenekedvelő és nagy tudású ember volt, aki néhány történelmi vonatkozású munkával is gazdagította szakirodalmunkat. Sajnos, csak egy esztendeig maradt nálunk és nagyon különös megokolással ment el: *nem helyeselt egy törvényjavaslatot*, melyet Apám mint képviselő megszavazott, hát »levonta a konzekvenciát« és elhagyta házunkat! Ennek dacára megmaradtunk jó barátságban; később breznóbányai plébános lett, de az impériumváltozás óta nem hallottunk felőle.

Utána aránylag rövid időre dr. Acsay Sándor (később jószágigazgatósági tanácsos) volt igen kedves »pecérünk«, de hivatása hamarosan elszólította tőlünk. Utóda ismét pap volt; bizonyára derék ember ez is, de nem volt meg közöttünk az az összhang, ami többi nevelőinkhez kötött.

Utolsó szel dítőnk Pongrácz Alajos még fiatalon, egyetemi hallgató korában került hozzánk, eleinte számtan-korrepetitorként (mert ebből aránylag a leggyengébbek voltunk), azután egészen »bezupált« nálunk, sőt érettségink után is maradt még egy ideig, mert mindenki nagyon szerette — és ő is minket. Az aránylag kis korkülönbség folytán valami kedves,

bajtársiassághoz, de némileg cinkossághoz is hasonló viszony alakult ki közöttünk, ami semmiképpen se ment a tekintély rovására, mert Urunk — így neveztük — bizony tudott az asztalra ütni, ha kellett; a barátság azonban mindenesetre megkönnyítette munkánkat és kellemesebbé tette együttlétünket is. Egymásmelletti szobákban laktunk és nem haragudott meg a számtalan csínyen, mellyel gyötörtük szegényt, legföljebb rá-rákoppintott rövidre nyírt koponyáinkra és nevetett. Puskaport tettünk cigarettáiba; gumi léggömbből a gázt kieresztve, vizet töltöttünk bele, bekötöttük és ezt a hideg, reszkető puhaságot be az ágyába, hogy midőn a paplan alatt elnyújtózik, lábaival érje; hálóingén az ujjakat s a nyakat bevarrtuk, hogy amikor belebúvik, ki ne bújhassék belőle; fogkefét szappannal kentük be, habzott tőle a szája, mint a nyavalyatörésé és köpködött (ekkor vonalzóval kaptam a fejem búbjára, de se baj); befelé nyíló ajtaja kilincset madzaggal hozzákötöttük az ajtó fölé készített pici polcra, amelyen hol megszopakodott szivacs, hol vízzel telt bögre volt; a madzag pontosan olyan hosszúra szabva, hogy a »lerántás« csak akkor történjék meg, mikor már bejött az ajtón és éppen a vizes tartály alatt volt; lovagló csizmába tojást ütöttünk, nyergét ragasztóval tettük kellemesebbé, vánkoscihájába egeret varrtunk — szóval annyi minden komizságot eszeltünk ki, hogy leírni se lehet mind. Igaz, hogy gyakran ő is visszatréfált, de sohasem oly ördögi válogatottsággal, mint mi.

A puszkaporos cigarettákból egyébként tragédia lett: Urunk dohánykészlete nem volt elzárva, hát a szakácsnő csent belőle néhány cigarettát, szerencsétlenségére éppen a puszkaporosakból (melyek, amint a tűz odáig ér, nagyot köpnek) és kevésel utána feldúlt ábrázattal rohant Anyámhoz, egyben fel is mondotta a szolgálatot, merthogy »ebben a házban életére törnek«; olyan komédiát-patáliát csapott, mintha dinamit-töltény robbant volna a szájában. Szüleink haragudtak is, meg

nevettek is — ami gyakori eset volt, valahányszor egy-egy »eszménk« napvilágra került. (A szakácsnő megbékélt és a cigarettákat se bántotta többé soha.)

Anyagiak tekintetében valami kommunizmusféle állapot volt közöttünk: minden hónap huszadika táján mindhárman összeraktuk megmaradt pénzeceknket és egymás között három egyenlő részre osztottuk; huszonötödike felé (havonként váltakozva) egyikünk Apánkhöz fordult előlegért »rendkívüli gyorssegély« címén; kaptunk is esetenként öt vagy tíz forintot, ami természetesen ismét a közös pénztárba ment és testvériesen osztódott szét, mint közös *zsákmány*. Ebből a hónap végéig persze olyan gabalyodott számítás lett, hogy csakis Urunk bírta kihámozni, ki mennyivel tartozik a többinek; de hiszen ez rendjén is van, mert ő volt a pénzügyminiszterünk, no meg az egyetemen is mennyiségtszakos.

Minden sportban együtt voltunk, lovagolt velünk (egészen csinosan), tenniszezett, de nem vadászott, legalább is puskával nem, hanem például a körvadászatonkra kihozta önkéntesi kardját és azt hüvelyéből kihúzza-belökvé gyönyörűen csattogtatta, nagyobb lármát csapva, mint a legszorgalmasabb hajtó. Szóval nagyszerű ember volt. Midőn nálunk »kiszzenvedett«, József Ferenc főherceget tanította mennyiségtanra, azután nagyon nagy úr lett tanáréknál és fia révén nekem keresztkomám; most már békés ember ő is, nyugalomban van és meghízott, lovat többé nem adnék alája. De gyakran járok hozzájuk, jól esik emlékezni közös tréfáinkra és együtt elmúlt fiatalságunkra. Bár minden nevelő olyan lenne, hogy neveltjei később is így ragaszkodjanak hozzája! Mert Pongrácz Lojzi nemcsak a sinus-cosinust tanította, hanem főleg azt, hogy tisztességes ember hogyan gondolkodjék. És ez mindennél fontosabb.

Még az »Urunk-idők« előtt volt, hogy mi fiúk néhány hétre bányászszzenvedélybe esve, gödi házunk

kisebbik kertjébe, bokrok közé rejtett bejárattal való-
ságos katakombát ástunk, földalatti két kis szobát,
melyekbe holmi bútort is raktunk, ezenkívül pedig volt
belőle nyílás egy nagy, földbe süllyesztett és bedeszká-
zott, lehantolt tetejű öreg hordóhoz, melynek oldalát
alul nagykeservesen kivájtuk és ez lett a »szentek-
szentje«, a szertár és pince. Ezt a katakombát LYUK
néven tiszteltük. Ide lopkodtuk be az elcsent félüveg
borokat (nemsokára ecet lett belőlük, de az mindegy),
valamint a tiltott olvasmányokat, minthogy akkoriban
regényt még nem volt szabad olvasnunk. E tiltott köny-
vek legelső példánya Herczeg Ferenc »A Gyurkovics
leányok« című, nagyon szép és kedves, de igazán ártat-
lan regénye volt; a többi se veszedelmesebb. Amint
néhány percnyi szabadidőnk akadt: zsupsz be a
LYUK-ba, akár az ürgék; ott kuksoltunk egy gyer-
tyácska fényénél, igen büszkén arra, hogy ha keresnek
se találnak reánk. De minthogy »minden csoda csak
három napig tart«, egy nyár alatt ráuntunk e szép
rejtekhelyünkre, a bejáratot elfődtük és lassanként
úgyszólván meg is feledkeztünk az egésztől. Történt
egyszer, hogy valami nagy nyári eső után, melytől a
talaj puhára ázott, Anyánk sétálni ment Lumniczer
Józsi bácsi orvosbarátunkkal, éppen abba a kertbe,
ahol a hajdani LYUK volt. Szerencsétlenségünkre
pontosan fölötte haladtak el, az átázott talaj azonban
lesüppedt és Anyánk vendégével együtt szépen, simán
eltűnt a föld színéről . . . Nem nagyon ijedtek meg,
de még kint se voltak önkéntelen rejtekükből, amidőn
Józsi bácsi máris kiszólt: »Biztosan ezek a betyár
fiúk!...« Ilyen rossz hírünket költötte még ő is.
Azután persze jött a nagy tragédia: betemették a
LYUK-at. Habár már régóta nem jártunk oda, mégis
sajnálunk. Mintha valami régi szép vadásztrófeánkat
vették volna el.

Akkoriban divat volt a szikvizet otthon készíteni;
erre nagy, páncélozott üvegek szolgáltak, melyekhez

olaj bogyoalakú acéltartálykákban volt a sűrített szén-sav. Ezek használat után egyik végükön lyukasak, belül pedig üresek voltak. Elloptunk belőlük egy-néhányat, megtöltöttük puskaporral, különböző hosszúságú kanócokkal láttuk el és elhelyeztük a házunk előtti kertben levő szép színes *dísztőkök* alá. Közvetlenül délebed előtt gyorsan meggyújtottuk a kanócokat és rohantunk asztalhoz. Kisvártatva paff . . . paff . . . tompa dörrenések kívülről. Mi persze ártatlan pofákkal csodálkoztunk. Apánk fölkel az asztaltól, kinézett a kert felé, — éppen akkor repült darabokba egy nagy dísztök — azután visszajött az ebédlőbe és szó nélkül lekent nekünk egyet-egyet. Vájjon honnét tudta, hogy e robbantásokat kinek köszönheti?

A puskapor egyébként is kedvenc »anyagunk« volt. Körvadászat előtti estén Szapáry Tibor, egyik nagybátyánk, lelkünkre kötötte, hogy gondoskodjunk, miszerint egyik vendégünk, az Ausztriából érkezett Leutrum gróf idejekorán bújjék ki hálószobájából, mert sokáig szeretett aludni. Annyi baj legyen! A régi, alul nem egészen jól záródó ajtaja alá és belül a szobájába két maréknyi puskaport szórtunk még este, de úgy, hogy megszakítatlanul érjen ki a porrakás az ajtó alatt, kívültre. Reggel aztán kívülről begyújtottuk. Gyönyörűen sikerült; olyan lobbanás és füst lett a hálószobában, hogy »ünnepelt« vendégünk idejekorán kibújt belőle.

Az imént jeleztem, hogy kisdíák korunkban regényeket nem volt szabad olvasnunk; az úgynevezett »ifjúsági« könyveken azonban nem nagyon kaptam, a közkedvelt Robinson Crusoe története engem nem bírt úgy lelkesíteni, mint a legtöbb fiút; egyszerűen azért nem, mert nem hittem el; túlságosan szerencsés volt Robinson, mert amint hiányzott neki valami, mindjárt megtalálta egy hajóroncsban vagy egyéb uszádékban. Péntek úr gyors megváltozásában se hittem. A Bórharisnya-históriák hidegen hagytak. Sokkal job-

ban szerettem Mark Twain két könyvét: Tom Sawyer és különösen Huckleberry Finn kalandjait, melyeket mint felnőtt is megint élvezettel olvastam el, főleg mióta személyesen ismertem meg írójukat, a torzomborz szemöldökű Mr. Clemens-t és világszép leányát, Clara-t; mert a Mark Twain írói álnevet hiába fordították minálunk Twein Márkus-nak (!), ami szomorú bizonyosság a fordító felületességére: ez a két szó amerikai hajósok szólásmódjából ered és körülbelül annyit jelent, mint »Jelezzél kettőst!«

GIMNÁZIUM.

Amint már említettem, a gimnázium alsó osztályait otthon, magánúton végeztük, de az ötödiktől kezdve nyilvánosan jártunk, vonattal Gödről, minden reggel a budapesti kegyesrendi főgimnáziumba, magyarul: a piaristákhoz; délután haza, egy kis lovaglás, azután tanulás, nevelőnk vezetése és ellenőrzése mellett. Ez a bejárogatás természetesen igen fárasztó volt, de Apám nagyon tartott rá, hogy nyilvánosan járjunk iskolába, mert csak ott tanul a gyerek *életet*, ottan lökdösik, bosszantják, csiszolják diáktársai, úgy lesz csak belőle másokat is megértő, életrevaló ember. A mindvégig magántanuló természetében rendszerint marad valami félszegség, mimózaszerű vonás, ami talán dísze lehet a magányába elvonuló remetének, de nem való a mai világba, mert az ilyen nebántsvirágot a lüktető élet bizony fellöki és elrohan fölötte. Ezt a körülményt világszerte még a királyi vérből való szülők is észrevették és manapság már a legmagasabbak gyermekei is többnyire nyilvános iskolákba járnak. Ami se nem árt nekik, se nem megy tekintélyük rovására.

A nagyon korán kelést és sok utazgatást mihamar megszoktuk, de volt egy dolog, amiért még ma is hibáztatom a jó pátereket, t. i. merev ragaszkodásuk az előadást megelőző mindennapi, ú. n. *diákmissén* való jelenlétünkhöz. E mise reggel $\frac{3}{4}$ 8-kor volt, az előadás

kezdeté $\frac{3}{4}$ 9-kor. Nekünk Gödről hét órakor indult egy jó vonatunk, mely $\frac{3}{4}$ 8-kor ért be s így az előadást könnyen elérhettük volna, de a diákmisé nem, azt pedig semmi szín alatt nem akarták elengedni. Így hát a hét-órás vonat helyett már a megelőzővel, vagyis a *fél-hatival* kellett bejárnunk, ami nemcsak hogy (télen is!) hajnali, mondhatnám éjjeli négy órakor való kelést jelentett, de háromnegyed órai ácsorgást — néha hideg szélben, esőben, hófúvásban — a még zárt iskolaépület előtt, melyet csak $\frac{1}{4}$ 8-kor nyitottak. Egyszer-kétszer megkíséreltük a mindig nyitott tanári lépcsőn bejutni, de nagyon kikaptunk, mert valóságos szentségtörésnek számított, ha diák tette a lábát olyan lépcsőre, melyen tanár urak szoktak járni. . . . Hát vacogva toporzékolunk az utcán, minden reggel, éveken át, meglehetősen vegyes érzelmekkel gondolva a diákmisé lelki örömeire. Ez semmi esetre se járult ahhoz, hogy lelkesedjünk a mindennapi templombajárás iránt, hát már pedagógiai szempontból se lehetett helyes.

E szomorú helyzetünkbe némi enyhülést hozott a jó Huzella Elek bácsi, a Váci-utca és a hajdani Városháztér sarkán állott fényes sportüzlet tulajdonosa és legjobb gyerekkori pajtásunknak, a Gödről velünk együtt iskolába járó Tivinek¹ apja, aki megengedte, hogy midőn reggel hétkor takarítani kezdték az üzlet-helyiséget, oda behúzódjunk. Igaz, hogy akkor még nem volt fűtve a bolt, meg nagy port is vert a takarítás, de legalább nem fűjt a szél s a havaseső se csapkodott nyakunkba. Ámde a boltot csak hétkor kezdték takarítani s így ezt megelőzőleg mégis jó félórát kellett kint ácsorognunk, ami nemcsak idő-, de erővesztés is, feleslegesen fárasztja az amúgy is túlságosan igénybe vett, fejlődő fiúszervezetet.

Nem volt ez jó rendszer sehogysem — és mégis örülök, hogy a piaristákhoz jártam. Nemcsak azért, mert közismerten kitűnően tanítanak és nagyon szí-

¹ Most egyetemi orvostanár és európai híró tudós.

gorú osztályozási rendszerük mellett, aki jó jegyeket szerez, az igazán *tud* is valamit, hanem mert ott tanultunk *igazi vallási türelmességet* — hiszen a piarista-diákok tekintélyes százaléka nem-katolikus, sőt nem-keresztény volt s ennek soha semmilyen hátrányait nem éreztették velük — és ott nevelték belénk a valósággal *nyakas magyarságot*, amely irányban még a túlzást is jobbnak tartom a lanyhaságnál. Mert néha túlzás is előfordult. Például áldottlelkű történelemtanárunk, Bartos József (később igazgató, de már régen meghalt az is) annyira mennydörgött az osztrák ellen, hogy évekre tiltották el a történelem tanításától, minthogy előadásai sehogyse feleltek meg az akkori kormányok dualisztikus irányzatának.

Bartos Józseffel érettségim után is, mondhatnám haláláig érintkezésben maradtam, évenként járogattam fel hozzája, feleségemet is elvittem, sőt olykor rövid szabadságra a háborúból is haza-hazakerülve, módot találtam felszaladni öreg tanáromhoz. Az igazgatói szobában nagy-nagy, fali térképszerű, rengeteg vonalzású kimutatás néhány száz névről — *hadbavonult tanítványai*^ akiknek minden adatát, csapattestét, előléptetését, kitüntetéseit, sebesüléseit, sőt hősi halálát is szigorú pontossággal vezette, elesett »fiaiért« gyászmisét mondott és valósággal siratta őket. A köszvénytől púposra görbült hátú, majdnem vak öreg tudós odacsoszogott velem a nagy táblázat alá és együtt böngész-tük a neveket, hogy esetleg helyesbíthessek itt-ott, ha olyat tudok, amiről ő még nem értesült. Megható volt az a szeretet, melyet régi tanítványai iránt megőrzött.

Szinte tragikus emléket hagyott bennem utolsó találkozásunk, az 1918-i »Népköztársaság« idején. Egészen le volt verve. »Látod; fiam, egész életemben — bár tiszteltem öreg királyunkat — *elvben köztársasági* érzésű voltam, ezt az államformát tartottam az emberi szabadsághoz legméltóbbnak és nemzeti fejlődésünk szempontjából legmegfelelőbbnek. És most

hogy elértük a köztársaságot, azt kell látnom, hogy *nem ez kell nemzetünknek*, tévedtem egész életemen át, és most én, a régi köztársasági, *én* kívánom vissza a királyságot! ... « Könnyezve mondta, majdnem kiáltotta ezt. Igazán megrendítő volt ennek az anygali lelkű tudós papnak önvádaskodása és kesergése. Meg is halt utána nemsokára, nem érthette meg szülővárosa, Léva felszabadulását. Sok jót tett, nagyon szerette nemzetét és növendékeit, nagyot csalódott és emiatt lelkileg sokat szenvedett. Áldás emlékére.

Sok kedves tanáromat nem bírom mind elsorolni, de egynéhányat mégis meg kell említenem. Igazgatónk Janky Károly volt; hatalmas, tagbaszakadt ember, mély hanggal, összeráncolt szemöldökkel és mosolygó szájjal. De a szíve még jobban mosolygott, áldott jó ember volt. A nyolcadik osztályban filozófiát adott elő, azt mondván, hogy ilyen fiatal gyerekeknek ezt *meg kell tanulniok* — mert *megérteni* most még úgyse tudják. (Teljesen igaza volt.) Magyarázatai kedvesen egyszerűek voltak, feleltetése pedig fenséges, mert betűrend szerint feleltetett; ha ma. a B-betűsek feleltek, legközelebbi órán a C-betűsre került a sor. Mindenki körülbelül biztosra vehette, hogy mikor kerül felelésre, persze mindenki jelesre tudott nála, hacsak nem volt egészen lusta. De egyszer valami nagy komizságot követtünk el (talán *kályhafüstöltetést*, ami nem nehéz művelet és nagyszerűen rövidíti meg az órát!) és az öregúr rettentően megharagudott érte: »Megálljatok, gonosz kölykök, majd adok én nektek!« — és általános borzalmunkra elkezdett *összevissza* feleltetni, nem a névsor szerint. . . Hajmeresztően gyászos eredmény: »Elhulltanak legjobbaink«, mindenki beszekundázott! E szörnyű óra végén *könyörgő zúgást* rendeztünk neki, hogy törölje ki azt a sok szekundát, jók leszünk, nem tesszük többé, stb. stb. »Nnnemmm törrrrlömmm ki!« dörögte és sötét tekintet vetve reánk, fenyegető zivatarként vonult vissza. (Persze mégis kitörülte.)

Ha egyik felelő diák nagyon jól »fújta« neki a leckét nem hagyta végigbeszélni, hanem a következő, mindig azonos párbeszédet rögtönözte az osztállyal, mint szavalókóruossal:

Igazgató: Benne van a könyvben?

Osztály: Benne van, benne, benne ...

Igazgató: Tudja?

Osztály: Tudja, tudja, tudja ...

Igazgató: Jjjó fffijjú?

Osztály: Jóffijjú, jóffijjú, jóffijjú ...

Igazgató: No — hát — akkor — üljön — lel — és jött névsorban a következő.

Ha valamelyikünk igazán nagy csínytet követett el, vagy már sehogysem akart tanulni, *igazgatói dorgálásra* küldték hozzája. Ez a következőképpen folyt le:

A bűnös (puha térdekkal) bekopogott az igazgatóhoz, aki előbb sokáig nézte, azután megfogva a diák egyik gombját, csöndesen, mély basszushangján szólt hozzá:

— Fiatal. Mért nem akarsz jó lenni? Mért akarsz engem szomorítani? Mert bizony nagyon szomorítasz. Fiatal. Mutassad meg, hogy jjó fffijjú vagy. És ne szomorítsál engemet. Most eridj és tégy jjó fffijjú. Fiatal.

Nagy ritkaság volt, hogy e szelíd dorgálás ne javított volna a »fiatal«-on, annyira szerettük az öreg urat.

Hát még az angyali jóságú Hajnal Imre latin tanárunk! Hirtelen haragú, de végtelenül jó ember, akit természetesen mérgeztünk, mert olyankor a kefére nyírt ritkás ősz haja alatt piros lett a koponyája bőre, nemcsak az arca, és ez természetesen nagy élvezet volt a sck nebulónak. Nógrádián beszélt és gyakran keverte bele az »azt mondja« szócskát *ászongyá* alakban, amit persze statisztikailag számoltunk és kimutatást vezettünk róla. Kedvenc példabeszéde volt a pásztorról és nyájáról, melyet azonban sohase hallottunk

végigmondani, mert valamelyikünk mindig megzavarta holmi komiszséggal. Így kezdte:

— Mint mikor a kecskepaasztor —ászongyá — á nyaajaat legelteti — ászongyá — mágás szíírtek tetejéről — ászongyá — nézi — ászongyá — nézi — ászongyá . . . Kiss, te gázember, micsinaasz ottan? Megbuktatlak, sz . . .s, hogy még à mágás minisztérium sem ment még . . . (De jelest adott, amikor csak tehetette.)

Vagy Drajkó Béla, a tatárjárás óta Vácon szerepet vivő patrícius polgári család sarja, szelíd, türelmes, jó ember és kitűnő tanár — de még őt is sikerült megmérgecsenünk, olyan komisz istenteremténye a diák. Gyakran volt valami hurutja és előadás közben sokszor köhhentgetett, kissé orrhangon. Az osztály persze hamar megtanulta utánozni és egy szép napon mindenki köhögött, olyan hangon mint tanárunk.

— Mi bajod, Báthory?

— Köhögök, tanár úr!

— Ez nem köhögés, hanem *természetellenes nyögés!* — amire azután visszafojthatatlanul olyan röhej tört ki az osztályon, hogy utólag magunk is megszégyeltük. Nem haragudott meg érte, csak fejét csóválta: »Juventus — ventus«. Nagyon szomorú halála volt szegény jó embernek: bérkocsiba szállt és a rendházhoz hajttatott, de midőn a kocsis megállt, nem szállt ki belőle, halott volt. Egyedül halt meg, rázó bérkocsiban ülve. Bizonyos, hogy egyenesen a mennyországba hajttatott fel.

Akiket tanáraink közül nem említek, nem voltak ám rossz emberek, de sok volna mind elsorolni, hát csak e négyről emlékeztem meg.

Tantárgyainkból legjobban szerettem a történelmet (ezt talán még nevelőm, Matunák Mihály oltotta belém), a nyelveket — görögöt is! — és a természetrajzot, viszont szinte irtóztam a mennyiségtantól és még ma is mérgeledöm, hogy mily sok fölösleges és

életemben soha szükségessé nem vált dologgal gyötörték és terhelték szegény agyamat. Hiába mondogatják nekem, hogy »a mennyiségtan élesíti az elmét«; a történelem, földrajz és nyelvek is élesítik, de azokból lépten-nyomon hasznunk van. Megnyugtathatom diákolvasóimat, hogy mihelyt közoktatásügyi miniszter leszek — az időpont még nincsen egészen meghatározva — sokkal kevesebb algebrát fog kelleni tanulniok, de sokkal többet (illetőleg *jobban!*) a nyelvekből, mert aki ma csak iskolában tanul franciául, németül stb., bizony nagyon gyenge lábon áll, mihelyt e nyelvekből folyékonyan is kellene beszélnie, komoly tárgyról, nem a közönséges »társasági« beszélgetést a szép időről stb. Nem lenne kevesebb tanulnivalójuk, csak más tárgyakból nyúznák őket erősebben. Viszont *feltétlenül el fogom törülni az érettségi vizsgát*^ mert ez fölösleges kínzás *úgy* a tanulóknak, mint tanáraiknak. Legyen a VIII. osztályvizsga szigorú, de aki azon keresztülmegy, ne kényszerüljön egy hónappal tovább reszketni, hogy jaj mi lesz az érettségén, hanem a VIII. osztályvizsga sikeres megállása után adják ki neki az érettségi bizonyítványt! Aki a nyolcadikban több tárgyból bukik, ismételje meg az osztályt, nem kell ehhez külön érettségi. A tanári kar pedig nyolc esztendőn át eléggé kitanulmányozhatja az egyes diákok képességeit, hogy megítélhesse, melyik való főiskolai tanulmányokra, melyik nem. Ha pedig ennek megállapításához okvetlenül szükséges (?) a tanári kar fölött álló valamilyen közeg: ám legyen jelen a főigazgató, miniszteri biztos, vagy akárki is a VIII. osztályvizsgán, melynek adhatnak ünnepélyesebb keretet is, ha ezt oly fontosnak tartják. De ne kínozzanak fiútanárt egy hónapon belül kétszer, mert ennek igazán senki sem örül — még a kiküldött »felsőbb közeg« sem. Szóval el fogom törülni az érettségit; csak addig várjatok gyerekek, amíg én leszek ama bizonyos miniszter. Időközben pedig szépen készüljete az

érettségire, hiszen nem lehessen tudni, hátha valamicskét késik az a miniszteri kinevezés? . . .

— Nem szabad megfeledkezmem az akkori Budapest utcáinak egyik nevezetességéről, Hazafi Veray Jánosról sem, aki gyakran ácsorgott gimnáziumunk kapui előtt és nagy kedvencünk volt. Kissé hóbortos *népköltő* (egyébként házmester az István-úton), aki fekete magyar ruhában, csizmásan, árvalányhajas pörge kalapban és fokossal járva, a nyakán lógó nagy bőrtáskából marokszámra szedegette ki a sárga, piros, kék és zöld papírlapocskákra nyomtatott költői rögtönzéseit, melyeket *köteteknek* hívott és egy hatosért négyet is adott belőle, meg néha ráadást is. Nem is olyan ügyetlenül verselt, gyakran lehetett rajta nevetni, volt benne egy bizonyos, házmesteri humor. Mindenkit kiszerveztett, politikusokat, közéleti férfiakat, színésznőket és bármilyen napi-eseményt, mindenről kész volt verset írni, megrendelésre is. Egyszer megkérdeztem: János bácsi, énrólam is tudna-e költeményt szerkeszteni? »Hogyne öcsém, szerkesztek én mindjárt:

Sovány a gyerek,
Az arca nem kerek,
A nyelve jól pereg,
A hátára verek!«

— amit mindjárt meg is cselekedett. így lett belőlem költészeti tárgy.

— Mielőtt osztálytársaimról névszerint emlékez-ném meg, el kell ismernem, hogy határozottan *jó osztály* voltunk; immár több mint negyven éve annak, hogy leérettségiztünk, életpályánk már mögöttünk van, megállapíthatom tehát, hogy az osztály tagjai igazán csak egy-két kivétellel derekasan megállották helyüket az életben. Üstökös nem akadt közöttünk, világhírű* ember sem, de annál több derék és az átlagon felüli teljesítményt felmutató hasznos állampolgár. Márpedig a nemzetnek több ilyen »közkatonára« van szüksége, mint lángelméjű vezetőre. Jaj lenne annak az országnak, ahol több a lángész mint a közkatonai

Érdekes (és talán egyedülálló) jelenség, hogy a mi osztályunkból nem kevesebb mint öt *diplomata* került ki: a sajnos korán elhunyt Pejacevich Elemér, külügy-minisztériumunk osztályfőnöke Morlin Ervin, valamint Hevesy Pál, Práznovszky Iván és én, most már mindhárman nyugalmazott követek, akik (különböző) babérokon nyugszunk. Az is mulatságos, hogy mi öten már a gimnázium padjaiban is különösen jól voltunk egymással, sőt Morlin Ervinnel és Hevesy Palival ugyanegy padban is ültünk (bal első), meg velünk Baross Gábor, a későbbi politikus és postafővezér (szobrot azonban — eddig — nem neki állítottak, hanem édesapjának). Borbás Gáspár sokáig labdarúgócsillag és fővárosi vajda, Demtsa Pál másfél millió ember egészségügyi vezetője és a megyeházán trónol, Entz Ferenc igazságügyünk oszlopa, Farkasfalvi István iparfelügyeleti lánész, Harza Lajosnak piros öve van és hitoktatási nagyság, Kauser Lipót örökké fiatal nagyapa, Kerékgyártó Árpád tanügyi főtekinély, Kortsák Jenő szabadidejében író, Köpf Vince nagy vadász és szorgalmas lóversenybarát, Kövér Viktor jeles házigazda, Kresz Ferenc gordonkaszó mellett tündököl a közgazdaság terén, Lázár László vasutas nagyhatalom, Mössmer Pál felmenőinek patinás üzletét — »bár fürtje ősz« — lendülettel vezeti, Rákosi Endre hírlapíró in partibus infidelium, Schlick Frigyes ama bizonyos létra legfelső fokait tapossa, Szelvár Aladár az autógumi-szakban ragyog, Tauffer Gábor politikus és hol képviselő, hol nem, Toldi Lóránd orvos, mégpedig női irányban, Unger Emil halbiológiai tábornok és gilisztapatkoló főtudós, Verebely László nem világhírű sebész, mint bátyja Tibor volt, hanem műegyetemi tanár stb. stb. — többet már nem is említek, mert esetleg megneheztelnének azok, akiket véletlenségből kihagynék.

Az osztályon belül igen kedves viszony volt közöttünk, jóban-rosszban összetartottunk, hízelkedő

»stréber« vagy árulkodó egy sem akadt közöttünk; ha pedig valamin összekaptunk, egymás közt rövid úton intéztünk el, hol egyszerűen ököllet, hol a tornateremben tompa vívókardokkal, ami persze szigorúan tilos volt — de hát olyan óriási »hetz«! Azonban ez inkább csak a két utolsó évben jött divatba, viszont ötödikben-hatodikban »népítéleteket« tartottunk: *megnyomtuk* a kiszemelt áldozatot. Ez úgy történt, hogy az illetőt beszorítottuk a padba, aztán jobbról-balról négyen-öten nyomtuk befelé, amíg csak kék nem lett, ami hamarosan bekövetkezett. Akkor felmostuk a táblaszivacs-csal, amitől krétafehérré vált. Szép mulatság, kivéve annak, aki központjául szolgált. (Engem is megnyomtak egyszer, nagyon; igen rossz volt. Azután vigasztaltak, hogy tévedésből történt. De mégis rossz emlékem.)

Az első padbeliek becsületi kötelessége volt az egyébként szigorúan tilos *súgás*, vagyis szegény pelengéren álló diáktársunknak suttogó hangon való kiségitése, de úgy, hogy ő meghallja, a tanár azonban ne. Persze néha éppen megfordítva sikerült s akkor a súgó is kikapott. Mégis súgtunk. A súgás többnyire jóakarató volt, de gyakran követtünk el kis komiszságokat is. Például midőn a szenvedő alanyunk Vörösmarty »Szép Ilonka« költeményét kellett volna könyv nélkül felmondani és már harmadszor ismételte el, hogy

A vadász ül hosszú, méla lesben

odasúgtam neki:

S vet vérszemeket hegyi vára felé!...

Hát nem utánam mondta a bibasz?

Természetrajzi órán a szalamanderfélékfől kellett egyikünknek felelnie, de elakadt a »tarajos götte« irodalmi hangzású nevénel, mire én hozzásúgtam, hogy »sávós Schiller« — ezt is utána mondta!

Különböző, néha jobb ügyhöz méltó találékony-sággal kieszelt komiszságokkal dühösítettük szegény

tanárainkat, nem egyszer plagrálva más osztályok találmányát; például Géza öcsém lángelméjű fölfedezését hogy a padok közé besütő napsugarakat hogyan lehet a rideg tanterem díszítésére felhasználni: tíz krajcárért kis kerek tükröt vett, melyre fekete papírszeletekkel ráragasztotta a 4-es számjegy tükörképét. Ezt az elkészített tükröt a Naptól beragyogott hátsó padban úgy lehetett elhelyezni, hogy a sugarak visszaverődése folytán a tanár háta mögötti falon megjelent a tükröske nagyított képe, de benne véstjósloán a fekete négyes, a szekunda! Szegény felelő diák szava a rémülettől egyszeriben elállott és bámult a falon megjelent Mene-Tekel-Ufarzin-ra. Midőn a tanár hátrapillantott, hogy mit bámul a diák, már nem volt ott semmi, a padból igazgató nebuló kezével földte el a tükör lapját és csak akkor jelent meg ismét a szekunda, midőn a tanár nem nézett oda.

De történetek kevésbé ártatlan tréfák is; például egyszer valamelyikünk (nem én!) a tanári lakosztályok folyosóján végigmenve észrevette, hogy az öreg Schmidt Ágoston páter celláján a kulcs kívülről van ... A betyár gyerek végigpillantott az éppen üres folyosón és hirtelen rázárva az ajtót az éppen bent tartózkodó páterre elrohant a kulccsal és bedobta oda, ahonnan — senki se halássza ki. Mire a páter dörömbölésére segítség és lakatos jött, már elmúlt a fizikaóra ideje.

Tornamesterünk igen nyers modorú ember volt és csak olyankor engedett föl, ha valamelyikünk »tanár úr«-nak szólította; ezt tehát sűrűn alkalmaztuk, ha főfájás vagy egyéb hülye ürügy alatt el akartunk kéredzkedni. De ha szép idő volt, tornaóra helyett labdát rúgni mentünk, át a csak nemrég elkészült Ferenc József-hídon, melynek túlsó végén, a Duna budai oldalán akkor még semmi se volt, csak a Gellért-hegy. De igen: a lágymányosi oldalon a Duna partján fölállították a millenniumi kiállítás tengerészeti pavillonját: bádóg bódé, hadihajó kicsinyített alakja-

ban. Ettől az alkotmánytól kezdve a mai műegyetem helyéig tágas térség, néha nem is nagyon posványos rét, azon játszottunk hol métát, hol footballt — ott indult neki Borbás Gáspár! — meg ott gyakoroltunk az atlétika különböző ágaiban is. Nagyon rossz ugró voltam, a száz yardra¹ se sokat tudtam, de az angol mérföldre (1609 méter) már elég jó eredményeket értem el; később hiába próbálkoztam az 5.000 és 10.000 méteren, az nem volt az én távolságom. De az atlétikáról hamarosan átmentem a vívásra, lovaglásra és golyólövésre, ahol sokkal otthonosabban éreztem magamat és nemcsak becsületes eredményeim, hanem szép győzelmeim is voltak.

Múltak az évek és közelgett az érettségi. Kedves latin tanárunkat, a már imént említett Hajnal Imrét óra közben gyakran kérdeztük, megfelelően rettegő hangon: «Tanáár úúr, miiílyen lesz az érettségií? . . .« — »Milien? Hát ollan, amillen! Bizony! *Ex abrupto* kell fordítanotok, mégpedig Tacitusból, *ex abrupto*, bizony! Aztán ha megakadtok: már meg is buktatok! Bizony!« — »Taanáár úúr, tessék majd segíteni! . . .« — »Segíteni? Nektek? En? Dehogy is fogok segíteni! Bukjatok meg, ha nem tanultok!« — Mondanom se kell, hogy az édes öreg jobban szorult, mint mi mindannyian együttvéve; míg az írásbeli vizsga közben felügyelni járkált föl s le a padokban szétszórtan reszketve dolgozó halálraítéltek között, bele-belenézett a dolgozatokba és hirtelen rámutatott a hibákra: »Te számár, vigyázz!« Még a szóbelinél is a miniszteri biztos mellett ülve szemével és egész arckifejezésével intett, hogy jó-e, amit mondunk, avagy helyesbítsünk-e.

Természettanból Schmidt páter az óriási és igen nehéz anyagot 60 tételre osztotta (ennyien voltunk érettségizők), e tételekből kell majd húznunk ott a vizsgálobizottság előtt és abból kell felelnünk. Említettem már, hogy a mennyiségtan (számtan-algebra-

¹ Az atlétikai távolságokat akkor még nem méterekben mérték.

fizika) nem volt erős oldalam s így a tételre osztott anyagot csak gyengécskén tudtam. Nevelőnk, Pongrácz Lojzi aggódva csóválta fejét, hogyan merek én ilyen szerény tudással a »jelesen érett«-hez fizikából is szükséges osztályzatra nagyon is számítani. Mondtam, hogy itthon kihúzok egy tételt, azt alaposan megtanulom és — ha Isten is úgy akarja! — éppen ezt a tételt fogom az érettségin is kihúzni s akkor minden jó lesz . . . Otthon aztán meg is tettem: a kihúzott tétel: ABSORPTIO; eléggé bonyolult dolog volt, de néhány órai munkával tökéletesen »bevégtam«, azonban *hatvan* tételnek ily módon való megtanulására már fizikailag se volt meg a kellő idő. Hát úgy mentem a vizsgára: ötvenkilenc tételt gyengécskén, egyet kitűnően tudva.

Ott ülünk öten a törvényszék, akarom mondani a vizsgálóbizottság előtt, *hatvan* összehajtott cédula a zöld asztalon, ezüst tálcán. Hátral a hallgatóközönség soraiban szorongó szívvel szegény nevelőm. Kihúztam egy cédulát, visszaültem és olyanféle érzéssel hajtogattam szét, mint kártyás »gusztálja« lapját nagyon magas játéknál.

Megsegített a Kisjézus, mert a *hatvan* tétel közül pontosan az ABSORPTIO-t kaptam. . . Mondtam is, mint a karikacsapás. Vizsga után Urunk, akivel együtt mentünk ebédelni, negyedórán át nem tudott mást mondani, mint: »Ilyen disznó! . . . De ilyen disznó! ...« Ami talán nemcsak a szerencsémre volt értve.

EGYETEMI ÉVEK.

Az érettségi utáni érzés talán csak a hadnagyi csillag megérkezéséhez hasonlítható: a legnagyobb dolgok egyike minden fiatalember életében. Érettségi utáni vakációm a legszebb volt, melyre valaha is emlékszem. Apám adott egy kis pénzt, két jó hátaslovat egy kísérő lovással és világgá eresztett, én meg nyakamba vettem az országot (de nem a kemény országutakat, hanem a köveztelen dűlőket, ösvényeket) és jókora földet bebarangoltam szép hazánkból. Közben az azóta meghalt ifj. Miklós Ödönnel szemben csinos kis fogadást is nyertem: azt állította, hogy lóháton nem lehet három nap alatt Budapestről, illetőleg Gödről a Tátrába jutni. Három nap, azaz 72 óra; erre szólt a fogadás és ugyanazon a hátason, nem váltott lóval. Több mint másfél órával nyertem, amennyiben 70 óra 29 perc alatt fent voltam a Csorba-tó partján épült »Augusztá« szálló előtt. A távolság 321, napi teljesítményem tehát átlag 107 kilométer volt, amit ma már erősen túlszárnyaltak, de akkoriban igazán nem rossz eredmény, tekintve, hogy az útnak mintegy fele hegyekben vezetett, közte az 1300 méteren felüli Csertovica hágón, Liptóban. Augusztus volt és holdvilág, hát természetesen éjjel is lovagoltam, midőn pedig itt-ott lépésben kellett haladnom, lehetőleg mindig leszállva, gyalog vezettem lovainat; ezzel ugyanis mindketten pihentettük legjobban igénybevett izmainkat.

Útvonalam (nagyjából) a következő volt: Ácsa—Ludány—Losonc—Gács—Herencsvölgy—Kisgaram—Maluzsina—Hibbe—Csorba-tó. E sietős, de szép kirándulás főszereplője kitűnő kis kancám, Omega volt, véghelesi nevelés, az osztrák Derbyt nyert Tartar angol telivér után. Egész úton úgy ment, akárcsak az óramű, utolsó kilométereinken is oly friss volt, mint hogyha akkor vezették volna ki az istállóból. Volt már sok jó lovam, de ennél jobb még soha. Mest már *déd-unokáit* lovagolom — ivadékai is csupa jó, olykor kiváló lovak. (Szegény kísérő tót lovászom nem bírta ilyen jól, a vége felé már alig élt.)

De más években is szívesen és gyakran csináltam nagy, több száz kilométeres lovaglótúrákat, mert a vidéket sehogy se lehet jobban és kellemesebben megismerni, mint lóhátról. Gyalog túl lassú az ilyesmi, kerékpár és gépkocsi túl gyors, vonatról meg nagyon keveset látunk. Azonkívül, hogy sportbelileg is tesz az ember valamit, *lóháton soha sincsen egyedül*, hiszen lovasembernek a ló igazi társaság, sokmindent kitűnően megért (vagy talán inkább átérez) és kedves, hű barátja lehet annak, aki tud vele szeretettel bánni. Az ilyen több napos, száz és száz kilométereken át húzódó távolság alatt pedig ló és lovas között olyan összhang keletkezhetik, hogy ez már magában véve is öröm. Meg aztán az ilyen utakon nemcsak változatos (és vasútról nem mindig látható) vidékeket, hanem különféle érdekes embereket, családokat, udvarházakat ismertem meg, hiszen akkoriban olyan jó idők jártak, hogy lóháton utazgató fiatalember csak beküldte névjegyét, istállót és kvártélyt kérve; nemcsak ezt adták szívesen, hanem még sokkal többet is. Nagyon kellemes emlékeim maradtak az így szerzett összeköttetéseimről. Autós emberek ezt az örömet már alig ismerik, mert nagyvárosból nagyvárosba, szállodából szállodába gurulnak. Az is lehet szép — de hát a ló mégis csak ló marad!

Az egyetem jogi fakultását végeztem el, mint annakidején a legtöbb magamféle fiú, csak ennek végeztével mentem Magyaróvárra, ahol mezőgazdasági oklevelet is szereztem, közben persze eleget téve katonai kötelezettségemnek is. Egyetemünkön akkoriban az volt a szokás, hogy mindenkori rektorunkat, még ha miniszterviselt ember volt is, nem szólítottuk »kegyelmesének, hanem a »Nagyságos Rektor Úr« címen tiszteltük, minthogy a magyar törvény csak két »nagyságos« ismer: Erdély fejedelmét és a tudományegyetem rektorát. Ezenkívül még a »tekintetes« cím is törvény alapján jár minden diplomás embernek, míg a »méltóságos«, »nagyméltóságú« stb. címekre nézve régi törvényes alapot nem tudok. De hát ma már annyi a magát nagyságosnak stb. címezni hagyó férfiú és különösen nő, hogy a címeket törvényileg eltörölni teljesen fölöslegesnek tartom: lejárvák azok önmagukat is, a túgyakori használat folytán. Egyébként pedig — amíg az emberek örülnek neki, sőt futnak utána — talán nem is olyan rossz dolog, mert örömet okoz, anélkül, hogy az állampénztárt, vagyis az adófizetők zsebét terhelné.

A jogi karon oly sok hallgató volt, hogy ha mindannyian rendszeresen akarnak előadásra járni, négyakkora tantermek se győzték volna befogadni a sok »egyetemi póggárt«. No de hát a tolongás nem volt túlzott, mindig elfértünk. Az első két esztendőben nagyon szorgalmasan jártam előadásra, mert igen nagy kedvem volt a »sub auspiciis regis«-re, vagyis Őfelsége gyűrüjével való doktorrá avatásra. De ezzel furcsa dolog történt: a negyedik félév végén volt a második alapvizsgánk, melynek tárgyai közjog és nemzetgazdaságtan-pénzügytan. Közjogból nagyon jól ment, éppilyen biztosra vettem nemzetgazdaságtanból, habár ott az általánosan rettegett dr. Mariska Vilmos vizsgáztatott. Kilencen ültünk jelöltek egymás mellett a kámpadon. Olyat buktam, hogy mind a négy patkóm égnek állt.

És velem együtt a többi — *mind!* (Tanúja Jalsoviczky Károly, későbbi államtitkár, akkor velem együtt szenvedő alany.)

Kérem tisztelettel: feltehető-e józan ésszel, hogy eme kilenc jelölt egyformán oly rosszul készült volna, hogy *mind* megérdemelje a bukást? Hozzáteszem, hogy voltunk közöttük többen addigi jeles tanulók, kitüntetéses vagy legalább is egyhangú eredményekkel. Képzeltető-e, hogy a közismerten legkegyetlenebb tanárhoz kerülve, a sok fiatalember annyira ne tanult volna, hogy *mind* megérdemelje a legrosszabb osztályzatot, a bukást?... E tanárunk nem él már, hát nem támadhatom, csak a tényeket említem meg.

A szerintem meg nem érdemelt bukáson érzett keserőségemen túl azonban némi hálával is tartozom Mariska Vilmosnak, mert ha ő is kitüntetéssel ereszt át: mindvégig, mind a nyolc féléven át teljes erővel dolgoztam volna a sub auspiciis-gyűrűre, amidőn alig marad idő egyéb tárgyak tanulására, mint a jogtudomány egyes ágazataira. Így azonban jobból már csak annyit tanultam, amennyi a vizsgáim sikeres letételéhez okvetlenül kellett, egyébként pedig szorgalmasan jártam át a bölcsészeti szak előadásaira, nevezetesen történelemre, ahol a rendkívül érdekesen előadó Marczali Henriket hallgattam, valamint a modern nyelvekre, franciára és angolra feküdtem rá. Ha szorosan a jogon maradtam volna, aligha szerezem meg azt a tudást, mellyel azután elmehettem diplomatának, ami nekem mégis csak jobban felelt meg, mint hogyha miniszteriális vagy pártpolitikai pályára mentem volna. Tehát azt, hogy diplomata lettem (legalább is részben) közvetve Mariska Vilmosnak is köszönhetem.

Azonban még egyszer elhasaltam az egyetemen, megint csak két hónapra; ennek azonban nagy, siralmas és tanulságos története van. Vizsgám előtt néhány nappal a vizsgatáblára olyan tanár bizottságához írtak ki, akit személyesen nem ismertem még látásból sem.

Nem bántam, akárki az, mert érzésem szerint igen jól tudtam az anyagot. Talán két nappal a vizsga előtt vonatban utazom, fülkénkben rajtunk kívül csak egy öreg hölgy és egy ismeretlen úr, akiknek valami ablaknyitástről vagy csukásból kifolyólag nézeteltérésük keletkezett, melynek folyamán az úr nagyon kellemetlen hangon szólt az öreg dámához. Minthogy bennem akkor még Don Quixote-szerű lovagiasság dült, természetesen kötelességemnek tartottam szegény öreg hölgynek védelmére kelni; ezt azonban olyan »lendülettel« tettem, amit ma már háromszor is meggondolnék. A vizsgálató bizottság elé ülve, nem csekély megrökönyödésemre ismerem meg az elnökből — tegnapelőtti útitársamat! . . . Megigazítja pápaszemét, végignézi rajtam, azután: »Hm, úgyhiszem mi már találkoztunk a közelmúltban!« — Föltett három kérdést: olyat, hogy természetesen egyikre sem tudtam felelni. »Köszönöm, elég volt.« (Ezt nem én mondtam, hanem ő.) Megbuktam. De hát szeretném azt az embert látni, — legyen az íkár diák, akár tanár — akinek az egyetemi tudományok anyagából ne lehessen olyan három kérdést föltenni, amire kénytelen »Nem tudom«-mal felelni. Vagyis hogyha egy tanár meg *akar* valakit buktatni, ez feltétlenül sikerül is neki. De nem nagy dicsőség. Amivel semmiképpen se szándékom azt állítani, hogy ha én ebben az adott esetben a tanár helyén vagyok, különös jóindulattal kezeltem volna a túlságosan »lovagias« jelölt urat.

Egyetemi éveim alatt, valahányszor az Udvar Budapestre jött és estélyeket adott, pálcásúrnak voltam berendelve. Hogy mi az a pálcásúr? Valami a bálrendező, a titkár és a kifutófiú között; mindenesetre fűrgelvények kellettek hozzá, emellett olyanok, akik a társaságbeli hölgyeket lehetőleg mind ismerték, mert hol egyikért szalajtották az embert, hol másikért, legfelső megszólításra vagy egyéb miatt. Díszmagyarban voltunk, »hivatalunk« jelvénye ébenfapálca elefántcsont

díszítéssel. Mindig öten, mint kézen az ujjak. Rendszerint Apponyi Henrikkel (»Magi«), Esterházy Alajossal, Révay Lászlóval és ifj. Miklós Ödönnel voltam szolgálatban. Felügyeltünk arra, hogy ha Őfelsége a teremben valamerre jár, véletlenül háttal ne álljon neki senki, meg hogy keringő helyett bostont ne és kizárólag csakis *jobbra* forogva táncoljanak, a világért se balra . . . Nem mondom, eléggé fárasztó szolgálat, de inkább mulatságos, mert nem volt ottan rideg szigor és főudvarnagunk, Apponyi Lajos valóságos atyai jószággal oktatgatott. Meg aztán az a nagy dicsőség, hogy a hölgyeknek fenntartott buffét-helyiségbe csak mi pálcásurak járhattunk szabadon ki s be, mint megannyi kicsi Chantecler!

Persze se szeri, se száma a mulatságos eseteknek. Például egy szép hölgynek rosszul volt felerősítve bizalmas ruhadarabja, tánc közben lecsúszott, arisztokratikus hidegvérrel kilépett belőle és belerúgta a pálmák közé. Igen ám, de bele volt hímezve monogramja a kilencágú koronával, hát másnap gondosan becsomagolva megküldtük neki. . . Vagy az a fiatal úriasszony* aki udvari ebédnél a kalocsai érsek s a pénzügyminiszter között ülve, gyermekei részére elkérte tőlük a Felségek arcképével díszített, mindegyik terítékhez járó egy-egy cukorkát, melyeket aztán a sajátjával együtt legyezőjére akasztott. Ebéd után a király cercllet tartva, ezt a hölgyet szólítja meg, tekintete a legyezőn lógó három cukorkára esik és mosolyogva kérdezi: »Grófnénak ugyebár három gyermeke van?« A hölgy zavarba jön és pirulva feleli: »Igen Felség, de egy az érsektől és egy a minisztertől van!«

Ott az udvarnál hallottam egy kedves esetet a híres erdélyi nagyúrról, Teleki Samuról is. Tudnivaló, hogy Őfelsége csak igen keveset és nagyon gyorsan evett; amint készen volt, lakájok kapkodták el a vendégek tányérait is, akár készen voltak az evéssel, akár nem. Ez módfelett bosszantotta a híres afrika-

utazót és egy ilyen esetben megfogta tányérját, nem eresztette; a lakáj egyik oldalról húzta, Teleki a másiktól; a szomszédok mosolyogtak, néhány pillanat múlva pedig már nevettek, úgyhogy őfelsége is észrevette és mosolyogva kérdezte, hogy mi történik ottan, mire Teleki méltatlankodva jelenti: »Felséges Uram, el akarják vinni tányéromat, márpedig *hol lakjék jól a magyar ember, ha nem a királya asztalánál?!*« Őfelsége jóízűt nevetett és meghagyta, hogy Teleki tányérjához soha többé ne nyúljanak, amíg készen nincsen az evéssel. Az erdélyi főúr célja el volt érve: a tányérváltás gyorsasága valamivel mérséklődött.

Szorgalmas tagja voltam a Budapesti Egyetemi Atlétikai Clubnak (BEAC), különösen a céllövő szakosztályban. Akkor történt, hogy néhai Szemere Miklós, a hajdani diplomata és későbbi híres versenytámlatulajdonos, a bécsi Jockey Clubban egyetlen éjjel milliókat nyert Potocki József lengyel gróftól és majdnem az egész összeget jótékony meg egyéb közérdekű célokra fordította. Többek közt megépítette Pest-szentlőrincen fekvő birtokán a nagyszerű Szemere-féle céllövöldét, 300 méteres pályával, ahol az akkori fogalmak szerint mammutméretű, több ezer koronás díjakat írt ki ifjúsági céllövő versenyekre, melyeken gyakran idegen versenyzők is vettek részt. E céllövő versenyek nemcsak sportbéli, hanem elsőrendű társadalmi események is voltak, kijött a budapesti társaság színejeva s a résztvevők között is ott voltak az akkori fiatal sportemberek legjobbjai. Versenyeztem a már említett Apponyi Magival, Esterházy Móriccal, Pallavicini Györggyel és két későbbi híres főpolgármester is volt baráti ellenfeleim között: Karanáth Jenő és Fiorello La Guardia, aki akkor a budapesti amerikai főkonzulátuson dolgozott és ma nem kisebb helység mint New York élén áll.

Kedves és ritka sportszerű magatartást tapasztaltam Pallavicini György részéről: egy nagy verseny-

ben lövöldöztünk együtt, Géza fivérem és én voltunk a favoritok; ámde akkor kettőnknek csak egy versenypuskánk volt (a másikon valami hiba), pedig véletlenül ugyanabban a tíz lövéses sorozatban kellett volna részt vennünk, tehát ha mindketten ugyanegy puskából lövünk, nemcsak hogy csupán fél-fél időnk marad a tíz lövés megtételére, ami nagy hátrány, de a gyors lövöldözéstől nagyon kimelegedő puska is némileg másként hord. Pallavicini György erről tudomást szerezve önként adta át helyét, illetőleg cserélt valamelyikünkkel, úgy hogy külön-külön sorozatban lőhettünk, teljes nyugalommal; ezzel szinte legerősebb ellenfelein segített, — amit nem sokan tettek volna meg. Tartozom vele, hogy e sportszerű tettéért (melyet ő maga azóta talán már el is felejtett) most, majdnem négy évtized után is megemleljem előtte kalapomat.

Első nagy, nemzetközi céllövő versenyünket a németek vitték el, egy Bechtold nevű hadnagy révén, de hamarosan nagyon erősek lettünk mi magyarok is. Emlékszem egy nagy versenyre, ahol a végén már csak hárman voltunk hibátlanok:¹ Géza fivérem, Marschall Ernő báró Selmecebányai erdészeti akadémikus és én. Úgy Gézának, mint nekem sokkal több körünk volt, mint Marschallnak, hát ha még behozzuk utolsó lövéseinket, biztosan mi nyerünk, illetve kettőnk közül valamelyik. Lövéseink jól mentek: csupa fekete, fekete, fekete; ámde a *legutolsó* lövésünk előtt kisütött az addig felhők közt bujkáló Nap, ami tudvalevően árnyalatnyi világítási különbséget okoz, fénytörés folytán a cél valamivel magasabban van, mint ahogyan látjuk. Igazítottunk is valamicskét a célzással, de mindkettőnknek utolsó lövése éppen a fekete pont alsó széle *alatt* volt!... Marschall többet igazított

¹ Elsősorban ugyanis a 300 méteres távolságról a 60 centiméter átmérőjű fekete ponton elért találatok számítottak; csak egyenlő számú találat esetén döntött a fekete ponton belül elért körök összessége.

és behozta utolsó golyóját, így hát ő nyerte a nagy díjat és mi csupán a második és harmadik helyen voltunk. Az én utolsó lövésemet csupán *félcentiméter* választotta el a feketétől; ez a félcentiméternyi papiros tehát több ezer koronámba került!! De még így is szép összeg jutott mindegyikünknek, amiből persze első dolgunk volt egy-egy kitűnő vadászfegyvert venni. (Három évtizeddel később ugyanilyen félcentiméterrel *nyertem* külföldön egy nemzetközi bajnokságot, nagyon erős jugoszláv ellenfelemmel szemben; itt tehát az ilyen versenyeknél mindig szerepet játszó szerencse énmellettem volt.)

Nagyon kedves dolgok voltak ezek a céllövő versenyek, de talán még mulatságosabb emlékeim maradtak a versenyeket megelőző, többheti szorgalmas gyakorlásainkról. A Ludovika Akadémia mellől induló villamoson jártunk ki, többnyire Apponyi Magival, akit aranyos víg kedélyeért nagyon szerettünk. A félórás villamosozás alatt Magi mindig talált ki valami tréfát: hol kabaré-előadást tartott az utasoknak, hol veszettül udvarolt a legöregebb, legvastagabb kofának, hol meg indulás előtt összevásároltuk a rikkancsok újságait s a villamos kocsiban magunk árusítottuk, kettőt egy krajcárért, egyszersmind valamelyikünk hangosan fel is olvasta a vezércikket, megfelelően zamatos megjegyzésekkel vagy három-négy szavanként váltakozva szűrtük bele az »előlről« vagy »hátról« szavakat, ami néha igen mulatságosan hat; tessék csak megpróbálni. Szóval nem fértünk a bőrünkbe, ami abban az életkorban az egyedüli okos állapot.

Ebben az időben öszönként a Budapesti Róka-falka után is elég gyakran lovagoltam; falkanagy akkor Nádasdy Ferenc volt, igen szép öreg úr, kitűnő lovas és nagyon értette mesterségét, amellet pedig törődött velünk fiatalokkal is: oktatót, szeretettel szidott és sok-sok jó tanáccsal látott el. Utódai (Thurn-Taxis Miksa és Széchenyi Péter) idején is velük

voltam egyszer-kétszer. E falkavadászatok egyikén történt hogy valahol a Paskál-malom környékén (Palota és Mátyásföld között) végeztünk elég későn, novemberi sötétes délután. Falkanagyunk közölte, hogy másnap nem az előzőleg jelzett helyen, Menden lesz a vadászat, hanem Rákoskeresztúron. Széjjel-váltunk és kiki hazafelé. Már Palota táján ügettem Göd irányában, midőn lódobogást hallok magam mögött; pirosfrakkos úr vágtat utánam: »Megállj te! Mondok valamit!« Hát hogy utólag visszaigazították a tervet és mégis Menden lesz a vadászat; utánam jött megmondani, nehogy hiába tegyem meg azt a hosszú utat Gödről Rákoskeresztúrig! Ezért lovagolt jó egynéhány kilométert, ennek kétszeresével hosszabítva meg útját, fáradtságos nap után. Csekonics Sándor volt. Úgyhiszem ma kevesen vennének maguknak ennyi fáradtságot, hogy hiábavaló lovaglástól mentsenek meg egy bajtársat. Változtak az idők s az emberek. De jól esik emlékezni, hogy akkor milyenek voltak.

Körülbelül erre az időre esik első találkozásom egy fiatal, meleg tekintetű, *erős, fekete bajuszú* magyar tengerésztiszttel, aki rendkívül »imponált« nekem, mert azt tudtam róla, hogy tengerésztiszt létére kitűnő lovas, akadályversenyeket nyert, ezenkívül pedig elsőrendű vadász és golyólövő, kardvívásban is kiváló, meg tenniszben is. — Azóta egyéb dolgokért imponál. És hálistennek nemcsak nekem.

Majdnem évenként töltöttem egy-két hetet a Szepességen, Csáky Kálmánék vendégszerető házánál Hottkócon. De odafönt nehéz volt egy Csáky-ház vendége lenni, mert az egymástól csak kocsitávolságra levő Csáky-kastélyok mindegyikében hetenként egyszer délutáni tea volt, melyre eljöttek nemcsak a többi Csákyak, hanem vendégeik, barátaik s a környékbéli egyéb nagybírói családok tagjai is. Hottkóc (Szepes-újvár) a Kálmánék, Mindszent Albinék, Görgő Vidorék

SZEPES VÁRA.

(Erdélyi felv.)

HORTHY JENŐ ES KEDVENC VERSENYLOVA, ALMOM.

(A kántóstráti J. Geozhegán felekedélytráner tártja.)

(Lácol. 128. old.)

és Wellbach (Hullámos) Zénóék fészke volt. Úgy-
szólván mindegyik birtokról oda lehetett látni Szepes
várának égbemeredő romjaira, a XVII. századbeli
nagynevű Csáky István egykori sásfészkére, melyet
alig száz évvel ezelőtt gyűjtött föl az oda beszállásolt
osztrák katonaság, mert — nagyon *unták* magukat! . . .

Ez a Csáky érdekes módon jutott 1638-ban Szepes
várához. Anyósának, az éppen kihalt Thurzó-család
tagjának révén tartott igényt erre az uradalomra;
a bécsi kancellária húzta-halasztotta az ügyet (ügy-
látszik más igénylők is voltak!), hát Csáky uram
fait accompli-t teremtve egyszerűen *megszállta*, rövid
úton elfoglalta a várat, beleült s a birtokbavétel napján
szinte sugárzó meglelégedéssel írta naplójába: »Ippen
ilyen vár köllött énnékem. Ebbül pedig sem Király
Urunk, sem a Földön bárki más *engem ki nem
teszem* . . .

Ügy is lett; fizetett valamit és bent maradt, sőt
ha jól tudom ő kapta a családban azóta is megtartott,
immár történelmi címet: »a Szepesföld örökös ura és
Szepes megye örökös főispánja«, — de tényleges
főispán is sok került ki e családból, meg egyéb állam-
férfi is. Mégsem ők a Szepesség eredeti, törzsökös
nemzetsége, mert erdélyi származásúak és »csak«
háromszáz éve kerültek a Felvidékre. A legősibb,
árpádkori donációs szepesi családok: Görgey, Jekel-
falussy és Máriássy, egyébként gyakran összeháza-
sodva a »jövövény« Csákyakkal. Arpádházi királyaink
idején szerepeltek még ottan a Berzeviczyek és Sem-
seyek is, de ezek inkább sárosiaknak számítanak,
birtokaik nagyobbik része ott volt.

Ösi szepesi család a Petróczyaké is (az irodalom-
történetből emlékezhetünk Petróczy Kata Szidónia
névére), akiknek régi-régi kis kúriáján, a Hottkóc
melletti Petrócon élt még akkor egy nagyon öreg
Petróczy-dáma, kihez olykor látogatóba ment a kör-
nyékbeli Csáky-fiatalság; engem is magukkal vittek.

Ugyancsak Hottkóc mellett van a kis Zsegra község, ősrégi templomcskájával, melyben árpádkori falfestmény örökíti meg *Szent László és a kunok* legendáját. Hottkóchoz tartozik Branyiszkó is, a híres hegyszorossal, melyet a szabadságharcunk idején Guyon gróf honvédtábornok véres rohammal foglalt el. Fent voltam, nagyon meredek és jól védhető hely, sikeres megostromlása igazán nagy teljesítmény volt, különösen újonc-hadsereggel.

A Felvidék igen jellemző vonása különleges polgársága és kispolgársága volt; többnyire német, néha tót anyanyelvű, de jó magyar nemzeti érzésű, igen szorgalmas, takarékos, becsületes és az átlagoson felüli műveltségű, nagyon értékes elem, mely számos kitűnő tudóst, katonát és tisztviselőt adott Hazánknak. Maradiak voltak, néha talán aprólékosak is, de e két kicsiny árnyoldaluk elveszett egyéb, nagy tulajdonságaik és erényeik mellett. A felvidéki polgár egyébként is nagyon becses anyag volt, sokat veszítettünk vele; közöttük hagyományok és gazdasági helyzet tekintetében valószínűleg a jó »Zipser«-é, szepesié az elsőbbség.

Egyetemi évfolyam-társaim közül legjobban talán (a később hősi halált halt) Esterházy Alajossal, azaz Lulival voltam, aki sokat járt hozzánk Gödre; együtt lovagoltunk az alagi versenyeken és gyakorló munkában is. Rendkívül kedves, eleven, mondhatnám bájos fiú volt, remek humorral. Egyízben az egyetemen vizsgázott, nem tudott. Tanára jóakaratóan faggatta. Egyszerre csak Luli rápislant karkötő-órájára és szép illedelmesen szól a vizsgáztató tanárhoz: »Méltóságos úr kérem, *már ügyis megbuktam*^ tessék elereszteni, mert még lekésem a vonatról. . .« (El is eresztette.) Apámat nagyon szerette, az is őt. Egy szép napon a Casinóban odamegy Apámhoz és kéri, hogy jöjjön vele át a másik szobába; ott leülteti egy karos székbe és elébe áll: »Pali bácsi kérlek, most mondjad nekem

háromszor egymásután, hogy: »Luli, te szamar!« Megtörténik. »Köszönöm Pali bácsi.« Apám kérdésére, hogy mirevaló volt ez, Luli csak ennyit válaszolt: »Már *megint* kártyáztam ...« — Elvégezte a jogot, elment katonának, benmaradt tényleges tisztnek és számtalan kedves, bolond tréfát követett el, melyekkel nemcsak a tisztikart, de az egész várost is mulattatta. Egyike volt ama három fiatal huszár-tisztnek, akik a megyebálra *lőháton* jöttek, föl a lépcsőn! Jelenlevő ezredesük jót nevetett e huszár csínyen, de másnap kihallgatásra rendelte és kaszárnyaáristomra ítélte a jeles triót. Máskor meg hetivásár idején hajnalban kiment a város szélére, összevásárolt sok-sok *libát* s azokat néhány ugyanolyan víg bajtársával maga előtt terelve hozta a piacra és ott adogatta mindenkinek, aki csak akart belőle, krajcárokért. Ezért is becsukták, — de mindenki szerette. Azután a bécsi lovas-testőrséghez került és emellett sokat vett részt versenyeken és díjugratásokon, az ország egyik legjobb lovasa lett. Háborúban a biztonságos gárdától visszakéredzkedelt kedves ezredéhez; ott úgy viselkedett, ahogyan nevéhez illik; elesett a román fronton, fiatal özvegyet hagyva. Kitűnő katona, melegszívű bajtárs és hű barát volt, — nem hagyott maga után mást, mint kedves, derűs emléket.

Jogászkorunkban persze néha mulattunk is, de módjával. Akkor hálistennek — legalább a mi köreinkben — már nem volt divatos a törés-zúzás, hangos duhajkodás, ahogyan a német filmek szeretik elénk tární az »eredeti magyar« hangulatot. A májusi lóversenyek alatt többen összeverődve a Casino alsó helyiségeiben, bizony reggel lett, mire megváltunk kedves öreg Berkes Bélánktól, a szőke szakálú cigánykirálytól. Gyönyörű májusi harmatos napsütésben még gyalog sétáltunk egyet, többen karonfogva, nem hangosan, de igen barátságos kedélyállapotban. Egyikünk órájára nézett és tünődve szólalt meg:

— Nini, még csak fél nyolc — és már milyen zöldek a fák! ...

Cylinder. Ez bizony legalább olyan fontos tartozéka volt a jogásznak, mint a Corpus Juris. Akkor még igen népszerű tökfedő, sokkal többet viselték, mint manapság. Hiszen a budaörsi nemzeti dal is róla szólt:

Cylinder, linder, linder,
Cylinder, linder, linder,
Cylinder, linder, linder:
Tósz mecht' i hamm,
Tósz mecht' i hamm ...

Az én első cylinderkalapomnak gyászos vége lett: mulatság végén az asztal alatt találtam meg, pezsgőt hűtöttek benne . . . Utódja is hősi halált halt: mulattunk és valaki benyújtott nekem egy ilyen szép köcsögkalapot, mondván, hogy gyorsan üljek rá, mert ez a Pejacsevich Márkus cylindere. Persze rögtön szótfogadtam, szegény cylinder palacsintává lett és fél éjjel ültem rajta, előre örülve, hogy Márkus milyen dühös lesz. De Márkus közben elment — szó nélkül, nem kereste cylinderét. Gyanút fogva alám nyúltam és megnéztem, hogy kinek kalapján ültem órákhosszat. Olvasóm máris kitalálta: a magamén.

Körülbelül erre az időre esik közelebbi ismerettségem Zubovits Fedor nyugalmazott huszárkapitány-nyal. A mai nemzedék már aligha tud róla, de a századforduló idején még sokat beszéltetett magáról, habár igazi tevékenysége a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveire esett. Hogy mi volt Zubovits? Kalandvágyó ősember, aki négy-öt évszázaddal elkésett, Kinizsi Pál idejében talán országalapító is lehetett volna, de mindenesetre híres ember. Egészen fiatal korában huszáréknál szolgált, de féktelen természete nem tűrte a békebeli katonáskodás szigorú kaszárnya-fegyelmét, mint fiatal kapitány nyugdíjaztatta magát és Osman pasa seregében az oroszok elleni, balkáni háborút,

Lord Kitchener alatt pedig Szudánban a Mahdi elleni véres harcokat küzdötte végig, mindig sajátmaga-szervezte külön csapatok élén. Azután — sok pénzzel — hazavetődött és hosszú évekig bérelte a váci püspök Nógrád-Verőce melletti (még a XVIII. századbeli híres Migazzi gróf püspök által épített) kastélyát, ahol valóságos »feudális főúr« életét élte. Itthon is számtalan lovasbravúrt vitt véghez: teljes hadi felszereléssel tízezernyi tömeg jelenlétében lóháton ment át Pestről Budára — a zajló Dunán, egyik jégtabláról a másikra ugratva; egy szép asszonynak valami kis ajándékot vitt Parisba — lóháton, hihetetlenül rövid idő alatt, stb. stb.

Magas, vállas, sötét arcbőrű, élénken forgó fekete szemű, deresedő bajuszú, nagyhangú ember volt, aki szívesen kötekedett mindenkivel, nyakra-főre párbajozott (egyszer állítólag egy *püspököt* is kihívott párbajra), — de ha szívéhez fellebbeztek, mindent elérhettek nála, főleg a szegények. Izgága, hangos, szertelen, azonban alapjában véve jó ember volt; emellett nagy tudású és műveltségű, szellemes társalgó. Verőce és Budapest között állandóan utazgatva mindig elsőosztályú különfülkéje volt; nem bérelt szakasz, — csak *nem mert* oda szállni senki, kivéve ha ő maga hívta oda.

Engem valahogyan szeretett, ha szidott is, hogy ne a hadseregben szolgáljak, hanem jöjjek hozzája vendégnek, *S majd nevel belőlem embert*, hogy a haja is égnek áll a sok »püggernek«. Ez utóbbit szívesen el is hittem neki, de mindig halogattam a hozzája való beállást, melyet talán nem is gondolt egészen komolyan.

Mégis szerettem ezt a különc öregurat, már csak azért is, mert érdekeltek viselt dolgai; rendkívül mulatságosan, elevenen tudott mesélni, habár az is lehet, hogy ilyenkor jókorákat »tódított« hozzája saját képzelőtehetségéből.

Elmondta, hogy Osman pasával 1878-ban Plevnába zárva parancsnoksága alatt mint segéd-tisztje Czetwertnski Boris herceg, a Magyarországon is járatos (orosz alattvaló) lengyel főúr küzdött — az oroszok ellen, ezek szemében tehát hadiszökevény és hazaáruló volt, kivégzés várt rá. Plevna elestekor Zubovits súlyosan, Czetwertynski könnyebben sebesülve orosz fogságba estek, ahol megkülönböztetett előzékenységgel ápolták és kezelték őket. Czetwertnski azonban, hogy föl ne ismerjék és ki ne végezzék, mint Zubovits *tisztiszolgája*, *Jancsi* szerepelt. Külön sátruk volt és »Jancsi« kitűnően ápolta, hordta ki a szennyes vizet, szaladt cigarettáért, stb., mint jó tisztilegényhez illik. Fegyverszünetkor elsőnek a magyar tisztet, Zubovitsot és legényét bocsátották el, sőt egy orosz tiszt a dunahajóba való beszállásig is elkísérte és amidőn búcsúzóul kezét fogott Zubovitsal, franciául odasúgta neki: »Aztán ha a hajó elindult, megmondhatja tisztilegényének, hogy máskor vigyázzon és ne hagyja magát nyakoncsípni, mert akkor nem Jancsi lesz a neve, hanem Czetwertnski Boris herceg! «... Szóval a muszkák egész idő alatt tudták e kis csalafintaságot, de nem akartak ebből véres tragédiát csinálni, hanem inkább hagyták, hogy a dúsgazdag főúr szorgalmasan hordozgassa ki a szennyes vizet, fényesítse a csizmákat. És nevettek rajta. — Zubovits szerint nagy tévedés volt az akkori oroszokat mint durva, félvad embereket emlegetni; vitéz és lovagias ellenfél voltak, igen jó modorral és sok humorral.

Egy vonatutazása alkalmával Gödön beszálltam hozzája és mesélt, mesélt a Mahdi elleni harcairól, hogy a feketék kiszúrták alóla tevéjét, a híres fehér Habibit és őt magát yatagánjaikkal darabokra vágták, »megölték«. Éjjel azután *föltámadt*, összevarratta sebeit, bekerítette és mind megölette a feketéket... Szerényen jegyeztem meg, hogy e rettentő sebek bizonyára

nagy forradásokat is hagytak?. . . Erre elfutotta a méreg és ráfordított: »Te zöldfülű, talán kételkedel? Megállj, nézz ide!« — ledobta magáról kabátját, lerántotta ingét és ott állott mezítelen felsőtestével, mely elülről, hátulról és oldalt tele volt akkora és oly mély forradásokkal, hogy szinte elképzelhetetlen, hogyan lehetett ilyen sebesüléseket túlélni. Elbeszélése lehetett kiszínezve, de a szörnyű sebhelyeket *én magam láttam*, ezeket nem tudta odafüllenteni.

Ugyancsak tanúja voltam, midőn a fülkéjébe velem együtt beinvitált, környékbeli csinos fiatal úri-asszony eltévészttette nevét és Zubovits helyett Dugovicsnak szólította: »Szépasszony, mért hív maga engem Dugovicsnak?« — »Hát nem maga a *Dugovics Titusz?* — »Az a Dugovics Titusz, aki Hunyadi János seregében Belgrád ostrománál a török zászlótartót magával rántotta a mélységbe? Hát persze hogy én vagyok I«

A világháborúban — jóval hetvenedik évén túl — önként vonult be, hogy az olaszok ellen alkalmazza saját találmányú »szárazföldi torpedóit«; nem tudom, hogy milyen eredménnyel, de azt hallottam, hogy meg is sebesült, ki is gyógyult, azonban nemsokára meghalt — ágyban, amit igazán nem gondolhatott senki.

Érdekes, nem mindennapi egyéniség volt, örülök, hogy ismertem és szinte szükségét éreztem e néhány sor megírásának, mert kár volna elfelejteni ezt az igazán emlékezetes emberpéldányt, mint egyik jellegzetes alakját azoknak az időeknek, melyekről e könyvem szól.

LÓVERSENY-EMLÉKEK.

Gödi birtokunkon nagy versenyistálló áll, az úgynevezett »Kincsem-telep«, amely nevét Blaskovich Ernő ottan állott veretlen csodakancájáról, Kincsemről nyerte. E telepet évtizedekig adtuk bére többnyire ismerőseinknek; siheder koromban Blaskovich Elemér, Luczenbacher Miklós és Ferdinandy Béla lovai állottak benne. Trainerük Edward Hesp volt, Kincsem idomárjának, Robert Hespnek fia és a mostani kitűnő trainernek, Hesp Józsefnek apja. Nagyon szerettem »Teddy bácsit« és sülve-főzve ott voltam istállójában, amennyit csak lehetett; még reggelenként is nyeregbe tett, hogy tanuljak. Gyakran lovagoltam munkában Luczenbacher Miklós Zászlós nevű (Fenek—Tartan Banner) nagy pej ménjét is, melynek combján félméternyi fehér folt »díszlett«. Nehézfejű, vastagnyakú, erősen kézbemenő, de kitűnő ló volt; megnyerte a 2800 méteres, 20.000 koronás Totalisateur handicapot, következő tavaszon a későbbi Derby-nyerő Pardon mögött jó második volt a Királydíjban, mely után egyenesen a Szent István díjra készítették elő, ahol — nagyobb korteher-versenyt még nem nyervén — négyéves létére csupán 49 kilót kellett vinnie. E versenyt nem láthattam, minthogy akkor éppen Véghlesen voltunk, de megnézte Apám és vacsorára már nálunk volt távirata, hogy Zászlós nyert! Oly büszke és boldog voltam, mintha nekem

is részem lett volna e győzelemben. A Hesp-féle lovak közül talán legtöbbet a kitűnő ugrókancát, Felleg II-t és a kancadíj-nyerő Napfényt lovagoltam munkában, meg Teleki László Babér nevű sárgáját, mely a hosszú Allvány-díjat nyerte meg. Ezenkívül majdnem minden lovát, mely akadályokon dolgozott, mert ezt a mulatságot mindig nagyon szerettem s a lovak is jól ugrottak alattam.

Mesterem Hesp Teddy gödi idomítótelepén akkor három angol jockey is volt: a majdnem négerképű Harry Brown akadálylovas, iszonyú erős, de durva, emberhez-állathoz egyaránt; a nagyon jó modorú, nyilván jobb családból származó és művelt George Rumbold és a könnyűterhű, vöröshajú »Sandy« Prudames. E két utóbbinak jockey-halála volt, mindkettő versenyben szegte a ny« kát. Kár volt értük, jó lovasok és feltétlenül megbízható, tisztességes fiúk voltak. Sokat tanultam tőlük, különösen Rumboldtól.

E sok munkalovaglástól azután már nem volt messze a nyilvános versenyeken való szereplés sem, hamarosan rákaptam hát erre is, de tanulmányaim befejezése előtt nem volt időm teljesen ráadni magamat, úgyhogy komolyabb, sorozatos eredményeim már csak felnőtt, sőt családos koromban, külföldön voltak, amidőn viszont sok bajom lett az aránylag magas és erős növésemmel járó testsúlyommal: rengeteget kellett koplalnom-izzadnom, hogy megfelelő súlyban tart-hassam magamat. De hát nem is., aját élményeimről akarok szólni, hanem arról a végtelenül kedves, baráti kapcsolatról, mely bennünket, akkori úrlovasokat egymáshoz fűzött.

Az úrlovasok akkor sokkal hasonzorúbb társaság volt, mint amivé idők folyamán változott; majdnem mindnyájan már régebről ismertük egymást, a versenypályán kívül is, legtöbbje ugyanegy társaságba is járt, sőt Nemzeti Casino-tag is volt. Ez aztán nagyon kellemessé tette az együttlétet, mert hiszen e verseny-

lovas urak nemcsak a lóversenytéren találkoztak, hanem Alagon a gyakorló pályákon is nap-nap mellett együtt dolgoztak, együtt jártak gőzfürdőbe súlyt veszíteni, együtt utaztak vidéki versenyekre, szóval igen kedves kis cimboraság volt közöttünk, amit a világháború, sajnos, megszakított, már csak azért is, mert azóta »polgári« versenylovas alig van közöttük, holott azelőtt aránylag több volt, mint katonatiszt.

Az évekig tartó versenyzés folyamán annyi érdekes vagy legalább mulatságos esetnek voltam részint tanúja, részint szereplője, hogy ez magában megtölthetne egy könyvet, azonban olvasóim között bizonyára lesznek olyanok is, akiket ilyesmi nem érdekel, hát csak néhány esetet fogok megemlíteni.

Valamelyik nagyobb nyári akadályversenyben Esterházy László bátyánk Gubernátor nevű lovát Horthy Jenő lovagolta; közvetlenül verseny előtt záporosó, amitől csúszott a talaj, akár a jég. Az alagi versenypálya legtávolabbi akadályánál Gubernátor elcsúszik, karikát hány és lovasa laposan marad fekvé. Rögtön érte meg a lefüggönyözött mentőkocsi (melyet gyengéd akasztófahumorról Szentkereszty István »húsos kocsi«-nak keresztelt el) és behozta szegény barátunkat. Rossz hírek: súlyos felsőcombtorés; be a Vöröskereszt kórházba s a következő hetekben sűrűn jártunk a hónaljáig gipszben fekvő vértanúkat látogatni. Alig múlt el két hónap, szeptemberben ismét versenyek Alagon, de már ott bicegett Jenő is. Akadályverseny, Gubernátor is nevezve, bár óriási súllyal, 80 kg. Egyszerre csak megjelenik az Esterházy színekbe öltözött Jenő, minden orvosi és egyéb tilalom dacára ő ül Gubernátor nyergébe és annak rendje és módja szerint meg is nyeri a versenyt. Ez volt a legkeservesebben megszolgált győzelme.

Szemere Kálmán is egy távoli akadálynál bukott olyant, hogy fekvé maradt, mint a földhöz vágott béka. Rohan érte a »húsos kocsi« és lefüggönyözött, üge-

tésben vissza. No, itt valami nagyobb baj lehet szégyennel, hogy ennyire sietnek vele. Megérkezik a kocsis, aggódva szaladunk oda: frissen, ruganyosan ugrik ki belőle Kálmánunk, kutybja.

— Hát miért maradtál fekvé?

— Hogy értem küldjétek a kocsit! Nem vagyok bolond hazakutyagolni ebben a melegben . . .

Kálmán egy másik esetben is egészségesen maradt fekvé a nagytribün előtti akadálynál, akkor is úgy kellett hordágyon behozni, de ennek egészen más oka volt: nagyot esett és teljesen leszakadt róla a nadrágja.

Hallottam egyéb mulatságos bukásokról is, pl. a monoklisan lovagló Károlyi Gyulával (későbbi miniszterelnökünkkel) lova a tribünugrásnál felbukott s midőn Károlyi felkelt, monoklija állítólag még a szemében volt!

Miniszterelnökeink közül tudtommal még a következők lovagoltak versenyeket fiatal éveikben: Tisza Kálmán, Szapáry Gyula, Tisza István, — ő még mint »bukott« miniszterelnök is nyeregbe szállt néhány akadályversenyben — Bethlen István és Teleki Pál, az egészen régiekről (pl. Wenckheim Béla) nem is beszélve. Igen, a miniszterelnöki álláshoz még több bátorság kell, mint az akadályversenyekhez. És jó lecke a fiataloknak: az erős, komoly sportolás még senkit sem akadályozott meg szellemi tulajdonságai kifejlesztésében.

A magyar sportok atyamestere, néhai Andrássy Géza a Budapesti Polo Club mérkőzései keretében évenként póni-gátversenyeket rendezett a budapesti régi lóversenypálya víztoronymelletti részén. Nekem is voltak ilyen kisebb termetű lovaim s így többször vettem részt e versenyeken, önkéntes koromban történt, egyetlen legényem a lovamat vezetgette, én pedig a mázsálónak berendezett sátorban próbáltam a súlyt. Kint éppen polomériközés folyt, hát a sátorban senki más, magam bajlódtam a súlytakaróhoz szükséges, de folyton le-lecsúszó sok ólomdarabbal. Hátam mögött bejön valaki, nem látom ki az. Hátra szólok:

»Akárki vagy, kérlek, segíts, mert mindig lepotyog ez a sokfene ólom!« —»Jó, segíték!« . . . és hozzám lép — az öreg József főherceg, honvédségünk megteremtője és főparancsnoka! . . . Iszonyú zavarba jöttem, de a jóságos nagyúr igen kedvesen segített, utána rámparancsolva, hogy most aztán már nyerjem is meg azt a fránya versenyt! Engedelmeskedtem.

Egy másik ilyen versenyben azonban éppen csak egy fej hosszal vertek meg. Andrassy Gyulának lovagoltam egy Bogyó nevű pej kancáját, leveröm a fekete Almanach volt (már nem tudom kié), lovasa Bánffy Miklós, későbbi főnököm, külügyminiszterem.

Egy úrlovasversenyben Jankovich-Bésán Gyulának (akit »a Nagyságos« néven ismertek) két lova indult: Szemes és Gondolat II.; lovaglásukat Kendeffy Gábornak és nekem ajánlotta fel, Gábor mint idősebb választott, Szemest; történt pedig, hogy a Nagyságos két lova elől végzett, de minden várakozás ellenére Gondolat II. nyert, éppen Szemes ellen. Persze rettentően büszke voltam, de visszamázsálás után Czárán János csúfolódva szól hozzám, hogy milyen ügyetlenséget követtem el, hiszen a Nagyságos igen nagy összeggel fogadta *másik* lovát, Szemest, hát a díjat ugyan megnyertem neki én is, de ennek többszörösét veszítette el a bookmakernél! Rohantam hozzája mentegetődzni, hegy fogalmam se volt e fogadásról, mert Szemest nem jelentette nyerőnek. Iszonyúan leszidott, mondván, hogy ha felültet egyik lovára, nekem kutya kötelességem mindent megtenni, hogy nyerjek, ha pedig ez sikerül, hát örüljek neki és ne emlékeztessem őt arra, hogy megint egyszer rosszul fogadott! (Emlékül gyönyörű arany cigarettatárcát adott, belevésve a nap s a ló neve.)

Szentkereszty Pista valamelyik akadályversenyben igen rossz ugrót lovagolt, mely minden akadálnál gromba hibát csinált vele, utóbb el is bukkott, szerencsére baj nélkül. Az akadály körül ácsorgó lovászok egyike rögtön megfogta az elszabadult lovat és fölsegí-

tette rá Pistát, aki valahogyan végigkínlódta vele a versenyt és beérkezett jó utolsónak. Dúlt-fúlt a méregtől: »Végre felbuktam ezzel a döggel, örültem, hogy megszabadulok tőle, hát nem odahozza nekem egy marha lovasz és kénytelen vagyok végigkínlódni az egészet!« (T. i. ha megfogják a lovat és nincsen baj, a lovasnak ismét fel *kell* rá ülnie és legalább megkísérelnie a verseny megnyerését, hiszen fogadások vannak a lovon.)

A Nagyságosnak kellett lovagolnom, de ugyanabban a versenyben nekem is volt induló lovam, hát felkértem rá Géza fivéremet. Nem féltém s ját lovamtól, mert jobb volt a Jankovich-féle, amelyet lovagoltam. Versenyközben, úgy a vége felé, egyszerre csak meglátom mellettem felnyomulni — az én versenyszíneimet! Rettentően megijedtem, hogy most mi lesz, mit fog szólni a mindig gyanakvó fogadóközönség, ha saját lovam ver meg s így pénzhez jutok abból, hogy nem az általam lovagolt ló nyer . . . Szerencsémre mégis a magam lova előtt végeztem, habár engem is megelőztek. De nem a saját lovam vert meg! Soha többé nem lovagoltam más ember lovát olyan versenyben, melyben magamnak is futott lovam.

Máskor meg én lovagoltam Géza egyik erősen kézbemenő kancáját; próbagaloppnál a II. hely közönségéből valaki gombolyaggá gyúrt újságpapírt dobott a kanca lába közé, az pedig megbolondult és úgy elszaladt velem, mint semmilyen ló soha azelőtt, sem azóta. Levitt az indítás helyéig, onnét föl a víztorony felé, azután nagy körökben össze-vissza. Talán még mindig szalad ...

Gyerekkorunkban a versenyeket az alagi tribünnel szemközt fekvő erdőcske széléről, az úgynevezett Molnár-laktól néztük. Jól emlékszem a millenniumi nagy akadályversenyre, melyet Hoffmann Lipót Conjuror-ja nyert meg, nyergében a Gödön lakó német úrlóvassal, Dewitz Otto báróval, akinek hosszú szőke bajuszát még most is magam előtt látom, amint lobogott a tavaszi napfényben — pedig ennek már negyvenöt éve!

A tribünre először Fiáth Pál bátyánk vitt magával ennél nagyobb örömet nem okozhatott, nagyobb ajándékot nem adhatott nekem, a versenyekért reszkető süvölvénynek. A Rákosi-díj gátversenyt futották, Péchy Andor Stewarton nevű lova nyerte. Azóta is »szent versenyem« a Rákosi; ha tehettem, még külföldről is eljöttem megnézni, úgyhogy eddig *harminchat* Rákosit láttam; ha Isten éltet, talán megérem még boldogult Podmaniczky Géza eredményét, aki tudtommal ötvennégszer látta a Nemzeti Hazafi-díjat.

Egyik legelevenebb versenyemlékem ama »Nagy Alagi« akadályverseny, melyet Jankovich-Bésán Gyula és Reeves Jeannie közös kancája, Flaggenschiff nyert meg a gödi jockey Brown alatt. Szép verseny után könnyen nyert, második Orssich Pál Finsiste-je, harmadik Horthy Jenő, Almom¹ nevű (Culloden-Activa) lova nyergében. Verseny után azonban kisült, hogy hamis, rövidebb távolságról indították s így *az igazgatóság az egész versenyt érvénytelenítette*, néhány napon belül újból le kellett futni! Az eredmény majdnem ugyanaz, mint első ízben: megint Flaggenschiff nyert s a helyezettek is ugyanazok, csakhogy most Horthy Jenő lett második és Orssich lova harmadik. (Ha harmadszor futják, Jenő talán még meg is nyeri!) A súlyosan tévedt indítót, derék Freyer bácsinkat ezer korona büntetéssel sújtották. Megérdemelte, de mégis sajnáltuk, hiszen büntetés nélkül is borzasztóan bántotta az eset.

Kendeffy Gábor egyízben »Nagyságos«-unk Siess nevű négyévese nyergében megnyerte legnagyobb gátversenyünket, az előbb említett Rákosi-díjat, mégpedig csupa professzionátus jockey ellen, ami úrlovasnál nemcsak kiváló, de ritka teljesítmény is és mindeddig csak

¹Öregedő kedves lovát Horthy Jenő elajándékozta »kegyelemkenyérre« Bánffy Endre bárónak; futott még néhányszor, eredménytelenül. Utolsó versenyében régi gazdája ült nyergébe s az öreg ló, megismerve régi lovasát, ment, mint a sárkány, megnyerte a versenyt, de a célnál letört és legelőn fejezte be életét. H. Jenőnek is ez volt utolsó akadályversenye.

igen kevés sportembernek sikerült. Nemsokára rá Siess, ugyancsak Kendeffy Gábor alatt, akadályversenyben próbálkozott, vagyis hosszabb távolságon és nehezebb ugrásokon. Minden simán ment az alagi nagytribüntól balra eső sövényig, mely előtt azonban Siess hirtelen megállt és Gáborunk a tehetetlenség fizikai törvényének megfelelően a levegőben folytatta útját lova feje fölött, nagy lendülettel és ülő testtartásban érkeve a hegyesre metszett szőlővenyigékből álló, keményre tömött sövény tetejére, ahonnan igen savanyú ábrázattal szállott le. Vele éreztünk mindnyájan, mert ilyen körülmények között bizonyára egyikünk se maradhatott volna meg a nyeregben — de mégis nevetünk, olyan furcsa volt a helyzet, mely a derék Gábor bórét párducként pettyesre tarkította. De hát azért akadályverseny, hogy nehéz és így mulatságos legyen; kis idő múltán maguk a szenvedő alanyok nevetnek legjobban ezeken a változatos kis kalandokon — igazi lovasember nem gondol arra, hogy közben a fogát is otthaghatja. Ezért oly szép az úrlovasok élete.

Az én időmet közvetlenül megelőző évek leghíresebb úr lovasai Horthy István, Thurn-Taxis Miksa és Kreutzbruck Zdenko voltak, de még lovagoltam együtt Horthy Szabolccsal és Jenővel, Pejacsevich Alberttel és Eltz Hugóval; az azutáni években jöttek mint lovasnagyságok Szemere Kálmán, Czárán Zoltán és János, Sibrik Sándor, Folis Jenő, Kendeffy Gábor és Esterházy Alajos, majd meg ugrásokon Esterházy Károly és síkon Géz# fivérem; belföldi versenylovaglásom utolsó éveiben a »nagy ágyúk« Liptay László, Csernovits Arzén és Keresztes Ákos voltak, de számos kiváló lovasunkról itten nincs helyem megemlékezni. Nézetem szerint az akkori magyar úrlovasok vetekedtek a világ legjobb amatőrlovasaival, hiszen rengeteg úr lovasversenyeink voltak, aminek legjobb példája az, hogy pl. Folis Jenő egyetlen esztendőben 77 győztest lovagolt! Kétszeresen tudom méltányolni mai fiatal lovasainkat s

ha ilyen kevés versenygyakorlat mellett is szép lovaglásokat látok tőlük. Pedig hála Istennek, látok elégszer.

Azonban kedves pajtásaim nemcsak a főnt említett urakból kerültek ki, hiszen azokban az években nem ritkán negyven-ötven úrlovasunk is volt, a vidékieket beleértve. Mindenki szívesen áldozta fel akár egész szabadságát is a versenylovaglás sportjáért. Ma? Jobbára azok a fiatal katonatisztek lovagolnak, akiket ehhez *kivezényelnek*, ez pedig a mi időnkben ismeretlen, mert fölösleges fogalom volt. A független vagy polgári foglalkozású urak pedig, ha van elég pénzük — mert a versenylovaglás soha se tartozott az olcsó sportokhoz — gépkocsit vagy motorkerékpárt vezetnek, nem telivér lovat. . . Vájjon fog-e ez még valaha is megváltozni? Mert a *ló* jövőjében fanatikusán bízom, lóra mindig szükség lesz. Ameddig pedig ló lesz használatban, nemesítése céljából telivér is fog kelleni, ezt pedig acélosság és munkabírás szempontjából versenyek nélkül kiválogatni nem lehet. Viszont, ha már versenyeknek lenniük *kell*, örök kár lenne azokat kizárólag fizetett, professzionátus emberekkel és lovaszgyerekekkel lovagoltatni, hiszen ez egyike a legszebb, legnemesebb sportoknak.

Igaz, hogy mint minden veszedelmes sport, ez is szed néhány áldozatot; úrlovas ismerőseim közül a zöld gyepen nyerték halálukat Bawarowski József lengyel gróf, Benischko Otto, ezredbajtársam Folberth Jóska, a fiatal Kvas ay Károly és legutóbb ifj. Herberstein Henrik, Ferenc császár és király szépunokája, mindnyájunk kedvence, aki, bár nem lovastiszt volt, hanem repülőhadnagy, szinte tüneményes lovastehetségnek bizonyult, amellet a legcsinosabb, legjobb szívű és nevelésű fiatalemberek egyike. Nagy vesztesége nemcsak hadseregünknek, de lovaséletünknek és egész társaságunknak is. Ennek dacára azt mondom az aggódó anyáknak, hogy ha a versenylovaglásnál van is némi veszély, ez nem nagyobb, mint pl. a motorkerékpárnál;

azonkívül pedig sokkal több fiatalember »törte ki a nyakát« éjjeli mulatóhelyeken, mint kint a versenypályán. Mert a versenyeket lovaglóknak hajnalban kell kelniök, hogy a reggeli gyakorlómunkában lovagolhassanak, utána gőzfürdő, koplalás, délután versenyek, hát este korán úgy bukik az ágyba, hogy öröm nézni és alszik, mint a kisgyerek, mert a versenylovaglás talán a legmegerőltetőbb sport. Aki komolyan akar versenyeket lovagolni, annak a legszigorúbb sportszerű életet kell élnie, szesztől és minden kicsapongástól tartózkodnia, különben nem bírja ki vagy olyan rosszul fog lovagolni, hogy senki se bizza reája telivéreit.

Nem vagyok játékos ember, lóversenyen meg már éppen nem fogadtam, legfeljebb egészen kicsi tétekben, mulatságból, másokkal. Ezt a tartózkodást gyakran tapasztaltam régi versenylovasok részéről: ezek magukról tudják, hogy mily kevés kell egy verseny elvesztéséhez és hogy a szerencsének túlnagy szerepe van ahhoz, hogy érdemes lenne komoly összegeket kockáztatni. Meg aztán a telivérlovak, eme legszebb és legnemesebb állataink küzdelme magábanvéve is oly lebilincselően szép és izgatató látvány, hogy igazán fölösleges dolog pénzügyekkel keverni, elég izgatónak is. Lóversenyről teli *lélekkel* akarok hazamenni, nem teli zsebbel.

De nagyon is belemelegedtem a lovas-ügyekbe, holott inkább csak azt akartam jelezni, hogy főiskolai életemben a sport igen nagy szerepet játszott, amit az utánam következő nemzedéknek nem tudok eléggé ajánlani, mert ennek köszönhetem, hogy a fiatalemberekre legveszélyesebb korban természetes, egészséges életmódot éltem, főleg a szesztől és éjjelezésektől tartózkodva, így aztán — minthogy szorgalmasan vadásztam és nagyon sokat vívtam is — fejem és egész szervezetem eléggé friss volt ahhoz, hogy amidőn nekiültem könyveimnek, tudtam gondolataimat a tárgyra összepontosítani és hasznom, sőt gyakran bizony örömöm is volt a tanulásból.

EGY ÉV MEZŐHEGYESEN.

Az egyetem elvégzése és némi katonáskodás után egy esztendőre a mezőhegyesi állami ménesbirtokhoz kerültem gazdasági gyakorlatra (magyarul: »praxi«-nak), egyszersmind minél többet iparkodva tanulni a nemes ló tenyésztéséből, hiszen Apámnak akkor még igen sok és jó tenyészkancaja volt. Az ilyenféle tanulmányokra Mezőhegyesenél jobb helyet képzelni se lehet, mert ott az ember valósággal teleszívhatja magát a nemes lovak lényével. Mindenesetre elegendőt tanulhattam ahhoz, hogy beláthassam, milyen véges az én tudományom és hogy ebben az irányban is mennyit kellene még tanulnom. De hát azok az igazán szép tudományok, amelyekbe minél mélyebben hatolunk, annál nagyobb a tudnivalóságunk.

Mezőhegyesnek egyik gazdasági kerületében, Külső-Kamaráson voltam beosztva az ottani m. kir. gazdasági intézőhöz, Marosy Pálhoz; nála kaptam teljes ellátást is és családjában igen kedves fogadtatást. Lakásom a mezőgazdasági szeszgyár egy picike szobájában volt, közvetlenül a gépház mellett, melynek éjjel-nappali zakatolásától csak úgy rengett az ágyam melletti fal. Az első napokban alig bírtam szememet lehunyni; azután úgy megszoktam az állandó dübörgést, hogy menten fölbredtem, ha valami okból megállott a gép és megszűnt a zakatolás. Nagy előnye volt e lakásnak, hogy meleg víz mindig kéznél akadt s így

megszokott mindennapi fürdőmről se kellett lemondanom.

Szolgálatom elég kemény, de érdekes volt: minden gazdasági munkánál ott lenni, egyszersmind esetleges szabadidőmben az irodán is segíteni a számadásoknál. Egyetlen munkaágazatot utáltam csak: az árpa cséplésénél való (»látástól vakulásig«) jelenlétet, mert annak levegőben röpködő pelyvéja-pora úgy viszket az ember bőrén, mintha bolhaménesbe csöppent volna. De hát ezt is megúsztam, a többi meg inkább mulatságnak számított, hiszen világeletemben falusi fiú voltam.

A kincstár igen jó hátsólovakkal látta el segédtsztrjeit és gyakornokait, akiknek részére e lovakon évenként úrlovasversenyeket is rendeztek, a tenyészanyag kipróbálására megtartott szokásos lóversenyek keretében, a ménésbirtok csinosan tartott kis versenypályáján. Természetes, hogy ez a versenyszám igen nagy izgalmat és előzetes találgatást jelentett úgy a résztvevőknek, mint egész Mezőhegyes ifjúságának; hónapokkal előbb készültünk, dolgoztunk rá. Nékem volt egy eléggé nehezen lovagolható, de nagyon jó mozgású heréltem, Borsa, mellyel erősen bíztam a győzelemhez. Két héttel a verseny előtt beütött a mennykő: magas igazgatóságunk rendeletére elvették tőlem Borsát, ostorhegyesnek fogták be a jószágfelügyelő kocsijába, nekem meg egy Székely nevű, szintén nem rossz lovat adtak helyébe — azonban én Borsával kínlódtam volt hónapokon át, azt hoztam 4cülön vásárolt zabbal és rendszeres, gondos munkával-ápolással szép versenykondícióba, hát mérhetetlenül el voltam keseredve. Csak ez lehet mentsége annak, hogy a szolgálati út megkerülésével fölszaladtam fővárosunkba elsírni bajomat D'Orsay Olivérnek, a ménésbirtokok atyaistenének, akiben volt szív és sportérzék, hát visszaadta nekem Borsát — a verseny napjáig, azután pedig menjen vissza kocsilónak, ahogyan az igazgatóság rendelte. . . Hát ismét enyém lett néhány napra és bár kissé másként mozgott a befogás

óta volt még időm ismét lendületbe hozni, úgyhogy az annyira áhított versenyt valahogyan sikerült is megnyernem és pedig pótlovam, Székely ellen, melyet angol származású kollégám, Benson Alfréd lovagolt, akinek most annyi telivére fut pályánkon. Harmadik Gáspár Ernő lett egy Pocsaj nevű feketén, negyedik Csáky Géza (későbbi sógorom) Hűség telivéren, ötödik Búzás Lajos — a többire már nem emlékszem, de nagy mezőny volt és igen sebes verseny. Érdekes, hogy az ember mennyire emlékszik ilyen kicsiségekre is harminc-negyven év távlatából; de hiszen akkor végtelenül fontosnak látszott az ilyesmi.

Szóltam D'Orsay Oliverről. Ez a francia grófi családból eredt, teljesen magyarrá vált öreg katona nézetem szerint egyik legnagyobb alakja nemzeti lótenyésztésünknek, emellett pedig rendkívül kedves nagyúr volt. Tőle tanult m két lótenyésztési alaptételt, melyet sohase tudok elfelejteni:

i. Rossz tenyészanyagból a legnagyobb szakértelem, szorgalom és költség mellett se lehet jó lovakat nevelni.

2. Lótenyésztésben a »kétszer kettő« sohase pontosan négy, hanem vagy 3.9, vagy 4.2, de sohase 2 vagy 15 sem. Vagyis hogy a tenyésztési elmélet sohase csalhatatlan, valami szerepet mindig kaphat a véletlen is: de túlnagy kiugrások itt se szoktak lenni.

Mezőhegyesi barátaim közül elsősorban kell megemlékeznem Szirmay Gyula méneskari századosról; hetven év körüli öreg úr, végtelenül kedves és finom, a régimódi nagyúr igen jó típusa. Valami szerencsétlenség folytán vagyonát veszítve, öreg korára ismét katonának ment, de már nem csapathoz, hanem a méneskarhoz, ahol szaktudása, valamint szeretetreméltó modora folytán általánosan tisztelték és kedvelték. Nemsokára azután mint őrnagy halt meg.

Ottani tartózkodásom egyik kedves emléke az a sok kellemes óra, melyet ménesparancsnokunk, Pod-

maniczky Béla házában töltöttem; családjuk igazán központja volt az odavalósi, igen nagyszámú úrifíúknak, amin semmiképpen sem rontott mostohaleánya, Ittebei Kiss Clémence, a hosszú, karcsú és bájos »Klemi«, aki kétszeresen is druszám lett: született *Kiss* létére férjhez *Sándor* József századoshoz ment.

De nehogy azzal gyanúsítsanak, miszerint kizárólag a felső »körökről« emlékszem meg, mondanom kell néhány szót öreg takarítónőmről, Rimóczi nénről is.

Társadalmi állása: éjjeli őrzővegye.

Kora; valahol 40 és 60 között.

Külsője: kicsi, őszbevegyült, fekete, ráncos; gyönyörű bogárszemek; valamikor igen csinos lehetett.

Jellemző tulajdonsága: a beszéd. Folyton járt a szája, dünnyögött, mormogott, de nem kellett vele párbeszédet folytatni, ment az magától is, mint a csörgedező patak csobogása; közben nem nézett az emberre, csak úgy rakosgatás, söpörgetés közben motyogott.

»Bizony kérem. Jó idők voltak azok, kérem. Mikor még az X. Y. nagyságos úr volt itt gyakornok. Forintot is kaptam tőle, mikor beszaladtam a szérűskertből megmondani, hogy gyün a ispektor úr kocsija, ő meg még aludt. De mire itt vót a ispektor úr, ő már készen várta; csak nem vót megberetválva. Bizony kérem. Meg amikor a bódogútt férjem eccő vadász-kutyát fogott. Úgy vót az kérem . . .« stb., stb., vég nélkül.

De néha kézzelfogható értelme is volt beszélgetéseinknek:

»Bizony kérem. Már tollasok a varjúfiókák. Ilyenkor kő összefogdostatni. Merhogy én úan pörkötött tudok abbú csináni, hogy még a nagyságos direktor úr is megnyalná utána az ujjait. Meg a ispektor úr is. Bizony kérem.«

Igaza volt, szedettem neki varjúfiókákat és olyan csuda pörkötöket főzött belőle tízóráira, hogy nagy

barátommal, Egyed László gazdasági írnokkal, csakugyan »megnyaltuk ujjunkat«.

Egyed László, a költő és írnok. Már jóval az ötvenen felül, de nagy barátja lévén a boroscának, nem vitte tovább az írnokságnál. Ellenben költői lélek volt és szinte vég nélkül ontotta gyönyörű verseit, melyeket azonban azok a gonosz kiadók sohasem akartak megjelentetni. Egyidőben én voltam műzsájának céltáblája és folyton »megírt« engem, megható gyengédséggel:

»Lelkiismerete tiszta, mint a frissen hullott hó,
Szereti őt egész Mezőhegyes, de különösen Egyed László.«

Azonban néha átcsapott az elbeszélő költészet berkeibe és valóságos eposzokat eresztett meg:

»Csontó és Sügér verekedő béreseket jól megpofozta;
Minek is oly szemtelenek, az ebadta!
Mindkettőnek feje még most is bekötve miatta.
— Kiss úrnak Isten az erőt karjaiba nem hiába adta.«

Hogy tévedés ne essék, meg kell magyaráznom e nagy esetet. Nevezett magyarok egy szép tavaszi estén alkoholos alapon rettentően összeverekedtek; hivatali kötelességemet teljesítettem, azon igyekezvén, hogy őket szépszerével szétválasszam, közben azonban magam is jókorákat kaptam fejemre. Ezt kétféleképpen lehetett fogadni: keresztényi megadással és megbocsátással eltúrní, vagy pedig érvényt szerezni a hivatali tekintélynek. Az utóbbi módozatot választottam. Ebből keletkezett anyag a fentidézett örökszép hőskölte-ményhez.

De volt egy négylábú barátom is, kutya, vagy legalább is ehhez hasonló élőlény; a legcsodálatosabb korcs, melyet valaha is láttam: dán dogg és tacsó keresztézése! Színe fakószürke volt, teste tacsókóé (de tövében levágott farkkal), feje — óriási dán dogg-fej, megfelelően nyírt fülekkel. . . Nem is korcs volt az már, hanem torz-szülött: feje talán egyharmada az

egész állatkának és aránylag oly nehéz, hogy szegény kis kutya alig bírta cipelni, mindig le-lehúzta gyenge testét. A tanyagazdánál láttam meg és »meglátni s megszeretni pillanat műve volt«.

—Hogy' hívják ezt a gyönyörűséget?

—Azér!

—Mért adta neki ezt a furcsa nevet?

—Azér!

(Hát ez mindenesetre nyomós ok.)

—Eladó?

—Talán.

—Hogy' adja?

—Tíz forintér'.

—Mi a manót! Hogy' lehet ilyen ronda kutyáért ennyit kérni? Hiszen ez még járni se tud!

—Ippeg azér, merhogy ilyen ronda kutya az egész országban nincsen még egy!

(Amiben teljesen igaza volt, de öt forintért ideadta.)

Meg volt hát a kutyám, világcsúfja és kimondhatatlanul édes. Talán féléves lehetett és a szobatisztaságnak pontosan az ellenkezője; de erre hamarosan mégis rákapattam és valósággal paradicsomi életet éltünk kettesben. Kedves, szelíd, ragaszkodó állatka volt; nem is buta, csak »lassan kapcsolt« szegény kis kutyaesze: «ha valamit mondtam neki, nagy fejét bambán lógatva vagy félrefordítva, angyali hülyeséggel nézett reám két-három másodpercig, azután igyekezett megtenni, amit kívántam tőle, amilyen jól csak tudta. Csupa jóakarát és igyekezet, csak lassú idegműködés. Mindenki csúfolt e hihetetlenül ronda kutyáért. Annál jobban szerettem. Majd hogy meg nem sirattam, midőn — akkor is lassan kapcsolt szegény kis esze — elgázolta a vonat és ott helyben kiszenvedett.

A mintaszerűen kezelt ménesbirtok megtekintésére gyakran jöttek idegenek, ezek kalauzolására rendszerint engem osztottak be, mert folyékonyan

beszéltem néhány nyelvet. Szinte bámulatos volt, hogy az ilyen idegen kiküldöttek néha milyen naiv dolgokat kérdeztek és mondtak, különösen ha újságíró vendégeink voltak, akik valamicskét mindenhez könnyítva, alaposan nemigen tudtak mást, mint mesterségüket; amit végre is nem lehetett tőlük rossz néven venni. Paprikás csirkét kaptak tarhonyával: kérdezték, hogy ez *külön fajú* csirke-e, hogy ilyen pirosas színű? Meg tarhonyához kértek. Adtam. Utasítást is a termeléséhez. Kérdezték, vajjon nem keresztezünk-e öszvéreket? Ígértem, hogy ha lesznek tenyészöszvéreink, ajándékba küldünk nekik. (A gyengébbek kedvéért: az öszvér *terméketlen* keresztezési eredmény.) Gőzfürdőbe Aradra vittem kettőt, ott rendkívül csodálkoztak, hogy mindenütt magyar szót hallottak, azt hitték, hogy Arad — *szláv* város!

A ménesbirtok területének közepét József főherceg bérelte vadászat céljából, a külső kerületekben azonban szabadon foglyászhattak a gazdatisztek; fogoly ennek megfelelően kevés volt. A birtokhatáron végighúzódo többsoros akác-gyepű (a »gránic«) hosszában néhány barázda cirkot vettem, nagyon sűrűn, abban mindig annyi fogoly gyűlt össze, hogy hetenként kétszer végigmenve rajta, bőven elláttam főnököm asztalát, de nem árultam eí, hogy honnét szedem ezt a sok foglyot, holott mások hiába jáíják érte a határt, alig egyet-kettőt bírván löni.

Többször jártam be Aradra, az volt a legközelebbi nagyobb város. Kizarándokoltam tizenhárom¹ vértanunk vesztőhelyére, gyalog, hiszen szegény halálraítélt tábornokainknak is gyalog kellett megtenniök ezt a hosszú, keserves utat, a lábatörött Damjanich kivételével. Máig sem értem, hogyan követhette el Bécs ezt a szörnyű politikai hibát. Igaza volt Talleyrandnak, midőn azt mondta, hogy politikában többet árt a hiba,

¹ Tulajdonképpen csak kilenc, mert négyet az aradi vár árkában golyóval végeztek ki.

mint a bűn. Ez pedig mind a kettő volt: bűn is, meghiba is.

Mezőhegyesen mintagazdaság folyt, gyönyörű eredményekkel, ha csupán a bruttó-jövedelmet vesszük, de azt hiszem, hogy ha nagyon szigorúan számítanánk az óriási befektetések kamatos kamatait, valamint a szinte fényűző gazdasági berendezéseket és talán kissé túlméretezett kezelési költségeket: édeskevés hasznot lehetne kimutatni. Ha magánember akarna ily gyönyörűen gazdálkodni, alkalmasint hamarosan tönkremenne. De ha úgy tekintjük a ménesbirtokot, mint faj nemesítésre szánt mintatelepet, akkor nem szóltam semmit. Mindenesetre sok szépet és érdekeset tanultam ottan, többek közt azt is, hogy mint közép birtokos gazdának, óvakodnom kell úgy dudálni, mint a ménesbirtok. Ez is tiszta hasznomra volt.

Letelt a mezőhegyesi szép esztendő is és fivéremmel, Gézával együtt — aki időközben egy bars megyei mintagazdaságban gyakornokoskodott — Magyaróvárra a gazdasági akadémiára kerültünk.

MAGYARÓVÁR.¹

Kis város Moson megyében, melynek ez volt ám a székhelye és nem a megye nevét adó Mosón! Amire az óváriak méltón büszkék is. Hiába egyesítették a két, immár összenőtt városkát Mosonmagyaróvár néven, Mosón mégis csak Mosón marad, óvár azonban ÓVÁR! Mert nevezetes hely ez nekünk, magyar gazdáknak; Mekkánk — vagy inkább talán az, ami a német diákoknak Heidelberg ősi egyetemi városa. Az egyetlen sárospataki kollégiumot² kivéve, alig hinném, hogy akadna hazánkban még egy olyan patinás főiskola, mint a magyaróvári gazdasági akadémia. Isten tudja mitől van ez, hiszen nem is olyan nagyon régi, alig másfélszáz éves; és mégis, van valami e városka levegőjében vagy az öreg, erődített várból átalakított régi akadémia évszázados falaiban, ami annyira odaköti a hallgatókat, hogy amidőn diplomájukat megszerelve, ott kell hagyniok, szinte kivétel nélkül nehéz szívvel távoznak és visszasírják az óvári szép időket.

Mert amidőn én ott voltam, jóval több mint harminc év előtt, még nem állott a mostani gyönyörű új akadémia, sem a remek és minden kényelemmel ellá-

¹Akit untatnak a diákélet apró részletei, nyugodtan hagyja ki e fejezetet.

² Megemlíthetném még a hajdani Selmezbányai (erdészeti és bányászati) akadémiákat, valamint talán Festetics György nagy gazdamecénságunk által ugyancsak több mint egy évszázada alapított keszthelyi gazd. akadémiát is.

tott konviktus: az árokkal körülvelt régi várban voltak elhelyezve tantermeink és kísérleti helyiségeink, sőt az akadémia igazgatójának lakása is. A hallgatók — tizenhat bennlakó kivételével, akik bizony igen kezdetlegesen voltak elhelyezve — szanaszét laktak a városban, polgári családoknál, derék »pügger«-eknél, ki bérkocsisnál, ki órásmesternél stb. E lakások nem voltak fényűzőek, de nagyon tiszták és barátságosak, éppen úgy, mint a városka egész közönsége, mely szemmeláthatóan »diákpárti« volt, szeretett bennünket, mosolyogva tűrte számtalan csínyjeinket, bolondozásainkat. De hát az is igaz, hogy a 3—400 főnyi akadémikusnak volt ám némi szerepe a kisváros egyébként szürke életében; azért volt ilyen sok hallgató, mert akkor még Övár volt az egyetlen gazdasági főiskola, hiszen Keszthely, Kassa és Debrecen abban az időben még csak tanintézetek, ahová csupán hat középiskolai előképzettség kellett, nem érettségi, mint Öváron; sőt akadémiánkon igen sokan voltunk már jogvégzett emberek, aminek többek közt az az előnye is megvolt, hogy néhány tárgy hallgatásától fel voltunk mentve, mert abból már az egyetemen vizsgáztunk.

Az akadémia épületébe a Lajta folyó hídján át jutottunk, de még egy elég hosszú, kövezett, bolthajtásos és görbe alagúton kellett átmennünk, mely a régi erődítmény alatt vezetett. A vár árka részint már betemetve, de a bejárat egészen stílszerű, csak éppenhogy felvonóhíd nincsen már. A macskafej-kövekkel durván kirakott udvar, az ódon, lekoptatott lépcsők s a bolthajtásos helyiségek olyan kedves benyomást keltenek, hogy amint belépett az ember, máris megszerette ezt az épületet és kedvezően fogadta a benne történt dolgokat is. Meg aztán az a sok-sok kis hagyomány, diákszokás, íratlan törvény, amely az ilyenféle patinás közületeket annyira jellemzi. Az elsőéves hallgatót »balek«-nek hívták, a másodéves már előlépett »kozák«-ká. Az előbbi elnevezés eredete eléggé kézen-

fekvő mert hiszen az elsőéves, akárcsak egyetemünkön a »pólya«, természetesen tájékozatlan a helyi dolgokban, bambán viselkedik, sokat kérdezzet vagy ha ezt nem tenné, ügyetlenségeket követ el. A »kozák« névről nem hallottam elfogadható magyarázatot; annyi bizonyos, hogy már nagyon régóta használták.

Magyaróvárra érkezve eléggé furcsa arcokkal néztek reánk, Géza fivéremre és reám, igazgatóunktól kezdve az akadémia portásáig. Történt ugyanis, hogy angyali jó Anyánk, jólétünkért aggódva, levelet írt a neki egyébként ismeretlen igazgatónak, kérve hogy szereztessen fiainak valami jó, tisztességes lakást ... Az igazgatónak persze egyéb gondja is lévén mint balekoknak lakást keresni, kiadta az ügyet a portásnak, ez meg nevetve mesélte el fűnek-fának, hogy micsda életterlen, elkényeztetett fiúcskák lehetnek ezek, hogy mamácskájukkal iratnak protekcióért lakás tekintetében, holott a lakás-keresés és »gusztálás« egyik fő-mulatsága volt az akadémikusoknak. Így történik, hogy a szülői szeretet néha melléje is fog a dolgoknak. (Mellesleg megjegyezve: mégis csak magunk szereztünk lakást; az első évben mindkettőnk ugyanegy házban, mint kozákok azonban külön mentünk lakni, ami nem egy szempontból célszerűnek bizonyult.)

Étkezésre eleinte egy lajtparti vendéglőbe jártunk, de csakhamar rájöttünk, hogy ez se nem olcsó, se nem jó megoldás, hát összeálltunk többen, kivettünk egy kétszobás lakást konyhával és cselédszobával s ott clubot, »menázsit« rendeztünk be magunknak. Eleinte szakácsunk volt, majd, midőn rájöttünk, hogy ez túlságosan szemérmetlenül lopott, egy öregedő szakácsnőt vettünk. Felszolgáltak az egyes tagok inasai, hetenként váltakozva kettő-kettő.

Eleinte tizennégyen voltunk: Barcza Sándor, Beniczky István, Kovács-Sebestény Endre, Vay Imre, Somssich János, Szapáry Lajos, Teleki József, Wass

Endre (csak egy évig, mert kezdetkor már »kozák« volt), Wenckheim Béla, Zichy Géza, Reviczky Tibor, Pilaszanovich Antal főispáni titkár (aki közöttünk a kort és tekintélyt képviselte), valamint Géza öcsém és én. Ezenkívül három kollégánk, az erdélyi Kenderessy Károly, a dunántúli Thassy Jenő és egy Otcoska Jenő nevű igen kedves fiú gyakran volt velünk, többé-kevésbé mint »kültagok«. A későbbi balekokból még igen jó barátunk, Fiáth Tibor is sokat járt hozzánk. (Később Vay Imre és Zichy Géza külön háztartást vezettek és csak mint vendégek jártak menázsinkba, mi meg hozzájuk. Az úgynevezett »Lenau-ház«-ban laktak, melynek falában érc tábla, képmással és német felirattal: NIKOLAUS NIMBSCH VON STREHLENAU és HIER WOHNTE LENAU. A német nyelven verselő költőnek ismert neve tehát csak töredéke volt nemesi előnévének.)

Háztartásunkat havonként mindig másikkal vezette, azt hívtuk »házi nő«-nek és azt szidta mindenki. E sorosnak azután bizonyos fegyelmi jogai is voltak; például az én uralkodásom alatt történt, hogy Somssich Jancsi nem találta jónak a esckóládé-puffancsot és a falhoz csapkodta, ahol gyanús barna színű foltokat hagytak: hát az ő költségére bemeszeltettem és átfestettem az egész ebédlőt. Mérgező volt, azután nevetett és — fizetett.

Vacsora után rendszerint még együtt duruzsolunk a társalgóban, pontosan kilenckor pedig Somssich elővette régi huszár trombitáját és az udvarra kiállva, takarodót fűjt, azután »imához«; kitűnően fűjt. Gyönyörű a mi takarodónk, nem hiába Haydn szerzetté. Joggal mondhatom, hogy a »miénk«, mert az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai közül csakis mi vettük át a régi katonai trombitajeleket. (Hála annak, aki így határozott.) Szép, méltóságteljes, hangulatos. Szinte csendesítően, nyugtatóan hat: vége van a napi munkának, eridj aludni szegény fáradt katona, álmodjál

szépeket, eridj fiam ... — Meg aztán legtöbbször már kiszolgált katona lévén, e kicsi esti »hangverseny« kedves emlékeket idézett föl, hiszen egészséges és jól kiegyensúlyozott fiatalemberben a katonaságnál eltöltött idő rendszerint soha el nem múló kedves emléket hagy.

A havonként váltakozó »házi-nő« tisztségét viselő társunk mindig iparkodott jobban főzetni mint elődje, de úgy, hogy többbe ne kerüljön ám! Midőn énreám került a sor, megpróbáltam a mosoni mészárszékekben olykor vágott *lovak* húsával. Csekély borralalóval megvesztegettem az egyik mészáros-segédet, hogy ha (valami baleset folytán) fiatal lovat vágnának, tegye félre nekem legjobb részeit és *táviratozzon*. — Megjött a távirat s én kerékpáron átrohantam Mosonba, hoztam egy gyönyörű vesepecsenyét, mely félangolosan és sok körettel nemcsak szép, de kitűnő tál ételt adott. Zichy Géza, aki az ínyenc-tudomány és konyhaművészet terén közöttünk óriási tekintélyt képviselt, mindjárt pontosan meg is határozta, hogy ez a vesepecsenye egy *búzakorpán hizlalt fiatal simmenthali tinóból* van. Meglehet, feleltem, de én lóhúsnak vettem . . . Rettenően megharagudott reám — ezúton is ünnepélyesen kérek tőle bocsánatot — és akkor határozta el, hogy Vay Musival együtt külön háztartásba megy, mert ilyen »disznóságokat« nem hajlandó enni. A többiek nem bánták, csak nem akarták tudni, hogy mikor van ló a marhahús helyett. Nem is tudták, mert ha jóminőségű a lóhús (ami persze elég ritkaság, mert fiatal lovakat ritkán vágnak), helyesen elkészítve ugyanolyan ízű, mint a jó marhahús. Állítólagos »édeskés« íze nem egyéb mesénél. Mindnyájan ettünk már lóhúst tudtunkon kívül; vendéglőben valószínűleg macskát is — nyúl helyett.

Habár mindannyian nemcsak hogy jól megfértünk egymással, hanem kedves, meghitt barátságban voltunk, legtöbb szabadidőmet talán Teleki Józival és

Beniczky Pistával töltöttem. Előbbivel a második év folyamán ugyanegy házban is laktunk, Kerényi nevű órásmesternél; Józsi a földszinten, én az első emeleten. Mint nagyon korán kelő embernek az én feladatam volt igen jól alvó Józsinkat felkölteni, meg éjjel gyakran otthon felejtett házkulcsát ledobálni, midőn az utcáról kiabált föl: »Sándar! . . . Sán-dar! . . . Sááán-dar! . . . öregem dobjad már le a házkulcsot!« — »Nem dobom, mért jársz ily későn haza!« — »De öregem, a fffene . . .« Persze hogy mégis ledobtam neki.

Egyik társunknak észrevétlenül léptem szobájába, éppen midőn — reggeli tornához vetkőzve — a nagy, földigérő tükör előtt állva monologizált: »A pofa: az ronda; hanem a termet: az isssteni!« (Pedig hát nem is volt olyan ronda az a pofa.) Ugyanannak a fiúnak ismeretsége volt egy (csakugyan igen csinos) *szülész nővel*, aki mindennap írt neki. A leveleket kiloptuk zsebéből és »bizottságilag« olvastuk el; így kezdődtek: »Te édes arrogáns kutyám, te!« Mindenesetre sokatigérő megszólítás.

Visszatérve Teleki Józsira: megkért, hogy a házi dolgozatnak feladott *gazdasági üzemtervet* helyette én csináljam meg, mert neki valami egyéb sürgős dolga van stb. Egész nap küzködtem vele, végre sikerült, este odaadtam neki, hogy éjjel tisztázza le, reggelre kellett beadni. Készen is lett vele, de legnagyobb megrökönyödésemre a vetésforgóban minden harmadik veteményként »mák, istállótrágyával« szerepelt!

Éppen nagyon jó kedvünkben tartottunk hazafelé a főutcán; szembejött egy lengő nagy szakállú öreg úr, akit Józsi barátságos köszönéssel megszólít és megsimogatja szakállát: »Jaj de kedves öreg bácsi és milyen szép finom szakállá van.« — Az öreg úr nagyon megharagudott: »De kérem, hogyan lehet ilyet tenni? Hát illik ez művelt úriemberekhez?!« M ire Józsi, szinte megsértődött: »Hát azt meg ki mondta magának, bácsi, hogy mi művelt úriemberek

vagyunk? Csak szegény gazdászok, akiknek maga nagyon tetszik, mert olyan kedves öreg bácsi!» Szegény öreg úr bosszankodva meg nevetve is állott odébb, hiszen reánk diákokra komolyan nem lehetett haragudni.

Egyébként pedig Józsi a legkedvesebb, legjobb kedélyű és szívű fiú volt, akit képzelní lehet. (Ma: többszörös nagypa; Isten éltesse.)

Beniczky Pista csendes, nyugodt és igen eredeti ember volt. Bejött hozzám este, hogy sétálni csábítson.

—Nem érek rá, még tanulnom kell.

—Ne tanulj.

—Hagyjál békén csak egy negyedórát, addig ül le és gyújts rá.

—Mondom, ne tanulj, mert baj lesz belőle.

—Csitt.

Egyszerre csak puff, pisztolylovés mögöttem, orrom előtt pedig a lámpa miszlikbe megy; sötétség.

— Mondtam, hogy ne tanulj, mert baj lesz belőle. Most már mehetünk sétálni.

Hát mentem.

A téli hónapokban Pista meglógott, Corsica szigetére ment néhány hétre; Ajaccióban versenyeket lovagolt, sőt a nagy akadályversenyt meg is nyerte. Közvetlenül a félévi vizsgák előtt érkezett meg, persze csak szerény mértékben elkészülve; az utolsó napokban én korrepetáltam vele, de például éghajlat-tanból egy mukkot se tudott. Ugyanaz a tanár kérdezte az ásványtant és éghajlattant; az előbbihői igen jól ment, de midőn a második tárgyra került a sor, Pista biztosabbnak tartotta bejelenteni: »Kérem ebből tessék megbuktatni, mert egy bánatos betűt nem tudok belőle.« A tanár, tele jóndulattal: »No, no, talán mégsem állunk olyan nagyon rosszul! Lássuk csak.« — és föltesz neki egy igen könnyű kérdést, melyre minden művelt ember meg tud felelni, hát persze Pista is megfelelt. »No lássa, hogy nem megy

ez olyan rosszul!« Mire Pista: »Méltóztassék csak tovább kérdezni, majd meg tetszik látni, hogy semmit se tudok!« Szegény tanár nem tehetett mást, meg kellett buktatnia.

Wenckheim Béla a »haragos, de nemeslelkű főúr« nevet kapta, mert bosszantásra hamar méregbe jött, egyébként azonban áldott jólelkű fiú volt. Hát igen, bosszantottuk sokat. Midőn nagybátyjának, Wenckheim Dénesnek Morpeth nevű lova (Morgan-Vonzó) megnyerte Monarch ánk legnagyobb versenyét, a bécsi Derbyt: a másnap Bécsből óvárra visszaérkező Bélát óriási ünneplésben részesítettük: sok-sok kis zászló piros-fehér-sárga papirosból (a Wenckheim versenyszínek), rajta keresztben a derby-győzelmet jelképező kék szalag; cigánybanda, díszmenetek, utcasarkonként valamelyikünk hangos szóval hirdette ki: »Éljen Wenckheim Béla gróf, mert nagybátyjának lova megnyerte a Derbyt!« Mérges is volt, meg nevette, is, szabadkozott, — de nem szabadult.

A következő évben ugyancsak Wenckheim ló, Styrian nyerte a Derbyt; megint ünneplés, fokozott méreteken, de ezt már jobb le sem írnom.

Vizsgálunk nyilvánosak voltak és a nagyon drukkoló Béla vegytan-vizsgájára elhoztunk annyi ismerőst, amennyit csak bírtunk; az akadémiához vezető, már említett alagútba cigánybandát rejtettünk és midőn Béla szerencsésen átvészelt, mindjárt ott a helyszínen megkoszorúztuk és (kétoldalt erős kezekkel tartva) cigányzene hangjai mellett kísértük haza, természetesen minden utcasarkon illőképpen kihirdetve, hogy kit illet ez az ünneplés és miért ünnepeljük őt). (Az ilyesminek mindig igen nagy erkölcsi sikere veit; az utca népe nagy örömmel és hangosan vett részt e díszfelvonulásokon.)

Abban az időben élénken érdeklődtem egy igen csinos hölgy iránt, kinek keresztneve Lenke vala, rövidítve: LEN. Úgy látszik, hogy ez az érdeklődés

— kisvárosban szinte természetes — a tanári kar füléig is eljutott, mert növénytermelésből vizsgáztatva tanárunk a *len*-ről kérdezett, mire a hallgatóság komisz zúgásban tört ki: Len . . . Len . . . Len . . . Persze Len! . . . Len . . . Elmondtam, amit e növényről tudtam; a következő kérdés meg a *lencse* termelésére vonatkozott, hátul pedig kórusban: Lencse... Lenke... Lencse ... Lenke ... Ördögi volt! De hát ilyesmit szóltanul kellett tűrni, mert aki efféle dolgok miatt megorrolt, azt annál jobban nyúzták vele. — Mulatós részlet: midőn (harminc évre rá) fiam került Cvárara, valamelyik öreg pügger megkérdezte, hogy rokona-e annak a hasonlónevű gazdásznak, aki annak idején . . . stb., stb.; még a hölgy hajaszínére is emlékezett az öreg! Mostani gazdászok, gondolatok arra, hogy a bennszülött lakosság még fiaioknak is fog regélni viselt dolgaitokról. Hát *úgy* vigyázzatok!

Volt évfolyamunkon számos jogvégzett hallgató, sőt dr. juris is; ezeket menten »tájfajták«-ba sorozták, így pl. volt *borzderes* doktor (Studinka Elemér), *pirostarka* (Kovács-Sebestény Endre), *magyarfajta* (Hartyáni Imre), *simmenthali* (Rainprecht Antal), stb., stb. Később a nevet elhagyva csak a jelzőt hagyták meg. Nem túlságosan szellemes, de a fiatalság ilyeneken is mulat.

Kedves volt a viszony tanári karunkhoz is; majdnem minden tanár családjánál kéthetenként teadélután volt, melyekre sokan és szívesen látogattunk el; ami nem jelentette azt, hogy vendégszerető háziurunk a másnapi vizsgán el nem buktatta előző délutáni kedves vendégét. Vegytan-tanárunk, Nuridsán bácsi gyakran tréfált meg, pl. nála a teás kanál oly puha fémből készült, hogy a forró teát kavargatva, elolvadt mint a viasz s a csésze alján higanyszerű fényes cseppekben reszketett; vagy a cukorkockák, amint ráöntöttük a teát, hol pezsegni, hol füstölni kezdtek, stb.

Volt azonban e kedves viszonynak a tanárookra nézve kevésbé kellemes oldala is: ha nagyon jó kedvünk volt, *éjjeli zenét* adogattunk nekik, húztattuk az ablakuk alatt, amíg — hálósipkában vagy anélkül — ki nem jöttek és a »kedves figyelmet« megköszönve, kegyelemben el nem bocsátottak.

Szigorúbb eset volt igazgatónkak, Kiskéri Vörös Sándornak ünneplése, mert ez bent lakott a várszerű akadémiában, azt kellett előbb elfoglalni, a portást legyőzni-lekenyerezni és rohammal úgy be a várudvarra, onnét második támadás a »méltóságos lakosztály« felé, föl az emeletre. Ilyenkor többnyire engem toltak előre ünnepi szónokul; nem mintha sok értelmük lett volna az efféle éjjeli felköszöntőimnek, de jól »kikanyarítottam« és utóvégre ilyenkor ez fontosabb, mint holmi bölcsesség, amit akadozva hebegnek el. Évekkel később összejöttem régi igazgatómkkal és nevetve hánytva szememre, hogy a sok barátságos éjjeli háborgatásból a többi ifjú betyár nevét elfelejtette már, csak a megzavart jó alvás fölötti méreg és az alkalmi szónokok nevei maradtak meg emlékezetében.

A tanári karhoz való viszonyunktól némileg különbözött az a kapcsolat, mely a helybeli városi rendőrséghez, a többnyire derék sváb kispolgári származású és felfogású rendőrbiztosokhoz kötött. Mert hát ezekkel sok bajunk volt; illetőleg nekik mivelünk.

Magyaróvár főterét három nevezetes épület határolja: Frigyes (most Albrecht) főherceg palotája, a megyeháza és egy szép nagy bérház, melyben több tanárunk lakott. A tér közepén szent-szobor csoport. Itt állott éjjel is egy »bizti bácsi« és állandóan csendre intett, pedig hát ez a tér volt hagyományos hangversenytermünk, innét adtuk legtöbb éjjeli zenénket, hát nézetünk szerint rendőrnek ott semmi keresnivalója nem volt. Ha szegény ember mégis kitartott helyén és Kötelességéhez híven iparkodott bennünket csendre inteni: közrefogtuk, megcsókolgattuk és körül táncol-

tuk vele a szobrot, amíg csak azt nem mondta, hogy: »Krrrucifix! Ekkor eleresztettük, hogy elmeheessen erősítésért, gépfegyverért, ágyúért vagy amit éppen fel akart ellenünk használni. Baj sohase lett belőle. Csak a rendőri őrszoba ablakainak rendszeres beverése. Mire a jó biztik mérgesen kiszaladtak: a gonosztevők kerékpárra kapva, már rég nem voltak sehol. Hamarosan azonban megtudtuk, miszerint az ismétlődő ablakbeverések órájában egy-két bizti a félig betett kapu mögött leskelődik, hogy a csörömpölésre azonnal kiugorva, fülön foghassa a tettest. Erre azután az ilyenekben is fölötte tehetséges testvéröcsém, Géza az üvefesnél összevásárolt néhány ablaktáblát és a rendőri őrszoba előtt odavágta a kövezetre. Iszonyú csörömpölés, a kapu alól dühösen ugrik ki egy bizti és galléron ragadja a gonosztevőt: »Ahá, mekfaty, aplagpétörő!« Mire Géza lesújtó fensőbbiséggel méri végig a rendőrt: Ne beszéljen bolondokat és gyorsan vegye le rólam a kezét. Inkább mutassa meg, hogy milyen ablakokat törtem be!« Az ablakok persze sértetlenek s a szegény rendőr mentegetődni kénytelen, mire Géza nagylelkűen: »No jó, megbocsátok, de máskor kétszer is gondolja meg, mielőtt *ártatlan gazdászokat megtámad!*

Vagy a bomba-eset. Vásároltunk néhány kilogramm puskaport, negyedkilónként kemény papírdobozokba öntöttük, cukorspárgával (fonál-fonál mellett) rettentően összekötöztgettük, enyvvvel keménnyé összeragasztottuk, mindegyikbe különböző hosszúságú gyújtózsínórt és vezérkari pontossággal megállapított terv szerint egy szép nyári estén kerékpáron széthordtuk a városka különböző részeibe. Jutott belőle az akadémia vár-árkába, a főhercegi parkba, a sörgyár mögé, de még a piaristák udvarába is. Azután a kanócokat meggyújtva, gyorsan vissza és mindnyájan összegyűltünk a főutcai központi kávéház verandáján levő törzsasztalnál és ott mindenki szemeláttára békésen iszogat-

tuk limonádéinkat. Egyszerre csak: Brummm! az akadémia árkában, hogy csak úgy rezegtek a környék ablakai. Merénylet! Rohannak a biztik, meg a közönség is. Alig érhetek a robbanás helyére, hogy megállapítsák a tényállást, már megint: Brummm! a városka másik sarkán. Most odarohant az egész karhatalom, de még félúton se voltak, midőn harmadszor, negyedszer és ötödször is robbantak ártatlan bombáink. A hatóság egy pillanatig se kételkedett, hogy gazdaszcsíny ez megint, de semmit se bírtak reánk bizonyítani, mert legteljesebb alibink volt a központi kávéházban, mindenki ott látott mindnyájunkat:, míg a városkában szerte-szét »dörgött az ágyú«. Ma már nem félek ezt kifecsegni, mert büntetőjogi szempontból elévült az eset.

Némelyikünknek már akkor is volt (valamilyen kezdetleges) gépkocsija, Géza fivéremnek és nekem pedig jó hátaslovaink egy tót lovással; de ezenkívül mindnyájan kerékpároztunk is, mert ez volt a legcélszerűbb közlekedési eszköz. Kerékpározni természetesen csak az úttest középső részén volt megengedve, az azonban nagy macskafej kövekkel lévén kirakva, irgalmatlanul rázott, hát perszehogy állandóan a járdán bicikliztünk, ami szigorúan tiltott cselekedet lévén, sűrű összeütközéseket eredményezett a rend derék őreivel. Valamilyen, előttem ismeretlen intézkedés folytán az ebből származó összeütközéseket nem a városi rendőrségen tárgyalták, hanem a helybeli főszolgabírói hivatalon, ott pedig dr. Fehér Amadé szolgabíró ítélkezett fölöttünk; egyébként jó barátunk, kicsi, köpcös magyar. Történt pedig, hogy éppen öcsém, Géza került a törvény lesújtó kalapácsa alá s a szolgabíró szigorú ábrázattal öt forintra büntette meg. Géza fájdalomtelt szívvel, de szó nélkül fizetett, azonban kijövet, a hivatal előtt *csúzlijával* várta meg a szolgabírót.

Amadé: mit sem sejtve jön ki a kapun.

Géza: Öt forint? (és ketty a csúzlival szegény igazságszolgáltató párnázottábbik felébe.)

Amadé: Ne bolondozz, hisz' ez fáj!

Géza: Hát az öt forint nekem nem fáj? (És másodszor is ketty a csúzival.)

Amadé: Jajj! Te, én biz' isten becsukatlak!

Géza: Akkor biztosabb lesz, ha most mindjárt egészen agyon is lölek!« (És ketty, harmadszor is telitalálat.)

A szolgabíró oly mérges lett, hogy majdnem öltre mentek, de nem keletkezett belőle se lovagias *ügy*, se börtönbüntetés, hanem »elnevelték« a dolgot, ami mindenestre leghelyesebb befejezése minden ilyesféle tragédiának. Azonban kellett ehhez az akkori jókedvű, derűs légkör is; ma bizony nehezen tudom elképzelni, hogyan bírnám szolgabíránkat három ilyen telitalálat után kiengesztelni.

Valami választás volt óváron, csoportosult a nép, felvonulások, szónoklatok. Egyikünk — erdélyi fiú — felcsapott népszónoknak és hol itt, hol meg amott rögzített gyűjtő politikai beszédek:

»Fenséges NÉPI Midőn vitéz őseink Szittyországából száguldván, paripáikon elsöpörték Spanyolországot és leigázták az afrikai gaz vörösbőrűeket, mint fénylő vezérüstökös tündökölt előttünk a csillagos égen egy bűvös mondás: CHERCHEZ LA FEMME! Ez a mondás vezérelt bennünket vérzivataros tajtékhegyeken és ez az örök szent igazság duzzassza a ti nemes honfikebleiteket is, az örök szent demokrácia nemzetdicsőséges nevében, most és mindörökké előre, Előre ü E-I-ő-r-e !!!«

Dörgő éljenzés s a szónokot vállukra emelve hordozták körül, a legközelebbi utcasarokig, ahol ismét hasonló szónoklatokkal hevítette a fenséges népet.

(Mostanában is hallunk ilyenféle szónoklatokat.)

Tanáraink között néhány igen jó, sőt országos híré szaktekintély is volt; például Újhelyi Imre, Cselkó Sándor, Hensch Árpád, Linhart György és Thallmayer Viktor neveit még ma is ismeri akadémiai

végzettségű gazdaközönségünk. Legnépszerűbb tanáraink Linhart és Thallmayer voltak. Előbbi idegen (baltikumi) származású és német anyanyelve folytán némi idegenszerű kiejtéssel, de folyékonyan adott elő magyarul növénybonc- és élettant; játszotta a szigorút, emellett azonban olyan volt a szíve, mint a vaj. Erre utal két díszneve is; ha bejött a tanterembe: Éljen a Jó NAGYSÁGOS ÚR! Éljen a GOMBAKIRÁLYI Dörmögve rázta fejét: »Gyerekek, bolond gyerekek. Csönd, no!« Vizsgáztatásnál rettentő szigorú arcot vágott:

»Mekpukott!«

Felzúg erre a hallgatóság: »Nagyságos úr, jó Nagyságos úr, tessék neki még egy kérdést adni, hiszen tanult szegény, csak rettentően buta!...«

— Na jó. Mék egy kérdés, de ha azt nem tudja: mekpukott.

Fölteszi a kérdést, jelöltünk megint nem tud.

— Na most már igazán mekpukott, bizony mekpukott!

Még nagyobb zúgás: »Nagyságos úr, édes jó Nagyságos úr, még egy utolsó kérdést szegénynek, hiszen otthon három nevetlen gyereke sír és éhen-vész! ...«

— Na jó. Mék egy utolsó kérdés, de ha ezt se tudja, akkor már igazán mekpukott!

Föltesz egy végtelenül könnyű kérdést, melyre a jelölt valamit mégis makog.

— Na jó. Most az egyszer nem puktatom meg, de ha mék egyszer ilyen rosszul megy, kegggggyetlenül mekpukkkktatom, érti?....

Persze hogy értette a fiú és sietve rohant haza azzal a jóleső tudattal, hogy »ez egyszer« megúsza a Jó Nagyságos úr rettentő szigorát.

Thallmayer, a kedves öreg »Viki papa«, gazdasági gépészetet adott elő és szintén jobban bírta a német és angol nyelveket, mint a magyart. Kiténően magyarázott

és igen jóakaratóan feleltetett vizsgán is. Egyik társunknak délelőtt kellett volna vizsgáznia, de egyenesen a cigány mellől jött és alaposan be volt csiccsentve. Kérdi tőle Viki papa:

— Tehát nohát ugyebár példanakoookáért mondja meg nekem X úr, vagyamimindegy, nekünk, hogy mi az az excenter, vagyamimindegy, külpontossági kerék?

X úr boldogan mosolyog, de nem felel.

— Tehát kedves X úr, tegye meg nekem, vagyamimindegy, nekünk, hogy jöjjön a táblához és rajzoljon föl, csak úgy egész egyszerűen, egy excentert, vagyamimindegy, külpontossági kereket.

X úr mégjobban mosolyog és merev térdekkel, elszánt léptekkel megy a táblához, vesz egy icipici darab krétát és azzal a tábla legeslegszéle felrajzol egy mikroszkopikus kicsiségű valamit, azután rámutat és ünnepélyesen, lassan tagolva mondja el aznap délelőtti egész mondókáját:

EX-CENNN-TERRRR!

és elkezd olyan jóízűen nevetni, hogy kacag vele az egész hallgatóság, sőt maga a tanár is.

— Tehát, nohát, ugyebár kedves X úr, maga most egy kissé *fáradt*^ hát menjen szépen aludni és majd a délutáni vizsgára jöjjön el, akkor majd mesél nekem, vagyamimindegy, nekünk, az excenterről . . .

Délután X úr fényesen vizsgázott. A derék öreg tanár tudta, hogy kitűnő jelölttel van dolga s ezért nem akarta egy ilyen diákos könnyelműségért a fiú diplomáját bukással és pótvizsgával elcsúfítani. Régen meghalt már, de tanítványai bizonyára olyan meleg szeretettel emlékeznek reá, mint jómagam.

Az akkori óvári tanárok általános jellemzésére leginkább azt mondhatnám, hogy hiányzott belőlük a rideg, irgalmatlan szigor, de annál erősebb volt ama törekvésük, hogy hallgatóik az akadémia elvégzése után igazán tudjanak is valamit. E jóság semmiképpen se ment tekintélyük rovására, de a hallgatók tudásának

sem ártott, mert nagy dolog az: kedvvel tanulni valamit, meg azzal az érzéssel, hogy a tanárok nem buktatni, hanem tanítani akarnak bennünket. Bár minden tanár megszívné az »óvári ÖREGEK« példáját, kiket tanítványaik még haló porukban is áldanak.

Évfolyamtársaim között számos igen jó sportember volt, főleg vadászok; nem akarván kijönni lövés gyakorlatunkból, Pilaszanovich Tóni kezdeményezésére a helyben lakó és környékbeli urakkal összefogva, galamblövő egyesületet alapítottunk, lövőteret és clubházat építettünk és majdnem minden hónapban tartottunk két-három napos versenyeket, közben persze többször hetenként is gyakorolva. Élő és agyaggalambokra lőttünk; igaz, hogy különösen az első nem olcsó sport, viszont sok volt a versenyző s így tekintélyes díjak gyűltek össze a tétekből, ezenkívül pedig az egyes tagok és testületek részéről felajánlott szép tiszteletdíjak, emléktárgyak. Habár nem mondhatnám, hogy e versenyeken meggazdagodtam volna, annyit mégis összenyeregettem, hogy az egész szép mulatság ingyenben maradt, ami galamblövészetnél igen nagy szó — kérdezzék csak meg ama barátaitól, akik rendszeresen járják a galamblövő versenyeket!

De a lövés művészetén kívül a lovaglást se hanyagoltuk el; említettem már, hogy volt velünk fivérekkal Óváron egy-egy telivér, hát mindennapos vágtazással szuszban tarthattuk magunkat, úgyhogy el is járogattunk egy-egy úrlovas-meetingre néhány versenyt lovagolni, így Debrecenbe is elmentem, ahol lovaspályának egyik legnagyobb ijedsége ért. Boldogult Geist Gáspárnak kellett lovagolnom egy Másli nevű kancáját, melynek igen jó esélye volt, de csak 64 kilót vitt, ami természetemhez képest igen alacsony súly lévén, rettentően kellett magamat fogyasztanom, izzadnom, koplalnom, szomjaznom; már olyan volt bensőm, akár a száraz szivacs. Lemázsálás után, felüléskor hozzámlép egy fiatal katonatiszt barátom és fülembé

súgja: »Sanyi, aztán megnyerjed ám ezt a versenyt, mert reád tettem ingem-gatyám; sőt még ennél is többet, hát ha elveszítem, ez olyan nagy baj volna, hogy ki se mondhatom . . .« Ennél nagyobb ügyetlenséget nem is mondhatott volna. Már amúgy is ideges voltam az erős fogyasztástól, ezenkívül mindig nagy felelősség favoritot lovagolni, melyen a fogadók sok pénze áll, emellett pedig még azt is tudni, hogy egy jó barátom komoly bajokba kerül, ha elveszítem a versenyt — hát ez éppen elég volt ahhoz, hogy zöld legyen ábrázatom a vörös sapka alatt. Ehhez még az is járult, hogy kancám az indításnál meglehetősen nyugtalan volt és bár elég jól elugrott, a forduló előtt teljesen be voltam zárva a két Czárán-fivér, Zoltán és Jancsi közé, akik éppen nem voltak olyan fiúcskák, hogy helyet csináljanak egy esélyes ellenfélnek, ha nem okvetlenül szükséges. Bár volt még lovamban egy kis tartalék szusz, csak a legutolsó métereken tudtam a többi ló között levegőt kapva kibújni és éppensakhogy megnyertem a versenyt, talán fél lóhosszal, vagy annyival se. De miénk lett a verseny és meg volt nyerve barátom nagy fogadása is. Azonban még mindig nem tudom neki elfelejteni, hogy verseny előtt megmondta, mily nagy kockázatot jelent neki e lovaglásom. Ilyesmivel sohase volna szabad a lovast verseny előtt idegesíteni, hiszen úgylis föl kell tételezni minden tisztességes jockeyről, hogy enélkül is egész erejével és minden tudásával iparkodik győzelemre vinni a reája bízott lovat. No de verseny után volt ám pezsgő, ami nagyon is elfért »szivacs-belsőm«-ben.

Géza öcsém miatt is volt egy nagy ijedségem; övállról Siófokra ment, hogy egy ottani gátversenyben Liptay Béla egyik lovát lovagolja. Másnap reggel újságból olvastuk, hogy a ló az utolsó sövénynél elbukott; Gézáról semmi hír. Este aztán jelentik, hogy hazajött, lefeküdt, de nem szól semmit. Rohantam megnézni, hát igazán nem szólt semmit, feküdt, mint

egy darab fa, nyakán az inak kétoldalt vastagon megdagadva; olyan nyaka volt, akár a bikáé. Harmadnapra jobban lett és kereste felöltőjét, homályosan emlékezve, hogy a vonatból kiszálláskor még vele volt; gyalog tette meg a félórai utat be a városba, nem tudja miért. Csodák csodája: a felöltő megkerült, a rendőrségre vitte be egy szegény ember, aki az országúton találta; még a pénz is megvolt zsebében. Vannak még tisztességes emberek. A többi úrlovás azután elmesélte, hogy bukása után a talpon levő, de »szótlan« Gézát Lerakták a vonatba, majdcsak hazavergődik. (Meg azt mesélték, hogy az esővíz még évekig megállott a versenypálya ama helyén, hol Géza kemény feje lyukat ütött beléje.)

Az emberek egymással akkor is kötekedtek, most is; de amíg manapság az egymás iránti türelmetlenkedés talán inkább a nehéz idők szülte idegfeszültség folyománya, akkoriban jórészt csak a fiatalság túlradó életerejéből eredt: egyszerűen nem fértek a bőrükbe, míg azt a túlfeszült bőrt itt-ott ki nem lyukasztották. Ebből a kissé izgága elevenségből keletkeztek az akkoriban oly divatos »lovagias ügyek«. A magam részéről — a lehetőség határáig — párbaj ellenes vagyok, habár nem tartom oly nagy tragédiának, hogy a fiatalok egymást néha kissé el is páholták, akár könnyű kardokkal is, hiszen azért voltak ott a (rendszerint sokkal idősebb) párbajsegédek, hogy az oly hasznos has-, nyak- és csukló-»bandázi« óvatos alkalmazásával minden komolyabb sebesülés veszélyét a lehető legkisebb mértékre szállítsák le.

Természetesen Óváron is akadt éppen elegendő ilyenféle párbaj, ami a többi hallgatónak is óriási »hecc« volt; úgy jártak az ilyesmit (függöny mögül) nézni, kár bikaviadalra. Azért mondom, hogy függöny mögül, mert ez tényleg így is volt. Ugyanis a párbajok rendszerint az Arany Sas nagyvendéglő tánctermében folytak le, melynek végében műkedvelő előadásokra

színpad volt; ennek függőnye mögül leselkedett a párbajközönség.

Egyik legmulatságosabb párbaj, melyet végignéztem, unokatestvéremé, Szapáry Lajosé volt. Jó Lajosunk egy szép napon megharagudott valamelyik, határozottan nem-turáni vérű gazdasztársunkra és egytagú, francia eredetű szócskát (»Kuss!«) intézett hozzája, ami persze bőven elegendő ok volt a vérontásra. Ámde Lajosunknak akkor még halvány sejtelme sem volt a kardforgatásról, ellenben bátorságért nem kellett a szomszédba mennie, hát az ilyenkor szokásos előző napi »begyakorlás« helyett csak azt a tanácsot adtuk neki, hogy »Üsd, nem apád!« — ami határozottan nem rossz módja a párbaj vívásnak.

»Rajta!« ... Erre Lajos nem előrenyújtott, de magasra emelt karddal, teljesen födetlen testtel és fogvicsorítva, iszonyú mérges arccal ront a vívni jól tudó s így más, szabályos támadást váró ellenfelére; az szabályszerűen védekezve hátrál a feje irányában sűrűn hulló csapások elöl, hátrál, hátrál egészen a terem túlsó sarkáig, ahol aztán már nem hátrálhat tovább és végre meg is kapja vállára a párbaj befejezéséhez szükséges »első vér«-t. Hát vívási tudása nem sokat használt Lajos üsd-nem-apád módszere ellen. Persze kibékülés, jó reggeli és rendben volt minden.

Ezt a fejezetet átolvastva, úgy veszem észre, hogy leírt életmódunkból arra lehetne következtetni, miszerint rengeteg pénzt költöttünk; pedig hát nem. Zsebpénzem havonként négyszáz korona volt, ebből kellett lakni, étkezni, öltözködni és a tandíjon kívül minden egyéb költséget fedezni. Körülbelül ugyanennyit kapott a magunkféle többi fiú is. T. i. ha *kapott* az ember pénzt, azt koronákban adták, mert így többnek hangzik; a *kifizetésnél* ellenben még forintokban beszélt a legtöbb ember, különösen a vidéken; lásuk hát, hogyan osztottam be ezt a havi kétszáz forintot.

Lakás és kiszolgálás.....	25	frt
Ebéd és vacsora, háztartásunkban átlag.....	30	„
Egy hátszló tartása és istállóbér fele.....	25	„
Lovász bérének és ellátásának fele	25	„
Reggelire, mosásra, apróságokra	10	„
Szabószámlára, megegyezés alapján.....	25	„
Összes rendes kiadás kb	140	frt.

Maradt tehát előre nem látott kiadásokra, kis szórakozásokra, jótékonyagra és sportra havi 60 frt. Ez nem nagyon sok, de hát már említettem, hogy legdrágább sportom, a galamblovás meglehetősen költségeit rendszerint bőven kinyertem, sőt fölöztem, amiből jutott a versenylovaglás kiadásaira is; ez nem volt veszedelmes, mert sohase játszottam (se lóversenyen, se kártyán) és ha valamilyen vidéki versenyre mentünk, rendszerint éjjel utaztunk oda-vissza, a vasút pedig — különösen félárú jeggyel — akkor úgyszólván alig került valamibe; szállodai költség az éjjeli utazások folytán nem volt, ételmezei kiadás szintén alig, hiszen olyankor koplalnunk kellett, egy-két narancsral vagy almával megvöltünk. Költség tehát jóformán csak bérkocsifekvóta és borralalók. De az is igaz, hogy akkoriban nem volt divat az ilyen kirándulásoknál az- általunk lovagolt lovak tulajdonosának »vendége« lenni, ami azóta bizony gyakran fordult elő. A magunk vendégei voltunk és saját költségünkre kockáztattuk nyakunkat.

Megemlítettem a jótékonyagot is, mint állandó kiadást; ez alatt nem a mindenütt meglevő segélyegylethez való szerény hozzájárulást értem, hanem azt a szép óvári szokást, hogy aki csak tehetett, diszkrét és »határidő nélküli« kölcsönök alakjában segítette rászoruló gazdászársait. Nincsen tudomásom, hogy e kölcsönökből valaha is visszafizettek volna bármit is; azt ellenben sajnálattal hallottam, hogy éppen e »kisegített« kollégáink közül nem egy akadt, aki a későbbi

idők folyamán különös hévvel mennydörgött a »történelmi osztály«, az »ezerholdasok« és egyáltalában az afféle urak ellen, akik nélkül valószínűleg sohase szerezhettek volna diplomát!

Azóta nagyot változtak az idők; alig hinném, hogy az akkori 200 forintnak megfelelő 480 pengővel a fiatal emberek ma ugyanennyit végig tudnának csinálni — egy fillér adósság nélkül. De az is igaz, hogy az *apák* akkoriban sokkal könnyebben adhattak 200 forint zsebpénzt, mint ma rongyos 200 pengőt. . . Változtak az idők, az igények és a lehetőségek.

Szomorú emléket hagyott bennem egy ottani szép leány *átka*, mellyel szűkebb kis társaságunk tagjait sújtotta, mert valamiért nagyon megharagudott rájuk. Engem nem vett be az átokba, mely úgy szólt: hogy: »Egyikük se haljon meg természetes halállal!« A fiúk, nem lévén babonások, inkább csak nevettek ezen az átkon, sajnálva, hogy a szép leányt így megharagították; egyébként hamarosan szent is lett a béke közöttük. De nemsokára Óvárról való távozásunk után csúnyán kezdett közöttünk kaszálni az erőszakos halál: rövid egymásutánban, szinte évenként hullottak el legkedvesebb bajtársaink: Vay Musi és Reviczky Tibor autóbaleset áldozatai lettek, Barcza Sándor a villamosból szállva ütötte magát agyon, Wenckheim Béla és Otcoska Jenő a harctéren estek el, Beniczky Pista nászutazáson fulladt vízbe fiatal feleségével együtt, Thassy Jenőt meggyilkolták, Kenderessy Károly öngyilkos lett. . . Az első természetes halál szegény Somssich Jancsié volt, aki úgylátszik ezzel meg is váltotta e kis csoportot az átok hatásától, mert azóta nem volt közöttünk haláleset, sem erőszakos, se természetes. Élnek még abból a kis társaságból: Zichy Géza,¹ Teleki Józsi, Kovács-Sebestyén Endre, Szapáry Lajos, Wass Endre, Pilaszanowich Tóni

¹ E könyv I. kiadásának megjelenése után ő is meghalt.

és Géza öcsém. Szóval kilenc a halott és hét az eleven . . .

Szép lányok, ha haragudtok is, ne átkozódjatok!

— Míg a budapesti tudományegyetem elvégeztével a sajnálkozás leghalványabb érzése nélkül fordítottam hátat az Alma Mater-nek: Magyaróvártól való búcsúzásom nagyon keserves volt. Az évvégi »Megy, ballag már a vén diák . . .« nóta szomorúan kísért még éveken át és azóta is, valahányszor Öváron keresztül vitt utam, mindig valami elérzékenyülés-félét érzek és csak óvári diákságom óta értem teljesen az »Alt-Heidelberg« című, nagyon ismert régi német színdarab minden szomorú szépségét.

Most fiam van Öváron; szívből remélem, hogy ezek az évek neki is oly kedves emlékezetében maradnak, mint nekem.

ÖNKÉNTESI ÉV.

Bajos dolog az önkéntesi esztendőről beszélni, mióta megjelent Farkas Pál »Egy önkéntes naplója« című, kitűnően megírt könyve. Azonban egy fejezetre való apróságot talán még elbír a papiros, meg az olvasó is.

A Kecskeméten és környékén állomásozó tizenhármás (jászkún) huszárokhoz vonultam be; önkéntesiskolánk Budapesten volt a Ferenc József lovassági laktanyában, az egész lovasdandár, három lovasezred önkéntesei együtt, Ián hatvanan. A tizenhármás (sötét) huszárok és a tizenkettes ulánusok önkéntesei többnyire a vidéki földbirtokos osztály fiaiból kerültek ki és ezáltal egymással némileg szorosabb viszonyban voltak, mint a legnagyobb részt fővárosi, sőt pénzügyi körökhöz tartozó tizenhatos (világoskék) önkéntesekkel. E különböző eredetnek megfelelő volt a lovaglásban való jártasságuk is. Míg a két előbbi ezred önkéntesei többnyire már katonakoruk előtt is otthon voltak a nyeregben, tizenhatos bajtársaink között igazán hajmeresztően gyenge, vagy inkább elbájolóan kezdetleges lovasok akadtak — mondhatom, kevés kivétellel. Hát ezekre bizony nagyon rájárt a rúd a lovardában, de talán még több sajnálatot érdemelt szegény parancsnokuk, Artner Dezső kapitány, aki egyszersmind lovaglótanárunk is volt és *ezekből* az urakból kellett volna egy év alatt lovasokat nevelnie, olyanokat, akik

huszártiszti egyenruhában hivatottak a három évig szolgáló, tehát általában sokkal jobb lovas legénység előtt lóhátról vezényelni! Aki csak egy kicsit is konyít a lovagláshoz, tisztában van azzal, hogy teljes kezdőből egy év alatt merő képtelenség komoly lovast nevelni; sőt a mostani két esztendő se sok erre, de még hagyján. Azonban sohase tudtam megérteni, hogy ha az egyévi önkéntességhez bizonyos iskolai előképzettség (érettségi) kellett, miért nem követeltek a lovasított csapatnemekhez valami felvételi vizsgát a lovaglásból is? Ez rendkívül megkönnyítette volna úgy a kiképző tisztek, mint az önkéntesek feladatát.

Mert valljuk be, hogy annakidején az önkéntesektől kívánt elméleti tudás, ha általában elég is volt egy tartalékos tisztnek, igazán nem terhelte túl a tanítványt, éppígy a »gyalog rukkoló« sem; igazi munka csakis a lovaglás — annak, akinek ez a szép sport újdonság volt és küzöldnie kellett vele. Aki azonban már elegendő gyakorlattal bírt, annak az egy-két órai lovaglás meg se kottyant, és ha a hozzávaló kevés elméletet megtanulta, úgy élt, mint hal a vízben.

A tavaszi hónapok alatt hetenként kétszer fölmentést kaptam a délelőtti órákra eső gyalogrukkoló és elméleti oktatás alól és (persze saját lovon) hajnalban kirohantam Alagra, ott a versenylovak mindkét csoportjával elvégeztem a rendes reggeli vágтамunkát és ugratásokat, föl a hátsomra és vissza a kaszárnyába, ahol éppen a lovaglási óra elejére érkeztem és elvégeztem ezt is. Ilyenkor már a lovardázás előtt volt bennem vagy negyven kilométer, melynek legalább felét vágatva tettem meg. Mégse lett tőle más bajom, mint hogy ilyenkor a lovarda utáni egy órás elméleti oktatásnál kissé álmos voltam; ennek végeztével ettem valamit, megfürödtem és reggelig aludtam mint a bunda. E hónapokban nem is kellett magamat külön fogyasztanom, olyan voltam, mint az agár, de igen jó erőben és szuszban.

Visszatérve a különböző színű egyenruhájú bajtársainkhoz való viszonyunkra: a helybeli származású tizenhatos önkéntesek jelentékeny részétől nemcsak a vallás és a faj, hanem úgyszólván egy egész világ választott el: más felfogás, ízlés, modor, szórakozási módok és társadalmi körök. Nem mondom, voltak ezek között is derék fiúk, de többnyire a saját társaságukba jártak, kaszárnyán kívül alig láttuk őket. Ezzel szemben mi »sötétek« és az ulánusok, társadalmi szempontból is sokkal közelebb állva egymáshoz, gyakran jártunk ugyanabba a társaságba, sőt ugyanazokhoz a házakhoz is, sok közös ismerősünk és szórakozásunk volt.

Mindezek dacára az önkéntesi iskola legnépszerűbb tagja és általános kedvence nem miközülünk került ki, hanem a tizenhatosokból: néhai Manno Miltiades, görög származású gabonanagykereskedő fia, a világszerte ismert (és *hét különböző* sportban bajnokságot nyert) sportember, emellett kivételes tehetségű rajzoló és örökké jókedvű, minden tréfára kész kitűnő bajtárs, ő volt közöttünk a legidősebb, de az osztályvezető szerepét csak néhány napig töltötte be, mert tanulni éppen csak a legszükségesebbet volt hajlandó, lovagolni meg édeskeveset tudott. De megneveltette volna ez a vígkedélyű még a Karthauziak zárdaépületét is. Egyízben az önkéntes-iskola padjában kirakott maga elé egy ezüsttel kivert ósrégi kováspisztolyt, rozsdás yatagánt és egy — útszéli bosnyák árustól vásárolt — handzsárt. Főhadnagyunk, szigorú arccal:

— No, Manno, micsoda bolondság ez megint?

—Főhadnagy úrnak alássan jelentem, *rokonaim érkeztek Macedóniából* és most mindenre el kell készülnem ...

Hát tessék ilyenkor komolynak maradni.

Milti mintegy tizenkettőnket, válogatott jómadarakat, *bandába* szervezett, melynek parodizált katonai

jelleget adott, hivatalos alakú pecsénnyomóval: »K. u. k. Macedonisch- und Banditisches Husarenregiment Freiherr von Mánnonia-Pannonia Nr. oo.« A szolgálat bevégeztével »Banda, Appellil!« vezényszóra összeállított és *gyakorlatoztatott*; macskazene, dzsiu-dzszitu fogások és mindennemű rendetlenkedés lévén főfeladatunk. (Be kell vallanom, hogy a »Banda-Kommandant-Stellvertreter« elejétől végig én voltam.)

Előadás kezdete előtt Milti a táblára krétával felrajzolta az előző nap bűnügyi krónikáját, vagyis legjellegzetesebb eseményét (lepotyogások, különösen cifra leszidások stb.), nemcsak lovakkal és szenvedő alanyokkal, hanem cselekvő elemekkel, vagyis tisztekkel együtt, ezeket se kímélve. Bejön az iskolát tartó főhadnagy, meglátja a rajzot, az osztálynak hátatfordítva nevet, azután komoran vezényli: Abwischen! — és kezdődhetett az előadás.

Említettem már, hogy parancsnokunk és lovaglótanárunk, Artner Dezső 13-as kapitány volt; iskolai tanárunk Gödölle Rudolf főhadnagy. A német nevű Artner sokkal jobban beszélt magyarul, a magyar nevű Gödölle pedig németül. Amin elgondolkozhatnak a névmagyarosítók. Így aztán a lovarda nyelve — amíg ellenkező felsőbb parancs nem jött — magyar, az iskoláé pedig német volt. Míg magyarul ment a lovardai szidás, szinte gyönyörűség volt kapitányunk kacskaringós szóvirágait hallgatni, de amint németre igyekezett azokat lefordítani, elvesztették minden zamatukat, minden lendületes szépségüket. Mert ilyenféle gyönyörűségeket mondott:

— T., maga úgy zöttyen, mint egy liszteszsák; de nem is mint egy *jó* liszteszsák, hanem mint egy *rossz* liszteszsák! (Ami nyilvánvalóan nagyon nagy különbség.)

— P. a legnagyobb gazember! Mert aki nem lovagol bele a sarokba, az a legnagyobb gazember. (Ezt is jó tudni.)

— V.-t és N.-t bele kellene kötni egy nagy zsákba, jól összetaposni és egy mély, naaagyon mély kútba dobni. igen.

— J., maga úgy mozog azon a lovon, mint mikor a zsidógyerek csárdást táncol egy vidéki primadonnával.

— Mire vár, mire? Hogy majd jön egy szép kisaszony, aki magát hátbarúgja?

— Menjen kérem a 17-es huszárokhoz, vagyis inkább hoszárokhoz, ott mindjárt főhadnagy lehet belőle! (T. i. ilyen számú huszárezredünk nem volt.)

— V.-t és N.-t le fogom fényképeztetni és beküldöm a Vasárnapi Újságba, mint a hadsereg két legdaliásabb huszárját.

— H.! Maga lovasított szoptatósdajka, hát *már megint* leesett? Hát milyen lovat adjak magának, tán operaházi zsöllyét? Vagy talán elhozzam a kedves nagymamája önegységát, hogy annak az ölébe üljön?

— V.! Hát lovagoljon már neki annak az akadálynak! Mit gondol, hogy majd az akadály jön magához? Van magánál pénz?

— Igenis van!

— Hát dobja át bugyellárisát az akadályon, akkor biztosan utána mer menni!

— Mondja, N., mi maga cibilben? Életbiztosítási ügynök? Mért nem meri eleresztetni a nyeregkápát?

— Mondj-a meg őszintén, H., igazán hiszi-e, hogy a mamája önegysága most büszke lenne magára, ha látná így lógni azon a szegény dadalovon?

És így tovább. A *többiek* mindig nevettek.

A lovas- és egyéb szempontból leggyengébb tíztizenkét ifjú már az első két hónap folyamán megelégette a lovaglás iszonyú gyötrelmeit és áthelyeztette magát az élelmezési csoporthoz, aminek legnagyobb előnye az volt, hogy az év végéig megtarthatták szép sárgaszinóros atillájukat és sarkantyús csizmájukat, a Váci-utcán és a szalonokban mint huszárönkéntesek

feszíthettek, azonban a lóhoz, ehhez a veszedelmes fenevadhoz közeledniök többé nem kellett. Mert hát előfordult ez a párbeszéd is kapitányunk és — mondjuk — Gelb úr között, aki nem sajátkezűleg vezette lovát a lovardába, hanem egyik loápoló huszárral, ő pedig óvatosan, tíz lépéssel a ló mögött kullogott be. A kapitány szinte elképedve kiált rá:

— Hallja, Gelb! Hát mért nem maga vezeti be lovát?

— Kapitány úh, kehem, ez a ló hóg és hahap! . . (Hát igen, a ló helyében én is húgtam és hahaptam volna.) Gelb úr is a Verpflegs-ekhez ment.

Az önkéntesiskolában kötelező németnyelvű feleltetéstől nem kellett megijedni, nem volt az olyan veszedelmes. Úgylátszik, felső helyről utasítás jött, hogy a magyar önkéntesektől a német nyelvből csupán annyit követeljenek, amennyi a »szolgálati követelményeknek« éppen elegendő. Ez persze igen nyújtható fogalom és nagyon enyhe szellemben kezelték. (A lustább önkéntesek ezt csúnyául ki is használták, nem tanultak, azután a felelésnél németül hebegtek valamit, mint hogyha csupán a nyelvvel küzködnének és nem a tudnivalóval; e kis ravaszságuk többnyire sikerült is.)

Volt a tizenhatosok között egy Prokop Sindor nevű önkéntes, gazdatiszt fia, igen rendes gyerek, jó lovas, de egy bánatos betűt se tudott németül; apja éppen azért küldte a közöskhöz, hogy megtanuljon. Na hát ez bizony sehogyse sikerült. Szinte most is látom az azóta, sajnos, hősi halált halt Prokop Sanyit a félévi, úgynevezett »káplárvizsgán«, melyen hadtestparancsnokunk, a végtelenül jóindulatú nagyúr, Lobkowitz herceg elnökölt. Kérdezte, hogy a német nyelvből ki a leggyengébb, amire szolgálatkészen, büszke mosollyal ugrott fel Prokop:

Én!

Hadtestparancsnok: Sprechen Sie etwas deutsch?

Prokop (a kapitányhoz fordulva): Mit mond?

Kapitány: A Durchlaucht kérdi, hogy tud-e valamit németül?

Prokop: Ahá. Nem én, egy szót sem. Najn, najn, nix dájcs! (És mosolyogva rázza fejét.)

Hadtestparancsnok: Na, aber Sie *verstehen* doch etwas, nicht wahr?

Prokop (mint előbb): Mit mond?

Kapitány: megint lefordítja neki.

Prokop: Ó, azt *már éppen nem!*

Hadtestparancsnok: Also nehmen Sie die Spezialkarte und machen Sie mir die *einfachste Meldung, über was Sie wollen* — aber deutsch!

Kapitány: lefordítja.

Prokop: Igen, kérem. Jelenteni, *azt* tudok!

Kapitány: No vegye elő a speciálkártyát, meg azt a szegény eszét is és jelentsen *akármit*, de németül, az Issssten áldja meg magát! . . .

Prokop, kezében a térképpel, föllép a kathedrára a herceg mellé, odanyújtja neki és mutatóujjával követve egy vonalat, harsány hangon jelent:

— Herrrr Ekcelenc meldet gehorsam. Szüüd, Cinkota—Ferihegyi puszta—szalmacsárda—sószé—direkció—sritt, trapp, galupp!!! .....

Azt hittük, hogy szegény herceg meghal a nevetéstől, vele az egész osztály, meg a jelenlevő tisztek is.

— Na gut, danke, keszenem, tanulja tovább német!

És Prokop nem bukott meg.

— Két tizenhatos önkéntes összepofozkodott; jelentés az ezredparancsnokságnak; határozat: lovagias elintézés, karddal, tisztii felügyelet mellett. Egyiknek párbaj segéde én voltam. Csúnyán összeszabdalták egymást; az én »felemnek« ma is béna két ujja, de azért becsületesen végigszolgált, még a háborúban is. Egyéb-ként rendes fiúk voltak.

Nekem is akadt ilyesféle ügyem egyik ulánus bajtársunkkal, Kazy Lacival, de nem volt tettegesség

s így nem került az ezredparancsnokság elé, hanem csak »családiasan« intéztük el. Párbajunk színhelye az én lakásom, mert tágas volt és benne elég hely a segédek által (számlámra!) előre megrendelt igen bő *békülési uzsonnára*, melyhez az italt Kazy Laci tartozott szállítani: nagyanyja hegyaljai szőlőjéből nyolc, egész literes üveg kitűnő aszúbort, hiszen nyolcan voltunk: a két szenvedő hős, négy segéd és két orvos. Nekivetkezés, eredménytelen békítési kísérlet, és »Rajta!« — A tapasztok felragasztása után nagy kibékülés és nekiültünk az uzsonnának, mindegyikünk elé egy-egy liter aszú, csak úgy üvegből, mert annyi poharam természetesen nem volt. Hát harcképtelenségünk nem a párbaj, hanem az aszú folytán következett be. Senki se volt igazán részeg, csak fölötte rózsás színben láttuk a világot és térdkalácsainkat különös módon puháknak éreztük; késő este lett, mire ismét annyira megerősödtek, hogy szétválhattunk.

Lacinak majdnem volt egy másik ilyen ügye is, pedig szegény nem tehetett róla. Velünk szolgált néhai nagy írónk, Csiky Gergely fia, Ödön, helyesebben Dönci; kicsi, tömzsi, eszes, víg; különös ismertető jele volt, hogy ha kissé izgalomba jött, a r-betűt zs-nek ejtette. Emellett apja tehetségéből örökölve néha verseket is rögtönzött, sőt azokat elő is adta. Egy ulánusok-huszárok közötti mulatságon székre ugrott, meghajtotta magát a »közönség« felé, bejelentvén:

— Költemény, ízsta Csíky Ödön. Szavalja a

»Nem messze van ide Mazsos,
Kazy Laci ozzsa — tiszta.«

Óriási hatás, de Laci nem akarta zsebrevágni; szorgalmas és végre sikeres békítés, melynek folyamán a költő, már igen emelkedett hangulatban, elkezdett szónokolni:

- Tükzsöt! Egy naaagy tükzsöt adjatok!
- Minek neked az a nagy tükör?

— Bele akazsok zsúgni! ...

Ellenfele Laci viszont a *s* és *sz* betűvel volt bajban, mindig *f-t* mondott helyettük; a tokajin kívül butykost nyomtam kezébe jóféle szilvóriummal; ügyetlenül ivott belőle, cigányútra szaladt, nagy köhögés-krakogás után bírta csak kinyögni:

— Kiff, hogy az Iften ne fereffen! Fohafem ifom többé fnapfot flakfóból! . . .

Ezt természetesen mérhetetlenül mulatságosnak tartottuk, hiszen akkor oly kevés kellett megnevetetésünkhöz.

Szegény Kazy Laci a háborúban súlyosan megsebesült és nemsokára meg is halt; a Dönci pedig közjegyző, hát persze igen nagy úr.

Szörnyen büszke voltam, hogy a lovardái óra végén következő akadályugratás után kapitányunk rendszerint föltett Alexander nevű szép, Vojnich-féle sárgájára és magasabbra emeltette az akadályokat; sohase parancsolta, csak kérdezte, hogy akarom-e ugratni Alexandert; válaszolnom nem is kellett, boldogan rohantam. De egyszer valami miatt néhány perccel előbb nagyon kikaptam kapitányunktól és még forrott bennem a mérég, hát az összetett magas korlátnak szegény Alexandert teljes sebességgel lovagoltam neki, akár versenyben a kifutósóvénynek. Persze óriási reccsenés, repültek a rudak, ló és lovas; senkinek semmi baja. A kapitány ujjával fenyegetett meg: Maga őrült kajmakám, talán Petőfit olvasta, hogy »Nagyot ütött botjával a szamar fejére«? Máskor ha dühös, előbb fújja ki magát és csak azután üljön lovamra! — Artner Dezső derék, jó ember volt, nagyon sajnáltam, midőn meghalt.

Önkéntességünk idejére esett az azóta megszünt Király Színház megnyitása, melyről jó előre értesülve, kivettük az összes páholyokat (csupa földszintiek voltak) és lent az első sort. Csak mi önkéntesek foglaltuk el e helyeket, váltakozva ülven: egy huszár, egy

ulánus; egész csinosan festett. Az »Aranyvirág« című operettet adták, címszerepben a még egészen fiatal Fedák Sárival, aki nagyszerű volt, mint mindig. Mi természetesen száz százaléig Zsaszapártiak voltunk, különösen miután fölhívta lelkes csapatunkat az öltözőjébe és nevetve köszönte meg a nem túlságosan tapintatos, de annál őszintébb, melegebb (és hangosabb) ünneplést. (Vájjon a művészne emlékszik-e még erre és az ezt követő idők sok kis bolondságaira? Hej de sokat neveltünk! Egyebet se tettünk.)

— Májusban vége volt az önkéntes-iskolának és kiki bevonult ezredéhez, ahol századonként szétosztva teljesítettünk szolgálatot. Minthogy azonban az én ezredemet éppen akkor tették át Galíciába, a helyükbe került Esterházy-huszárokhoz helyeztettem magamat, mint »beosztott idegent«, mert vállaltam volt versenylovaglásokot az egész esztendőre s az ilyesmi betartása íratlan törvény. A felső parancsnokságnak volt érzéke eziránt, nem így azonban az Esterházy-huszárok akkori ezredésének, aki azt a klasszikusan »lovas« kijelentést tette, hogy: »Man ist nicht Freiwilliger um zu reiten, sondern um *Dienst* zu machen!« Haló porában se felejttem el neki; különösen mert mindjárt az első napokban kértem engedélyt, hogy a budapesti nagy díjugratásra benevezett egyik lovamat lovagolhassam: nem eresztett, otthon kellett maradnom szolgálatot tenni, ami aznap délután »Kasernreinigung« volt! Később aztán engedett valamit e szörnyű szigorúságából, úgyhogy olykor mégis csak elszabadultam és nyeregbe szállhattam.

Sikerült olyan beosztást nyernem, hogy nem a kecskeméti osztályhoz kerültem, ahol az ezredes volt, hanem az Albertin állomásozó ötödik századhoz. Az ilyen, külön elhelyezett huszárszázadnál paradicsomi az élet, ha jóféle ember a kapitány; márpedig a miénk, Csalmai Jankovich Lajos — a Louis bácsi — szigorú katona, de kitűnő ember és született nagyrú volt.

Szolgálati lovamat, a nagy, fekete, kissé túlságosan menős de egyébként kitűnő és az akadályokon valóságos professzor Nádait magam lovagoltam le a Ferenc József laktanyából Albertire. Csekély ötven kilométer, amit pedig sietve tettem meg, mert csak délebed után eresztettek útnak és vacsorára már nagybátyámnál, Szapáry Istvánnál akartam lenni, aki nagyapám halála óta lakott Albertin a szép nagy kúriában; a kaszárnyáinkul használt épületek is az ő birtokához tartoztak.

Csatakos, megizzadt lóval *állítottam* be Pista bácsiékhoz; oda is küldtem volt cókómókomat előre, hát még hamar-hamar meg is fürödtem és »tisztába téve« jelentem meg a vacsorán. Nagy meglepetésemre ott volt a század egész tisztikara, ugyanis hetenként egyszer a kastélyban vacsoráztunk, Pista bácsi pedig, mint hajdani tényleges huszártiszt, gyakran a mi kis menázsinkban. Kapitányom nagyon kedvesen fogadott és mindenféléről kikérdezett, főleg lovaimról; búcsúzaskor azonban hozzám hajolva megsúgta, hogy másnap »Rapport«-ra jöjjenek, amért mutatkozni mertem, mielőtt nála szolgáltilag jelentkeztem volna. Iszonyúan lekapott; hozzátette, hogy ezúttal még nem csukat be, mert »enyhítő körülményeket lát fennforogni«, hanem majd legközelebb . . . Ami aztán hamarosan be is következett, mert rájött, hogy engedély nélkül több ízben belovagoltam Budapestre; vacsoráról (súlyfogyasztás címén) kimentettem magamat, hatkor indulva este tíz óra felé bent voltam, éjfél után visszafordulva reggeli kivonulásra Albertin. Mindössze száz kilométer. Szegény ló. Egyszer valamivel tovább időztem Pesten és kissé megkésve, tajtékos lovon akkor érkeztem, midőn a század már vonult kifelé... Louis bácsi csak ennyit mondott: Zum Rapport!

A becsukás négyféleképpen volt megokolva: engedély nélküli távozás, elkésés, *rajtakapadás* és lönyúzás. Derék kis kancám, a már említett Omega

azonban az ilyen bolondságokat is kibírta. Régen nem aludtam olyan jól, mint a dutyiban, melyet rögtön e végzetes kirándulás után kaptam. A huszonnégy órából legalább is húszat elhorthyogtam a priccsen. De többé nem lovagoltam be a fővárosba.

Az ilyesfajta lovastréfát Albertiről Budapestre ma már aligha lehet ily könnyen véghezvinni, mert csúnya kemény gépkocsiúttá van kiépítve az akkori barátságos országút, melynek puha, gyepes és homokos szélein negyedórákat is lehetett csendesen vágatni, ami mindig öt-hat kilométerrel vitte előbbre a lovast, anélkül, hogy nagyobb megerőltetést jelentett volna. Akkoriban négy óra alatt bejutni nem volt túlnehéz teljesítmény.

A lecsukás, illetőleg a kiszabadulás után parádéba öltözve, rapporton kellett jelentenem büntetésem kitöltését, egy szuszra pedig tisztelettel kértem távozási engedélyt vasárnap délutánra Alagra. Szegény kapitánynak elakadt a lélekzete és szinte hörögte: »Mérhetetlen szemtelenség! ... *Megadom!*« Pista bácsinak azután elmondta, hogy ilyen szemtelen fiút még életében nem látott, de nem tud reám igazán megharagudni. Ez volt a szerencsém.

Tiszti étkezdénk egy őrmester özvegyénél volt, a kaszárnya közvetlen közelében; a kerti lugasban asztal, jó székek, egyszerű, de igen ízletes, bőséges és olcsó konyha. A kapitány rendeletére minden nap másikkunknál kezdődött a tálalás; kiszámítottuk, hogy melyik napokon lesz utolsó az »öreg« és azokra a napokra rendeltük kedvenc ételét, a paprikás csirkét, melynek főleg a *májára* adott sokat. Hozták a csirkés tálat: mindegyikünk sokáig válogatott benne, amíg csak Louis bácsi meg nem mordult: »Válogatni tilos! ...« Pedig a májat amúgy se szedtük volna ki előle, csak komiszkodtunk.

Századunknál még a következő urak voltak: Szöllősy Ödön főhadnagy, jó víg cimborá, nagy vadász; Korizmics László hadnagy, kitűnő lovas, a

háborúban elesett; Máriássy Pista hadnagy, korban legközelebb hozzám és igen jó barátom; szegény, az sem él már; Bakowski Adam lengyel illetőségű ezredorvos, igen finom úri fiú; végül, Louis bácsi gyakori távollétei alatt helyettes-századparancsnoki minőségben Cumar Richard kapitány, bécsi, jókedvű és minden tréfára kész. Niger I-nek hívta az ezred; egy régebbi könyvemben egész fejezetet írtam róla, annyira szerettem. Ő is elesett, mint annyi kedves bajtársam. Louis bácsi a gárdához került, meg is látogattam Bécsben; azután megnősült és meghalt. Derék, jó ember volt.

A lugasban elfogyasztott, igen kedélyes vacsoránk után a nálunk fejjel magasabb Louis bácsi jobbról Máriássy Fistát, balról engem véve maga mellé, vállainkat egy-egy karjával átölelte és túlsó fülünket fogva sétálgatott velünk. »Majmok. Ha mindig így foghatnám füleiteket, nem volna semmi baj. Majmok.« (Bár még most is foghatná füleimet, szívesen hagynám.)

Szapáryéknál csak idősebbik lányuk volt otthon, legkedvesebb gyerekkori leány pajtásom, Eszter. A már többször említett unokatestvérem Lajos és a többi gyerek még iskolában. Eszterrel sokat lovagoltunk, harmadikként Máriássy Pista. Meg tenniszeztünk, negyediknek Eszter angol társalkodónője, csinos víg skót úrilány, Dockie, akit mindenki szeretett. Kardos sporthölgy volt: egyízben valamelyik félig felnőtt fiú szünetközben udvarolni akart neki, de hamarosan piros képpel és zilált hajjal támolygott vissza tenniszhalónkhoz; néhány pillanat múlva Dockie is megjelent, nyugodt mosollyal, ragyogva, mint egy királynő. Megkérdeztük, mit tett azzal a szegény kölyökkel, hogy olyan lehangolt képet vág. »Well, úgy beszéltem hozzája, *mint egy anya* . . .« No igen, vannak erélyes mamák is.

Albertin elég jó cigány is volt, hetenként legalább egy estén odadugták füstös képüket lugasunk rácsához,

azután beljebb kerültek. Igazi bensőséges viszonyban voltam velük és ki is neveztek *vajdájukká*, amire igen büszke valék. Nagy versenytársuk az irsai cigány volt. Egyik estén nálunk húzta a helybéli banda, hát egyszerre csak észrevették, hogy a lugason kívül leleselkedik az irsai banda másodprímása, egyedül, hóna alatt hegedűvel. Kiszól a mi primásunk:

— Ne leleselkedjél ottan, te! Inkább gyere be, oszt. mutasd meg, mit tudsz!

—Meg is mutatom én!.. .

Bejön, odaáll a banda mellé:

—No mit jáccsak?

—Jáccsál valamit a Drótostót-ból.¹

—Jáccsanék én, de nincsen meg a *kárpitúrája*!

—Minek neked a kárpitúra, hiszen azt se tudod, hogy mi azs a *Gedur!* (G-dur.)

—Mííít? Hogy én ne tudnám mi azs a *Gedur*? Hát má honne tunnám mi azs a *Gedur*!

—Ha tudod, hát mondd meg!

—A *Gedur*? A *Gedur* — azs csak olyan *Gedur*.

— No látod hogy nem tudod mi azs a *Gedur*! Erre a jövevény hátra lökte a mellette levő széket, kiperdült lugasunkból és nagyot sercintve csak ennyit kiáltott vissza:

— *Gedur* a zanyád keserve!

Mindenesetre érthető magyarázat.

Egy ilyen multság után (nem túlkésőn) szépen hazamentem, lefeküdtem és amint hajnalban föl akarok kelni kivonulásra, legnagyobb meglepetésemre ágyam mellett a földön horkol egyik tiszt urunk, karjában jól lezárt kétliteres borosüveggel. Felköltöm, rámnéz, azután kérdezi:

— Mi a fészkesfenét keresel te itten? Mondom: engedelmével, ez az én lakásom.

— Ja vagy úgy! . . . Igen, igazad van. Én jöttem utánad, merthogy meglógtál és igen jó új bort hoztak,

¹ Lehár egyik legelső operettje, akkor újdonság.

hát azt akartam, hogy te is megkóstoljad. Aztán valahogy álmos lettem és elaludtam. No szervusz.

Félóra múlva tisztán, frissen, borotváltan ott lovagolt szakasza élén. Jó bortól nincsen »macskajak«.

Most veszem észre, hogy lakásomról szóltam, pedig nem is lakásom volt, hanem valóságos palotám. A kaszárnyától nem messzire egy egész parasztházat béreltem, három lóra istállóval, a szerű korláttal bekerítve, hát jó kifutó lovacskaímnak. Kút, szilvafa, kamra, kis szoba az emberemnek, szóval minden képzelhető jó — mindez havi 8, mondd nyolc forintért . . . A tulajdonos módos parasztgazda ugyanis egész családjával és állatállományával együtt tavasztól őszig kint lakott tanyáján, csak télire költözködve a faluba. Ahelyett tehát, hogy nyárára valakit a házörzéséért fizetett volna, én még némi bért is adtam érte.

Saját lovaimon, Omegán és egy Zarif nevű jó kis kancán kívül még egy csomó egyéb lovagolni valóm is volt: rendes szolgálati lovam Náдай, fiatal remondám Cimbora, ezenkívül minden nap a nagybátyámtól belovaglásra kapott négyéves szép, szürke kancája Szerelmem és igen gyakran kapitányunk nagy szürkéje Janicsár, vagy ahogy a huszárok hívták: Jancsi bácsi. Azaz naponként hat ló, ami éppen elég egy embernek. Unatkozni igazán nem értem rá. De minthogy kapitányom maga is jó lovasember volt, nem nagyon terhelt gyalogrukkolóval, hagyott lovagolni, amíg kék nem lesz az a »zöld önkéntes«. Ott tanultam meg, hogy harmincöt fok meleg mellett is lehet lovagolni s ez nem árt se lónak, se lovasnak; másként nem futotta volna az időmből.

Szinte furcsa érzés volt Albertin ugyanazonokon a térségeken gyakorlatozni századunkkal, ahol kisgyerek koromban bámultam az akkori huszárok gyalogos és lovas mozdulatait. Most más gyerekek állottak ottan, ugyanúgy bámultak. Arra gondoltam, hogy mire ezek nagyok lesznek, majd őket bámulják, ugyanitt. Pedig

másként lett, mert mire a bennünket bámuló süvölvények felnőttek, Albertiről elvitték a huszárokat, lóistállóinkba tehenészet került, személyes ismerősömből, a dutyiból szerszámkamra lett, a legénységi szállásokból pedig Szapáry Lajosék csináltattak maguknak igen kedves, barátságos »kiskastélyt«. Ahol mint napos káplár »hapták!«-ot ordítottam, most kényelmes bőrkarosszékekben iszogatom feketémet. Így is jó.

Louis bácsi fölpszkálta ezredorvosunkat Bakowskit, hogy végre ő is vonuljon ki lóháton a századdal, hiszen elvégre is huszáréknál szolgál, vagy mi, sőt még sarkantyút is visel! De tud-e lovagolni? Már hogyne tudna! Odahaza Galíciában sokat lovagolt. Hát holnap reggel ő is kivonul, de az önkéntes lovát kéri, mert az neki nagyon tetszik és olyan szép fekete, a Nádait. Kellemes ló-e? Nagyon kellemes, csakhogy érzékeny a szája, könnyű kézzel kell vezetni, különben ráharap a zablára és usgyé! — Nem lesz semmi hiba!

Másnap reggel tényleg doktorunk ül Nádaira, én pedig valamelyik más, szakaszombeli lóra. Kivonultunk a gyakorlótérre — Bakowski elől, a kapitány mellett — és ügésben nagyon jól ment neki Nádai, meg is dicsérte. Ámde kint egy kis vágatát is csináltunk és derék orvosunk úgylátszik kissé beleránthatott Nádai szájába, mert az mélyen lenyújtotta nyakát, megcsóválta fejét és alászolgája, elkezdett a gyakorlótéren összevissza vágatni. Kapitányunk a századot megállította, hogy Nádai úr talán majd odajön a többi lóhoz, de szó se róla, eltűnt egy fenyőcsoport mögött, azután a vasútvonal felé láttuk porzani, majd meg a Szapárykripta előtt száguldott és a grófi kastély irányában tűnt el. Mire hazaértünk, jó doktorunk már otthon volt és nevetve ragasztott tapasztokat a száráktól feltépett bőrüjjaira, engem pedig megfenyegetett, amiért nem mondtam meg neki, hogy az a bestia Nádai olyan keményszájú fenevad. Pedig dehogyan volt az.

Csaknem elfelejtettem kis pajtásomat, Whisky megemlíteni: fehér bullterrier, fekete monoklival. Hűséges kísérem volt minden lovaglásomban, még a gyakorlótérre is kijött velem, midőn a századdal vonultunk ki, pedig ez szigorúan tilos volt. Kapitányunk egyszer se mulasztotta el rámförmedni: »önkéntes! Magát lecsukatom, ezt a dögöt pedig agyonlövetem!« Amint Whisky gyalog látta Louis bácsit, mindjárt odaszaladt hozzája és első lábaival felkapaszkodott térdeire, az meg simogatta fejét: »Te dög, agyonlövetlek.« Whisky azonban bölcs volt és nagyon jól tudta, hogy Louis bácsi képtelen bárkit vagy bármit is bántani. Csak mennydörgött és morgott. Sokat.

Mikor kapitányunk egyszer megint távol volt és a fent említett »Nigeri« helyettesítette, figyelmeztettek, hogy vigyázzak, mert Nigeri szemet vetett egy csinos leányra, aki iránt én érdeklődtem, mégpedig szokásom szerint meglehetősen lendülettel. Nagyot nevettem: »A kapitányunk? Hiszen az *már harminchárom* éves! Az ugyan nem veszedelmes vetélytárs . . .« De mit tesz Amor: persze hogy elcsapta kezemről. Nem is igen orroltam érte — mintha éreztem volna, hogy ennél nagyobb szolgálatot aligha tehetett volna nekem. Meg aztán Nigerit talán jobban is szerettem, mint önnagyságát. Csakhogy másképpen.

Augusztusban és szeptemberben hetenként kétszer foglyáztunk Pista bácsinál; háziurunkon kívül a szomszédos földbirtokos Muzsik Lajos bátyánk, Szöllősy főhadnagy, Bakos Géza és én. Utóbbi szintén földbirtokos ott a közelben, nagyon jó barátom és később keresztkomám is lett, még ma is járok hozzájuk. Fogoly volt nagyon szépen és e kis vadászatokra kedvesen emlékezem. Egyízben néhány napra meglátogatott öcsém, Géza, foglyászni is volt velünk és rekordot állított, amennyiben ebéd előtt is és utána is serétet kapott — ugyanattól az úrtól; még jó, hogy uzsonna után már nem foglyáztunk, mert talán harmadszor is

kapott volna. De hát sportember a fogolyserétet nem veszi tragikusan. Este rettentő nagy cigányos mulatságot csaptunk Géza tiszteletére és másnap egy jelmezes akadálylovaglást, de hát ezt hosszú volna elmesélni, meg az olvasót alighanem kevésbé mulattatná, mint ahogyan mi élvezzük. Mindent élveztünk, minden jó volt — fiatalok voltunk.

Hetenként egyszer-kétszer (főleg Máriássy Pistával) átlovagoltunk (uzsonnázni vagy vacsorázni) olykor Ceglédre, ahol Pista nagybátyja, Máriássy Attila őrnagy volt osztályparancsnok, olykor meg a szomszédos földbirtokosokhoz, Muzsikákhoz, Bakosékhoz, vagy Dánosra Rakovszkyékhoz, ahol leányok és fiúk is voltak; Iván, későbbi belügyminiszterünk, akkor még érettségije előtt. Igen, ez nem t gnap volt.

Szeptemberben, az önkéntesi év bevégezése és tiszti vizsgánk előtt néhány kisebb, két-három napos hadgyakorlatunk volt Kecskemét és Cegléd vidékén. Emlékszem, hogy egy ízben járőrben voltam és egy sokkal erősebb honvédhuszár-járőr csúnyán megkergett a borókabokros homokbuckákon, akácsonokon keresztül. Nem bírtak megfogni, amit nyilván főleg annak köszönhettem, hogy az ellenséges járőrt vezető tiszt jó egynéhány kilóval nehezebb volt mint én: Wekerle Sándor hadnagy úr. Azóta többször vadásztunk együtt (e hajsza helyétől nem is messzire) puskával, de akkor már miniszter volt szegény, nem hadnagy. (A miniszterek szívesen lennének megint hadnagyok, ez azonban meglehetősen nehéz folyamat és még nincsen egészen kitalálva.)

Egy ilyen gyakorlatozás alkalmával igen kedves, tanulságos tapasztalatot szereztem, jómódú tanyásgazdához voltam beszállásolva, egymagam, néhány huszárral. Magános, özvegy parasztember, hatvan körül. Este ott ült udvarán egy terebélyes nagy fa alatt és megkínált könnyű, kellemes, saját termésű borából. Kérdeztem, hogy így esténként mit szokott csinálni.

— Míg jó volt a szemem: olvasgattam, most meg — gondolkodom.

— Miről gondolkodik, gazduram?

— Minden este másról.

— Hát ma miről gondolkodott?

— Ma még nem értem rá, de tegnap nagyot gondolkodtam.

— Ugyan miről?

— Hát hogy mik az Úristen legnagyobb ajándékai.

— Ejnye, ez érdekes; és mire jött rá?

— Hát én bizony az egyszerű eszemmel csak öt dolgot találtam:

az *egíssíget*, ezt nem köll magyarázni;

a *kenyeret*, merhogy ezt az ember egész életén át háromszor napjában eszi, oszt mégsem unja meg, meghogy olcsó is;

a *májusi esőt*, merhogy anélkül semmi sem ér semmit;

a *felejtést*; ami ma nagyon fáj, egy év múlva már nem fáj annyira, tíz év múlva meg talán már semmit se fáj ...

Elhallgatott. Unszoltam, hogy az ötödik ajándékot is mondja el már. Húzódott, hogy így meg úgy, nem akarja kimondani, mert hát egyszerű ember létére talán erősebben mondaná, mint kellene.

— No mondja csak ki, gazduram, férfiak vagyunk mind a ketten, nem félünk a szótól, nagyon szeretném tudni, hogy mi az az ötödik »istenajándéka«.

— Hát az, uram, hogy *amikor az ember már nem való szerelemre', nem is akarószik neki annyira*; merhogy nagy baj vóna, ha megfordítva lenne! (Más szavakat használt, de ez volt az értelme.)

Elismerem, hogy a városi egyszerű munkások között is van sok okos, meggondolt ember, de kötve hiszem, hogy olyan jóízű, mélyen átérzett és tömören, sőt gyönyörűen kifejezett bölcseséget tanulatlan em-

bernél máshol is megtalálhatnánk, mint magyar parasztjaink őserőtől és őstehetségtől duzzadó lelkében.

Szeptember utolsó napjaiban tisztí vizsga és vége lett ennek a szép, kedves, mondhatnám bájos emlékekkel teleszőtt önkéntesi évnek, melyet egyetlen felhőcske se zavart meg — legboldogabb esztendeim egyike, pedig hála a jó Istennek, sok szép időt megéltem már. Legalább van mire emlékezzen, ha manapság oly borús a láthatár. Nem értek egyet Danteval, hogy szomorú időkben fáj visszagondolnunk jobb éveinkre; ellenkezőleg, a szép, derűs múltra való visszaemlékezés mintha erőt adna a későbbi bajok elviselésére. Meg aztán: ami szépet, kedveset átélünk, azt nem veheti el tőlünk se politikai fordulat, se változott gazdasági viszonyok. Emlékeink mentesek a vagyoadó és földreform alól.

GALÍCIA, BÉKÉBEN.

Bár a jászkún-huszároknál szolgáltam, tisztté a Hadik-huszárokhoz neveztek ki, akik akkor Galíciában állomásoztak: az ezredtörzs Gródek-Jagiellónski nevű kis városban Przemysl és Lemberg között, több század szétesztva a közeli helységeken: Sadowa-Wisznia, Hruszów, Jawórow, Krakówiec, sőt egyidőben Przemysl is. Ezredünket már első fegyvergyakorlatom alkalmával annyira megszerettem, hogy azután is minden évben önként vonultam be fegyvergyakorlatra, minden szabadságomat ezredemnél töltöttem, főleg az őszi hadgyakorlatok miatt, melyeknél kevés mulatságosabb dolgot tudok olyan embernek, akit a sok lovaglás nem fáraszt és amúgy is érdekli az ilyesmi. Sőt egy ízben több hónapot egyhuzamban töltöttem odafönt és már jóval a háború előtt főhadnagy lettem; ennek nagy előnyét éppen a háborúban láttam, ahol sokkal korábban léptem kapitánnyá elő, mint többi tartalékos bajtársaim. Így aztán kisebb volt a kockázat, hogy kellemetlen századparancsnok alá kerülhessek. De hát nagyon kevés kellemetlen feljebbvalóval találkoztam katonáéknál, mert korán kelő ember létemre sohase késtem el, a lovastizti szolgálat érdekelt és mulattatott, márpedig amit az ember kedvvel csinál, azt rendszerint nem csinálja rosszul. Mindig saját lovakkal vonultam be, mert az sokkal kellemesebb és katonai menetlevéllel az utaztatás alig került valamibe.

Egy másik okom is volt. a gyakori katonáskodásra: láttam a velem együtt fegyvergyakorlatra bevonuló tartalékos tiszteket, városi színű sápadtan, kövéren szenvedve a meg nem szokott lovaglástól eredő bőrfolytonossági hiányokban és ami a vezénylest illeti, igazán siralmas látványt nyújtva — tisztelet a kivételnek. Nem akartam, hogy az altisztek és a legénység hátam mögött énrajtam is úgy mosolyogjanak, mint legtöbb tartalékos bajtársamon, akik pedig a polgári életben többnyire szép állású, tiszteletre érdemes urak voltak, csak a gyakorlótéren kissé nevetségesek. Pedig ezt könnyen el lehet kerülni, ha az ember valamivel többet katonáskodik és főleg többet lovagol, nemcsak harmad-évenként négy hetet.

A tartalékos tiszteken való mosolygás azonban egyszeriben megszűnt a háború alatt; igaz, hogy ott többnyire gyalog verekedtünk, de az is igaz, hogy e téren a tartalékosok kutyamód megállották a helyüket — amit legjobban tanúsíthatnak tényleges állományú bajtársaik. Két-három évi harctéri szolgálat után használhatósági szempontból csapattiszteknél igazán nem lehetett különbséget tenni tényleges és tartalékos között. Ha fölteszik a kérdést, hogy vajjon kinek van több (gyakorlati) tapasztalata katonai dolgokban: annak-e, aki *négy* évet verekedett háborúban, avagy annak-e, aki mögött *negyven* évi katonáskodás van, kaszárnyákban és hadgyakorlatokon eltöltött hosszú negyven esztendő — a válaszon legalább is lehet vitatkozni. Hát ne tegyük fel ezt a fogós kérdést.

— Eszem ágában sincs bővebben írni fegyvergyakorlataimról, mert az eközben előfordult kis események többnyire csak magánjelleget érdekeséggel bírnak. Ámde leginkább idegen, vagyis osztrák-lengyel területen, Galiciában tett megfigyelésekről van szó és mint-hogy belátható időn belül oda magyar ember aligha jut el, ha pedig majd eljut, az már nem lesz a régi Galícia): talán érdemes néhány jellegzetes dolgot meg-

említenem, hiszen egy-két évtized múlva bizonyára már alig lesz magyar katonatiszt, aki a békebeli Galíciában szolgált.

Gyakran hallottam Galíciát és a galíciai helyőrségi életet hátborzongatva említeni. Nem mondom, télen aligha lehetett mulatságos behavazva lenni egy galíciai kisvárosban, de nyáron és ősszel kedves, szép és változatos ország volt, különösen lovasembernek, mert talaja ebből a szempontból általában kitűnő.

De nem a talaj kedvéért állomásozott Galíciában annyi lovasezredünk, hanem az orosz határ közelsége miatt. Illetékes köreink már számos évtizeddel a világháború kitörése előtt tisztán látták, miszerint előbb utóbb sor kerül az Oroszországgal való össze-tűzésre és minthogy ennek az államóriásnak hosszú és teljesen nyitott határa volt monarchiánkkal, azzal is számoltak, hogy a támadás — bármely oldalról jöjjön is — több helyen, hosszú arcvonalon fog megtörténni. Minthogy pedig ez a vidék hadászatiilag nem tartozik a könnyűk közé, mert sok benne a posványos, nehezen járható erdő, fontos dolog volt, hogy az akkori felderítő szolgálat legelső tényezőjének, lovasságunknak tisztjei minél pontosabban és részletesebben ismerjék meg ezt a vidéket, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a háborúnak legalább is első szakasza itt fog lefolyni. Ezért az a sok kis lovassági helyőrség, ezért cserélték bennük oly gyakran az egyes lovasezredeket és ezért volt Galíciában annyi nagy hadgyakorlat, különösen a lovasság bevonásával. Meg is ismertük Galíciát úgy, hogy ennek a világháború idején nem egyszer nagy hasznát láttuk.

Az én időmben vagy tizenöt lovasezred állomásozott Galíciában és Bukovinában, vagyis lovasságunknak majdnem egy harmada. Huszárok is: tőlünk nyugatra a jászkúnok Lánccút és Jaroslaw vidékén, keletre pedig a tízesek Bukovinában. Egy ilyen galíciai tartózkodás néha hat-nyolc évig is eltartott, azután visszakerültek

az ezredek és helyükbe mások mentek ki, megismerni a terepet.

Érdekes volt megfigyelni, hogy az itthon néha torzalkodó természetű fajtánk Galiciában mennyivel jobban összetartott; talán a fokozott egymásrautaltság érzete okozta, hogy odakint úgy a tiszték és a tisztí családok, mint a legénység, de a tisztikar és legénység egymás között is szorosabb, testvéri sebb viszonyban voltak, mint itthon Magyarországon. Ha például Lemberg utcáin sétálva, véletlenül találkoztam egy piros nadrágos, kék atillás ismeretlen fiúval, az többnyire mosolyogva tisztelgett, szinte várta, hogy megszólítsam, beszélgessek vele — amit minden esetben meg is tettem; fővárosunkban ilyesmi eszünkbe se jutott volna; se neki, se nekem.

A tiszték is, mintha odakint szorosabb barátságban lettek volna egymással; közöttük a bajtársi szellem más, melegebb volt, mint ahogyan itthon tapasztaltam, ahol majdnem mindenkinek külön útjai, külön ismeretsegei voltak. Az egyes állomáshelyeken levő más fegyvernembeli bajtársakkal is gyakoribb volt az érintkezés, mint a monarchia egyéb részein. A Gródekben állomásozó 87-es gyalogezredbeli urak között igen kedves embereket találtam, nevezetesen egy Deutschmann nevű *szakállas* főhadnagyot (ami akkoriban is ritkaság volt, bajuszt hordott mindenki), akivel igen kellemes, érdekes órákat töltöttem. A vidékbeli lengyel földbirtokosokkal nem volt nehéz az érintkezés, nagyrésztük valamelyik ulánusezredünkben szolgált a leönkéntesi évét és e révén többnyire bajtársi érzést mutatott irányunkban. Ez azonban egészen másként állott a városi középosztály (bírák, hivatalnokok, orvosok, ügyvédek) köreivel, akikkel igen nehéz volt az összeismerkedés, összemelegedésről nem is beszélve. Egészen »más szőrű« emberek voltak, mint a mi középosztályunk; lépten-nyomon érezhettük, hogy bennünk idegeneket, ha nem is ellenségeket láttak.

A hagyományos magyar-lengyel testvériségnek nyomát csak a felsőbb körökben vettem észre, a középosztályban édeskevés megnyilatkozását láttam. De lehet, hogy tévedek és ha még több időt töltöttem volna Galíciában, talán más véleményen lennék.

Galícianak csak keleti *felét* ismerem jobban, vagyis körülbelül Lancúttól (a Krakkó—Lemberg vasútvonalom) Gródeken és Lembergen át Stanislaw vidékéig, szóval ami nemrég szovjeturalom alá került; Krakkó vidékét és a kárpáti tájat csak részben és inkább a háborúból. Keletgalícia jobbára sík, erdőkkel elég sűrűn borított és számos kisebb-nagyobb folyóval átszelt, tavakkal tarkított igen szép országrész és kisebb városkaiban — ahol lovasságunk állomásozott — túlsók volt a zsidó, mégpedig majdnem kizárólag a pájeszes, kaftános lengyelzi ó, *akiyiddisch*-ül, vagyis valami német-orosz-héber keveréknyelven beszélnek és szinte különálló természetrajzi fajhoz tartoznak. Nyelvüket és kiejtésüket külön kellett megtanulni; ezt mihamar annyira elsajátítottam, hogy sikerült velük beszélgetnem, amin *egynéhány* bajtársam nevetett is; de sohase bántam meg e pájeszes ismeretségeimmel való futólagos érintkezést, mert nem egy érdekes emberrel jöttem így össze. Többek közt egy rabbival, aki angolországi egyetemen végezvén Shakespeare nyelvén beszélt velem és rendkívül tanult, okos, sőt bölcs ember volt. Az oroszok 1914-ben megölték.

Helyenként annyi volt a zsidó, hogy azt elképzelni is nehéz, egyes városkák lakosságának abszolút többsége pájeszes atyafiakból állott. Minthogy ennyi zsidó (egymástól) nem bírt a nekik legjobban megfelelő kereskedelmi pályán megélni, jutott belőlük iparosnak, sőt földmunkásnak is. Láttam, amint kaftános polgártárs az eke szarvát fogta és kaszát lendített, ami egészen furcsa kép. Legnagyobb részük valósággal nyomorgott, se foglalkozást, se megélhetést nem találva. Tucátjával nyüzsögtek a vasúti állomásokon és amint

SZENT ISTVÁNNAPI TEMPLOMPÁRÁDÉ GALÍCIÁBAN.

(Szerző felv.)

EISIG LEICHEN, GRODEKI ÜGYNÖK.

(Szerző felv.)

KÓSER MOZGÓTRIBÜN A GALÍCIAI LÓVERSENYEKEN.

(Szerző felv.)

egy kissé jobban öltözött utas, vagy éppen katonatiszt szállott ki a vonatból, valósággal egymást taposva rohanták meg a pájeszes »Faktor«-ok.

A Faktorról, erről a különleges galíciai fogalomról érdemes néhány szót szólni. Valami ügynökféle, aki hordári teendőkön kívül bérkocsit, lakást, bútort takarmányt, lovat, kutyát és mindent a világon szerzett vagy legalább is igyekezett megszerezni, mégpedig olyan szorgalommal és ügyességgel, hogy nagyon megkönnyítette az odacsöppent idegenek életét. Faktor nélkül mozdulni se lehetett. Úgyszólván mindenkinek volt saját »házi« Faktorja, az enyém évekig Eisig Leichen, negyven év körüli, hórihorgas, hihetetlenül ügyes fickó, aki csak *szemérmesen csalt meg*, úgyhogy általa sokkal olcsóbban jutottam mindenhez, mintha magamnak kellett volna az egyes szállítókkal alku-doynom. Midőn jobban összeismerkedtünk, törvényszéket ültem fölötte, odaállítottam magam elé és elővettem:

— Eisig, te hétpróbás gazember, most valljad be, hogy engem csúnyául m gcsalsz!

Mire Eisig szemérmes mosollyal:

— Igen, Herr Graf (a lovastiszteket általában így szólították) — de nem annyira, mint a többi Faktor!

Amiben teljesen igaza volt.

Ha a szokottnál nagyobb hasznot akart magának kicsikarni, megfenyegettem, hogy *lefényképezem*, amittől jobban félt, mint a veréstől. De a többi pájeszes is. Mintha babonás hitük tiltaná ezt. Egyízben mégis sikerült lekapnom.

Persze, pénzt is kínáltak fiatal tiszteknek. Nem váltóra, se kamatra, óh nem — csak *ajándékért*. Ha a tiszt nem fizetett, panaszra nem bírósághoz, hanem az ezredparancsnokhoz mentek, jól tudva, hogy tiszt nem fogja letagadni tartozását. Ha valakinek hirtelen pénzt kellett, nem pénzt hoztak, hanem árut, mondjuk ezer korona ára *koporsót*, ezeket be lehetett cserélni

hatszáz korona értékű szőnyegre, amire négyszáz korona kölcsönt nyújtott a Faktor sógora; ebből lement ötven korona »utánjárasi ajándék« a Faktornak és a hadnagy úr kézhez kapott háromszázötven koronát, de tartozott az ezer koronás koporsótétel árával.

Bármennyire vékonyan is voltam néha pénz dolgában, szerencsésen elkerültem ezeket az üzleteket, melyek többnyire a huszonnégy órán belül fizetendő kártyaadósságokból eredtek, én pedig sokmindent követtem el, de sohase kártyáztam. Ez természetesen igen bántotta a jó Eisig Leichent és minden áron pénzt akart reám tukmálni; nem koporsókat vagy műtrágyát, óh nem, a világért sem, hanem készpénzt, egy szép, vadonatúj, ropogós százaskót; fizetem, amikor akarom, írás se kell róla, dehogyan is kell, csak vegyem át a pénzt, íme le is teszi az asztal sarkára és már szalad is . . . Utána kiáltottam, hogy azonnal vigye el ezt pénzt, mert baj lesz. Visszakiáltott, hogy nem fél. »Jach fircht ma nicht!« Nagyon mérges lettem és pokoli gondolatom támadt: odaragasztottam a százast az asztal lapjára, »hogyan le ne fújja a szél«, míg Eisig vissza nem jön érte. Délutáni távollétem alatt vissza is jött és tisztilegényem mesélte, hogy milyen óbégatást csapott, amíg nagy vesződéssel leázta az asztalról. De soha többé nem alkalmatlankodott pénzével.

Gyönyörű neveik voltak: Leichenduft és Ohrenschmalz a szerényebbek közé tartoznak, valamint Hosenflickmann és Ciccesbeisser is; a legszebb zsidó név, melyet magam láttam egy kis üzlet fölé írva: Schaje MASCHIENENBESTANDTHEIL! Ez nem rossz tréfa, hanem való igaz.

Igen szapora faj lévén, a gyerekek száma szinte valószínűtlenül nagy volt, néha igazán szép, finom vonású kölykök, különösen a leánykák között. Nyüzsögtek az utcán, tereken, mindenütt; izgága, lármás, veszekedő és nyugtalan csapat. Egy nyolc-tíz éves fiúcskát társa ott előttem vágott pofon; a vesztés fél

előbb hamar egy székért szaladt, fölugrott rá és har-
sány hangon hirdette ki:

— Ojváj! Ojváj!! Ojváj!!!... Da Dóvidl hat
ma gegébn a Frask! *. . .

és csak azután kezdett el
bögni keservesen.

Leányaik, mondjuk 14—16 éves korukig, gyak-
ran gyönyörűek, klasszikusan szép vonásokkal, finom,
keskeny kezeccskékkel — csak ne ennének annyi fok-
hagymát. Korán menve férjhez hamar elhíznak, ellom-
posodnak és hihetetlenül piszkosak tudnak lenni.

Feleségem is több ízben meglátogatott galíciai
szolgálatom alatt; Przemyslben állomásozva talán két
hétig is lakott nálam. Elég jó kétszobás lakásom volt
egy nem túlságosan poloskás ház első emeletén. Dél-
előtti elfoglaltságom alatt tisztilegényem, a pogácsa-
képű Tóth Pista »ápolta« feleségemet, mint komornája,
társalkodónője és titkára; igen nagy barátságban voltak.
Egy ízben távollétem alatt feljön egy ismeretlen páje-
szes és nagyon tolakodóan ajánlja üzleteit; feleségem
köszöni, nem kér belőle, majd meg a zsidó tovább
okvetlenkedvén, kiutasítja, de az csak még tolakodóbb
lesz, bemegy utána a belső szobába is. Feleségem kiszól:

— Pista, dobja ki innét ezt a zsidót!

— Prrrrancs! No, Mojsche, kifelél!

Megfogja gallérjánál és nadrágja fenekénél, kiviszi
s a lépcsőházban iszonyú robaj, szivettépő ojváj.

—Az Istenért, Pista, mit csinált azzal a szegény
emberrel?

—Parancsára kidobtam, oszt legurult a lépcsőn.

—De hátha valami baja lesz?

—Van belüle elég . . .

Feleségem persze mégis leküldte a legényt, hogy
szegény jajgató Mojschen segítsen, de midőn az meg-
látta a vörös nadrágot, felugrott és úgy elinalt, akár
a mókus.

¹ Pofon.

Este otthon vacsoráztunk, hideget; adtam Tóth Pistának egy koronát, hozzon néhány szelet sonkát, kenyeret, meg egy kis gyümölcsöt. Kisvártatva visszajön egy óriási csomaggal: a sonkán és kenyéren kívül volt benne sajt, vaj, gyümölcsök, két szelet csokoládé, egy fémnyelű bicska és még hét krajcár vissza.

— Te, Pista, ez mind azért az egy koronáért van?

— Mind.

— A bicska is?

— Az is.

— Hát hol a manóba tudtál ennyi mindent összeszedni ezért a kevés pénzért?

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, *nem jó sokat kérdezősködni!*

No tessék. Haragudtunk is, meg neveltünk is. Ami Pista miatt gyakran fordult elő.

Midőn feleségem hazautazott, Pista szinte naponként faggatott, hogy mikor jön már vissza.

— Te bibasz, hiszen akkor megint dupla munkád lesz!

— Mindegy, de legalább *nem leszek olyan egyedül!* ...

Lám, lám, a Pista.

A galíciai városkák tulajdonképpen mind hasonlítottak egymáshoz. Többnyire valami kis folyóvíz vagy tó partján épültek, közepükön »Rynek« (Ringplatz) néven nem ám gömbölyű, de négyszögletes, nagy tér, rendszerint nagyobb, mint az a városka egyéb méreteihez illett volna. E téren sorakoztak a helység legfontosabb épületei: a közigazgatási hivatal, patika, posta, bíróság, cukrászda, nagyobb üzletek és a tisztí kaszinó vagy étkezde. Itt tartották a gyakori vásárokat s egyáltalában ez volt a városka s a környék életének központja. Másik elengedhetetlen városrészük a ghetto volt, a zsidónegyed, mely többnyire a helység legnagyobb, de mindenesetre leglármásabb részét alkotta. Zsúfoltság, élénk forgalom és valószínűtlenül tarka

(de nem festői) pizok. Harmadik városi tényező a kaszárnya vagy kaszárnyák. Gródekben például gyalogsági laktanya és két huszárkaszárnya, mindegyikben egy-egy századunk. Az enyém egy régi, Jagiello-féle várkastély maradványain emelt épületben, Schloss-Kaserne-nek is hívták, habár a Schloss-ból édeskevés volt látható; de fekvése gyönyörű, az évszázados, terebélyes fákkal szegélyezett tó közelében. A tóra délutánoként evezni és halászatni jártam Burián Mihály főhadnaggyal, aki rokonom, de még inkább jóbarátom; kedves, csinos fiatal feleségével, Sziszivei együtt olyan jók voltak hozzám, hogy házukban eltöltött óráimat nem felejttem el. Szegény Misi azóta özvegy lett, de még mint tábornok is nyert díjlovaglásokat, ami nem mindennapi teljesítmény. Sokat voltam együtt a kedvesen eredeti, ezermester és vegetáriánus Ratkovics Bódi főhadnaggyal, — ez sem él már — valamint a nagy betyár és közkedvelt Csorba Jóska kadétunkkal; most ráncos, de még mindig víg ezredes. Nagyon kedves ház volt kapitányomé, László Miklósé, ahol tisztjeink meleg, igazi magyar úri vendégszeretetet találtak; később ezredparancsnokunk lett és nemrég ment nyugalomba mint altábornagy. Kislányával, az akkor négy-ötéves Magdával egy ízben el is mátkásodtunk, de a csalfa angyal mégis máshoz ment feleségül. Ilyenek a nők. Ezredbeli sok jó bajtársam közül még csak egy nagyon kedves fiatal hadnagyot akarok megemlíteni, Kossaczky Árpádot, akit — nyilván Kossuth apánk után — *Lajos*-nak hívtunk; háborúban egyik legvitézesebb tisztünk volt. Ma már régen tábornok, de még mindig »a Lajos«.

Nehéz abba hagynom ottani bajtársaimról való emlékezéseimet, annyira szerettem azt a »bandát«, de bát olvasóimra is kell gondolnom, akiknek legnagyobb része előtt ezek mind ismeretlen urak s így nem kívánhatom, hogy őket is úgy érdekeljék, mint engem. Sok elesett vagy egyébként meghalt már közülük, de

a megmaradtak még mindig gyakran jövünk össze, fenntartani régi szép ezredünk emlékét.

Tettem már célzást arra, hogy a közös császári és királyi, német vezényszavú Hadik-huszároknál, különösen odakint Galíciában, milyen erős volt nemcsak a bajtársi, hanem a *nemzeti* összetartás is. Ennek különösen szép megnyilatkozásai voltak az odakint megünnepelt Szent István-napok: nagy parádés, zenés mise, magyar táborigyűlés jött prédikálni, díszbéd úgy a tiszttek, mint a legénység részére, no meg az elmaradhatatlan ezredversenyek, melyeken külön futamok voltak kiírva a tiszt szolgálati lovaknak, ezenkívül a saját lovak közül külön a telivéreknek és a félvéreknek, vakmin t megfelelő számok az altiszttek és a közlegények részére; csupa akadály- és vadászverseny. Ízlésesen rögtönzött tribün, sok zászló (piros-fehér-zöld is!) nagy közönség a közelben állomásozó csapatok tisztjeiből s a környékbeli és városi előkelőségekből, valamint rengeteg pájeszes, akik nagyon szerettek szörnyűködni a »vad magyarok nyaktörő lovasmutatványain«, hiszen készakarva építenek akadályokat és azokon lovaikkal át is ugratnak, ahelyett hogy kikerülnék! Minden verseny alatt olyan zsvajt csaptak, mintha totalisateuron úszott volna pénzük. Rendszeres fogadások természetesen nem voltak, azonban fogadott Mózes népe egymás között; nem szabályos módon, csak »dupla vagy semmi« alapon — de szorgalmasan. (Szóval zug-bookmakerek.) E versenyek mindig nagy események voltak ezredünk életében, hetekkel előbb szorgalmas gyakorló munka, próbák, találgatások. Nekem is mindig volt erre egy-két indulóm, de más lovakra is felkértek, úgy hogy számos szép díjam őrzi e kedves versenyek emlékét.

A tiszttek gondot viseltek legénységünk elméleti oktatására is; az írni-olvasni nem tudók részére rendszeres tanfolyamok — meg is tanult mind — és beszélgetések alakjában oktatás, főleg a magyar történelem-

ből. Ilyenkor aztán a feleletek egészen váratlanok voltak.

— Ki volt az első magyar király?

— Kossuth Lajos!

— Dehogy, fiam, nem Kossuth Lajos, hanem Szent István. Hát tudod-e, hogy ki koronázta meg Szent Istvánt?

— A Jézuskrisztus!

És így tovább; de a legtöbbje mégis tanult valami. Az altisztekre is rá volt bízva legénységünk elméleti fejlesztése. Ezt jobbára az őrmesterek végezték. Huszárőrmester: ez egy külön fogalom volt. Szintén parasztyerekből lett, de szédületesen nagy úr! Rátarti, büszke, sőt gőgös, a legénységgel szemben pedig leereszkedően fölnyes.

— Jegyezd meg, fiam, hogy magyar huszár vagy, hát nem félsz senkitől, csak az Istentől — meg éntőlem! De éntőlem még egy kicsikét jobban, mert az Úristen messzi van, én pedig közel, és mindjárt nyakonváglak ám!

— Legfontosabb az, hogy legyen a kommandó rugganyos! Egggy — kettő — rugganyos! Rugganyos! Értitek? Megértettétek? Igazán jól megértettétek? No hát akkor egyen meg a fene.

— Tanuljátok meg, hogy mi a *rangsor* ezen a nagy világon: Először jön a magyarok Istene, azután a Király, azután a huszár. Azután a huszár /ova, azután semmi. Azután a huszár lovának a patkója. Azután két semmi. Azután az a *kis darab sár*, amit a huszár lovának patkója vágott ki a földből. Azután három naaaagy semmi. És azután még csak jósókára következik minden, ami csak van ezen a b. világon. Hát most már tudjátok.

Tudták.

Vagy amidőn imígyen szólt a legénységhez:

— Bundások, most tanítani foglak. Ha nem tudtok valamit, kérdezzétek meg tőlem, merhogy *én mindent tudok!*

A fiúk haboznak, nem igen mernek kérdezni, végre egyikük nagyszerényen:

— Örmester úr kérem, micsoda nép is az a csingaléz?

— A csingaléz?... Hát a csingalézzal úgy van, hogy: ki francia, ki angol; ki nímet, ki tót; ki talján — ki meg csingaléz. A szentsígit neki, *mindenki csak nem lehet magyar!?*

Most hát már tudták azt is, hogy mi a csingaléz.

— Tudod-e, bundás, hogy mér van jobb íze a kenyérnek, mint a palacsintának? Hát azér, mert kenyeret csak olyankó eszöl, amikó éhös vagy, palacsintát meg akkó, amikó kapsz; de az nem biztos ám, hogy olyankó éppen éhös vagy!

— Tudod-e, hogy mér ment férjhöl idesanyád? Azér, mert szeginy nem tudta, hogy ilyen buta kölke lesz. Mer akkó ikább apáca lótt vóna. Bizony.

— Tudjátok-e, hogy mi a *sarzsi*? A sarzsi, az — rang! Ki magasabb, ki alacsonyabb. Sarzsi mindenütt van, még cibilben is, csakhogy ottan nem varrják föl a gallérra. Például a patrolfírer az, ami a faluban a bíró. A káplár meg az, ami odahaza a főjegyző úr. A fírer pedig ... a fírer... az olyan, mint odahaza a főszolgabíró úr!

— Hát az örmester úr? — kérdi egyik bátrabbik regruta.

— Az örmester? Márhogy az ör-mes-ter?... Fiam, tudd meg, hogy *olyan magas sarzsi cibilben nincs is!...*

Örmester úr kérdi a regrutát:

— Tudod-e, fiam, hogy mért fél a ló az autótul? Azért-e, mert okos, vagy azért-e, mert buta?

— Mert buta.

— Dehogy is buta, te vagy buta! Azért fél a ló, mert okos. Mert tudja, hogy a kocsi elé ló való; akkor szalad a kocsi, ha ló van előtte. Hát ha ló nélkül látja

szaladni a kocsit, megijed tüle, aminthogy te is megijednél, ha szépen lépegetve gyünne veled szemben egy *üres nadrág*, mert jól tudod, hogy a nadrág akkor jár, ha ember van benne. Hát a ló nélkül járó kocsi az okos lónak éppen olyan, mint néked volna az ember nélkül járó nadrág. Látod, fiam, hogy a ló az okos, te pedig a buta!

Lovardái szóvirágaik olyan kacskaringósak voltak, hogy nincsen az a töltőtoll, írógép vagy nyomdafesték, mely kellőképpen tudná visszaadni egész költői szépségüket, hát inkább diszkrétül elsiklunk fölöttük.

Az előbb említett »kultur-hullám« idején történt (nem nálunk), hogy az ezredparancsnokság utasítást kapott a legénység szabadidejét *szellemfejlesztő játékokkal* tenni kellemesebbé; e célból valami társaskörféle helyiséget rendeztek be, sakktáblával, malomjátékkal, sőt billiárd-asztallal, stb. Holnap délután jön a tábornok úr megszemlélni a szellemfejlesztő játékokat. Bevezényelnek huszárokat, páronként elhelyezik őket: egyik a dákóval ütésre készen hajlik föléje a billiárd-asztalnak, míg társa dákójára támaszkodva figyel az indulandó elefántcsont golyót. A sakktábla mellett egyik gondolkodva fogja állát; a másik könyökölve támasztja homlokát, félkezével éppen figurát fogva meg; éppígy a többi játékasztalnál, mintha pillanatfölvételen merevedtek volna meg az alakok. Bejön a tábornok: »Vigyázz!« — »Tovább csinálni!« Mindenki az előbbi, betanított helyzetét foglalja el s a tábornok örömmel látja e szép, lélekemelő képet: huszárgyerekeink szellemes játékokban elmélyedve. Igen ám, de egyik se mozdul! A tábornok: »Na fiúk, csak bátran tovább!« Mégse mozdul senki. Mérgesen kérdi a tábornok: »Hát mi van veletek, mért nem folytatjátok?« Mire a megszólított huszár:

— Tábornok úrnak alássan jelentem, mi csak ezt tanultuk!

— Hát magatok között más szellemes játékot nem szoktatok játszani?

— De igen.

— Például mit?

— Például »hátba«-verősdit! . . .

Galíciai állomáshelyeinkhez legközelebb eső nagyváros Lemberg volt, Kelet-Galícia főhelye, egyetemmel, kormányzósággal, érsekséggel és sok-sok katonasággal. Az egyetemen ruthén szak is, mert arrafelé nemcsak a köznép, de a középosztály is már túlnyomóan kisorosz nyelven beszélt (egyik oka annak, hogy a szovjet e területet *népi alapon* követelte). Szép középületek és színház, széles, jól megvont utcák, de akkor még rengeteg kicsi ház a nagyok között — mint az Üllői úton negyven évvel ezelőtt. Néha Gródekből belovagoltunk Lembergbe, ide-oda ötven kilométer; de nem nagyon vonzott sem a város, sem a lembergi »nagyvilági« élet. Azonban érdekes és kedves ismeretségem volt ott, egy öreg hölgy, Strachwitz grófnő — apácafőnöknő, a lembergi Szent Szív zárda főnökasszonya, kihez egyik régi tanítványa küldött valami üzenettel s azután is meglátogattam, valahányszor Lembergben voltam. Vájjon hová lettek mostan a lembergi apácák? . . .

A másik nagyobb várostól, Przemyslől már távolabbra estünk, oda lóháton nem járogattunk, hanem vonattal. Viszont midőn első századunk Przemyslben állomásozott, én is ott töltöttem néhány hónapot. Érdekes város volt, akkor talán 30—40.000 lakossal, persze rengeteg katona is. A várost körülvevő, általunk bevehetetlennek hitt erődövezetbe még mi tiszték is csak külön engedéllyel mehettünk, amit természetesen megszerezve láttam is egynéhány ilyen földalatti beton-erődünket, melyek kívülről bokrokkal és másként is annyira el voltak rejtve, hogy közöttük járkálva se láttunk semmit, ha pontosan nem tudtuk, hogy mi hol van. Feltűnt nekem az egyes erődök legmodernebb

ágyúóriásain kívül elég nagyszámú, régi *elültöltő* ágyú, mely az erődök belsejében állott, kartáccsal megtöltve és a bejáratnak szegezve, hogy annak esetleges bevételénél még egy utolsót lőhessenek. Erre nem került sor, mert 1915 márciusában a várat nem rohammal, hanem kiéheztetéssel vették be az oroszok, úgy hogy a helyőrségnek ideje maradt az összes erődöket és lövegeket dynamittal szétrepesztve használhatatlannak tenni. Ennek köszönhetjük, hogy midőn néhány hónap múlva visszafoglaltuk a várost, az oroszok védeni alig tudták, mert még nem volt idejük az általunk szétrombolt művek helyrehozására.

A város közepén emelkedő meredek, kúpalakú domb alján kicsi park; esténként ennek kávéházában szerettünk üldögelni. Kitűnő főpincérünk volt, Rudi, a »Herr Ober«, — mindegyikünk kis szokásait ismerte, jóképű, figyelmes, szolgálatkész, harminc év körüli fiú. Már második éve ismertük, midőn egyik napról a másikra eltűnt mint a kámfor. Utóbb azt tudtuk meg róla, hogy orosz vezérkari százados . . . Amiről azonban nem volt szabad hangosan beszélnünk, mert ez kellemetlen lehetett volna ama magas kémelhárító uraknak, akik erről későn értesültek. Rudiban elég humor volt külföldről képeslapon küldeni üdvözlöt tisztí asztaltársaságunknak. Ellenben sürgősen meg kellett változtatni egyet-mást az erődök beosztásán és felszerelésén, hogy az oroszoknak ne legyen hasznuk Rudi úr szemfülességéből. Úgy látszik sikerült mindent eléggé megváltoztatni, mert az orosz hadsereg óriási véráldozatok árán se bírta áttörni az erődvonalat és a vár kiéheztetését csak ama szerencsétlen körülmény okozta, hogy az 1914 őszen ideiglenesen visszavonuló hadseregeinket Przemysl tartalék-készleteiből élelmezték, melyeket aztán már nem volt idő kiegészíteni, mert az orosz körülfűrés korábban jött, mint számítottuk... De akár megtartottuk volna Przemyslt, akár nem: ma már úgyse lenne a miénk.

Csak kár a sok hiába kiontott vérért s az elhurcolt százezernyi védősereg szibériai hadifogságában kiállott rengeteg szenvedéseiert.

Przemyslől alig nyolc-tíz kilométernyire állott a Sapieha hercegek ősi kastélya, Krasieczyn. Feleségemmel — az önkéntes koromból említett és nagy örömeinkre Przemyslben vizontlátott Bakowski Adam ezredorvos szakértő vezetése mellett — megnéztük, rendkívül érdekes régiségek és műemlék-szerű gyönyörű kriptá. A háború részben megkímélte, de hogy most mi van vele, azt nehéz elképzelni.

A Przemyslől északra fekvő Jaroslawon jóval túl, Krakó irányában esik Lánccút, a Potocki grófok óriási és remek szép kastélya, ahol falkát is tartottak s az ottan állomásozott jászkún-huszárok tisztjei ezt a sportot is élvezhették. Ha jól tudom, Lánccút már nem esik bele a Szovjet által megszállott területbe s így lehetséges, hogy még régi urai laknak benne. Azonban ma inkább nehéz Lengyelországból megbízható híreket kapnunk. Sajnálom, mert sok jó barátom volt polyák testvéreink között. Eleven eszű, sok művészi érzékű, bátor és melegsívű nép; hibáik természetesen nekik is vannak, de nagy nemzeti multukat nem lehet letagadni és ennek kulturális nyomai mindenfelé láthatók. Mindig szomorú érzést kelt bennem, ha egy régi, nagy kultúrájú államban túlgyökeres változások történnek, mert az ilyesmi nincsen romok nélkül, romokká pedig rendszerint és elsősorban a régi szép dolgok válnak.

HARCTÉRI NAPLÓMBÓL.

Könyvem címében »derűs emlékek« felszolgálását ígérem, hát joggal kérdezhetik, vájjon a háborúból, ebből a rettentő ember- és anyagpusztításból egyáltalában lehetnek-e valakinek derűs emlékei? Igenis lehetnek. Elismerem, hogy aki *történelmet* ír, annak nehéz a sok vér és gyász között mosolyognia is; de aki célul a derűsebb részek kiemelését választotta, *ú*z még a háborúban is találhat olyan mozzanatokot, melyek azt bizonyítják, hogy minden borzalom dacára az ember mégis szomjazik egy kis vidámságra és még a legsötétebb időkben is találhatunk világosabb perceket; aki ezeket ott helyben észre tudja venni, könnyít önmagán is és azokon is, akik vele együtt kénytelenek a nehéz időket átélni. Ne magyarázzák hát félre, hogy alábbiakban a háborúnak csupán derűsebb mozzanatairól emlékezem meg, mert az *nem könny env evést* jelent, hanem azt a szándékomat bizonyítja, hogy e sorokkal is nem elszomorítani, hanem szórakoztatni akarom olvasóimat.

Nem volt könnyű dolog naplókivonataimat úgy összeválogatni, hogy csupa derűsebb részt hozzak, mert bizony vegyesen van ottan fekete és fehér; sőt talán több a fekete; a fehér pedig nem mindig való megírásra, illetőleg kinyomtatásra.

Ezt a fejezetet egyébként is nehéz volt össze-
tákolnom, mert ugyanerről a tárgyról már egy egész

könyvet írtam¹ és nem szeretek ismétlődésekbe esni. Mégis, ama könyvemben csak a legemlékezetesebb dolgokról beszélek, hát számtalan olyan kis részlet, megfigyelés maradt ki belőle, ami eléggé jellegzetes ahhoz, hogy »derős emlékeim« között egyetlen fejezet keretében megemlítsen. Negyed évszázad múlt el azóta, sokminden talán kiment volna fejemből, de itt van kezemnél egy vaskos, gépirott kötet, *háborús naplóm*, melyet közvetlenül a békekötés után másoltam le apró zsebkönyveimből, hiszen mindig volt nálam »notesz« és irón, mindig firkáltam magamnak, amint csak néhány percnyi ráérő időm volt. E jegyzeteket minden változtatás nélkül másolva le, benne vannak összes tévedéseim, düh-kitöréseim és sok olyan dolog, ami semmiképpen se való közzétételre. Ellenben arra nagyon jó, hogy lapozgatva egészen frissiben hozza elibém akkori megfigyeléseimet. Amit tehát előhozok belőlük, leghitelesebb adatok, nem képzelőtehetség vagy elhomályosult, elferdített emlékezés szüleménye. Nem is szigorú sorrendben megyek végig háborús emlékeimen, hanem itt-ott kiemelek egyes kis részleteket; így talán nehezebb megírni, olvasni viszont sokkal könnyebb.

1914.

Sofiai követségünkön ért július 24-én a részleges mozgósítás híre; reám még nem vonatkozott, de önként vonultam be; egész házamnépével 25-én reggel indulva Románián keresztül nagy hanyattatás után 28-án este érkeztünk haza Gödre. Másnap 29-én reggel már beöltözve, lovaimmal együtt vonatba rakodva indultam; búcsúzásnál Anyám és feleségem igen jól tartották magukat, ahogyan illik. Este ezredemnél,

¹ »Amit az ember el nem felejt.« Kapható Dr. Vájna és Bokor könyvkereskedésében, Budapest IV., Váci-u. 28.

a Pozsony melletti Nezsiderben. Egyelőre csak két rendes hátasom, Omikron és Repülj Fecském jöttek velem.

(Innentől kezdve a naplóból szóról-szóra kiragadott mondatok; elnézést kérek tehát a néha nem egészen irodalmi szavakért és az irány pongyolóságáért; ha csiszolgom-javítgatom: minden eredetiségét elveszíti és rosszabb lesz, mint így nyersen. Szolgáljon ez nyitányul az első felvonás elé, mielőtt a világháború Grand Guignol-ja megkezdődik.)

Júl. 29. — Nezsiderbe Pozsonyból lóháton este érkeztem; tiszték vacsorán Földváry-Schmidt Lajosnál,¹ én is oda. Végtelenül kedves fogadtatás, mert hogy én vagyok az első bevonuló tartalékos. Mulatság (Kossuth nóta is!) reggel 5-ig. Ezred menetkés, minusz tartalékosok.

Júl. 30. — Szolgálatilag Bécsben, estére vissza. Tartalékos tiszték érkeznek. Vacsorára Nezsider község a huszároknak fejenként egy liter bort ad; asztalok udvarban; nagy dalolás; Weisz Jóskát¹ vállon cipelik körül.

Júl. 31. — Délután aludtam, bejön Weisz Jóska, hogy azonnal lovagoljak be valami írással Pozsonyba a 14. lovasdandárhoz és ott várjam be, míg jön az ezred. Hamar indulok mindkét lovammal, toronyiránt, 39 km., 3 óra alatt elég kényelmesen; sötét, mire beérek; elég jó istálló; szállás Carltonban, í05-ös szoba. — Nezsiderből kilovagolva nyúl ugrott át előttem, balról jobbra: jó előjel!

Aug. 1. — Pozsonyban egész nap szaladgálás, fürdő, pédicure, bevásárlások. Bevonuló tiszték hihetetlen sok vacakot vesznek, főleg kodakokat és filmeket. (Vájjon mennyi lesz ebből hamarosan gazdátlan?) Én csokoládét, villanylámpát, bórvaselinet, hintőport, tapaszokat, kreolinzsírt és közszer a lovak-

¹ Kapitány.

nak; bolhaport, gyufát, madzagot, tartalék-bicskát, noteszt, térképtartót celluloidból és Barra-cseppeket. Meg selyempapírt. Este fáklyászene. — Hír, hogy a muszka is jön ellenünk, mire az általános lelkesedés feltűnően megcsappan. Vacsora Rázsó tart. hadnaggyal, aki tanárom volt Óváron. Pesszimista. Kár.

Aug. 2. — Hajnalban telefon Bécsből, hogy azonnal induljunk. Nagy sietséggel reggel 7-re bewaggonirozva. Hír, hogy csak 9-kor induljunk. Eredmény: d. u. 3-kor indultunk, addig tolatás és tolongás a pozsonyi pályaudvaron, rettentő hőségben. Lovak nagyon szenvednek. Kislány virágot ad, talán 12 éves. Előbb megcsókolja, úgy adja. Megcsókoltam maszatos pofikáját. Nem szólt semmit, csak integetett feketekörmű mancsával. Hozzánk kapcsolják 5-ik századunkat is, Guary Frici.¹ Pezsgő, de meleg. Mégis megittuk. Mind. Este 9 Érsekújvár, éjfélkor Rákosrendező. Életemben először gurultam át Gödön — alva.

Aug. 3. — Egész nap gurulunk Galícia felé és azon keresztül, Keletnek. Ismerős vidékek. Nagy meleg. Állomásokon sok virágot adnak mindenkinek. Fírer Hévízi olyan mint egy májusfa. Patience-ot rakok mindegyikünknek; akinek kijön, az megússza, akinek nem: ott fog megbüdösödni. Marhaság volt, mert utóbbiakat láthatóan bosszantotta. Nekem kijött — azt mondták, hogy pakliztam, pedig nem. — Brigadérosunk savanyú, faxnis; valamikor katonai attaché volt és most adja a *mindenről* informált, teljesen beavatott — nagykövetet. Segédtszjtje Marich fhdgy máris vezérkari arcokat vág, kétségbeejtően előkelő.

Aug. 4. — Délben Lembergbe érkeztünk, onnét holnap már lóháton folytatjuk Észak felé, Muszkiába. De előbb délután még egy nagyon kellemetlen esetem volt: patikában kértem Dragées Bengué-t s a hülye

¹ Kapitány, az 5. századunk parancsnoka.

patikus azt találta, hogy e két szót *nem osztrákosan, hanem franciásan* ejtem ki, ezért azonnal és feltétlenül kémnek tartott, utánam szalajtott embereket, mindig nagyobb és nagyobb tömeg a nyomomban, sugdosva. Rendőrt kérdeztem, hogy mi baj. Megmondta. Fel-szólítottam, hogy kísérjen el a szállodámba, ott majd igazolnak. Addig már néhány száz főnyi ordító tömeg: Spion! Spion! Szállodában tiszték igazolnak, de a tömeg még órákhosszat nyüzsgött a szálloda előtt. — Hisztérikus rettegés a kémek előtt. — Találkoztam Csáky Károllyal és Hagelin Henninggel,¹ aki rettentően jókedvű, mert Pultava² óta »családi tartozása« van a muszkával szemben és most 200 év után fizetni akar. Hogy őt golyó nem fogja, *mert ő svéd!* Jó pofa.

Aug. 5. — Reggel marsolunk Zólkiew-ig, délre ott. Szép öreg kastély, valamikor könyvet is olvastam róla »Le chateau de Zólkiew«, de csak homályosan emlékszem. Este valami parancsot viszek, ulánus őrség feltartóztat, kéri a tábori jelszót; mondom neki, nem fogadja el, ő mást tud; mondom neki, hogy marha, szerbül és a j-vel kezdődő népszerű szólamot, mire szó nélkül átereszt.³ Quod erat demonstrandum.

Aug. 6—7. — A Zólkiewben összegyűlt három lovasezred (15-ös dragonyosok, 5-ös ulánusok és mi) *gyakorlatozott*) lovakat-embereket úgy lekurgattuk, mintha császárgyakorlatok végén hosszú téli pihenő előtt és nem egy fene nagy háború küszöbén lennénk. A fő-okosok! — írtam Mimisnek.⁴

Aug. 8. — Éjjel %3-kor riadó és lovasdandárunk (H3—U5) sietős menetben Krystynopolig, 49 km. Olykor lépésközben huszárok énekelnek:

¹ Svéd születésű ulánus kapitány, régi úrlovashajtársam.

² 1709-ben orosz-svéd csata, orosz győzelemmel.

³ Később is nem egyszer volt zavar a jelszavakkal: elvették, elfelejtették, stb.

⁴ Feleségem.

Hadik-huszár, Marschkolonne, rex-um,
 Direkcijó a moszkvaji templom;
 Lesz még nékem direkcijóm más is:
 Az újaradi vasútállomás!

(De az a »moszkvaji templom« valahogyan még nem látszik!)

Krystynopolban táborozni akarunk, de telefonparancs, hogy azonnal folytassuk Sokal-ig (további 13 km), ahol valami csetepaté van a kozákokkal. Engem küldenek gyorsjárőrbe előre, megtalálni mi van és sürgősen jelenteni. Addig menni, amíg tüzet nem kapok. (Nem gyufatüzet.) Hát én vagyok első járőr az ellenségen! Bajtársak irigykedve gratulálnak. Minden századtól két-két válogatott lovas. Átülök Repülj Fecskémre¹ és többnyire vágatva a lövöldözés irányában. Sokalon túl 3—4 km-re tüzet kapok 1000—1200 méterről, de nagyon magasan lőnek, a mellettünk levő erdőcske fainak teteje táján csörög a sok golyó. Egyik huszár elkiáltja magát: Marhák, mit lödöztök ide, *hisz' itten emberek vannak!* . . . Nemsokára megtalálom harcban levő csapatainkat: két gyalogos század (az 55-ösöktől) lövöldöz lóról szállt kozákokra, de fene lanyhán. Eddig egy sebesültünk van, könnyű. Nem komoly csata, ezért ugyan kár volt dandárunkat ennyire kurgatni ebben a hőségben. Visszalovagolok, már Sokalban találom a dandárt; jelentek, bekvártélyozás, én egy polyák gimnáziumban. Bolhák. Kis város, Vácnál jóval kisebb. Piszkos ám.

Aug. 9. — Ma jöttünk először össze az ellenséggel. Kozákok; de csak járőr-összecsapások. Első halottunk egy ulánus, deréksziján ment be a golyó. A mieink parasztkocsin behoztak két halott kozákot és egy agyonlőtt tehenet (melyet állítólag eltévedt golyó ért, — lesz friss tehénhús!) meg két pikkát. Nem tudnám

¹ több versenyt nyert Beregvölgy-telivér kanca, Durneisz Gyulától vettem, kitűnő volt a háborúban is.

kezelni, ügyetlen dolog ez. Vascsőből van. — Bagaria csizmám oly forró, hogy vettem itt Sokalban 25 koronáért egy pár cipőt és bőr-lábszárvédőt. Nem drága. Ruházatom tehát: fekete nadrág, cipő, kamásni, atilla, mente, meg piszkos fehérenemű; trénünk még sehol. — Ma nem volt különösebb »hadi-szereplésem«, csak lovagoltam, távcsöveztem és izzadtam. C'est la guerre.

Aug. 10. — Még mindig Sokalban. Hír, hogy Skomorochy felé sok kozák, de a telefon elvágva, hát brigadérosunk engem küld egy loval, meg tudni: ne var, ne yokk.¹ önként jelentkező lovast kerestem, azt hittem tülekedni fognak érte, de csak egyetlen egy ajánlkozott, huszár Smola Lajos. A többiek azt mondták, hogy úgyis eleget hajszojják lovaikat »ha köll«. Hát ha nem köll, akkor minek kurgassák. Valami van a dologban. — Smolának jó lova volt, én Kálmán-ra ültem, melyet ma kaptam sarzsi-lónak; a tavalyi altiszti akadályverseny nyerője. Weisz Pepi adta ide, a jó ember. Nagy pej, magas félvér, kellemes, menős, ugrik. D. e. 11 indulok, Skomorochy 8 km, közben kis falu, Ilkovice; szélén paraszt sűgja, hogy bent négy kozák; négy, az nem sok, hát kivont karddal óvatosan belovagolunk. Utcafordulónál előtűnk a négy kozák, lóháton, háttal nekünk. Azonnal marsmarsban hurrá nekik, én egy vágást tettem, kardot értem, Smola is egyet, azt hiszi koponyát ért, mert »koppant«. Csak egy pillanat volt, két kiáltás, valami »szukin«-féle szó és »Zanyád«, ami már érthetőbb. Nem üldöztek. A falu végén lépésbe vettünk és föl egy dombocskára körülnézni. Hát egy szomszédos dombon két lovas kozák áll, tőlünk alig 200 lépésnyire. Ők néztek szépen, én még szebben. Ők mentek lépést jobbra, mi meg lépést balra. Nem rossz fiúk ezek a muszkák. Szürke lovaik. Kardomon a kozáké óriási csorbát vágott, a penge negyedéig. Na, finom

¹ Mi van, mi nincs (törökül).

kicsi acél, mondhatom. — Skomorochyban csendőr-
 örs jelenti, hogy csak 30 kozákot látott reggel, de nem
 tudja merre mentek. Felelet nem kielégítő, megyek
 tovább. Az ellenség felé előretolt csendőrörs jelenti,
 hogy reggel 1 ½ — 2 szotnya kozákot látott, Swietenie
 mellett tűzharcuk volt népfelkelőinkkel, ami után a
 közeli erdőbe mentek. Az erdőcskét körüllovagoltam,
 lövést nem tettek rám, hálistennek, mert onnét jól
 eltalálhattak volna. Az erdőszéli homokon megtalál-
 tam a lovasok kivezető nyomait, a muszka határ
 irányában. — Késő este, mire hazaérünk. Smolának
 nagylelkűen egy korona »vitéségi pótdíjat« adomá-
 nyoztam. Sokalban az előző nap elesett ulánusunk
 kis poprétja:¹ piros zsebkendő, biléta a másvilágra,²
 kicsi kulcs, öreg bugyelláris 1, mondd egy kr. tartalom-
 mal, egy kis zsák komisz kétszersült. . . Elküldik
 családjának. Ma temették nagy pompával, mert első
 halottunk. A többinek majd kevesebb parádé jut.
 — Sürgőnyt küldtem Gödre, szüleim házassági év-
 fordulójára, holnap lesz. Ha nem házasodtak volna
 össze, most nem lennék itt. Pedig nagy hetz. — Csuda,
 hogy rnég lehet táviratozni. — Most este 10 óra
 van és mindjárt alszom. — Hát ma verekedtem elő-
 szőr lóháton karddal. Nem nagy dolog, nem ér rá
 az ember gondolkodni. Semmiképpen se hasonlít a
 »Fechten zu Pferd« gyakorlásához, hiszen védekezésre
 idő nem lehet, ha az ember vágtában megy keresztül
 az ellenséges lovasok közt. — Trainünk most jött
 meg és már megy is hátra, Mosty Wielkiebe. Mi a
 fenét, hát visszavonulunk? Írtam Asszonykának is.
Aug. 11. — Reggel 8-kor indulunk vissza Mosty
 Wielkie-be, ahol eredetileg kellett volna néhány napot
 várakoznunk az utánunk jövő gyalogságunkra, csak
 az itteni kis machlojka³ miatt toltak előre. 28 km.,

¹ Apró ingóságok; a francia »propriété« szóból.

² Igazoló jegyecske réz tokban, a nyakon viselve.

³ Zsidó szó: felfordulás.

kánikula. Mostyba érve sürgöny várja dandárunkat, hogy a hátunk mögött Sokalban hagyott egy zászlóalj 55-ös baka reggel óta harcban áll a muszkával, akiknek ágyújuk is van s így a mieink nem tudják magukat tartani, szaladnak visszafelé. Brigadérosunk parancsot kap, folytassuk a visszavonulást Turynkáig (további 16 km) és ott helyezkedjünk védelmi állásba, fölvenni a menekülő 55-ösöket. Várjunk ott, míg lovashadosztályunk ott egyesül, hogy támadólag léphessünk föl. — Mostyban óriási fölfordulás, kavardás. Estefelé már menekülők érkeznek kocsikon, sírnak, óbégatnak, mindenkit fölbolondítanak. Egy-egy őrmesteri pofon a menekülőkre igen megnyugtató hatással van. Magyar narkózis! A rendcsinálásnál bámulatos eredménnyel alkalmazható. De mind több és több a menekülő kocsi, üvöltő zsidókkal megrakva. E túlideges fajzatra annyira hat a félelem, hogy egészen beleőrülnek, pedig hát nekik is csak egy rongyos életük van mint nekünk és láthatják hogy mi nyugodtan várjuk az eseményeket, pedig a muszka első sorban mireánk fog lőni, nem rajok. — A mi trainünk este 8-kor indul Zólkiewbe, mi majd este 10-kor ugyanazon az úton, de csak Turynkáig. Óriási kavardás a menekülő kocsik százaival, melyek túlrakodva összetörnek és minden forgalmat elakasztanak. Lovaink fáradtak. — Mostyban ültem át Omikronra.¹ Megbeszéltük Weisz Jóskával, hogy estefelé együtt megyünk fürdeni a folyóba. Dehogy is jutottunk hozzá. Az égő Sokal és Skomorochy lángjai világítanak bele az éjszakába. Én maradtam a lovaknál, nyergelve állanak, kicsi lámpánál írom e jegyzeteket. Megint fáj a hasam. Ez a komisz galíciai víz!

Aug. 12. — Éjjel értünk Turynkába. Senki sem aludt, pedig lett volna néhány óra az útszélen. De túl nagy a Sokal felől menekülő tömegek óbégatása. Reggel 4-től kezdve vártuk a Turynkába gyülekező

¹ Saját nevelésű kancám, Lauderdale-Owigi.

csapatainkat. Hatkor érkezik ezredünk első pótlása, 180 ló és 300 ember. A regruták helyett tartalékosok állanak be, regruták gyalog vissza Zólkiewbe. Néhányan örülnek, a többség morog, nem szeretik lovukat átadni. Értem. — 7-kor érkeznek a 15-ös dragonyosok Huyn gróf ezredessel, 6-os hús. Dichtl ezr., 2 üteg lovastüzér, 16-os hús. Anker ezr., két lovas gépfegyverosztály és 3 zászlóalj 13-as baka, kocsikon. Ebből és a mi dandárunkból áll ma a 2-ik lovashadosztály, parancsnoka Ziegler altábornagy.¹ Reggel 9-kor együtt vagyunk és mindjárt indulunk is az ellenség felé, amerről az éjjel jöttünk. Irtóztató hőség. 2-kor Krystynopolban vagyunk. Bojaniec-nél találkoztunk a tegnap megvert 55-ös zlj. maradékával. Ij nagyuk jelenti, hegy kb. 100 ember vesztesége van. A^ hiszem, hogy mi e veszteség jó részét láttuk az éjjel, kocsikon menekülni! Marich és én pisztollyal állítottunk meg egynehányat és a csendőrségre vittük. Benyomásunk az, hogy gyáván megfutott az egész bagázs. Nem magyarok, szedettvedett népség. — Krystynopolnál jelentések érkeznek, miszerint az ellenség — kb. 2 lovasezred, 1000 gyalogos és 8 ágyú — a Sokalon túli dombokon van. Egy járőrben volt káplárunkat elfogták a kozákok. — Este 8-ig hiába vártunk, nem történt semmi, akkor beszállásoltunk Krystynopolban és környékén. Én Wiszniewski gróf gyönyörű istállójában a nyergeskamrában, de jól, szalmán. Üres, elhagyott az egész város. A mentémet már béléssel kifelé viselem panyókán, így sokkal hűvösebb. A Wiszniewski kastély és lakóházak lezárva. Koszt a 3-ik századunk (Pauer Jancsi) kocsikonyháján, húsos kása, kitűnő. — Az utak tele törött kocsikkal, kerekekkel, lódögökkel, eldobált gyalogsági borjúkkal, az 55-ösök nagyobb dicsőségére.

Aug. 13. — Jól aludtam a nyergeskamrában, lovak is szépen pihentek. A zabosládát feltörtem,

¹ Nemsokára kolerában halt meg; vitéz ember volt.

félig tele volt, szüret! Már reggel 4-kor mentem a gépfegyverosztályunkat megkeresni, meg is találtam. — Minthogy Sokalnál a Bug hídja már fel van robbantva, Krystynopolnál kelünk át a folyón és az egész hadosztály (gyalogság nélkül) az erdőkön át föl a Sokal melletti dombokra. D. e. 9-re ott, várunk. Skomorochy felől kb. 2 lovasezredet jelentenek, tüzérséggel. Várunk, hogy közelebb jöjjenek. Hiába vártunk, elvonultak. Utolérni úgyse bíránk, nagy az előnyük. Tovább várunk, nem tudom miért, 2-ig. Körülöttünk égnak a falvak, különösen Switarzów. — Zalán Pista lopott nekem a hadosztályparancsnok elemőzsiájából egy zöld uborkát, Weisz Józsi meg adott egy fél kemény tojást, jaj de jó volt! Tegnap óta nem ettem semmit. Én meg 2—2 korty hideg teát adtam a kulacsomból, meg 1—1 körtét, amit az úton csaptam, de még nem értem rá megenni. — Lovak zabban állanak, meg herében, de itatni nincs hol. — Délután elküldtek kvártélyt csinálni, Poturzyce, nem messze Sokaltól; a falu felgyújtva, de nem égett le mind. Két civil halott fekszik az úton, meg két baka, nagyon összevagdosta, már bűdösek. Persze, ebben a hőségben. Falu végén kastély, lezárva. Szomszédos házból fiatalember kandikál ki, ő az intéző. Kinyitni! Azt mondja nincsen kulcs. Pisztoly a fejének: van kulcs. Szép kastély, lesz hely mindenkinek. Lovaknak is jó helyek, takarmány bőven. — Repülj Fecském elrúgta két patkóját és hótsánta. Megpatkoltattam. Majd meglátjuk, segít-e. Kálmánnak nyeregnyomása van, bűdös huszár Smola Lajos, fáradt és csak úgy bröcög a nyeregben, felnyomta a lovat. Majom. Omikron valahol a mozgókonyháknál maradhatott, este 7-ig semmi nyoma. Este 9: Omikron megkerült! — Most este 10 óra van. Szép kastély, Dzieduszicki grófé. Szép öreg fegyvergyűjtemény. Az egész kissé elhagyott benyomást tesz. De úri hely, kivéve hogy az illemhelyek vízöblítés nélkül. Szép park, tóval.

Van jó szobám, ágy is, de csak matrac, minden nélkül. Mindegy, ágyat Lemberg óta (aug. 4.) nem láttam. Mosdótál, víz. Este 9-kor megjött a train, megmosdottam tetőtől talpig. Hűj de piszkos voltam! Váltottam fehérneműt is. Sohase hittem volna, hogy mosdani ilyen élvezet. Holnap talán itt maradunk. Most lefekszem.

Aug. 14. — Ma itt maradtunk Poturzyceben. Szerencse, mert a lovakra nagyon is ráfér egy kis pihenő. Holnap, ha igaz, megyünk Varsó felé. Tegnap este volt hús a legénységnek Dzieduszicki számlájára. Nekünk is volt jó menázsink a kastélyban; felszolgáltak a főerdész s az intéző, tegnapi ismerősöm, akit halántékon csiklandoztam pisztolyommal; most jól megbarátkoztunk. Az elmenekült cselédség még nem szállingózott vissza, csak valami vén komornyik-féle képződmény, aki eddig az erdőben bujkált. — Az éjjel kitűnő alvásom volt 11-től reggel 6-ig! — Lóvizit, Fecském már nem sántít, patent kis kanca ez. Kálmán nyeregnyomása is jobban van, Smola szorgalmasan borogatja, mert megígértem neki, hogy bicskámmal kioperálom őt, ha hamarosan rendbe nem hozza a lovat. A bicskát előtte fentem élesre. Nem egészen biztos benne, hogy tréfálok. — Reggelire jó tea volt és vajaskenyér. Azt se láttam már vagy két hete. — Már nem fáj a hasam. — Befogtuk a községi bírót és még két »előkelőséget« és itt őrizzük két huszárral, meghagyván nekik, hogyha éjjel muszka támadás jönne: 3—3 golyót mindegyiknek, fejbe, mellbe és hasba. Kutya muszkabarát áruló fajzat ez errefelé; ők is segítettek a lengyel cibileket agyonverni. Huszárjaink mindjárt végre is akarták hajtani e feltételes ítéletet, alig lehetett őket lecsitítani. — Az elhagyott orosz táborban találtam néhány doboz 6 ½ -es Schoenauer töltényt, soft nose dum-dum golyókkal, hát ez disznóság. Biztosan a hozzájuk csatlakozott ruthén »szabadcsapatok« muníciója. Na,

csak fogjunk még egynéhány ilyen hőst! Van már belőlük is, az erdőben fogtuk, gyalog nem bírtak a kozákokkal tartani, lemaradtak, könyörögtek. — Este rukkolt be hozzám régi kedves legényem Oláh Illés, úgy megörültünk egymásnak! — Most még este kell felakasztanunk a 11 »szabadcsapatos« ruthént. Piszkos munka, de elkerülhetetlen, mert túlsok kegyetlenkedést vittek végbe tegnapelőtt. Jó, hogy nem én vagyok a hóhér! Nem az én sportom. — Hideg van, amit a forró nappalok után kétszeresen érzünk. — Holnap indulunk Muszkaországba, a határ egészen közel van ide.

— Egyelőre elég ebből ennyi, mert a fenti két hét után következett nagy, nehéz harcaink emlékezetesebb mozzanatairól már idézett könyvemben írtam. Márpedig ha kétszer ugyanazt olvasni nem mulatságos: *kétszer ugyanazt megírni* egyenesen kinszenvedés, amit pénzért se kívánhatnak tőlem. Lássunk tehát valamit a következő évekből is.

1915. (Keletgalícia.)

Apr. 1. — Inkey Zsigát becsaptam, hogy telefon jött Máramarosszigetről: ma érkezik a felesége! Beugrott a bibasz, még nem ismer eléggé. Faszoltam 350 cigarettát (osztrák »Dámesz« és Aegyptische III. Sorte) és 406 korona 33 fillért. Küldök belőle Mimisnek, nála biztosabb. De legelőször is extra lótáp kell, mert háborúban vagyunk, vagy mi a csuda.

Apr. 12. — Fogadtam Pflügl Imrével,¹ hogy melyikünknek nő ki először a bajusza. Este menázsinkban Sven Hedin, híres svéd utazó; holnap megy tovább.

Május 3. Wapnienka. — A muszkák fölfedezték megfigyelő állomásunkat és erősen löni kezdték. Hűj,

¹ Örnagy; később osztrák követ a Népszövetségnél.

de lapítottunk! Csúzlival lődöttünk a shrapnellek »Sprengwolkni«-jait; az én találmányom, nagyszerű sport és jó szer a »drukk« ellen. Négyen csúzliztunk, de kevés eredménnyel, nem esett le egy Wolkni sem.

Május 5. Repuzyce. — Prónay Sanyi tisztjei és emberei mind frissen mosottak és beretváltak, ami fene jó benyomást tesz; de a kitűnő ebéd is, amit adott. Toutryba megyünk Horthy Pista bácsiékhoz; vacsorát és szállást kaptunk, mindkettő jó, de az ágyban sok a bolha; kifeküdtem egy pamlagra, ott nem volt bolha.

Július 7. — X. főherceg (aki apámat jól ismeri), szemlélni jött. Jelentkezésemnél nagyon néz rám és kérdi: »Von wo?« — Mondom. — »Aha, Sie sind ja ein Sohn vom — Papa!?« — »Jawohl, kaiserliche Hoheit!« — Most mindenki »Sohn vom Papa«-nak csúfol, még az Excellenz is.

Július 21. Okna. — Egy majort lövünk tüzérséggel. Kiszalad belőle minden. Úgy neveltünk! Mint »Scharfschütze« lődözök mexikói puskából egyes bujkáló muszkákra kb. 500 lépésről. Fene kis cél, messze van. Lejjebb mászom egy kis pléhtetős házba s a (W-nélküli) WC ablakából lövöldözök, velem egy hadnagy 15-ös messzelátóval, bemondani a lövéseket. Jól lövök, de hamarosan észreveszik a »veszedelmes WC-t« és csak úgy csörög rajta a golyó. Azután ágyúval kezdenek ránk löni, mire a kertfal mögött vitézül elszaladtunk, nű ná! Közben mindketten olyanba léptünk, hogy jobb lett volna nem. A kis bádogtetős házból félóra múlva nem volt semmi. Szegény WC! Nem tehetett róla. — Vissza a megfigyelő állomásra. Két sírt ásnak. Kinek? »Az imént elesett egy honvédünk, ipp a fejibe ment.« — És a másik sír?« — Az egy csujesnek¹ szól, akit a Tolnay százados úr most fog agyonlövetni.« — A csujes cserkeszt vezetett, úgy csip-ték nyakon mind a kettőt. A cserkeszt hátravitték, a csujest agyonlövik. Ott áll a közelben, mellette szu-

¹A ruthén parasztokat hívtuk így.

ronyos honvédbaka. Sejti, hogy mi lesz vele, mert nagyon nyugtalan és alázatosan süvegel minden köz-honvédet is. A kivégzést persze nem nézem, utálok, de hát nem lehet mást tenni.

Július 22. — Este Oknán a tűzerek »Nemzeti Zenede« cím alatt hangversenyt rendeztek, önmagukcsinálta hangszereken: tamburica, hegedű és nagybőgő, utóbbi üres lőszerládából. Magyar nóta és szerenád a még mindig hasfájós alezredesnek, aki végre mégis csak nevetett.

Július 24, Okna. — A mi öreg 15-ös mozsarunk lövi a muszkák megfigyelő állomását. Közeli találatra kiszalad belőle egy fej, azután megint vissza (talán valamit ott felejtett!), azután megint ki és egy árokban el a fenébe. Majd megpukkadtunk neveltünkben. — Estefelé a fejünk fölött ment el egy repülőnk. A muszkák ágyúból lötték, rosszul, de a shrapnellek pont a mi fejünk felett pukkangattak, és körülöttünk csak úgy sivitott és porzott az istennyila. Egy nagyfene shrapnellhüvely éppen az amerikai vendég, Capt. Mc Intyre lába mellé csapott le, akkorát ugrott tőle, mint egy hörcsög. Nevetett, meg mérgeződött is, ami fölött általános volt az öröm, mint ilyenkor mindig, ha valamelyikünk csak a legkisebb okot adja rá — hiszen szinte éhezik a társaság egy kis nevetnivalóra. A nevetés mellett azonban lapítottunk mint ürgék a lyukban.

— Kissé hátrább egy arra mászkáló magános csuj-asszonyhoz is esett valami repeszdarab, rettenetes visításba kezdett. Odaszaladtunk segíteni: semmi baja, csak szörnyen beijedt. Mit is mászkál ott, kergettük a fenébe. — Doktorunk autón bement Czernowitzba kötszerért meg pezsgőért. Vacsorára hiába vártuk, se doktor, sem autó, se pezsgő. Végre úgy tíz óra felé bűg az autó. Kiszaladok és a sötétben ordítok: »Na, du verfluchter Doktor, wo warst du denn so lange?« — hát nem a doktorunk volt, hanem Jaeger vezérkari alezredes a hadseregparancsnokságtól. Nagyon kine-

vettek, mert Jaeger savanyú pofát vágott e barátságos fogadtatáshoz; nem érti a tréfát, túlságosan előkelő! — A doktor végre mégis megjött a pezsgővel.

Július 25. Mahala. — Papp alezredes csoportjánál volt dolgom. Nagyon jó benyomás, kedves emberek. Papp alezr. autón vitt el a megerősített Pruth-állásokhoz, majd tovább a román határra, Wama-Mramornitza,¹ ahol lefényképezem az őrtálló honvédet, Rumán Sándort. Ez ugyanis a Balti-tengertől Bessarábiáig nyúló szövetséges arcvonallal legdélibb pontja. Ezer kilométeres front, ötmillió német-osztrák-magyar hadsereg *jobb szélső embere*, a 17-ik honvéd gyalogezredtől. Megfelelően büszke is rá. — Gyönyörű fedezékek, minden összevissza erődítve. Hatalmas szál ember ez a Papp alezredes és nagyon rokonszenves.

Július 28. — Huszár Szűcs Pista lóápolót ki akartam köttetni, mert engedély nélkül meglépett, magukra hagyva a lovakat egész este. Rapporten: »Főhadnagy úrnak alássan jelentem, muszáj vótam a csujesbabámhol menni, mert azt izente a disznó, hogy ha nem gyüvök, hát *elmén mással*. Hát ikább elszöktem és meg is pofoztam. *Most rendben van!*« Nem volt szívem kiköttetni (csak nyakoncsaptam), mert nagyon nevettem, ő is, a szemtelen.

Augusztus 2. — Én egy szegény »korelás« ördög vagyok megint, az vagyok én, bizony. No de majd elmúlik.

Augusztus 5. — Beoltottak, javult a »korelás«. Benéztem az ulánus Wislocki főhadnagyhoz, ahol óriási ricsaj vala egy hölgyvendége (!) tiszteletére. Elég csinos polyák leány, Lola,² hat hónapig légionárius volt, zászlós, sebesült is. Most *hazafiságból* lengyel tiszteket boldogít szerelmével; de csakis lengyeleket! — Nagyon részeg volt már a germán kapi-

¹ Ma mindezek a helyek a Szovjethez tartoznak.

² Később a muszák mint kémeket elfogták és felakasztották szegényen.

tány, kevésbé Podmaniczky Bandi, a kadét és a háziúr, enyhén spitzesek Inkey Zsiga, Szentgyörgyi Imre és Sándor Ernő, elég józan Kemény Józsi, egészen józan Páger, akivel hamarosan elléptünk. Nem szeretem ezeket az ivásokat l'art pour l'art.

Augusztus 7. — Az a bűdös Efrogim Kleinmann a tórára tett ígérete dacára se lett kész zubbonyom adjusztálásával, ma pedig sábesz van. Pofont üzenek neki Szüccsel, attól jobban fél, mint az előkelő modorú Illéstől. — Sükösd bácsi¹ adott ópium és bismuthporokat; dupla adagokat szedek, mégse nagyon használ. Esik. Kínomban irodalmilag működöm.

Október 6. — Kolomeában gyászmisét mondattunk az aradi vértanukért. Bizony többen is lehettünk volna jelen — dehát manapság sok az óvatos ember.² Holott az ilyen kegyeleti aktust igazán nem lehet »dynastiaellenes tüntetésnek« minősíteni. Állítólag egyes »Nagyok« kissé morognak is — de a Legnagyobb nem, annak van magához való esze.

November 3. — Szolgálatban vagyok, de az Excellenznek bejelentett Hubertus-lovaglás kedvéért három órára eleresztenek, helyettesít Pollack-Parnegg (a híres »Frau von Pollack« fia!) aki hallott valamit az ugrások méreteiről, meg hogy én vezetek, ami gondolkodóba ejtette. Omikront lovagoltam. Nem jött más, mint Inkey Zsiga, Farkas Sanyi, Szinyei Fleki, Sándor Ernő, Szentgyörgyi Imre és Hauptmann Hasse. Szóval egy germán és a többi magyar. Imre bácsi is végigugrott mindent, baj nem volt senkinél, pedig fene jó tempót csináltam ám! Végeztünk a korniczi kastélynál, thea, snyapsz, »Reiche Erbin«, Farkas Sanyi megfelelően udvarolt. — Olvasom, hogy Cora Pearl csikaja, Arsène Lupin, Alagon nyert. Jó.

¹ Fő törzsorvos.

² Pedig nem lett baja egyikünknek sem.

1916.

Január 11. — Géza¹ születése napja, harminc éves múlt már ő is, hehe.

Január 12. — Egy kapitány a következő cédulát bízta Balla Gyurkára, hogy adja át a szabadságra menő számvivő altisztjének:

»Schlézinger! A nehéz lovassági kardomat elhozza. Vigyázzon Kassán a szájára! Ezer kérdést fog önagsága intézni magához. *Okosan feleljen!* Czigány és Aranka lovaimról ezt: Czigányt a vezérkari főnök úr vette magához 2000 K-ért, Aranka a használhatatlanságig letört és *itt voltak nálam. Ezt a kártyát rögtön összetépi.* A szerszámos ládában van egy piros fejszíjas kantár, azt is hozza el. És a Pista felszerelését. A tisztítószereket egészítse ki. *Vigyázzon Kassán a szájára!*«

Ehhez kommentár nem kell. Schlézingert sajnos nem lehetett megtalálni s így nagy kérdés, vajjon Kassán vigyázott-e a szájára?! . . .

Január 13. — A parancsnokságon voltam. Hopp! Jött hír, hogy Montenegro megadta magát. Azonnal berajzoltam a parancsnokságon levő nagy térképbe kék ceruzával egy szép sírkeresztet, hogy meghótt, fölébe pedig egy szép pálmaágot, mert ez a béke kezdete, vagy mifene. A hatalmas vezérkar komolyan hibáztatja komolytalanságomat, de nevetnek is, habár csak nagyon keveset és dugva. Jaj de nagyképűek! — Este a huszárok dalolják:

Látod, látod, szegény Nikita,
»Hátba« rúgott a Monarchia!
Mert a magyar nem enged,
Ha ja vére megered is,
Meeeg ered ííis beléééje . . .

¹ Testvéröcsém.

Január 21. — Hír, hogy Esterházy Gyula Toporoutznál megsebesült,¹ de nem nagyon. Hála Istennek, hogy így van. Tanú volt az esküvőmon, nagyon szeretem.

Január 23. — Átutazik rövid betegszabadságra Esterházy Gyula, nálam pihen. Szeme alatt kis seb. »Látod, Sanyi, mindig mondtam, hogy a vaddisznót nem szabad fejen löni, mert gyakran meglóg!«

Január 27. — Hát nincs már Farkas Sanyi. Szegény kölyök. Megvettem ki nem fizetett vadmacskabundáját eredeti árban 160 koronáért, jó lesz Mimisnek. Majd csak kifizetjük számláit, jó áron összevásároljuk holmiját. Szinyei Flekinek sokkal tartozik kártyából, de az nem szól, mert úr. Mások szólnak. Pfúj. — A fronton abszolút csend.

Február 2. — Teschen főhadiszállás néhány sap előtt Hughes-gépen a következő tábori pót-jelszókat küldte az elveszettek helyett:

(E tréfa megoldását nem közlöm, mert nem való nyomtatásra; ha valamelyik olvasóm mégis megoldja: ám vessen magára!)

Állítólag vizsgálatot indítottak, hogy ki követte el ezt a »szentségtörést«. Hát nem komédia? Világháborúban nincs más dolguk, mint ilyesmiért vizsgálatozni?

¹ Később el is esett szegény.

Február 6. — Este Stanislauba küldtek. Nem volt szoba semmilyen szállodában, hát a fogoly muszka tisztek szobájába tettek éjjelre. Kedves fiúk.

Február 21. — Inkey Zsiga vizet töltött gumicipőmbé. Viszonzásul döglött egeret tűztem sipkájára. *Velem akar kikezdeni?*

Március 25. — Ma láttam szobámban ezidén az első legyeket. Kedves kis háziállatkák, a nyár közeledtét jelentik, ette volna meg a szösz, ahány van. A nyár jó, csak a légy rossz. Különösen itt Galíciában, ahol több a légy, mint a lég.

Április 1. — Felültettem Szandtner Ernőt egy hamisított Hughes-távírral, hogy birtokán kiütött a ragadós száj- és körömfájás, de gazdatisztje eltitkolta s ezért megindították ellene a megtorló eljárást; aláírás: M. kir. állattenyésztési felügyelőség pöstyéni kirendeltsége. Irtóztatóan felült, táviratozott összevissza, haza, a kirendeltséghez, a földművelésügyi minisztériumba több ismerőséhez stb. Este aztán az elfogott választáviratokat visszakapta »április bolondja« felírással. — Furcsa, hogy egy pillanatig se volt kétségben afelől, hogy ki volt e fényes gondolat apja. — A többi urat is jól felültettem, majdnem mind bedőlt. Széjjel akartak tépni, de nevettek, ami mégis csak a földolog, különben besavanyodunk mindannyian.

Április 10. — A lovak porcióját leszállították napi 1 kg. szénára és 2 kg. Szalmára! ... Egyéb alom sincsen. Szerencse, hogy nekem még van kéz alatt (fene drágán) vett szénám. Parancsban jött, hogy minden saját takarmányt be kell szolgáltatni, ő persze, inkább lopok hozzája, ha lehet. Nem hagyhatom lovaimat éhen dögleni. Excellenz nem tudott e drasztikus »rendszabályáról — azt mondja: »Warna segn«.

Április 13. — Arsène Lupin Alagon nyert egy handicapot. — Svéd kapitány jött hozzánk, én kalauzoló. Jó pofa.

Április 14. — Svédet (Capt. Schale) leadtam Dobrowodyban a VI. hadtestnél. Az éppen távollevő Khuen Kúri szobájába tették. — Vonaton vissza. — Illést¹ a kalauz kidobta a II. oszt. tiszt kocsiból, mire ez átmászott egy I. oszt. *törzstiszti* kocsiba, ott bezárkózott és aludt, mint egy herceg, míg Chryplinben egy váratlan átszállásnál ismét felfedezték és kidobták, de repülésközben még ellopott egy pár »ottfelejtett« vadonatúj felkötő sarkantyút. Betyár ám ez az Illés is, csak engem nem lop meg soha, ami a fő.

Május 9. — Távirataim érkeznek, gratulációk kapitányi kinevezésemhez, első Sztankovánszky Tibor, Bécsből. Áadtam a három csillaggal díszített és aláírással ellátott ro. kis tárcát, tizenkilenc főhadnagyunknak, akiket »kielöztem«. Testületileg elhatározták, hogy most meg »juszt se« fognak nekem szalutálni. Majmok. De oly kedves fiúk.

Május 14. — Születésem napjára kaptam valakitől egy gyönyörű kis borostyánszipkát arany véggel, belevésvé a dátum és N Sz, amit úgy is lehet olvasni, hogy »Nagyszemű«, de úgy is, hogy »nem szabad« .. . Az ördög vigye el, mennyi sok a »nem szabad« ezen a szép világon! — Anyámtól távirat, hogy nővéremnek fia született.²

Május 15. — Hír, hogy kis barátunk, Musztafa Kemal már pasa lett. No, ennek jól fölvitte Isten a sorát!³ De nem sajnálom tőle, jóféle fiú volt mindig. Most egy hadseregcsoportot vezet Kis-Ázsiában, Diarbakir. Írtam neki.

Június 16. — Visszahelyeztek ezredemhez, de úgy hallom, hogy közben még valami különleges megbízást kapok, valahová külföldre. — Az esti parancsban jött áthelyezésem, néhány szép, dicsérő szóval. Ezt

¹ Tiszti legényem.

² Most már huszár főhadnagy, Bethlen Pál.

³ Később még jobban fölvitte: ő lett Törökország köztársasági elnöke, Atatürk néven.

hívják »Armeekommando-Belobung«-nak? Legalább tudom. Jó lesz megint a Hadikoknál; akármilyen érdekes is volt itten, mégis csak náluk van nekem »otthon«, amíg a háború tart. — Utolsó éjjel — bár nem én voltam soron — még szolgálatot akasztottak nyakamba, úgy hogy szememet se hunyhattam le, este 9-től reggel 5-ig álltam a Hughes-gépnél. Inkább háromszor ennyit lovagolok. Igaz, hogy nagy disznóságok vannak, főleg Okna körül. (Hallottam, hogy Vastagsanyi¹ fene jól viselkedett; most nem doktorkodik, hanem kombattáns, zászlós.)

Június 17. — Lejelentkezés. Búcsúzáskor Haymerle-nek azt mondtam, hogy ugyanazt kívánom neki, amit ő nekem. Látni kellett volna az ábrázatját! Vonat nincs, autót nem adnak, parasztkocsin mentem Delatynig, csak késő este értem oda. Delatynban már sok a zsidó. Innét részint nem menekültek mind el, részint már visszazállingóztak, ami az egyedüli biztató jel már napok óta. A zsidókból sokkal jobban lehet következtetni, mint a legkacsringósabb vezérkari jelentésből. A zsidók viselkedése a legbiztosabb harc-téri barométer. — Nagyon rosszul halad a vasút, jönnek már szemben a katonavonatok fölfelé, de nagyon lassan. A lókocsiban utazom én is; Illés fölakasztott két lopott táblát: a kancák fölé: NŐI SZAKASZ, a kocsi másik felébe, ahol mi ülünk: CSAK KATONÁK RÉSZÉRE, Illés hegedül, én nyittatok két üveg »Esterházy Vin Nature«-t és hármásban megisszuk. Ez a három ló és két huszár csakugyan kis családommá lett már. Innen-onnan két éve, jóban-rosszban. Derék, hű fiúk. A pezsgő nagyon jól esett, elég hideg is volt. — A legények legutóbbi »sietve átcsoportosulásunk« alatt *találtak* egy fejszét, egy gyalogsági sátorlapot, egy varróeszközt, két hátizsákot, egy vödört, egy fűrész és még egy csomó apróságot. Betyárok. De ilyen a huszár — nem kell

¹ Most: Vitéz Dr. Lomniczy-Lumniczer Sándor, egyetemi m. tanár, sebész-főorvos; a »vitéz«-t akkor szerezte.

félteni, megél akárhol. — Két-három nap múlva ott-hon leszek Mimisnél — két-három napra. Azután? . . .
Bakalum.¹

*

— Persze sokkal-sokkal több a naplóm, de már így is nagyon hosszú lett e fejezet, pedig csak itt-ott csíp-tem ki mutatóba néhány sort, olyan helyekről, ahol nem volt se vér, se borzalom, se szomorúság. Hiszen »derűs emlékeket« kellett adnom. Csak aztán azt ne gondolja valaki, hogy az egész háború csupa ilyen gyerekjátékból állott, mint amilyeneket felsoroltam!

¹Török szó: »Majd meglátjuk«.

HÁBORÚS APRÓSÁGOK.

A háború szemléltetőbb ismertetésére vannak kitűnő könyvek, melyekből négyet különösen ajánlhatok. József főherceg: A világháború, amilyenek én láttam, Kozma Miklós: Egy csapattiszt naplója, Raoul Dorgelès: Croix de bois és König: Der Hauptmann. Aki e négy könyvet elolvassa, nagy általánosságban meglehetősen tiszta képet fog nyerni az 1914—18-i világháborúról, mint emberségünk óriási megpróbáltatásáról. Katonai szakszempontról e tárgy úgyszólván kimeríthetetlen, irodalmi anyagot is bőven szolgáltat, de az igazán jellemző, tárgyilagos (sem édeskés, se túlsötét) művek közül ezt a négyet tartom legjobbnak. Aki e négy könyvet elolvasta, — ami talán nem túl nagy feladat — eléggé alapos fogalmat alkothat magának arról, amit az előző nemzedéknek kellett kiállania — és ez talán lélekerősítőként fog hatni a következő nemzedékre, ha hasonló megpróbáltatások elé kerül.

A következőkben már csak egynéhány kiragadott epizódot nyújtok, mintegy mutatványszámokat abból a sok, egyenként nem túlnagy érdekességű apró mozzanatról, mely a világháborút, illetőleg annak az emberek kedélyére és gondolkodására való hatását jellemzik.

Hosszabb távollét után viszontlátom csapatomat, kérdezem embereimtől, hogyan ment a dolguk.

— Hát csak úgy, mint háborúban: *hol siettünk, hol meg vártunk*. Két hétig rohantunk egy-egy vonalig, ahol két hónapig is vártunk; lassabban is odaértünk volna.

(A közembernek hiába magyarázunk taktikai szükségességet.)

Egyik emberünk szomorúan mondja, hogy van egy halottunk:

— Szeginy huszár Bagosnak a Sári elvitte a fejét.

— Kicsoda vitte el?

— A Sári!

— Ki a fene az a Sári?

— Hát a nehiz ágyúgoló! (Schwere—schwari — sári). Oszt szeginynek a feje mind Filllandriába ment.

— Hová, te?

— Hát Filllandriába, darabokra.

Jelentik, hogy egy nagyon kedves, öreg (40 éven felüli) tartalékos közemberem, alföldi földműves, géppuskagolyók kévéjébe került, mindkét lába és egyik karja ellőve, ezenkívül a tüdején is átszaladt egy; már bekötözték és szállítják is el. Rohanok hozzája s a hordágy mellett menve fogom megmaradt kezét és biztatom, hogy majd csak megsegíti a Jóisten . . . Mire az én öregem félig mosolyogva suttozja:

— Kapitány uram, lehetnék én még rosszabbul is . . .

— No hát így is eléggé el vagy látva!

— Igen ám, de hátha ehhöz még a hasam is fájna! Akkor mit csinálnék ilyen állapotban? De hálistennek nem fáj . . .

(Sokszor eszembe jutott e csodálatra méltó filozófiájú parasztember mondása, ha esőtől szakadtak nyakamba a bajok és kellemetlenségek: »Hátha még mindehhez a fogam is fájna!? . . .«)

Szerettem a legénységgel beszélgetni, sohase tapasztaltam, hogy ez bármiként is káros hatással lett volna akár tekintélyi, akár fegyelmi szempontból. Mindenesetre lelkileg közelebb hozza egymáshoz feljebbvalót és közembert, ami csak használhat olyan percekben, midőn a tisztnek *mindent* kell embereitől követelnie. Emellett pedig nem egy érdekes dolgot tanultam a nép fiaival való közelebbi érintkezéseim folyamán.

Az orosz határ mentén verekedtünk, hol benyomtuk őket néhány napi járásnyira országukba, hol meg ők bennünket vissza, a mi határunkon innen. Közben persze égtek a falvak és városok, itt is, ott is. Megszólal egy nagybajuszú, tartalékos »öreg szentség«:

— Kapitány uram, tessék már megmondani, mi a fenének járogatunk a muszkával egymáshoz *vendégségbe gyűjtogatni*? Hát nem volna egyszerűbb otthon maradni és *gyűjtogatnánk kiki a magáét*? Nem kéne annyit kínlódni a marsolásokkal meg támadásokkal. Oszt otthon éppúgy el tudnánk végezni a gyűjtogatást. . . De meg a fejbeverést is! Mér köll ezer a szomszédba járnunk?

Tréfának volt mondva, de keserű igazság. (Hát más háborúban nem ugyanígy van? »Ennyi meg ennyi ezer tonna hajótért süllyesztettünk el« stb.)

Voltak azonban csiklandósabb természetű kérdéseik is:

— Kapitány uram, a külügyminiszterek és követek mind hadviselt emberek?

Kénytelen voltam tagadóan válaszolni.

— Hát akkor hogyan lehetséges az, hogy ők csinálják a háborút, ők küldik milliószámra az embereket vágóhídra, mikor *csak a könyvből tudják*, hogy mit szenvedünk mi, katonák?

Igyekeztem szegény diplomátákat védeni, hogy ők csak eszközök, nem ők »csinálják« a háborúkat —

de félek, hogy emberemet nem bírtam egészen meggyőzni.

Egy másik öreg huszárom képes folyóiratot tartott elibém, rámutatva József főherceg arcképre:

— Kapitány uram, úgy-e igaz, hogy a József főherceg magyar ember?

Megnyugtattam, hogy szóról-szóra így van.

— Mingyár gondútam, merhogy ott van a legynységgel, ha valami baj van, oszt akkor mingyár elmúlik a baj. *Nem is sajnálom tüle ezt a sok medáliát, én is adnék neki!*

(Mindeddig elfelejtettem ezt az utólagos »adományozást« öfenségének megjelteni — de talán még nem késő.)

József főherceggel egyébként is sokat foglalkozott a legénység. Midőn egyszer Lipót Szalvátor főherceg járt mifelénk, embereim azt kérdezték, hogy *mért nem József főherceg jött hozzánk?*

Kérdeztem, hogy mi bajuk van Lipót Szalvátor főherceggel? Semmi; de mégis, miért nem a »József Apánk« jön ide?

— Mert nem lehet egyszerre mindenhol.

— De hadd gyünne már ide is . . .

(Tessék erre kielégítő feleletet adni! A válaszok nem mindig voltak könnyűek.)

József főherceg amúgy se került el a legénység által nagyon szeretett hadvezérek sorsát: sokat foglalkoztak vele, belekerült nótáikba, *kidalolták*, például:

Vagy aztán (ugyanerre a dallamra):

József Apánk levelet irt a Cárnak:
 Lányokat is soroztasson bakának: ^x
 Muszkák cárja felelt József Apánkknak,
 A Fensiges Apánkknak,
 (hogy aszongya:)
 »Mondjad Jóska, mi az istennyilának?...«

(A Cárrol, leghatalmasabb ellenfelünkről, soha egy becsmérő szó, ami jó bizonyíték népünk lovagias tisztességtudására.)

Ráérő ember egész gyűjteményt állíthatna össze e József-nótákról — nem is beszélve azok tömegéről, melyek Ferenc József királyunkkal foglalkoztak.

Érdekes és kedves volt az a mód is, ahogyan egyszerű katonáink nagy öreg királyunkat búcsúztatták el:

—Ugen jó embör lehetett, mer hogy nímetül beszélt, oszt mégis szeretttük! . . .

—Azóta már biztosan kezét fogott Kossuth Apánkknal. . .

—Majd mostan Odaföntrül fog bennünket igazgatni-segíteni...

Nyomat se találtam az állítólagos »király-ellenes« hangulatnak. Mondvacsinált, mesterségesen szított érzés volt ez — nem hasonlít a magyar ember hűségéhez.

Két huszár beszélget; magam hallottam, nem vették észre jelenléteket:

—Mit olvasol folyton, te?

—Hát újságot. Olvassál te is!

—Én ugyan nem! Mire való az?

—Hogy tudjam, mi történik a nagyvilágban.

—Hát az meg mitül jó?

—Tudni akarom, mi van a nyugati fronton, meg a Doberdón, Mezopotámiában és mindenütt, hiszen ettől függ, hogy meddig tart a háború, te bibasz!

—Ugyan ne legyen olyan nagy pofád! A te tudásod semmit se számít ebbe. Parancs jött, hogy

¹A »baka« s zó helyett olykor »huszár« került, átdaloló csapattest szerint.

»Nyergelni, háború van!« oszt háborúba mentünk. Majd megint jön parancs, hogy »Nyergelni, béke van!« oszt megyünk haza. Kár a szemedet rontani újságolvasással!

(Ez a mondás is hej, de gyakran jutott eszembe — újságolvasás közben . . .)

Huszár Fekete és huszár Fehér csúnyán összepofozkodtak; szétválasztják őket, lihegve, összeverve állanak egymással szemben.

— No, kutyafülűek, nem szégyenlitek magatokat, egymást veritek, ahelyett, hogy az ellenségre tartogatnátok a szuszt? Melyikőtök kezdte?

Huszár Fekete bátran kivágja:

— Én ütöttem először, de ő kezdte, mert nagyon csúnyákat mondott!

— No mit?

— Azt mondta, hogy *a Hindenburg és a Mackensen nem magyarok* — hát erre muszáj vótam pofonvágni!

Minden századnál, sőt majdnem minden szakasznál volt valami virágos beszédű mesemondó, akit a lövészárokban vagy a szállásokon akár órákhosszat is elhallgatott a legénység, de még a tiszték is. Sok szép tündérmese, regék régi nagy királyainkról, mesék Árgirus királyfiról, meg a háborúval kapcsolatban stb. Némelyiket érdemes lett volna följegyezni; lenne most sok érdekes anyag népünk eszejárására vonatkozólag, amit nézetem szerint szélesebb körökben még mindig nem ismerünk eléggé.

Engem leginkább a katonamesék érdekeltek, mert ezekben volt a legtöbb humor. Meg amikor azt magyarázgatták, hogy hogyan is keletkezett a világháború. — A következőket melegen ajánlom fiatalabb olvasóim figyelmébe, hadd tudják meg a hiteles tényállást. Átadom a szót »rezorvista« káplár úr Czibere Mihálynak, aki cibilben fuvaros.

— Hát tudjátok-e, fiúk, hogy miből lett a világháború? No figyeljete, majd én megmondom. Úgy

vót az, hogy a Muszkakiráj meghívta vadászatra a Mikirájunkat, ki, messzi Muszkaországba, bölény-vadászatra. Marha nagy vadászat vót az, úgy lőtték a bölényeket, hogy no, Mikirájunk is, még pedig hármat egyszerre. Utána pedig csudanagy mulatságot csaptak, úgy ünnepelték a Mikirájunkat. Erre azután a Mikirájunk is meghívta a Muszkakirájt vadászatra, aszongya: »Tudok én Magyarországon még külön vadászatot és mulatságot rendezni, mint a muszkák!« Mert úgyis van, hogy olyat senki se tud csinálni, mint a Mikirájunk. Hát eljött a Muszkakiráj sok-sok herceggel, geróffal meg miegymással és Mikirájunk rendezett is neki úan vadászatot, hogy a sok muszkának mind elállott a lélegzete. A sok medve, szaaarvas, híjjúz, vad-disznó meg faaarkas úgy hemzsegett, mint otthon a nyulak körvadászatkor. Mikirájunk nem lőtt, csak a lovaglópálcájával dirigált, hadd löjjenek a vendégei. Lőttek is annyit, hogy egy hétig hordta a sok vadat a királyi uradalom összes igája. Utána meg gyönyörűséges mulatságot csaptak, száz cigány húzta, az ivóvíz is tokaji borbú vót, meg annyi csirke vót a paprikáslében, hogy a lé nem is látszott tüle. A Mikirájunk csak egy csirkecombót evett és csak egy pohárka bort ivott, hogy aszongya: »Hadd egyenek a vendégeim!« Mer úan nagyúr a Mikirájunk. Mikó már nagyon húzta a cigány és a Muszkakirájnak széles jókedve kerekedett, aszongya a Mikirájunknak:

— Jóska bátyám, hogy is van az a nóta a Tisza vizérül?

Eldúdolja neki Mikirájunk, hogy:

Ki a Tisza vizét issza,
Vágyik annak szíve vissza.

Erre a Muszkakiráj rácsap a térgyire és aszongya:

— Jóska bátyám, iszok én a Tisza vizébül!

De úgy mondta ezt, hogy *szikrázott ám a szeme!*

A Mikirájunk elérte, hogy a Muszkakiráj szép

Magyarországunkat is a nagy birodalmához akarja csatolni, hát igen megharagudott és aszonta, hogy:

— Iszol ám a majdmegegyezem kicsodából ...

Erre meg a Muszkakiráj haragudott meg, abban a minutumban hazament és elküldte követét a Mikirájunkhoz, a követ mellé meg egy generálist, annak a vállán egy megtömött zabos-zsák. Hát amint a muszka követ odaáll a Mikirájunk trónusa elé, aszongya neki:

— Fölséges Magyar Kiráj! Az én uram, a fölséges Muszkakiráj, azt izeni, hogy Fölséged ne kukoricázzék velem, merhogy neki ennyi katonája van, e!

Oszt odapeskent a generálishó, ammeg szétoldja a zabos-zsákot, oszt kiömlik a trónus elé milliomyi mákszem! . . .

De a Mikirájunk nem ijedt ám meg, hanem békin visszaküldte a muszka követet, hogy majd ő is elküldi válaszát a kollégájának. El is küldte a Muszkakirájhoz a követét, a gróf Czapárit,¹ ammeg nem vitt magával generálist, csak egy huszárkáplárt, annak meg nem vót zabos-zsák a vállán, csak a kezében egy kis cibakoszacska.² Oszt mikor odaértek a Muszkakiráj trónusa elé, szólt a gróf Czapári:

— Fölséges Muszkakiráj! Az én uram, a fölséges Magyar Kiráj, azt izeni, hogy nem fél Fölségedtől, merhogy

— ekkor odapeslantott a huszárkáplárnak, ammeg íziben kibontotta a cibakoszacska, amibül kifolyt a trónus elé csupa *paprika* —

igaz, hogy neki csak ennyi katonája van, *de ilyen erős!* . . .

— Hát ezer lett a háború. Most már tudjátok ti is.

Ezt a szép történetet más oldalról és más változatban is hallottam, hát valószínű, hogy nem káplár úr

¹ Szapáry Frigyes volt nagykövetségünk Szt. Péterváron a háború előtt.

² Kétszersült (Zwieback).

Czibere Mihály eszelte ki — de ő adta elő, mégpedig sokkal szebben, hosszabban és cifrábban, mint ahogy én ezt elmondani igyekeztem.

Vagy egy másik altiszt, aki I. Napoleon történetét körülbelül a következőkben ismertette:

—Volt egyszer a franciáknak egy kicsi-kicsi hadnagyuk, Napóleonnak hívták. De ez már nagyon rég volt, még negyvennyolc előtt. Hát az a kicsi hadnagy kigyetlen vitéz ember vót és fölverekedte magát mind magasabbra, huszonöt éves korában már generális vót, mer mindig elül ment a csatában és mindig győzött. Ūan nagy úr lett belőle, akár a Kossuth Lajos! Azután a franciák meg is választották császáruknak. Bizony. De ez még mindig nem volt elég neki, hanem elvette feleségül a Mikirájunk nagyapjának (!) Ferenc császárnak a lányát. De akkó meg már a fejibe szállott a dicsőség és meg akarta hódítani az egész világot. Minden országot megtámadott és még a római pápával is tisztötlen vót, amér aztán meg is verte az Isten. Merhogya rengeteg győzelem után rájárt a rúd. Képzöljétek, még a saját apósa, a Ferenc császár ellen is fegyvert fogott, de meg Magyarországot is el akarta foglalni, be is gyűtt, hanem az Alvinczy generális úr Győrnél *úgy* megverte (!) hogy menten kitakarodott az országbul. Azután meg Muszkaországba ment, ahol *odafagyott az egész hadserege*. Bizony. Aztán meg Lipcsénél a geróf Szécsényi (aki Pesten azt a ménkű nagy hidat építette), úgy megverte, hogy no! Azután meg a Simonyi óbester úr kergette egész be Franciaországba, meg el is foglalta a palotáját, oszt beleült a trónus-székebe és annak a karfáján verte ki a pipáját. Bizony. Azután elfogta ütöt és bezárta egy szigetre, ahol meg is hótt. Hát ebből láthatjátok, hogy a fák nem nőnek az égig és hogy a magyarok mindenkit meg tudnak verni, ha egyszer akarják. Bizony.

—Látszik, hogy ez az altiszt olvasott Napóleorról, meg is jegyzett belőle egyet-mást és azt saját szája-

íze szerint átalakítva úgy adta be a legénységnek, hogy az egyszersmind okuljon is belőle. Annyi bizonyos, hogy a szájukat tátva figyelték és még elhallgatták volna órákhosszat is.

Sok-sok szép mesét tudnék még elsorolni, de ebből egy külön könyv telnék meg, már pedig csak két fejezetet szántam a háborúnak, hát nagyon kell takarékoskodnom a hellyel.

Az altiszti észjárásnak érdekes példáját láttuk egy hadbírószáki tárgyaláson, ahol vádlottként egy jóképű alföldi csendőrőrmester állott; bűne az volt, hogy ön-hatalmúlag akasztatott fel két csujest.

— Hogyan merete maga ezt megcselekedni?

— Alássan jelentem, rövid úton, a legközelebbi fára.

— Nem ezt kérdem, hanem azt, hogy hogyan merészelt ön-hatalmúlag, bírósági ítélet nélkül kivégzést végrehajtani?

— Rajtakaptam őket. *Áruló legeltetést* csináltak: olyan réten, ahová a muszka is ellátott, annyi tehenet legeltettek, ahány századunk, és annyi birkát, ahány ágyúnk volt a szektorunkban. (Ez eléggé gyakori huncutság volt a muszkabarát lakosság körében.)

— Igen ám, de hátha mégis ártatlanok voltak?

— De nem voltak azok ártatlanok!

— Azt eldönteni nem a maga dolga, hanem a hadbírószákié! Hátha a csujesek mégis ártatlanul haltak meg?

Ekkor őrmesterünket elfutotta a méreg és szinte magából kikelve kiáltotta:

— Alássan jelentem, egy nappal előbb *százhuszonnégy ártatlan magyar katona* halt meg a szomszédos dombokon!! . . .

A bíróság egy pillanatra összenézett és elhallgalt. Megértették a vétkes altiszt lelkiállapotát bűne elkövetésekor. De a büntetés kiszabásától mégse tekintettek el: lefokozásra ítélték és közemberként sorozták

be egy gyalogezredbe, ahol azonban kiváló vitézségével csakhamar visszanyerte rangját.

Kedves volt az a mód, ahogyan katonáink az orosz hadifoglyokkal bántak. Még heves kézitusák után is emberségesen, gyakran szinte barátságosan szóltak hozzájuk, cigarettát, ennivalót adtak nekik, megfelezték velük, amijük volt. »No Iván, mért nem ütöttél nagyobb, mint mink, mert akkor most mink lennénk a foglok, ti pedig nem várnátok a menázsit, hanem adnátok! — Nesze Iván a zupám¹ fele; a testvired meg majd hadd adjon az övéből az én testviremnek, Szibériában! — No muszka, ha már idegyüttél, hát ne mondhassad, hogy a magyarok éléheztettek!« stb. Segítettek az iménti ellenség sebeit bekötözni, támogatták a sántákat, tréfálkoztak velők, kissé mint önkéntelen vendégeket kezelték. Embereinket alig láttam durván bánni hadifoglyokkal; ha valamelyikök meg is kísérelte volna, a többi mindjárt letorkolta: »Ne-te nee! Akkó legínykedj velük, mikor szurony van a kezükben!«

Minthogy az 1914-i időleges visszavonulásunk alkalmával az oroszok a lakossággal helyenként, a zsidókkal pedig mindig nagyon keményen, sőt kegyetlenül bántak, 1915-i előnyomulásunk idején utasítást kaptunk, hogy (az oroszokkal ellentétben) »szőrmentén« bánjunk a zsidókkal is. Ennek következménye az lett, hogy a pájeszosoknak hamarosan nőni kezdett a tarajuk és egy szép napon feljelentés jött a parancsnokszékhez, hogy egyik főhadnagyunk (tagbaszakadt erdélyi legény, németül gyengécskén tudott) a csernovitzi uszodában pofonvágott egy pájeszost, aki nyugodtan ült mellette a közös fürdő medencéjében.

Tárgyalás. Zsidónk méltatlankodva adja elő az esetet és száz korona fájdalomdíjat kér. Megkérdezik a főhadnagyot:

— Haben Herr Oberleutnant den Kläger tatsächlich geschlagen?

¹ Leves (Suppe).

— Jo. Hob ich ihm gegeben Ohrfeig.

— Ja aber warum denn?

— Weil hob ich gezen, dasz er hot. . . (szóval: hogy szaporította a vizet.)

— Wie konnten Herr Oberleutnant dies feststellen, wo doch beide bis zum Hals im Wasser sassen?

— Hob ich esz *gezen auf szejn cufridenesz Geszicht!* . . .

Mindenki elnevette magát, de főhadnagyunkat mégis elítélték fájdalomdíjra, amit ő önként megkettőzve adott át a pájeszesnek; hozzátette azonban, hogy ha a fürdőmedencében még egyszer melléje ül, olyan pofont ad neki, hogy többé nem megy panaszra, legföljebb a Jehovához. Amire nem került sor.

Hogy a muszkák milyen kegyetlenül bántak a zsidókkal, élénken bizonyítja egy eset, melyet maga a szenvedő alany, Chájim Lilienblüh panaszolt el nekem. Kolomeában történt, az orosz megszállás alatt. A katonai parancsnok, egy százados, kihirdette a szesztilalmat; megszegőit bot- és pénzbüntetéssel fogja sújtani. Másnap ugyanez a százados elhivatja Chájim Lilienblüh bor- és mindenkereskedőt, hogy estére okvetlenül szerezzen neki két üveg pezsgőt, mert hölgyvendége lesz. A zsidó szabódik, hogy így meg úgy, szesztilalom van, de a százados száz koronát ígér neki a »nagy kockázat« fejében, felét előlegként mindjárt oda is adja. Este Chájim hozta kaftánja alatt a két üveg pezsgőt, meg is kapta a második ötven koronát, de amint kilépett a századostól, egy már ott váró tábori csendőr lefűlelte és becsukta. Másnap »tárgyalás«: a százados tiltott szeszárúsításért elítélte száz korona pénzbüntetésre és tizenhárom botütésre; a (pezsgőért adott) száz koronát mindjárt el is szedte tőle, a botokat ugyancsak rögtön kimérette. A pénz tehát visszakért a kiváló tiszthez, akinek ezenfelül megvolt két üveg pezsgője, Chájimnak pedig a 13 botütése, minus két üveg pezsgő, ojjáj! . . . Szomorú és igazságtalan eset,

de mégis nevetnem kellett rajta, oly furcsán mesélte el szegény »ártatlan« áldozat.

Volhyniában egy szép kis kastélyba kvártélyoztak többünket. A háziasszony nagyon öreg hölgy, aki két felnőtt leányunokájával mindent megtett kényelmünkre, de kezet nem adtak és le nem ültek velünk — mert ellenségek vagyunk. Mégis, a nagymama előhozott két fényképet — fiatal orosz tisztek, unokái — könnyes szemekkel kérve, hogy *ha ezeket elfogjuk, ne bántuk* . . . Nem volt szívünk megmagyarázni, hogy képtelenség az ilyen fölismerés; megnyugtattuk, hogy unokáit semmi esetre se fogjuk bántani.

Kolera is volt hadseregünkben. Valami miatt be kellett egy kolerás kórházba mennem s a törzsorvos megkérdezte, vajjon be merek-e menni a kórtermekbe is. Hogyne mernék, hiszen a kolera csak az emésztő-csatornán át ragadós, baktériuma nem a levegőn keresztül fertőz. A kórteremben megkérdeztem, van-e magyar is a betegek között. Van, az a szélső. Odamentem hozzája, jobbacskán volt már; tudakoltam, van-e valami kívánsága. Hát hogy szeretné tudni, vajjon legközelebb esedékes szabadságát megkaphatja-e.

—Ha meggyógyultál, remélhetőleg igen.

—Nem lehetne úgy csinálni, hogy a *korelábul* egy kicsit meghagyjanak?

—Mi a szösznek?

—Merhogy haza akarok vinni belőle a Túri Pistának. Elszerette a babámat, hogy a rosseb . . .

Ezt a kérését nem lehetett teljesíteni.

1914 és 15 fordulóján lábbadozó lévén, néhány hónapra bevezényeltek a bécsi hadügyminisztérium vezérkarának nyilvántartó irodájába (Evidenzbureau des Generalstabes), ahol — a közeloleti dolgokban jártas lévén — a Balkán csoportban dolgoztam. E nyilvántartó irodába bevezényelt, többnyire már sebesült vagy egyéb okból ideiglenesen harcképtelen tisztek között kedves ismerősöket találtam, akik négyen

nap-nap mellett együtt ebédeltünk a Grünanger Gasse-ban levő »Grüner Anker« nevű, úgynevezett olasz vendéglőben; lebujs külsejű, de kitűnő kis hely, ahol függönyökkel elkerített külön kis asztaloknál nagyon jól voltunk ellátva. A négy bajtárs: Br. Bourguignon Edwin diplomata, Esterházy Móric politikus, Hevesy Vilmos mérnök meg én. Bourguignon 6-os dragonyos, a többi sötét huszár a 9., 13. és 3. ezredből. Részben különböző hivatású emberek lévén, egymás közötti érintkezésünk nemcsak kellemes, de érdekes, sőt mulatságos volt; későbbi bizalmas barátság alapja. Bourguignonnak az összeomlás óta nyomát vesztettem, de a két másik úrral most is gyakori érintkezésben maradtam. Közvetlen fölöttesünk szintén magyar volt, Czibur Andor vezérkari százados, aki kitűnő munkaerő és kellemes, úri följjebbvaló volt. Később altábornagy, most ismert nevű katonai író.

Bécsi tartózkodásom alatt nagy hányattatás és sok nehézség után Zalán István főhadnagy ezredbajtársam és jóbarátom segítségével a harcterről vissza kaptam lovaimat és az akkor üres katonai lovaglótanárképző intézetbe beállítva, naponta találtam időt lelovaglásukra, ami már annyiból is fontos volt, hogy még még bicegvén csak nyeregben bírtam kellő testmozgáshoz jutni. Magam a Krantz-szállóban laktam. Lóápolómnak is megmutattam hol lakom, azután a biztonság kedvéért megkérdeztem, hogy tudná-e elmondani, miképpen jut le hozzám a Reitlehrer Institut-ból.

— Már hogyan tudnám! Kimék az Ungárgasse utcán, oszt jobbra le a széles utcán (Rennweg) addig, ahol vasbul áll az a tiszt úr, aki versorget-den-Säbel-t csinál (Schwarzenberg szobor), oszt akkor balra a görbe utcán (Ring) égisz a *nagy födeles rajcsu/-ig* (Opera!), oszt megint jobbra a nyüzsgő utcán (Kärnthner Strasse) és onnét mindjárt balra esik a főhadnagy úr kvártélyja!

Hát ezt *igazán* jól megmagyarázta.

— Elérkezett március és készültünk a tavaszi nagy támadó hadjáratra, amiből igazán kár lett volna kimaradni, hát kikéredzkedtem a harctérre. Elindulásom előtt búcsúzásul legényemmel néhány virágcsokrot vitettem szét, különböző hölgyeknek, akik ottlétem alatt kedvesek voltak hozzám. Huszárom nézi a virágokat, azután megszólal:

— Főhadnagy uram, ideje is már, hogy elmenjünk innét, mert még majd *kiszedik a szemünket!* . .

Többször szóltam tisztilegényeimről, de úgy érzem, hogy ezt a — ma már nem létező — kedves »intézményt« néhány szóban ismertetnem kell. A tisztilegénynek egyéb dolga nem volt, mint tisztjének személyes kiszolgálása: lakását, ruházatát rendben tartani, apró megbízásait elvégezni stb. Óriási kényelem a tisztnek, viszont teljesen érthető, hogy a mai viszonyok között beszüntették, mert túlnagy emberanyagot von el a fegyveres szolgálattól.

Nyilvánvaló, hogy a tisztilegény élete sokban függött »gazdájának« természetétől: szeszélyes vagy kemény szívű tiszt legényének olykor nehéz lehetett a sora, de a többség nagyon meg volt elégedve e beosztásával, mely általában lényegesen könnyebbnek számított a csapatszolgálatot teljesítő katonáénál, véres veszteségük pedig aránytalanul kisebb volt. Ha a legény jótéte sokban függött tisztjétől, ez jórészt megfordítva is érvényes, mert a jó tisztilegény aranyat ér. Közte és tisztje között nem az volt a viszony, mint fizetett inasé a munkaadójához; volt benne egy bizonyos lélektani kapcsolat, majdnem cimboraság is, a rangkülönbség illő betartása mellett. Ha a legény szerette tisztjét, valósággal gondozója, némileg barátja lett. Emellett a magyar földművesnép áldott humorával és eredeti találékonyságával nemcsak felvidította, de nagymértékben meg is könnyítette a tábori életet. Aki jól bánt legényével, annak rendszerint jó legénye

is volt, a jó legény pedig mindent szerzett, mindent megtett, ami »kettőjük« jólétéhez szükséges, hiszen ha tojást kerített rántottához, abból neki is kijutott. Mert ez volt a legkisebb katonai kötelék: a tiszt és legénye; köztük hovatovább olyan bizalmas viszony keletkezett, amilyen »cibilben« aligha adódhatik. Érdekközösség is egybefűzte e két embert: ha egyikük bajba került, az gyakran volt kihatással másikuk életkörülményeire is.

A tisztilegények *rangjelzése* ugyanaz volt: posztósáv a zubbony karján; ámde *rangkülönbség* mégis nagy volt közöttük; a kapitány legénye mérhetetlenül magasabbra tartotta magát a hadnagyénál, mert »Mi kapitányok vagyunk, ti pedig csak hadnagyok!« . . .

Jó legény körömszakadtáig védte tisztje érdekeit, palástolta hibáit és tévedéseit, hencegett annak esetleges sikereivel, kitüntetésekkel, előléptetésével, mintha azokban ő is részes lenne, hiszen nézete szerint az ő jó »ápolása« nélkül tisztje nem teljesíthetne semmilyen kiválóbb feladatot. Bizony nem!

A számtalan, saját megélésű vagy első forrásból hallott, jobbnál jobb »kutyamosó-históriák« már több könyvnek szolgáltak anyagnak, az enyémbe sajnos nem fér belőlük; meg kell azonban említenem egyetlen, de velem történt esetet, mint fényes példáját a gondos tisztilegény mindenre kiterjedő figyelmének és sajátos tapintatosságának.

Kelet-Galiciának egy frontmögötti városkájában voltunk meglehetősen sokáig elszállásolva. Téli hadjárat, úgyszólván semmi mozgás, megmerevedett, beásott frontszakaszok. Hetekig, hónapokig egyhelyt voltak csapataink, így aztán a téli szállásokon inkább helyőrségi élethez hasonló valami kezdett kialakulni, — sőt még moziba is jártunk! Az én kvártélyom éppen annak a háznak egyetlen emeletén volt, melynek földszíntjét a mozi foglalta el. Egy szép napon összebeszéltünk hárman bajtársak, valamint egy igen szép

és kedves úriasszony, hogy négyesben együtt megyünk moziba, azt megelőzően találkozás fent az én lakáson. A hölgy néhány perccel a megbeszélte idő előtt jött fel hozzám, kellemesen elbeszélgettünk. Örömről tekintve látom, hogy két bajtársam már erősen késik, hát tovább beszélgettünk; bizonyára valami szolgálati ok tartotta vissza e különben nagyon pontos és udvarias urakat. További órát hiába vártunk, hát nem is mentünk moziba, hanem hazakísértem a hölgyet, onnét pedig a tisztí étkezdébe; a szóbanforgó két urat már ott találtam. Kérdőre vontam őket, mi történt, hogy *így* szó nélkül hagytak bennünket cserben.

— Cserben hagytunk? Mi háromszor is jártunk nálad, *te* nem voltál otthon! Legényed lent állott a kapuban és jelentette, hogy *kimentéig* nem mondtad, mikor jössz vissza. Fel akartunk menni lakásodba, hogy ott várakozzunk a hölgyre és reád, de erre meg azzal állott elő, hogy lezártad a lakást és a kulcsot is magaddal vitted, most ő se tud bemenni. . .

(Legényem egyszerűen nem akarta engedni, hogy zavarjanak, ha szép látogatóm van, ezért tagadott le és védte kapumat mint hú Cerberus.)

Csernovitzból frissiben hoztak egy jó históriát: valamelyik rögtönzött éjjeli mulatságon kis kakasok módjára kapott össze két egészen fiatal zászlós, egyik osztrák arisztokrata fiú, a másik alföldi magyar gyerek. Az osztrák, lesújtó fölényel:

— Ich heisse X. Y., und meine Tante ist Erzherzogin von Österreich!

Mire az alföldi fiú:

— Frájt mich sehr! Ich hájsze Nagy Jancsi, und máj ne Tante hat Wájngarten bei Kecskemét!

A jelenlevő társaság olyan kacajban tört ki, hogy menten kiesett a dolog méregfoga; az osztrák fiúban is volt humor, nevetve nyújtott kezét és szent lett a béke.

Egy másik jó esetet is hallottam akkortájt. Pöstyén és Budapest között túltömött vasúti fülkében sánta, mankós főhadnagy és pénzügyi életünk egyik kiválósága, erősen faji jellegű vonásokkal. A tisztből keserűen tört ki:

— Mégis hallatlan, hogy míg bennünket magyarokat nyomorékká lőnek, annyi zsidó bankfiú ül ott-hon, mint »nélkülözhetetlen« fölmentve!

Kínos csend, mindenki a közvetve megtámadott bankvezért figyeli, mire ez, nagyon udvariasan:

— Szabad kérdezni, főhadnagy úr, vájjon biztosabbnak érezné-e Hazánk sorsát, ha a Kárpátok vonalát csupa bankfiú védené? . . .

Még a főhadnagy is elnevette magát s a feszült helyzet egyszerűen fölengedett.

A harctérre kikerülve eleinte kísérő- és ellenőrző tisztként lettem beosztva két amerikai tiszt, Ford őrnagy-orvos és Mc Intyre tüzérkapitány mellé, akik azért voltak nálunk, hogy megismerjék a modern hadviselést. Bár Amerika (USA) akkor még semleges hatalom volt, sokan nem jó szemmel nézték ezeket az idegeneket s így beosztásom kényes volt és nem mindig kellemes. Különösen rideg modorban bántak velük a német és osztrák tiszték, míg a magyarok elsősorban a vendégjogot tartva szem előtt, sokkal udvariasabban kezelték őket, hiszen elvégre is ez a két szegény tiszt nem önszántából, hanem parancsra volt nálunk és igazán nem tehettek arról, hogy hazájuk a Lusitania elsüllyesztése után beállott ellenségeink közé. Egyébként szerény és rendes viselkedésű urak voltak. Ha Ford őrnagyot nem is tudtam igazán megszeretni, annál jobb barátságba kerültem Mc Intyre kapitánnyal, aki tűzben nyugodt, egyébként pedig kitűnő humorú, igen jószívű bajtárs volt, amellet jó lovas is. Ford inkább a kórházakat és segélyhelyeket bújta, míg Mc Intyre-el mindig odaküldtek, ahol valami történőben volt s így több »mozgást« láttam,

mint sok bajtársam. Egy-egy lövészárokban a csoportparancsnok kijelölte helyünket, ahol további utasításig ki kellett tartanunk. Nékem könnyebb sorom volt, mert kitűnő fegyveremmel lődözhettem, (amidőn tudvalevőleg sokkal nyugodtabbak az ember idegei, mint tétlenségben), de Mc Intyre mint semleges nem tehette ezt, hát idegnyugtatóként csak pipája és *csúzlija* maradt, melyet igazán kitűnően kezelt. Nem az ő hibája, hogy nem kapott lövést, eleget volt ott, ahol potyogott a muszka-mag. Egyízben közvetlenül mellénk becsapódó gránát valósággal befödött sáros földdel; éktelen haragra kelve felkapott egy marék sarat s azt a muszkák felé dobva:

— Hülyék, ha engem eltaláltok, *az nem számít*, mert semleges vagyok!

Mintha szegény muszkák tudhatták volna, hogy lövészárkunkban egy semleges tiszt is van.

Legtöbbet a Kelet-Galíciában és Bukovinában működő Pflanzler-Baltin hadseregnél voltunk, melyet gyakori ide-oda tologattatása miatt »Bald her, bald hin«-hadseregnek hívtak. Hadvezérünk érdekes katonaember volt, személyére is nagyon bátor és érintkezésben rövid beszédű, de jóindulatú. Magyar csapatait magasra értékelte és ezt mindig nyíltan meg is mondta.

A hadsereg törzsénél igen kedves régi barátaimmal jöttem össze, mint pl. Bogyay Arthur kapitánnyal és a nemrégijű lövéséből kiépült Inkey Zsigával, aki mindjárt el is keresztelt »bicegő medvetáncoltató«-nak, a «medvék» amerikai tisztjeim lévén. E csúfnevem azután sokáig rajtam maradt, még az amerikaiak távozása után is. Vázlatom nem lenne teljes, ha meg nem említeném a hadsereg-törzs kültagját, br. Bornemiszta Elemérné Szilvásy Carola önkéntes ápolónőt, aki a legnehezebb viszonyok között is nagy odaadással végezte kötelességét és különösen a magyar sebesülteknek valóságos védőangyala volt. Esténként, ahányszor csak lehetett, négyen-öten is elmentünk szerény

kvártélyába, hegy ottan háborút és minden b?jt felejtve kissé társadalmi lények módjára is élhessünk. Ezek az esték legkedvesebb háborús emlékeim közé tartoznak.

E darabka krónika után lássunk megint néhány katona-mondást.

Hóval befűjt keletgalíciai tájon szánkóval haladva keresztül, aiz egyes előretolt őrszemeket vizsgáltam. Szuronyos puskájára támaszkodva bundájában mozdulatlanul áll egy öreg nép fölkelőnk; hó földi sípkáját és vállak, valóságos Verescsagin kép. Nem túlságos szellemességgel kérdezem:

— No, mit csinál itt, öregem?

— Őrzöm ezt a fene nagy síkságot, hogy el ne szaladjon velünk . . .

Kissé tovább megint egy őrszem; holdvilág-képi szélesen mosolygó ábrázat, akinek meglehetősen nehéz a magyarul való jelentkezés. Nemzetisége kétségtelen lévén, »felvidéki francia« nyelven kérdezem:

—No, bratko, kto szí, cso szí, szkageye szí? (Ki vagy, mi vagy, honnét vagy.)

—Papanek Janó honvid szóm, zo Zolyomvar-megye, a domov szóm hajdú v szólgabírószkej hivatalul.

Ezt akkor is megértettem volna, ha egy szót se tudok tótul.

Messzejáró különítmény jön vissza néhány napi távollét után; felvidéki ezredbeli tótok, szakaszvezetőjük magyarul jelent:

— Voltunk nagyon-nagyon meszi. Lőtünk muszka, muszka löte mink. Láttunk sok muszka (itt és itt) es három nap nem volta menázi, csak sok hó. Áztunk, fáztunk, sírtunk, káromkodtunk izs, meg az izs mondtuk, hogy Nooooo! . . .

Ez már igazán megmagyarázta szegény fiúk sanyarú helyzetét.

November végi, napokig tartó hideg eső, átázott öltözet, üres gyomor, meggémberedett tagek, csont-

velőig meg- és áthült emberek. Ennek megfelelően nyomott, savanyú hangulat, mindenkinek lóg a feje. Egyik legény unalomból nagyokat nyújtózkodva, felsóhajt:

— Hej, idesanyám, idesanyám, *de rosszkor is kotlott meg kend!* . . .

Olyan nevetés tört ki mindenkin, hogy egyszeriben tűrhetőbbé vált a helyzet.

Érdekes, hogy a legnagyobb nyomorúságban néha igen kevés kell az emberek megnevetetéséhez; mintha a túlfeszített idegzet szinte kívánná a nevetést, ellen-szerűen a sok nyomorúságnak. Ilyen keserves idő-kben történt, hogy a lövészárkon éjjel végigjárva a szakaszonként lőréshez kiállított őrszemek közül egyiket alva találtam, elnyomta a kimerültség. Igaz, hogy pillanatnyilag nem voltunk túlveszedelmes helyzetben, de az ilyesmi mégis főbenjáró bűn, hadbíróság elé való — ha nagyon szigorúan vesszük a szabályzatot. De nem volt szívem a dolgot élére állítani, hát szó nélkül visszalopódtam, az alvásra szolgáló árok-részben fölébresztettem néhány embert és sűgva meg-hagytam nekik, hogy az alvó őrszem karabélyának agyát csöndben, vigyázva, jól kenjék be — mondjuk — kocsikenőccsel; amire a megbízottak persze öröm-mel vállalkoztak. Mikor ez megtörtént, mindnyájan visszahúzódtunk és valamelyikükkel elsűttem egy karabélyt. Az alvó őrszem felriadt, ész nélkül kapott fegyveréhez és lőrésén át hamar lövöldözni kezdett a sötétbe. Erre rászóltunk, hogy »tűzet szűntess« és villanylámpáinkkal hozzája mentünk. Sohase felej-tem el a kicsi köpcös ember megrökönyödött, pislogó és a füléig bebabrált ábrázatát. Olyan röhögés fogadta, hogy menten előntötte a pulykaméreg és karabélya boldogabbik végével ütni akart, de lefogták és meg-magyarázták neki, hogy jobban jár, ha mosakodni megy, mint hogyha hadbíróság elé viszik amért őrségen elaludt. De az egész szakasz annyira nevetett, hogy

azonmód el volt felejtve egész nyomorúságunk — legalább átmenetileg.

Kedvesen együgyűek, de néha mulatságosak a kis katona-babonák is. Mondom embereimnek, hogy hétfőn fölszedjük sátorfánkat és odébb megyünk, előbbre.

— Hej, kapitány uram, az nem jó lesz; mér nem inkább kedden? *Hétfő* rossz, mert egy *hétig fő* az ember feje tüle, ha aznap költözködik.

— Hát kedd miért jobb?

— Mert amit *kedden* teszünk, az *kedves Isten* előtt.

— És a többi nap?

— *Szerda* az rencsétlen, csüttörtökön *csücsül* szépen, ahol vagy, *pintek az pintek*, rossz nap, szombat *joy mert sábesz*, vasárnap ne költözzél, mer az *fajeront*. (Feierabend.)

Eszerint csak kedd és szombat alkalmas a költözködéésre. Jó megjegyezni.

Ütközet előtt egyik legény *megszagolja* a másikat.

— Mit szaglálódzol rajtam, te?

— Érzem rajtad a *dögszagot*, úgyis mindjárt elesöl, hát add ide a cigirittád felét. . .

Morgott az illető, de oda adta.

Tiroli Landeschützökhöz kerültem rövid időre. Mind harmincöt-negyven éven felüli, nagyszakállú legények; kitűnő katonák, de nem látszottak örülni annak, hogy nem tiroli, hanem »idegen«, vagyis magyar tiszt került hozzájuk. Nem akartam észrevenni ezt a húzódozásukat, reméltem, hogy majdcsak összebarátkozunk; ráértünk, hiszen éppen békességesebb napjaink voltak. Egy délelőtt összeszedtem jó csomó üres konzervdobozt, mindegyikbe nehezkül követ tettem és jó messzire eldobáltattam, még drótakadályainkon túl is. Azután elövettem külön belőtt, nagyon pontos puskámat és harminc-negyven lépésnyiről szinte hiba nélkül lőttem egymásután széjjel a sok

szerteszét heverő bádogot. Mind több és több »szakállas« gyülekezett körém és midőn az utolsó dobozt is ellőttem, egy ölestermetű Landeschütz széles mosollyal barátságosan ver vállamra:

— Na, Herr Rittmeischter, *Du* bischt a braver Kerl, Du *darf seht mitschiassa*, wann's amol losgeht!... És megvolt a barátság. (Tudni kell, hogy a tiroli paraszt egyes vidékeken nem használja a magázást, mindenkit tegez.) Nagyon megszerettem tiroli embe-reimet; sajnáltam, midőn hamarosan máshová kerültem. Azt hiszem ők is.

A háború négy éve alatt lélektani, emberi szempontból annyit tanultam, mint talán egész életemben összevéve sem.

NÉMETORSZÁGBÓL.

Több mint harminc évet töltöttem külszolgálatban, számos országot bejártam s erről külön könyvem¹ is beszámol, amelyből azonban sokminden kimaradt, részint mert olyan kényes természetű dolgok, hogy szellőztetésük ma még nem időszerű, részint egyszerűen azért, hogy a már mostan is megírható anyag se fért be egyetlen kötetbe, kettőre pedig nem volt elegendő. Van azonban elég további kedves emlékem ahhoz, hogy emez újabb könyvem néhány fejezetében hozhassak belőle egyet-mást; ha nem is adnak teljes képet az illető országok akkori viszonyairól, kiegészítésül szolgálhatnak fentemlített munkám idevonatkozó részeihez. Minthogy pedig írásaim meg lehetőségen zártkörű olvasóközönségnek szólnak (hiszen a nagy tömeg ritkán méltányolja az olyan műveket, melyekben »izgalmak« nincsenek), feltételezem, hogy akik e könyvemet kezükbe veszik, már ismerik előbbi munkáimat s így anyagom előttünk nem lesz terra incognita. De ha még nem is olvastak tőlem semmit, az alább következő kis részletek egyike sem oly nehéz, hogy külön előtanulmány kellene megértéséhez; egyszerű és igénytelen kis dolgok ezek, melyeknek azonban egy érdemük mégis van, t. i. hogy teljesen őszinték és hitelesek, nincsen bennük költői kitalálás. Amit szintén jó az olvasónak tudnia.

¹ »Röptében«; Dr. Vajna és Bokor kiadása, Budapest, 1940.

Három évtizedes külföldi tartózkodásaim folyamán gyűjtött további kis benyomásaimat részben országanként, részben a több országból eredő emlékeimet együvé véve igyekeztem csoportosítani, és pedig nem időbeli sorrendben, hanem ahogyan éppen eszembe jutottak.

Századunk első tizedében Hamburg egyik kis terén állott Heinrich Heine költő ama szobra, mely éveken át Erzsébet királynéknak Korfu szigetén levő Achilleion kastélya kertjében volt elhelyezve. Midőn szeretett királynéknak halála után a kastélyt II. Vilmos császár vette meg, Heine szobrát »kilakoltatta«, mert e nagyszabású, de zsidó eredetű költő műveit dinasztikus szempontból se szerette. (Heine sohase tagadta eredetét, hiszen állítólag tőle származik az a mondás is, hogy őt az élet három legnagyobb balszerencséje érte: szegény, beteges és — zsidó.)

Hamburg akkor egészen különös viszonyban állott Poroszországgal: független szövetséges állam (Bundesstaat), melyben porosz követ székelt; nem tartották magukra nézve kötelezőnek az uralkodó személyes ellenszenvét átvenni, hát helyet adtak már rég porladó költő szobrának; nem túlságosan szembeötlő helyen, de mégis. Mert akkoriban Hamburg valóságos Heine-kultusz színhelye volt; művei minden kirakatban, költeményeit szavalták, sőt énekelték is. Jelen voltam azonban egy nagyobb társaságban, ahol a »Die beiden Grenadiere« című, Schumann szerzeményű dalát énekelték; erre néhány hamburgi úr kivonult a teremből, mert nem volt hajlandó a franciákkal szemben rokonszenves beállítással végighallgatni, különösen minthogy annak végső akkordjai a Marseillaise-be csapnak át. Megmagyarázták nekem a vonakodásuk mélyebb okát is: Napoleon tábornoka, Davoúst pusztította el Hamburg környékét, állítólag az ő hibájából fagytak meg tuca-

tonként a lakásaikból kiűzött asszonyok-gyerekek; ön-
 érzetes hamburgi ezt nem felejtethi el. A hamburgi
 polgár büszke, nyakas és erősen »hamburgi« érzésű
 volt mindig.

Ami a franciák elleni hangulatot illeti, e század
 elején még (vagy már?) eléggé éles volt. Élt még az a
 nemzedék, mely 1870—71-et végigharcolván, emléke-
 zett arra az elégtételre, melyet a hamburgiak I. Napo-
 leon hadseregének kilengéseiért III. Napóleon kato-
 náin vettek. A régiségkereskedők, sőt ócskavasárusok
 kirakataiban még gyakran láttam zsákmányolt Chas-
 sepot-fegyvereket, melyekkel a 70—71-i francia had-
 sereg volt felszerelve, valamint francia mellvértet,
 sisakokat és egyéb katonai tárgyakat; kérdésemre a
 kereskedők azt válaszolták, hogy gyakran keresik eze-
 ket az emléktárgyakat, főleg régi katonák; unokáik
 azután mesélhetik, hogy nagypapa sajátkezüleg szedte
 ezt el az ellenségtől! (Egyebütt is láttam már ilyenféle
 gyűjteményeket.)

Hamburg külön állam volt, de a vele szinte össze-
 épített, ugyancsak kikötőváros, Altona porosz terület;
 akkor már ez is jóval százezer lelken felült számlált és
 habár szépségben sehogyse vetekedhetett az Alster-
 tavak virágos partjain sok ízléssel épült Hamburggal,
 igen élénk kereskedelmi élete és szinte nyüzsgő kikötő-
 forgalma volt. Földünk déli féltekéjéről jövő kereske-
 delmi hajóik nagy részén a legalsó hajóteret egyen-
 súlyozási szempontból (Ballast) nem homokkal, hanem
friss ananással töltötték ki és érkezéskor vagonszámra
 hányták partra a sok kitűnő gyümölcsöt. Vállalkozók
 azonnal válogatták s a még nem túlérrett, hát szállítást
 elbíró részét mindjárt csomagolták is; a legérettebb,
 legpuhább része azonban többnyire ütődött, egyes olda-
 lain néha romlott lévén, ezek ott helyben fillérékért
 kerültek eladásra, 10—20 pfennigért gyönyörű, alig
 sértett ananászt lehetett kapni, melynek »aggályos«
 sarkát bicskával kikanyarítva, a többi olyan édes, lédús

és zamatos volt, mint a kereskedelemben található ananász sohase lehet, nem is beszélve a bádogokról. Rengeteg kitűnő ananászt ettem ottan. De azt is tapasztaltam, hogy az ananászt, lazacot, tengeri rákot és fácánt csudamód meg lehet unni, a rozskenyeret és a burgonyát pedig soha. (Milyen jó, hogy nálunk több a krumpli, mint az ananász!)

Hamburgból a folyton szélesedő Elbán kétórai hajóút Cuxhavenig, ahol e folyam az Északi-tengerbe torkollik. Innét további másfél óra alatt Helgoland szigeténél vagyunk, mely többször cserélt gazdát németek és angolok között. Akkor a németeké volt vagy húsz év óta, úgyhogy mutogatták már ama legényeket, akik német uralom alatt születvén, egy-két év múlva katonakötelesek lesznek; a még angol uralom alatt születettek mentesítve voltak.

Míg az onnét nem túlságosan távoli Föhr, Sylt, Halligen, stb. szigetek tulajdonképpen csak lapos homokpadok és alig látszanak ki a tengerből, Helgoland függőleges, vörös sziklafalaival 50—80 méternyire emelkedik ki, mintha csak egy hosszában kettétört féltéglát csapnának sekély pocsolyába, mert inkább hosszú és keskeny alakú, teteje pedig asztalszerűen lapos, legelőkkal fedve. A szigetnek csak északi végén van menetelesebb rész is, szélesebb homokpad, ahol szerény halászfalucska tapad a sziklafalhoz. Hallom, hogy azóta kiszélesítették e homokpadot, rajta hadikikötőt és egyebütt is erődítéseket emeltek. Hogy e hadi célú munkálatoknak valaha is volt-e döntő szerepük, azt nem tudom; de sok pénzbe kerülhettek. Akkor e falucska lakói nemcsak halfogásból éltek, hanem igen jól tudták kihasználni a Hamburg, Bréma és más nagy kikötővárosok felől odaözönlő turistatömegek érdeklődését is; sok idegen-vezető volt a sziklás részeken való, nem egészen veszélytelen sétálásra; még több apró üzlet és utcai árus kagylókkal és egyéb kis emléktárgyakkal kereskedett. Azokon a sziklákon igen érdekes,

Lumme, Trottellumme néven jelölt madarakat láttam; testalkatuk, sőt némileg színük is a pinguinéra emlékeztet, de oly gyorsan repülnek, akár a csörgőkacsa. A sziklák között fészkelnek s a lakosság gyakran hálóval is vadássza, állítólag röptükben is elfogdossa. (Én ezt nem láttam, hát ne engem vádoljanak lódítással.) Bremen jóval kisebb Hamburgnál, de ugyanolyan büszke Hansa-város, igen nagy kikötőforgalommal. Legérdekesebb épületük a nagyon régi és szép városháza, valamint a székesegyház, most természetesen evangélikus templommá átalakítva. Ennek kriptája annyiból nagyon különös, hogy levegőjének valamilyen sajátos (belélegzésnél észre nem vehető) összetételénél fogva a beléje helyezett holttestek nem oszlanak fel, hanem balzsamozás nélkül beszáradnak, mint a múmiák. Nyitott koporsókban látható számos szépen megóvott holttest, főleg a harmincéves háborúban (1618 — 1648) Bremen mellett elesett s a székesegyházba temetett svéd tisztek. Három egymás mellett: tábornok, kapitány és hadnagy. Imára kulcsolt kezeik és ilyen helyzetben megmerevedett karjaik a tábornoknál jó arasznyira állanak testétől, a kapitányé félarasznyira, a hadnagyé egészen laposan a testen. Magyarázat: temetésnél a *hason* összekulcsolt kezek ott meredtek meg, a has ellenben lassanként leülepedett, visszahúzódott, beszáradt és a kezek alatt úr támadt, melynek mérete a has hajdani méretét mutatja. A tábornok tehát erősen, a kapitány közepesen testes úr volt, míg a hadnagy egészen karcsú. Mellettük pihen egy svéd grófnő — még múmiáján is látszik, milyen finom, karcsú alakja volt és vonásai is mily kedvesek lehettek. Ennek kezét is egészen alacsonyan vannak megmerevedve, hát ez se volt kövér. Kár, hogy egyik felsőkarján a bőrt valami felszakította s a beszáradt inak — sárgás, áttetsző, I—2 milliméter átmérőjű pálcikáit, akár a Cordite-lőpornál — szabadon állanak, kíváncsi látogatók letörhetnek belőle, emlékül, egy darabka svéd grófnőt. . .

Erre való tekintettel több olyan koporsót, melyekben még élő családok hozzátartozói nyugszanak, lezártak. Értem, én se szeretném, ha turisták vizsgáltnák, hogy ötödik ükapámnak mekkora volt a hasa. Habár az illető halottaknak valószínűleg nagyon mindegy, hogy nézegetik-e múmiáikat vagy sem.

Tavalyi könyvemben Berlinről sokminden szépet megírtam, de elfelejtettem megemlíteni az *állatorvosi klinikát*, melyet egy ottani tanár, Prof. Regenbogen vezetésével tekintettünk meg. Az, hogy mintaszerűen tiszta és tökéletes minden, nem lepett meg; azonban szinte megható volt látni, hogy az egyes beteg állatok, különösen a kutyák, milyen szeretettel üdvözölték a professzort: azt az embert, aki műtétet végzett rajtuk és a műtétnél rendszerint fájdalmasabb kötözésnél és sebkezelésnél van jelen. Nagy tévedés »oktalan« állatokról beszélni, hiszen ezek a kis betegek minden mozdulatukkal, minden hangjukkal igyekeznek kifejezni, hogy mennyire szeretik azt a fehérkabátos, pápaszemes bácsit, aki fölívágtá hasukat, vagy fájdalmas öltésekkel varrta be sebeiket.

A németek egyébként is igen jók az állatokhoz. Azt, hogy Hamburgban kis kocsik, talicskák húzására használják a kutyákat, semmiképpen se tekintem kegyetlenségnek, mert jól táplált, erőben levő állatok dolgoznak így, terhük mértéke pedig mindig a kutya nagyságához és erejéhez van szabva. Elvégre is nem látom be, hogy ha lóval-ökörrel húzathatunk terhet, sőt mi emberek is néha igen kemény fizikai munkát végzünk, mért ne húzhatnának hozzájuk illő talicskát a kutyák is: csupán ugatni túlkönnyű feladat, kevés ellenérték az eltartásért és ápolásért. Egyéb munkát pedig a kutyák rendszerint csupán a sport terén végeznek. Nálam nagyobb kutyaubarát kevés van, de nem tudok a kocsikákba fogott kutyák fölött sopánkodókhöz csatlakozni. Egyébként pedig Hamburgban rengeteg kutya van, határozott többségben a »szivárvány-eb«, vagyis

amelyben legalább is annyi különböző faj véráramlata keveredett, mint ahány szín van a szivárványban.

A berlini állatkert egyike a legszebbeknek és legnagyobbaknak a világon. Nemcsak fajokban és egyedekben gazdag, hanem vannak olyan állatritkaságok is, amelyeket másutt sehose láttam, például az óriási, talán negyven métermázsa súlyú, úgynevezett »vízi elefánt«, vagyis a legnagyobb rozmárfaj egyik képviselője, melynek szállításához külön (víztartályos) vasúti kocsit kellett építeni. Vagy az alaszakai óriás Kodiak-medve, melyből honfitársaink közül csak Széchenyi Zsigának sikerült elejteni. E medve súlya állítólag majdnem tíz métermázsa és ha föláll hátsó lábaira, talán a három méter magasságot is megüti. Ha magam nem láttam volna, el se hinném. Az állatok nagy részének tágas, sok szabad mozgást engedő kifutója van, úgyhogy sorsuk nem annyira rabság, mint inkább csupán — kaszányaáristom, ami pedig mégse »dutyi«, mint amiből sok állatnak (és embernek) kijut. Szabad levegő, mozgás, napsugár és bő élelem mégis csak enyhíti honvágyukat, annál is inkább, hogy az egyedek igen nagy része már fogságban születvén, nem is tudja, mi a szabad élet; szabadon eresztve, valószínűleg meg se tudna maradni, élelmét megszerezni és a minden vadállatra ólálkodó veszedelmekkel megküzdeni vagy azoknak kitérni.

Feleségemmel gyakran jártam az állatkertbe, néha órákhosszat üldögélve egy-egy helyen; anélkül, hogy embergyűlölők lennénk, nagyon megértjük ama francia bölcs önkéntelen felsóhajtását, aki tünődve mondta: Minél inkább ismerem az embereket, annál jobban szeretem az — állatokat.

Abban az időben néhány hónapig Berlinben játszott Fedák Sári; bemutattam neki egy igen jó barátomat, Szentkereszty Bélát,¹ a művésznő pedig meghívott másnapra, Grunewald villanegyedben bérelt házacskájába délebedre, melyet otthon készített: paprikás

¹ Később ügyünk keménynyakú harcosa a megszállott Erdélyben.

csirke és túrós csusza; ez mindig felséges étlap, de különösen a berlini Tunke-k és Grütze-k után, kedves, otthoni légkörben. Bár kettőnkön kívül nem volt más vendég, a kis asztalon négyünkre terítettek; a negyedik széken vastag párna. Ide ült Buberl úr, a művésznő — tacsckója. Nyakában a szalvéta, egyébként pedig igen kedvesen, szerényen, ildomosán viselkedett. Ha a háziasszony bennünket nagyképű frátereknek tartott volna, nem ülteti mellénk kutyuskáját; de hát jó emberismerőnek bizonyult, mert mi csak örültünk a kedves kis részleten. És most Buberl neve is meg van örökítve, — már amennyiben egy szerény könyv »örök« lehet.

A sok szép és érdekes német város közül legjobban talán Dresdent szeretem, az ottan szinte felhalmozott építészeti műremekeiért és szépművészeti múzeumainak valósággal káprázatos gazdagságáért. Az északi országokban való mintegy hatévi tartózkodásom alatt jobbára gépkocsin jártam ide-oda és utamat mindig Dresdennek vettem, ott »lopva« magamnak egy vagy legalább fél napot, hogy újból és újból teleszívjam magamat az ottani sok széppel. E szempontból talán csak Münchent foghatnám Dresdenhez. Mindkét gyönyörű város élénk bizonyítéka annak, hogy a nagyműveltségű és fejlett műérzékkel bíró uralkodócsaládok mennyivel többet tehettek (és tettek is) a »szép«-ért, — ezzel anyagilag is gazdagítva nemzetüket — mint a mai idők államformái által néha meglehetősen megkötött kezű vezetőkörök. Dresden és München jólétének egyik főforrása az a sok-sokezernyi művészetkedvelő turista, aki (békés időkben) a világ minden tájából szinte tolong e vár csók felé, szépet látni, művelődni. Nagyon sok pénzt hagynak ottan, ami végeredményben a nemzet gazdagságát s a nép jólétét emeli. A művészetért kiadott rengeteg pénzt tehát a »pazarló« uralkodók nem az ablakon dobálták ki, hanem hasznothozóan fektették be.

Egy katona barátom, Schmidt-Pauli Edgar¹ elvitt ezredéhez, a mecklenburgi Parchim várcskába, ahol érdekes példáját láttam annak, milyen előnyei vannak, ha egy-egy ezred nem változtatja folyton állomáshelyeit és laktanyáit, mint a mi lovasságunk volt kénytelen Galíciában, hanem emberöltőkön át ugyanott marad. Az ottani dragonyos ezrednek *kit száma* veit: 18-as és (zárójelben) 2-ik mecklenburgi. Kaszárnyájuk szinte kastélyszerű, tisztí étkezdjük valósággal nagyúri kaszinó benyomását keltette. A nagy étterem falain, fent a mennyezet alatt több sorban köröskörül *címerek*[^] az ezredben szolgált tiszték családjaié. Némelyik fölött korona helyett csak sisakdísz. Kérdésemre megmagyarázták, hogy ez a régi polgári családokból eredő tisztéké, akiknek joguk volt címerre, de fölötté koronát nem viseltek, mert legtöbb ilyen család nemességet nem is fogadott volna el. Nem duzzogás volt ez, hanem mert a nemesítés némileg azt a benyomást kelthette volna, hogy ezáltal előkelőbbekké lettek, holott a patrícius polgári családok régi előkelő származásukra legalább is annyit adtak, mint a nemesség. A tisztikar úgy megjelenés, mint modor tekintetében a lehető legjobb benyomást tette rám.

Eleinte némi bajom volt az ottani német nyelvvel; habár folyékonyan tudok németül, a nagyon szaggattottan, keményen ejtett északnémet beszédet néha sehogysem értettem. Vasútállomáson kérdezem a portást, hol kell beszállni Hamburg felé.

— Rechts nein, links rein!

No, gondoltam, ha jobbra nem, balra pedig tiszta, hát természetesen balra megyek. Erre méltatlankodva ricsant utánam.

— Sie! Wohin geh'n sie denn? és mutat — jobbra. Akkor jöttem rá, hegy a »nein« nem tagadó szó, hanem *hinein* a »rein« pedig nem tisztát, hanem *herein-t* akar jelenteni, berlini nyelven.

¹ Később neves író.

A berlini rendőr csupa jóakarát és pontosság, de ha valamiről kérdezzük, úgy »vezényel«, hogy azt idegennek nem könnyű megérteni. Berlinben hallottam azt a tréfát, hogy mi a különbség, ha *párisi*, *londoni* vagy *berlini* rendőrt kérdezzük egy távoli utca felől.

A párisi: Jó uram, az nem az én kerületemhez tartozik, nem vagyok köteles tudni. De azt a tanácsot adom, menjen arrafelé és kérdezzen meg egy ottani rendőrt, az majd talán meg fogja mondani.

A londoni: Hát igen, az nagyon messze esik innét, nehéz megmagyarázni. De nézze, félóra múlva engem felváltanak, várja meg és akkor szívesen elkísérem oda.

A berlini: Jobbra harmadik utca — balra negyedik — százötven lépést előre — megint balra — második utcán be — jobbra első! Verstanden? Indulni!!!!

Mindhárom nagyvárost jól ismerem — a fenti kis jellemzésben tényleg van valami!

Amit Németországban legmagasabbra becsültem, az a nemzet és az egyes emberek szinte határtalan *kötelességérzete és lelkiismeretessége*. Úgyszólván minden német ember megvan győződve arról, hogy hivatása, vállalt feladata a legfontosabb és azt aszerint is igyekszik végezni. Fegyelem, engedelmesség vezetői iránt, nagy ügybuzgalom és igen magasfokú tisztességérzet jellemzik e népet, amihez még megemlíteném jóságukat a gyermekek, szegények és állatok iránt. Hadseregének egyik fő ereje nemcsak a komoly munka és személyes bátorság, hanem az a tulajdonsága is, hogy *följebbvalójáról a német katona úgyszólván sohase mond rosszat*; az ő kapitánya a legjobb katona, az ő tábornoka a legtehetségesebb hadvezér. Sok, egyébként jó hadsereggel bíró nemzet példát vehetne a német katona eme magatartásáról.

Vannak nemzetek és országok, ahol az ember esetleg jobban, melegebben és főleg szabadabban érezheti magát, mint náluk, de elfogulatlan bírálónak lehetetlen el nem ismernie, hogy a német nép óriási tulajdonságaival igen jelentős pillére a polgárosult világnak.

ANGLIÁBÓL.

Angliát s az angolokat e pillanatban nehéz dicsérnünk; minthogy azonban e könyvemben a politikát elvből kiküszöbölöm, nyugodtan ki merem mondani, hogy ott végtelenül jól éreztem magamat s az emberek szinte kivétel nélkül jók és kedvesek voltak hozzám. Bátorság hiánya és csúnya háládatlanság volna ezt elhallgatnom.

A Brit birodalom anyaországáról hallva, sokan ködös, füstös, barátságtalan éghajlatú pátriára gondolnak, pedig hát ez nem egészen van így. Igaz, hogy a meleg Golf tengeralramlat levegője nagyon párás és az aránylag eléggé északi fekvésnél fogva az elkerülhetetlen hidegebb légáramlatok a vízpárából sok ködöt és esőt csapnak le a szigetországra, ezzel szemben azonban az Egyenlítő tájáról áramló meleg víztömeg erősen mérsékli a hideget, nagyon megrövidíti a telet és nyáron is üde zöld színben tartja a természetet. A köd csak a nagy városokban ocsmány, mert ott a sok kőszénfüsttel keveredve néha oly sűrű és csúnya sárgás színű, hogy az utcai forgalmat is megakasztja, mert öt lépésnyire se lehet látni, nemhogy az utca egyik oldaláról a másikig. Az »öt lépés« nem nagyítás, hanem szomorú valóság. Emellett pedig (különösen a londoni köd) olyan maró természetű, hogy ha esténként — külön e célra készülő, tojástartó nagyságú — pohárkában jól ki nem mossuk, ki nem áztatjuk szemgolyón-

kat, könnyen olyan szemgyulladást kaphatunk, mely idültté válva látásunkat is megronthatja. De hát az ilyen nagyon ködös idő ritkán tart egy-két napnál tovább, mert csak szélcsendben keletkezhetik, szél viszont gyakran van mindenütt, ahol közel a tenger.

London. Egészen különös város, semmi egyébhez nem hasonlítható. Egyes részei annyira különböznek egymástól, hogy az ember el se hinné; mintha csak más országhoz tartozna, más nép lakná. Keleti része (East, Whitechapel) néhol ghettószerűen rendezetlen, sőt helyenként közbiztonság szempontjából is olyan, hogy a rendőrök csak párosával, éjjel négyesével járnak. A város kellős közepén széles, nagyforgalmú utcák között szinte végeláthatatlan parkok, legelésző juhnyájakkal. Ne gondoljunk a berlini — egyébként szintén nagy és szép — Tiergarten parkra, ahol minden utacskát öntöttvaskorlátok szegélyeznek (mert: Nicht gestattet! Verboten! Untersagt! stb.) — dehegy, itt szabadon keresztül-kasul járhat az ember mindenfelé, akárcsak kint az erdőn-mezőn; járnak is, de a gyep mégis üde zöld.

Az üzleti városrész (City) csupa bank és egyéb ilyen komoly intézmény. A szürke, szinte barátságtalan házak főleg hivatalokból állanak, lakók a legtöbb épületben úgyszólván nincsenek is, az üzleti órák befejeztével az addig nyüzsgő utcák szinte kihaltak. Ennek tulajdonítható, hogy a háború alatti (nem tudom milyen mértékű, de valószínűleg nagy) szétbombázása emberéletet alig követelt. Márpedig ha az épületeket fel is lehet építeni, a darabokra tépett embereket föltámasztani már kissé bajosabb.

Szaküzletek szempontjából London egészen elsőrangú, és ha netalán mégse kapnánk meg, amit keresünk, maga a kereskedő fogja tanácsolni, hogy hová menjünk, ahol a legnagyobb valószínűséggel megtaláljuk, amit akarunk.

Mulatságos tapasztalatom is volt e téren. Akkor még élt egy távoli rokonom, de családunknak nagy barátja, az ismert afrikautazó erdélyi főúr, Teleki Sámuel, akit könyvemben már nem egyszer említettem. Egy szép napon Londonban táviratot kapok tőle: »Szerdára foglalj fürdős szobát Carltonban este nyolcra gyere vacsorázni ama bizonyos hölgygel.« Tyűh, az árgyelusát, ez kissé csiklandós ügy. Vájjon ki a csudára célozhat az öreg úr? No de mindegy, némi ismeretsegem volt már, hát egyik szép és kedves hölgynek feltártam a helyzetet és megkérdeztem, eljönne-e ilyen alapon vacsorázni? Hogyne, szívesen.

A mondott időben megjelentünk a Carlton szálló éttermében és Samu bácsi — mint mindig — elragadóan kedves a szépasszonnyal. Közben magyarul gyorsan megkérdeztem, honnét a manóból tudta ezt az ismeretseget?

— Te bibasz, azzal nem akartalak gyanúsítani, hogy háromhavi ittlét után ne lenne jóképű ismerősöd; te meg csak nem tételezhetted rólam föl, hogy pont *veled* akarok négy szemközt vacsorázni, ha fölkerülök Londonba?!...

Mindössze három napra jött, Sáromberkétől, Erdély egyik legtávolabbi részéből Londonig, holott akkor már közel járt a hetvenhez. És miért? Hát csak mert három kis dolgot akart elintézni: Holland and Hollandnál megmagyarázni, hogyan készítsék töltényeit, a Bond Street-en kiválasztani szivarjait és valahol Whitechapel egy kicsi üzletében kikeresni egy olyan pisztránghorgászbót, ami kedve szerint feküdjék kezében, meg nővérem részére egy igazán tökéletes női nyeret rendelni. Mert hát ezek mind olyan dolgok, hogy *írásban unalmas megmagyarázni*, meg talán nem is lehet. Minden évben fel szokott szaladni néhány napra, hiszen az Angol Földrajzi Társaságnak is tagja volt (ezt a nagy megtiszteltetést kiváló eredményű afrikai fölfedező útjaiért kapta) és levelezni nem

szeretett, viszont tudós barátaival fenn akarta tartani az érintkezést. Utóbb megtudtam, hogy ilyenkor néhány órát mindig régi barátjánál, Edward királynál töltött, de erről sohase beszélt. Nagystílusú ember volt, becsületet szerzett Hazánknak.

Fentiek is eléggé mutatják, hogy mit jelentettek a londoni kereskedések olyanoknak, akik nagy súlyt helyeztek egyes különlegességekre — és akiknél a pénz nem számított. Mert hát bizony drága volt ott minden. Midőn Budapesten Schaffernél egy öltözet utcai ruha 130 korona, azaz körülbelül 5½ font volt, Londonban ugyanolyan minőségű szabónál 9 guinea, azaz 9 font és 9 shilling, vagyis kb. 227 korona. A többi áru is ebben az arányban. De minden a legjobb ízlésű és szinte elnyúlhatetlen minőségű. Végeredményben a vevő nem járt rosszul.

Megismerkedtem egy Reverend Eastwick Coates nevű anglikán pappal, kinek családjánál néhány kedves estét töltöttem. Jómódú emberek voltak (ami az angol egyház papjainál gyakori) és nyílt házat vittek. Valamelyik ilyen összejövetelnél jelen volt egy fiatal hölgy, aki nemrég tért vissza többévi magyarországi tartózkodásáról. Vidéki úricsaládnál volt mint fizetés nélküli társalkodónő és »nyelvszószt«. Mesélt, mesélt a családról, szomszédaikról s az egész környékbeli társadalomról, nem is sejtve, hogy magyar is hallgatja, sőt hogy azokat, akikről beszél, majdnem mind ismerem, mert járatos voltam azon a vidéken. Természetesen óvakodtam ennek fölfedésétől, mert nagyon érdekelt, hogy milyen őszinte bírálatokat fogok hallani vidéki társalmunk életéről. Hát ebben azután volt elegendő részem. Nem mondhatnám, hogy valótlanosságokat állított volna, sem azt, hogy rosszakarátúan tárgyalta volna a dolgokat; de szellemesen éles humora néha majdnem a gúnyba csapott át. Ahogyan a magyar vidéken szokásos túlságos vendégmarasztalást, barátságos jókedvükben fölöslegesen hangos társalgást, a — negyven év előtti — cigá-

nyozások poharakat földhöz vagdosó duhajkodásait, a helybeli állatorvosjelölt és dohánybevéltőhivatali írnok urak összeszólalkozásából eredő és tapasszal leragasztott karcolásokkal végződő lovagias ügyeit ecsetelte: írói tollra volt méltó. De valahogyan jobban szerettem volna e humoros rajzokat *magyar* társaságban, magyar ajkáról hallani. Így aztán nem tudtam megállani, hogy ott, mindenki előtt szép szerényen meg ne kérdezzem, vajjon mindezek a jó vidéki magyarok *ővele szemben* hogyan viselkedtek?

— Nagyon kedvesen, elragadóak voltak, agarászni vittek magukkal, meg mulatságokra!

— És mást nem tud róluk mesélni, mint amit most hallottunk?

— Miért? Hiszen nem mondtam semmi rosszat!

— Nem hát. De én azokat az embereket személyesen jól ismerem és most félóra óta várom, hogy valami *kedveset* is fog róluk mondani!

Erre olyan nevetés következett, hogy előadónőnk piros lett, mint a pipacs és csakhamar el is távozott. Szinte megsajnáltam, mert rosszakaratú dolgokat nem mondott, éppensakhogy nevetett rajtunk. De hát ne nevéssen. — Utóbb hallottam, hogy e baklövését néhány kis előadással igyekezett jóvátenni, ahol Magyarországról minden jót elmondott. Hát végre is javunkra lett, hogy akkor eljárt a szája...

Ottani közvetlen feljebbvalóm (ezenkívül igen jó barátom) Than Albin¹ összehozott Londonban élő japánokkal, akikkel hamarosan megbarátkozva, gyakran jártam el a Portland Square egyik sokemeletes házában levő Japanese Club-ba. Mindig nagyon kedvesen fogadtak, *mongol testvér-ntk* hívtak és érdekes volt eme felfogásukat is megismernem. Abban az időben *négy* londoni színház játszott magyar darabokat, ha jól emlékszem, Lengyel Menyhért Taifun-ját, Molnár Ferenc Ördög-jét, Lehár Ferenc Víg özvegy-ét és

¹ Mint követségi tanácsos korán halt meg, nagy kár.

még egy operettet, talán Kálmán Imrétől. Japán barátaim erre szerfölött büszkék voltak, izgatottan mutogatták egymásnak: »Nini, itt is, meg amott is magyar darabok, *íme, kezdünk már jönni*, a magyarok nyugati előőrseink: majd nemsokára jövünk mi japánok is, először művészetünkkel, kultúránkkal, utána kereskedelmünkkel —azután pedig meglátjuk!« Kérdésemre, hogy mikorra számítanak idáig elérkezni: »No, nemsokára, néhány száz év múlva — ami nem idő a népek életében.« Kicsi, kétszemélyes asztalkáiknál gyakran ebédeltem együtt egy csendes, szelíd, idősebb japán úrral. Kérdeztem, hogy mivel foglalkozik.

—Angol törvények fordításával japánra.

—Értem, de milyen törvényekkel?

—Minddel.

—De melyik évből?

—Mindből. Hódító Vilmostól kezdve. (1066).

—De hát ez borzasztó nagy munka!

—Nagy.

—Hány éve dolgozik rajta?

—Harminchat. Már *majdnem a felénél* vagyok.

—De hiszen akkor nem bírja művét befejezni!

—Majd befejezi más.

—És meddig akar ezen dolgozni?

—Furcsa kérdés; amíg élek.

—Haza nem megy?

—Nem.

—Családja nincs?

—Van. Feleségem és fiam. Otthon.

—Mikor látta őket?

—Feleségemet mikor hazamentem nőszülni. Fiaimat még soha.

—Mikor fogja látni?

—Talán nemsokára. *Most hadnagy*, két évre idejön, vezényelve. Talán anyját is elhozhatja.

—De hát hogyan dobhatta oda egész családi boldogságát *egyetlen mű* fordításáért?

Nem felelt mindjárt, akkor is kérdéssel válaszolt:

—Mondja, maga kiért dolgozik? Úgy-e a hazájáért, a magyar nemzetért?

—Természetesen.

—Hány magyarért?

—Húsz millióért! — vágtam rá büszkén.

—Na lássa, itt van közöttünk a különbség; maga húsz millió, szóval az *összes élő* magyarért dolgozik, én pedig nem negyven millió japánért, hanem négyezer vagy még több millióért; *nemcsak az élőkért, hanem mindazokért a japánokért, akik már meghaltak és még születni fognak.* Az egész nemzetemért, egész fajomért. Milyen parányi pont az én életem ehhez képest! Aki nemzetét igazán átérezve szereti, nem gondolhat önmagára; aki valami munkát vállal, vállalja teljesen, örökre. Ezt maguk magyarok aligha értik meg, mert *már elromlottak, eleurópaiasodtak; már nem tudják, mi az igazi hazafiság. Meghalni a hazáért talán még tudnak, mert az könnyebb, mint élve áldozni föl egész lényünket...*

Igaza volt. Egyszeriben nagyon kicsi lettem e szürke, apró, csendes szavú emberke mellett.

Még valamit, a japán konyháról, mert clubjukban természetesen ezt ettem. Nagyon jónak találom. Többnyire növényi vagy hal-ételek, gyakran nyersen, mindenféle erősen fűszerezett mártásokkal, salátákkal, igen izlésesen tálalva, apró tányérok; nagyon kis adagok, de sok fogás. Ital főleg víz, különböző gyümölcslevek és néha rizsből készült szeszes ital, a *szakig* ami nem rossz, de nagyon erős. Általában pálcikákkal ettek, de vendégeik részére volt rendes evőeszköz is. Kenyér ritkán, helyette keményre főtt rizs, pohárból kiborítva, kúpalakúra. Egészséges, könnyű, tiszta és ízletes élelmezés, de mintha csupa előételből állana. A töltött káposzta és paprikás burgonya, meg a cseresznyés rétes mégis csak más.

Megint egyszer kint töltöttem néhány napot Cambridgeben, az ottan tanuló ifj. Tisza Istvánnál, hogy róka-falka után lovagoljunk. Közbe esett vasárnap is és mi — istentisztelet után — kimentünk az egyetem akadálypályájára, lovainknak egy kis ugróiskolát adni. Arra ment két úr, gyalog; megálltak, néztek, azután egyikük csöndes, udvarias hangon ránk szólt:

— Vasárnap nem illik ugrásokon dolgozni.

Erre a mi jó Istvánunkat elfutotta a bihari pulyka-méreg és elmondta az illetőt álszenteskedő farizeusnak, meg mindennek, hogy szinte csodálkoztam, mily gyorsan talál ilyen erős kitételeket angol nyelven. A két úr vissza se nézve, szótlanul sétált odébb, István még egyideig dohogott. Mikor elhallgatott, megmondtam neki, hogy nézetem szerint az angoloknak volt igazuk, mert elvégre is ez az ő országuk és ha náluk olyan főbenjáró hiba vasárnap lovakat ugratni: hát érthető, hogy nemtetszésüknek adnak kifejezést. Én is szólnék, ha nálunk látnék valakit seréttel löni őzbakra.

— Te Sanyi, komolyan mondd ezt? Akkor menjünk utánuk, megkövetem őket.

Dictum, factum, elértük a két urat és István sipkáját megemelve szólt:

— Uraim, az előbb csúnyákat mondtam, de belátom, hogy nem volt igazam, bocsássanak meg.

Mire a szóvivő angol:

— Rendben van. Maga pedig egy gentleman. És kezet nyújtott. Később megismerkedtek és igen jó barátok lettek. Nehéz volt Istvánt nem szeretni.

Ilyesmiben az angol igen méltóságteljesen, egyszerűen viselkedik. Nem is értik az idegenek sok, gyakran mondvacsinált lovagias ügyeit. Egyízben szinte hitetlenül kérdeztek, vajjon lehetséges-e az, hogy Magyarországon, Európa kellős közepén, még mindig vannak párbajok? Feleltem, hegy ez néha szükséges, mert vannak olyan természetű sértések, melyeknél a törvénynek nincsen módjában megfelelő elégtételt adni.

—Például?

—Például mit tenne ön, ha egyszerre azt mondanám, hogy én magát olyannyira ellenszenves fráternek találom, hogy kezet többé nem adok, sőt köszönését se fogadom. Ez se nem becsületsértés, se nem rágalmazás; hát ha nincsen módjában lovagias elégtételkérés, ehelyett mit tenne?

—Hogy én mit tennék? Egyszerűen *azt gondolnám, hogy maga megbolondult.* . .

És ezzel meg is adta a tökéletes választ, mert ha az angol társadalomban valakire kimondják, hogy »megbolondult«, vagy hogy olyan modora van, amely nem teszi kívánatossá a vele való érintkezést: az illető egyszersmindenkorra le is van tárgyalva, többé nem érintkezik vele senki, nem fogadják, nem szólnak hozzá, üzletet se kötnek vele, szóval levegő lesz, nem számít többé, el van intézve. A társadalom ilyesemben annyira együtt tart, hogy ez ottan van olyan erős szankció, mint minálunk a lovagiassági szabályok kényszere. Az olyan becsületsértést, melynél minálunk 100, 200, mondjuk 500 pengő büntetést szabnak, ott súlyos ezrekkel torolnak meg, gyakran a vétkes egész vagyonának egy bizonyos hányadát véve alapul mint erkölcsi kártérítést. Családi, pl. női ügyekben is rendkívül szigorúan büntet a bíróság, ott igazán fölösleges a párbaj. Majd ha nálunk is így lesz, talán lassanként elmúlik a törvényileg amúgy is tiltott párbaj társadalmi kényszere.

Az angliai falkavadászatokon velem együtt több magyar úr is lovagolt, jól éreztük magunkat ottan, kedvesen bántak velünk, méltányolták, hogy mi magyarok mindig és mindent ugrattunk ami csak utunkba került; vagy legalább is megkíséreltük átugratni. Bukásokon ott nem nevetnek, ellenben nagyon is lemcsoyogják azt, aki kerülgeti az akadályokat.

Néhány hétig kint volt itthoni jóbarátom és magyaróvári gazdásztársam, Beniczky Pista is, Matal feleségé-

vel, Waldeck-Pyrmont Valuskával, aki sógorom nővére lévén, már ezáltal is még közelebb hozott egymáshoz. Pista többször kint volt a falkával, igen jól lovagolt, de szinte kétségbe ejtett bennünket kedvenc nótájával: »Nem nyomja fejemet a Bű...« — melyet fogai közt furcsán sípolva, reggeltől estig nyaggatott. Egy jókora sövénynek fej-fejt lovagoltunk neki s én a sövény előtt még hallom mellettem »... a levél meg aaa zseee beem-ben . . .« — egy nagy recsenés és Pista mindenestül gurul. Lovamat azonnal feltartva, visszafordultam, hogy nincs-e nagyobb baj; Pista akkor tápászkodott fel, küzködve a füléig benyomódott köcsögkalarjával és folytatva nótáját: »Nem nyoomja fejemet a Bű.«

Szegény kis házaspárnak szomorú vége lett. Másfél évi nászutat terveztek; kérdeztem, hogy ha közben megérkeznék trónörökösük, mi a csudát kezdenek vele? »Hazaküldjük Tiszaroffra, rácsos kiszniben.« Én hajóztam őket be Ausztrália felé. Hónapok multán visszajövet, Singapore kikötője előtt hajójuk (La Seine) összeütközött egy másikkal és percek alatt süllyedt el; hajnali órákban történt a szerencsétlenség s a hajófülkékben alvó utasok majdnem mind elvesztek, Beniczkyék is; e sorsuk azonban talán jobb volt, mint a földézetén tartózkodó néhány emberé, akik úszva igyekeztek elérni a közeli partot, ámde a hajó körül nyüzsgő cápák kinek karját, kinek lábát, kinek fél testét harapták le, úgy hogy alig menekült belőlük. Tragikusan szomorú hatást tett rám, hogy még hetekkel e szerencsétlenség után is kaptam tőlük hol egy levelet, hol egy képeslapot, melyben írják, hogy milyen jól megy a soruk... Az aránylag sekély vízben fekvő hajóroncsot később kiemelték, de Beniczkyék holttestét már nem tudták felismerni; fülkéjük állítólag üres volt, a mellettük tátongó óriási léken testeiket bizonyára kimosta a tenger áramlata s a cápák elkapkodták. Szinte bizonyos; hogy nem volt hosszú haláltusájuk; lehet, hogy már az

irtózatos összeütközés megölte vagy eszméletlenné tette őket. Reméljük.

Egy falkavadászat alkalmával két hajsza között társaságunk lépésben lovagolt eléggé meredek, gyepes domb alján, jobbkézt, tőlünk talán harminc-negyven lépésnyire a domb élén tömött, legalább másfél méter magas lícium sövény. Egyszerre csak lódobogás és alulról meglátjuk a sövény fölött átrepülő nagy pej ló — hasát, majd pedig zónázik a levegőben lovasával együtt, le a meredek lejtőre, elég jól érkezve csúszik még egy darabot lefelé, azután szépen csatlakozik hozzánk. Az elképedt társaságból egy hang: »That Hungarian chap! . . .« (Az a magyar fickó.) Fivérem, Géza volt, aki átnyerelés vagy micsoda miatt kissé lemaradva, rövidíteni akart, sövényt látva maga előtt, mindjárt neki is ment, nem is sejtve, hogy »nagy semmi« van mögötte. Még jó, hogy nem a mi fejünkre érkezett. Saját bevallása szerint ekkorát sem addig, sem azóta nem utazott a levegőben lóháton. Mindenesetre a legnagyobb — bár önkéntelen — ugrás, melyet valaha is láttam.

Falkánkkal rendszeresen járt ki a Cambridge-i egyetemen tanuló fiatal Beer, balti báró, alacsony, sovány emberke, akinek halvány fogalma se volt a lovaglásról, még kevesebb az ugratásról. Mégis mindig kijött és megpróbálkozott, elismerésre méltó bátorsággal és szívóssággal. Volt egy »Fleebite« (bolhacsípés) nevű sovány kis szürkéje, mely feltűnően hasonlított lovasához, de elsőrendű ugró volt; nem is igen bukott el, csak lovasa heppent le róla, következetesen. Személyes csúcsteljesítménye egyetlen vadászaton *hét* leesés volt. Potyogott, de lovát úgyszólván sohasem eresztette el, ismét felült. Szegénynek arcáról már hiányzott a bőr, szeme be volt dagadva — mégis folytatni akarta, de a falkanagy barátságosan hazaküldte, rábeszélve, hogy ennyire összevert fejjel *a lovat kockáztatná* hát sportzerűbb viselkedés, ha aznap hazamegy, legközelebb

szívesen látják megint. A vadászévad végére már egész tisztességesen belejött az ugratásba. Egyébként igen kedves úrifíú volt, sok eredeti humorral. Róla hallottam a következő jó esetet:

Egy másik balti báróval (mondjuk Fircks-nek, mert ebből is annyi van, mint Beer, vagy nálunk Zichy) nagy multság után hazatérve, szállásunk kapujának zárjába igyekeztek bedugni a kulcsot, ami azonban az adott körülmények között túlságosan nehéz feladatnak bizonyult. Beer próbálja, nem megy. Fircksnek sem. Végre is leesik szegény kulcs és mindketten négykézláb keresik a sötétben, hiába. Ekkor Fircks nagynehezen föltápáskodva, a közeli utcalámpáshoz megy és ottan keresgél. Beer:

— Te hülye, mit keresed ott a kulcsot, hiszen nem ott ejtetted el!

— Te vagy hülye! Minek keressem a kapu előtt, hiszen ottan sötét van! . . .

Végre is vissza kellett menniök a multságba, kapunyitásig.

Vájjon mi lett most ezekből a víg fiúkból, hiszen azóta végigsöpört földjükön a világháború, forradalom, rendszerváltozás, minden, ami egyenként is elég, hogy évszázados családok életfeltételeit gyökeresen felforgassa, megsemmisítse.

Két (Dodo 40 és Alice 20 éves) hajadon barátnőm jött fel lakásomra, hogy segítsenek olaj festékkal bemázolni valami ládát és (főleg) meginni egy üveg jó tokaji aszúmat. A borral töltött poharak kandallóm felső lapján két hölgyünké egymás mellett a közepén, enyém az egyik sarkon, míg a másikon — ugyanolyan pohárban — a festéshez szükséges olaj. A két hölgy egymással csöndesen kotyogva festegetett, én valamit babráltam az íróasztalnál. Alice odasúgott társának, hogy lopva kiissza az én poharamat; a kandallóhoz ugrott és felhőrpintette az egyik szélső poharat, de nem ám az enyémet, hanem az olajat! Éppensakhogy

elérkezett fürdőszobámig és néhány percen át nagyon beteg volt. Azután bűnbánóan folytatta a festést, mi meg majd belehaltunk a nevetésbe. Alice most egy történelmi nevű olasz főúr neje és nemrég járt Magyarországon, midőn Viktor Emánuel öfelsége volt itt látogatóban Kormányzó urunknál, ősz a haja, de még mindig feltűnően szép asszony. Kijött hozzánk falura, kínáltam neki tokajit »a kandalló párkányáról«, köszönettel lemondott róla, még nem felejtette el.

Egyébként Alice kedves »vasárnapi pajtásom« volt. Angliában tudvalevőleg vasárnap úgyszólván semmi szórakozás nincs, még lóverseny sem. Nem marad más, mint séta vagy csónakázás. Hát vasárnaponként mise után kimentünk valahová a London környékbeli számos folyócska, fűzfákkal szegélyezett patak valamelyikére, béreltünk lapos fenekű, sekély járatú csónakot (»punt«), melyet evező helyett hosszú rúd-dal tologat az ember, míg a hölgy párnákon hever a csónak végében és — mindketten nagyszerűen éreztük magunkat.

A következő kis részletek szinte fölöslegéseknek fognak látszani amaz olvasóim előtt, akik Angliát ismerik, mert csupa közismert dolgokról szólok. Mint-hogy azonban az utolsó évtizedek nehéz gazdasági és utazási viszonyai miatt sokan bizonyára még nem voltak a Szigetországban, alábbiak némi világosságot fognak vetni az ottani viszonyokra; 30—35 év előtti állapotokról beszélek, azóta, sajnos, nem jártam ott, hát lehetséges, hogy változott egy és más.

Közmondásos a latin nemzetek, főleg a spanyolok, franciák és olaszok udvariassága. Az angol is udvarias de egészen másként. Nem bókol, nem dicsér, nem hajlong. Első és fő gondja, hogy embertársaira nézve ne legyen kellemetlen vagy tolakodó. Ez magyarázza kissé tartózkodó magatartását is. Útitársait nehezen szólítja meg, de ha őt kérdezik, szívesen és barátságosan vála-

szol. Ne vegyük részvétlenségnek, ha nem kérdezet magánügyeink felől, mert ez csak azt jelenti, hogy nem akar tolakodónak látszani.

Az angol humor kissé száraz, de rendszerint nagyon fején találja a szeget. Londoni tartózkodásom idején hallottam alábbi jó esetet az angol főúri társaság egy nagytekintélyű és meglehetősen körméretű tagjával, Lord D.-val kapcsolatban. A nemes lord éppen belépett klubjába, midőn szembejött vele egy nem-árja eredetű, de annál gazdagabb, újabb keletű angol főrend, kinek egyik neve — mondjuk — Náthán volt; szerette mások előtt mutatni, mily bizalmas lábon áll az angol arisztokráciával, hát barátságosan veregette meg Lord D. terjedelmes »mellét«:

— Halloh, D.! Mi az, talán gyereket vár? Hehe. Mi lesz a neve?

Lord D. szivarját átteszi szája egyik sarkából a másikba és a bizalmaskodón nyugodtan végignézve, csak ennyit mond:

— Ha fiú lesz: felséges királyunk után Edward; ha leány: felséges királynénk után Alexandra; de ha — amit legvalószínűbbnek tartok — csupán »ssssemmi« lesz: *Náthánnak* fogják hívni!

A kérdezősködő úgy elpárolgott, hogy hetekig nem látták a klubban.

Volt egy nagyon jó tűzértiszt barátom, aki rendkívül büszke volt tűzéri mivoltára és ünnepélyesen kijelentette, hogy a tűzéség a világ legszebb fegyverneme volna, ha nem lenne az az átkozott — ágyú! Merthogy olyan sok számítgatás van vele ...

Az angol vendéglátás is más, mint egyéb országokban, ahol a háziúr szinte szétszedi magát, hogy vendégeit minél jobban ünnepelje: agyoneteti, reggeltől estig szórakoztatja, kirándulások, mulattatások stb., stb., hogy a végén a háziak nyelve is lóg, meg a vendégeké is. Ezzel szemben az angol háziúrnak két főgondja van:

1. a vendég ne vegyen észre olyasmit, amiből arra következtethetne, hogy bármiben is zavarta a háziakat;

2. hogy vendége a lehető legszabadabban, legotthonosabban érezze magát. Rendszerint megmondja, hogy mik a *saját* tervei, melyekhez azután a vendég csatlakozik vagy sem, ahogyan kedve tartja. Megkérdezi, van-e valamilyen különleges óhaja, rendelkezésére bocsát pl. egy bizonyos hátaslovat, fogatot vagy vadórt, hogy ezzel a vendég tetszése szerint szórakozhassak. Minden vendégnek elegendő ideje marad önmagának is élni, dolgozni, pihenni, ahogyan akarja. Teljesen fölszerelt *íróasztal* úgyszólván minden vendégszobában van, amelyet egyébként is úgy rendeznek be, hogy lehetőleg ne tegyen »vendégszoba« benyomást. Megvallom, hogy a vendéglátásnak ez a módja énnekem sokkal kellemesebb, mintha »ünnepelnének«.

Érdekes az is, hogy estebédjeik vége felé, amidőn a tokajinak megfelelő (de nem olyan jó!) Port wine-jüket töltögetik, a hölgyek fölkelnek és kivonulnak a társalgóba, míg az urak — éppencsakhogy fölemelkedve székeikről — visszaülnek és még vagy egy negyedórát maguk közt maradnak, szivarfüst és enyhén borsos anekdoták mellett. (Nem egészen bizonyos, hogy az ezalatt szintén maguk közt levő hölgyek nem mondják-e el egymásnak ugyanezeket a dolgokat.)

Az is eredeti szokásuk, hogy ismerős hölgyeknek az utcán nem illik köszönni, míg azok egy fejbiccen-téssel vagy könnyű mosollyal erre fel nem jogosítanak. Ennek magyarázata az, hogy társaságban való bemutat-tásunk előtt a hölgyek nem térhetvén ki, ez a futólagos megismerkedés *ne kötelezze őket* további ismeretségre; bízzuk rájuk, vájjon később is fenn akarják-e velünk tartani az összeköttetést. Ez a »jog« a hölgyeknek inkább terhes, mert utcán járva, kétszeresen kell figyelniök a férfiakra, nehogy akaratlanul is megbántsanak valakit az előzetes biccentés elmulasztásával. Viszont előny

a férfiaknak, mert nem kell attól tartaniok, hogy az estélyen kalap nélküli szép ismerősüket az akkor divatos nagy kalapokban-fátyolokban föl nem ismerve, köszöntés nélkül haladjanak el mellette.

Ismeretlen hölgyet az utcán megszólítani még sokkal nagyobb bűn, mint másutt, sőt veszedelmes is, mert ha a hölgy csak egy kissé is rossz természetű, egykettőre rendőrhöz fordul s az menten fölírja a tolakodó gavallért, akinek ebből komolyabb kellemetlenségei is származhatnak. De hát e szigorú szabályok alól is van kibúvó, mondhatnám mentsvár: a *kirakat*. Ha a bámuló hódolatú pillantással illetett hölgy nem teljesen ellenzi a megismerkedést, megáll a következő kirakatnál és azt nézegeti. Természetesen nekünk is jogunkban áll ugyanannak a kirakatnak tartalma iránt érdeklődni s akkor — még mindig kalapemelés nélkül — szabad félhangon, mintegy önmagunknak dűnnyögni, hogy így, meg úgy, én egy szegény idegen vagyok, aki borzasztóan egyedül lévén, nagyon szeretnék egy szép kék ruhájú hölgygel megismerkedni, ha valamiképpen tudtomra adhatná, hogy ez lehetséges-e, hol és hogyan. Erre aztán vagy felel vagy szótlanul odébb áll. De inkább felel — ha már egyszer megállott a kirakatnál. Megsértődnie, rendőrt hívnia nem lehet, mert hiszen nem szólítottuk meg! Az ilyesmit jó tudni ama fiatal uraknak, akik először mennek Angliába, nehogy fölöslegesen törjék be az orrukat.

Utcán a hölgyeknek nem mindig bal oldalán járunk, hanem ez aszerint változik, hogy melyik oldalon van a kocsijáró: úgy megyünk a járdán, hogy mindig a kocsijáró s a hölgy között legyünk, netaláni sárfröccsenések inkább minket érjenek, mint a velünk levő hölgyet. Ha karunkat nyújtjuk, ez *bal* karunk legyen, mert így jobbunk szabad marad ajtót nyitni, csokrot átvenni, stb.; nem is olyan rossz gondolat.

Hallom, hogy öltözködés terén most sokkal lazábbak a szokások, akkoriban például délelőtt 11 és 12.

között »rendes ember« a Bond Street-en a viláért se ment volna másban, mint köcsöghalapban, amihez fecskefarkú fekete kabát (jaquette, cut away) és csíkos nadrág járt, keztyű a kézben. Színházban, mulatóhelyeken a páholyok s a földszint közönsége kivétel nélkül frakkban, a hölgyek estélyi ruhában; másként a felügyelők be nem eresztették. A földszint neve is ezt mutatta: dress circle, vagyis frakkos osztály. De a helyárak se voltak sorok szerint megszabva: a földszinten minden hely ugyanannyiba került; aki korábban vette jegyét, válogathatott, aki későn: olyan helyet kapott, amilyen maradt. E módszerrel azt is elkerülték, hogy az első sorok esetleg üresen maradjanak, ami csakugyan nem szép, hanem lehangoló látvány; mert ha maradnának is eladatlan helyek, ezek a hátsó sorokban tátonganak és ez sokkal kevésbé feltűnő, mint ha a nézőtér »foghíjjas«.

A színházak elég későn kezdődnek, úgy hogy valakit meghívtunk, ehhez magától értetődően tartozott a színház előtti ebéd és az előadás utáni vacsora. E szokás az ilyen kis kiruccanásokat csudamód megdrágította. De amit az ember azért a sok fontért kapott, az mind egészen elsőrangú volt.

Kellemesen utaztunk a vonatokon is. Második osztályú kocsik jobbára csak a kikötőkkel való viszonylatokban jártak, egyébként csak első és harmadik. Elsőn inkább csak magányosan utazó hölgyek, meg kényeskedő urak, a többiek majdnem mindig harmadikon, amely szintén párnázott ülésű és általában sokkal kényelmesebb, mint — most — nálunk a második osztály, (ahol a legnagyobb baj az, hogy vasutas nagyjaink inkább gépkocsin járnak és nem látják, milyen keserves az utazás vonatjainkon.) A poggyász feladása egészen egyszerűen ment: az ember odavitte táskáját a poggyászkocsihoz és bementa az úticél állomását, amit az átvevő altiszt megismételt és olyan cédulát ragasztott a táskára, melyen a megnevezett állomás jól

látható betűkkel állott. Se vevény, se fizetség. A jelzett állomáson lerakták az oda szóló poggyászt szépen egymás mellé, az utasok odamentek és mindenki elvitte a magáét. Megkérdeztem egy vasutast, hogy nem vesz-e el sok poggyász? — Dehogyan vesz, hiszen minden táskán rajta áll a tulajdonos neve és címe! — De hátha tévedésből viszik el egymás táskáját? — Tévedésből? Hát akkor a bíróság majd szintén tévedésből csukja be az illetőt négy-öt évre ... — Rendkívül szigorúan büntetik a lopást — kivéve, ha kenyeret lop valaki, éhségből.

A vasutak Angliában jobbra magántársaságok tulajdonában lévén, egymással egészséges versenyt folytattak, azon igyekezve, hogy olcsóbbak, pontosabbak, kényelmesebbek legyenek a versenytársnál. Két olyan város között, mint pl. Budapest és Vác, többnyire két különböző társaság vasútvonala vezet; egyik — mondjuk — Újpesten és Dunakeszi-Alagon át, a másik pl. Foton és Sződön menne keresztül. Az egyes vasútállomásokon ilyesféle hirdetményt is láttam: »Az X. Y. (versenytárs neve) vasúti társaság 133. számú vonata f. é. március 3-án *hét -percet késett*; ekkora késés a mi társaságunknál hat év óta nem fordult elő.« Volt olyan társaság is, amely minden percnyi késésért minden utasnak 1—1 shilling (K. 1.20) kártérítést ígért, adott esetben pedig ezt az összeget a kijáratnál mindenkinek ki is fizette. Hej, de jó kereseti forrás volna ez — egy másik országban! . . .

FRANCIA- ÉS SPANYOLORSZÁGI EMLÉKEK.

Szinte különös bevallanom, hogy Parisban nem a ragyogó világváros, a »Ville Lumière« káprázatos szórakozási lehetőségei ragadták meg leginkább figyelmemet, hanem a *dolgozó Paris*, melyről a világ aránylag sokkal kevesebbet tud, mint az előbbiről. Mindnyájan, legalább is hírből, ismerjük a Quartier Latin-t és diáknegyedét, ahol nem ezrével, de tízezérek lakik a sok egyetemi és más főiskolai látogató, igen nagy százalékban idegen származású diákfiú és leány. Diák-szerelmek, bohémélet. . . jó, jó, de hát mégsem ez vonzotta ezrével oda a távoli országok többnyire ösztöndíjas, tehát válogatott tanulói ifjúságát, hanem az a rengeteg tanulási alkalom, önművelődési lehetőség, melyet ottan találnak. Egyes szakismeretekre, pl. technikára vagy orvosi tudományra, talán jobban ajánlanám a hihetetlenül alapos Berlint, de egyéb, kevésbé pontos, több képzelőtehetséget, ízlést, lendületet kívánó szakokra, mint pl. képzőművészetek, irodalom, zene stb., Paris mégis csak — Paris marad!

A művészetek mellett mindjobban előtérbe nyomul ennek unokatestvére, a műipar is; Parisban igazán nehéz megtalálni a határt művész és iparművész között. A nagyszámú, sok ezerre menő, mindenféle szakmában dolgozó iparművész továbbképzéséről, művészeti fejlesztéséről az államhatalom esti tanfolyamokkal, gazdag díjazású pályázatokkal, időszakos kiállításokkal, számos, minden szakmába vágó múzeummal

bőségesen gondoskodik. E dolgok figyelmes vizsgálataival néha jobban el lehet szórakozni, mint a zenés mulatókban, pedig hát az idegen utasok nagyobbik része szinte úgy rohan ezekre, mint amikor a birkanyját aklából kieresztjük, neki a vályúnak.

Fentiekkel a világért sem akarom azt állítani, hogy a könnyebb fajsúlyú szórakozásokat teljesen elhanyagoltam volna, hiszen utóvégre ezek is hozzátartoznak ahhoz a sokszínű képhez, melyet nekünk Paris fogalma jelent. Ezek a tarkabarkaságok idéznek emlékembe néhány mulatságos esetet, melyet ott megértem.

Ismerőseim jöttek Parisba; a férj valamikor sok időt töltött ott, jól kiismerte magát, míg csinos fiatal felesége először került idegenbe. Ura csakhamar bevezette ottani ismerőseinél, hogy asszonykája kellemes családi körben tölthesse estéit, míg szegény férjnek nap-nap mellett »fontos üzleti megbeszélések« miatt kellett estéinek, sőt éjjeleinek egy részét feláldoznia.

A derék feleség végre is megelégette ezt az üzleti okokból való unatkozást és közelgő születése napjára kérte férjétől, hogy az teljes huszonnégy órát neki szenteljen. Természetes, hogy az ilyesmit nem lehet megtagadni, sőt a férj nevetve tette hozzá, hogy azon a napon feleségének van joga az egész program összeállítására.

—Jaj de jó! Akkor maga ma este elvisz engem »szeparé«-ba!

—Ugyan mi jut eszébe kicsikém, hiszen olyan helyekre az urak nem feleségeiket szokták elvinni!

—De igen, de igen, végre is látni akarok valamit Parisból! Tudja mit? Vigyen el oda, mintha nem a felesége volnék, hiszen elég csinos vagyok — vagy nem?¹ És különben is *meg-í-gér-te*, hogy ma az lesz, amit én akarok, hát tessék engedelmeskedni!

¹ Tényleg nagyon csinos volt.

Szegény férj mit tehetett egyebet, mint hogy dűnyyögve engedelmeskedett.

— Na jó, hát nem bánom; valamikor régen, még legénykoromban én is jártam ilyen helyekre, sőt egyik mulatóban emlékszem a nagyon kedves, öreg pincérre, Anatole-ra, akivel igen jó barátságban voltam, szinte dédelgetett. Talán ott szolgál még most is. Megpróbáljuk telefonon, hátha lehet még különszobácskát kapni, mely a páholyhoz egészen közel esik? Telefonálok.

Kedvező válasz jött, hogy estére megvan a páholy is, különszobácska is. Nagy izgalom. Asszonyka legmerészebben kivágott ruháját veszi elő, sőt némi pirosítót (!) is felrak és megkérdezi férjétől, hogyan kell viselkednie, hogy ne vegyék rajtuk észre a tisztes házastársi köteléket.

A férjnek kezd a játék mind kevésbé tetszeni és majdnem kedvetlenül mondja:

— Ne vessél hangosan és csókolj meg, mikor az öreg pincér is látja.

Minden program szerint megy. Már bent ülnek a csábítóan berendezett külön szobácskában s a boldog férj nagy szakavatottsággal és az öreg pincér tapasztalt tanácsai alapján állítja össze a könnyű, de ínycsiklandó étrendet, midőn asszonykája, megemlékezvén az előírásról, hirtelen férje ölébe ugrik és szenvedélyesen összecsókolja. Erre az öreg pincér bizalmas mosollyal hajlik a férjhez és bók alakjában mondja:

— Gratulálok, Monsieur, a mai hölgy *sokkal csinosabb, mint a tegnapelőtti volt!* . . .

Szegény férj. De úgy kell neki.

Vagy annak a jó — mondjuk, nyírbagosi — földesúrnak esete, akit bizalmasan figyelmeztettek, hogy Parisban tanuló húszéves fiacskája túlságosan belemerült az élet örömeibe, ami nemcsak tanulmányaira, hanem már egészségére is kezd káros hatással lenni; intő, dorgáló, sőt hazahívó levelekre még csak

nem is felel a kölyök. Nagy családi tanács: nincs más hátra, mint hogy apa utazzék Sürgősen Parisba, pakkolja össze azt a gonosz Pistát és azonnal hozza haza, hiszen most folyik a dohánylevelek simítása, hadd legyen ott a gyerek a kukások mellett; meg kell tanulnia azt is.

A szigorú atya meg is érkezik Parisba, de nem akar ajtóstul berontani, hanem előbb kerülő úton óhajtja fiacskája gonosztetteit megtudni, hát ezt nem is értesíti jöttéről. De ha az ember már eljön Nyírbagosból Parisba, kapcsolja ki a dohánysimítás gondjait. Jó urunk tehát este frakkba vágja magát s egy divatos mulatóhely kicsi, kétszemélyes páholyába ül — nem egyedül, mert hát végre is Parisban vagyunk, vagy mi!

A színpad már elsötétült és csak körvonalakban lehet észrevenni, hogy a szomszédos páholyban szintén egy párocska foglal helyet. Mindkét fészekben igen jó a hangulat; nem is nagyon fontos, hogy mi történik a színpadon. Egyszerre csak félhangon átszólnak a szomszédból:

— Édesapám, jól megy a dohánysimítás Nyírbagoson? . . .

(Pista Parisban maradt.)

Apám agglégény fivére, Aladár, hosszú élete legnagyobb részét Parisban töltötte — ő tudta, miért. Ámde ott is szorgalmasan támogatta egyik magyar cigánybandát, mely már évek óta Parisban játszott. Ott ült a derék bácsi nap-nap mellett, a cigányok pedig nagyon megszerették, mert hát más kedvvel húzzák ők is, ha van aki megérti, sőt »dirigálja« a nótát. Nagy volt a barátság, különösen a cimbalmassal, aki egy szép napon szélesen vigyorgó ábrázattal lép nagybátyám elé, hogy hát neki egy nagyon nagy kérése volna. No mi az, more? Hát hogy tegnap rajkót hozott nekik a gólya és megkérné a méltóságos tekintetes jó urat, vállalja el a keresztapaságot. . .

Nagybátyám, aki a cimbalmos nevét se tudta, ráhagyta a dolgot azzal, hogy keresztelőkor a boldog apa jöjjön el érte kocsin, majd együtt hajtatnak a templomba.

Mikor sor került a szülők neveinek bemondására, nagybátyám ámulva hallotta új keresztkomája gyönyörű nevét: *Ganaj HEKTOR!* . . .

— A kis Ganaj Aladár azóta maga is primás lett, de már nem az eredeti j-vel, hanem y-nal írta nevét: Ganay Aladár. Már ő sem él.

Parisban ismerkedtem meg egy kínai tudóssal, Dr. Chang (csang) tanárral, akit azután Londonban is többször fölkerestem, mert nemcsak igen nagy tudású, de végtelenül szellemes, eredeti ember volt. A keleti vallások összeségét választotta különleges tárgyául, saját bevallása szerint vagy hatvan különböző vallást ismert. Egyízben panaszkodott, miszerint az ő életének nagy tragédiája, hogy *istenhívő* ember, mert ezáltal igen nehéz helyzetbe került: nem tudja, melyik a helyes vallás . . . Ha hitetlen ember lenne, úgy vizsgálhatná a vallásokat, mint sebészorvos boncolja az ismeretlen hullát, minden lelki megrendülés nélkül, hűvös tárgyilagossággal. De így: folytonos tépelődés az élete. Kérdeztem, mért nem választja az olyannyira megnyugtató kereszténységet?

— *Jézus miatt* nem leszek keresztényé.

— Hát ez már megint mit jelent? Hiszen Jézust még nemkeresztények is tisztelik, pl. a mohammedánok is nagy prófétának tartják!

— Éppen ezért. Én még jobban tisztetem. Sőt jobban, mint ti keresztények.

— ??

— Mert ti Jézus óriási egyéniségét egyszerűen *elintézték azzal, hogy isten volt*, hát természetes, hogy mindent tudott, nem is csodálkoztok rajta, szinte, napirendre tértek fölötte: »Hiszen isten volt.«

— És te?

— Én sokkal jobban csodálom, mint ti. Nem hiszek istenségében, de évekig tanulmányoztam történetét — nem ám a ti forrásaitokból! — és arra a meggyőződésre jutottam, hogy nála nagyobb, mélyebb bölcseségű, ragyogóbb szellemű és nemesebb jóságú embert anya még nem szült. Jézus valóságos világító tornya a lelkileg nemesedni akaró emberiségnek. És ti keresztények ezt elintézték azzal, hogy »Isten volt«. Nem ti érzitek igazán át Jézus egész óriási nagyságát, hanem én, aki nemkeresztény forrásokból jöttem e meggyőződésre. — Gondolj fiam csak az úgynevezett Úr Imádságára, a *Miatyánkra*, melyet talán az egyedüli, feltétlenül hiteles Jézus-fogalmazványnak tartok. Gondoljad át lassan, mondatonként annak mérhetetlen bölcsességét, tömörségét, megnyugtató magasztosságát. *Vegyétek már észre, hogy ez az imádság nem lehet a keresztények kisajátított tulajdona, mert Jézus az egész emberiségnek adta!* Tiszta szívvel mondhatja azt zsidó, mohammedán, buddhista, sőt az általatok oly helytelenül elnevezett pogány is. Mert nem a sok istent imádók a pogányok, hanem a vallástalanok, a hitetlnek, akik itt járnak közöttünk és megcsúfolják Istent azzal, hogy bemerészkednek templomaitokba, úgy téve, mintha imádkoznának, csupán azért, mert különben megszólnák őket. . .

E nemkeresztény ember szavaiból sokat tanultam — keresztény irányban.

Délnyugat-Franciaországban, Gascogne-ban jártam. Szeretem népét, ezeket az eleven eszű, jókedvű, kissé nagyzó, de kitűnő humorú embereket; talán a sárosi »svihák«-okra emlékeztetnek, e megjelölés kedvesebbik értelmezését véve. Lovakat nézni mentem Tarbes nevű, körülbelül Vác nagyságának megfelelő városkába, ott kellett meghálnom, ismerőseim ajánlottak egy jó, de egészen kicsi szállodát, ahol a portás egy szersmind a vendéglő főpincére is volt. Bejelentőlapom kitöltésénél e jóképű, őszülő bajuszú legény kitörő

örömmel veregette vállamat, merthogy őbenne is van magyar vér: dédanyja magyar lány volt, akit az 1809-i napóleoni háborúban Győr mellett sebesült és az ottani kórházban felgyógyult dédapja hozott magával. Gondja lesz rá, hogy jól érezzem magamat. Mit akarok vacsorázni? Reája bíztam.

— Mennyit akar vacsorára költeni, három vagy négy frankot?

— Akár ötöt is, jó étvágyam van.

— Az sok lesz; négy éppen elég. Menjen föl a szobájába, aztán nyolckor jöjjön le ehhez a kis asztalhoz ni! (és már meg is fordította a széket, hogy »foglalt«.) Csak azt mondja még meg, hogy chapon-t (kappan), vagy poulard-t akar-e?

— Hát az nem mindegy?

— Bon Dieu de bon Dieu, hát már hogy volna mindegy? A kappan kakasból lesz operálva, a poulard pedig valamikor tyúk volt és ugyanolyan természetű kis mütéten esve át, gyönyörűen hízik meg!

— Jó, hát legyen poulard.

Elkövetkezett a nyolc óra s az én négyfrankos vacsorám. Szinte beleszédültem, hogy mi mindent adtak ezért. Fél liter könnyű, de kellemes vörösboron és tetszés szerinti mennyiségű kenyeren kívül egy bouillabaisse néven tisztelt, vörösborral készített halászléfélét, tengeri kagylókból (moules) álló igen jó kis előétel és a nevezetes poulard-t: egyben sült, óriási, omlós, hófehér húsú és sárgáspirosra sült költeményt, melyet ott előttem szeletelt föl nagyon ügyesen és izlésesen; hozzá zöld saláta és zsírban kisütött burgonyaszeletkék; végül habkönnyű tojaslepény, négyféle gyümölcsből (eper, málna, ribizke és meggy) készült elsőrendű befőttel töltve. Elszörnyedve néztem az óriási adagokat, hiszen a felét se bírom elfogyasztani! »Sebaj, — válaszolta új barátom — a többit úgyis én eszem meg, csak az omelettet készítettem magamnak frissen. Ugyanis szeretöm a szakácsnő és

nagyon vigyáz a jólétemre. Higye meg, Monsieur, ez a legjobb módja annak, hogy az ember jól éljen.« Elhittem.

A hatalmas vacsora után szép kerek összegű borralalót adtam jóakarómnak, aki nevetve váltotta föl, kivett belőle negyven fillért, hogy ez az ő törvényes borralalója, a 10%, míg a többi pénzt külön tette el, mint *baráti ajándékot*, mellyel vasárnap szakácsnő-szeretőjével együtt délutáni színházba fognak menni — még pedig az én egészségemre! Nekem így is megfelelt.

Máskor meg akadt néhány számfölötti, elkölteni való frankom, amihez alkalmasnak látszott a biscayai öböl partján, már közel a spanyol határhoz fekvő Biarritz fürdőhely, ahová londoni állomáshelyemről szaladtam le. Akkoriban — természetesen csupa irgalmasságból — szerény tehetségemhez mérten vigasztalni iparkodtam egy szegény özvegyet, akít még Hamburgból ismertem, bár nem volt német. De szép. És kedves. Svea volt a keresztneve.

Többnyire együtt villásreggeliztünk és sokat nevetünk. Egy szép reggelen azt mondja nekem, hogy ma külön fogunk étkezni, mert ő valami amerikai konzulnéhoz van délebédre meghíva. All right. E viszonylagos szabadságomat kihasználndó, átmentem a spanyolországi San Sebastian fürdőhelyre és ott akartam magánosan megebédelni egy kisebb, de igen jó kinézésű tengerparti vendéglőben. Eléggé tele volt. Amint a bejáratától asztalt keresve körülnézek, tekintetem összeakadt — Svea szemeivel, aki ott ült egy két-személyes kis asztalnál, de nem ám az amerikai konzulnéval, hanem Európa, sőt a világ egyik leghatalmasabb urával, akinek valamikor be lettem ugyan mutatva, de teljesen kizárt volt, hogy megismerjen. Természetesen nem is köszöntem, hanem sietve »át-csoportosultam«; félek, hogy nem tudtam elnyomni egy kicsike mosolyt.

Biarritzba visszaérve, siettem csomagolni és éjjel már Parisban voltam, ahová nemsokára unokatestvérem, az akkor Londonban tartózkodó és postám felbontásával megbízott Szapáry Lajos továbbította azt a klasszikus tömörsége mellett is eredeti fogalmazású *hívó táviratot*, melyet Svea utánam menesztett. (E szép szövegre rajtam kívül már csak Sz. Lajos emlékszik.) A táviratnak nem volt eredménye, ellenben hálával kellett gondolnom a Nagyúrra, aki megegyszerűsítette, meggyorsította a »felbomlási folyamatot«, mely egyébként talán nem sikerült volna ily simán és fájdalommentesen. Megint Teleki Samu bátyánk élettapasztalattal telt bölcs mondása jutott eszembe: »Jegyezd meg, gyerek, hogy legnagyobb szolgálatot az tesz nekünk, aki kezünkről elcsapja szívünk pillanatnyi választottját, mert megszabadít a legnagyobb gondtól: az elválás előkészítésétől és keresztülvitelétől...« Ügy van.

Franciaországból többször rándultam át Spanyolországba is, ahonnét azonban nem sok tapasztalatot szerezhettem, mert ottani tartózkodásaim — bármennyire tetszett is majdnem minden — túlrövidek voltak. A bikaviadalokról más könyvemben írtam már; igazán nem méltányoltam az ott látott állatkínzást, mert túlságosan szeretem a bikát is, meg a lovat is. De el kellett ismernem az egész, népünnepélyszerű látványosság eredeti, érdekes, sőt művészi hatású külsőségeit.

A spanyoloknak egyébként is igen sok szép-érzékük van, valamint kedves szokásaik is. Például tanuja voltam, hogy spanyol kísérőm a mellettünk elhaladó nagyon szép úrhölgyek felé félig suttogó hangon hódolatteljes bókot mondott, amit ezek könnyed mosollyal nyugtáztak. Kérdeztem a fiút, kik ezek a gyönyörű hölgyek? — Fogalma sincs. — Hát hogyan lehetett őket megszólítania? — *Ez nem megszólítás*, hanem bámulatának önkéntelen kifejezése, melyet a kitüntetett hölgyeknek úgy kell fogadniok, hogy »Szegény fiú, nem bírt magán uralkodni.« Isme-

retségre az ilyesmi távolról sem ad jogot, erre egészen más előírások vannak. (Na, csak próbálna ilyesmit Angliában tenni!)

Bilbao városában boxmérkőzés volt; minthogy egyideig ezt a sportot is űztem, elmentem megnézni. Bizony nem volt elsőrendű sportesemény; mondjuk, olyan második vagy harmadik »garnitúra« összevetése. Hirdetik a porondra lépő két könnyűsúlyú öklöző nevét: Pepito Gomez, helybeli bajnok és a tollkoszorúval ékesített *Bölényszarv*, a sioux-indiánusok Amerikában veretlen bajnoka! Sötétes arcbőr, kiálló pofacsontok, kissé mongolos szemek és erős, szögletes állkapocs.

Összecsapnak: igen kezdetleges technikával dolgozik mind a kettő; egyszerre csak a helybéli nagyság övön alul, tilos helyen éri Bölényszarv urat, ez pedig »Hűjnye, az anyád keservit!« sziúindián harcikiáltással a bíró éles füttyszava mellett lapos tenyérrel olyan »csárdást« ken le Gomez úrnak, hogy négy ujjának nyoma ott maradt Pepito képén, aki ráesett a kötélre és rögtön egy jókora rúgást kapva indián ellenfelétől (oda, ahol a rossz gyerekeket szokás megpacskolni), berepült a közönség soraiba. Rettentő lárma, füttyülés, t. c. közönségünk belevegyült a becsületügybe, csak nehezen lehetett a keletkezett embergomolyagot szétválasztani. Odaferkőztem a még lihegő Bölényszarv úrhoz és megkérdeztem, hogy hováivalósi. Szinte ijedten válaszolt: »Tessen vigyázni, *én itt csak indiánusul tudokh*. Megnyugtattam: »Csacsi, hát nem hallja, hogy én is indiánusul szólok magához?« Mire széjjelszaladt a szája: »Vagy úgy! Akkor hát tesszen csak beszélni!« Elmondta, hogy Hajdú megyéből Amerikába akart menni (persze jegy nélkül), de ez nem sikerült és most indiánus lett. Néhány pillanat múlva szétsodort bennünket a tömeg és sioux-indián honfitársamról többé nem hallottam.

— A trianoni, gyászos emlékü békeszerződés előmunkálatairól, valamint a Paris melletti Neuilly-

ben eltöltött több hónapos »avignoni fogságunk«-ról részletesen írtam RÖPTÉBEN című, többször idézett könyvemben; itt tehát csak ama néhány mozzanatról akarok szólni, mellyel — bizony kissé magunkra erőltetett műjókedv mellett, hogy egészen el ne veszítsük bátorságunkat — igyekeztünk ottani kevés szabadidőnket kissé derüsebbé, elviselhetőbbé tenni. Minthogy kijárnunk nem volt szabad, de ehhez egyébként se lett volna kedvünk, delegációnk főtitkára, Práznovszky Iván (utóbb párizsi követünk) a nappal irodahelyiségül szolgáló szobákat esténként néhány bútordarab átállításával társalgóvá, klubbá alakította át, ahol esténként (Uram bocsa'!) még bridget is játszottak. Az alkalmi bridge-alakulatokon kívül volt két állandó résztvevőkből álló asztal. A *politikuskok*:

Apponyi Albert, Teleki Pál, Bethlen István és vagy Csáky Imre, vagy Láng Boldizsár, majd, midőn este pontosan tízkor nagyurunk, Apponyi aludni ment, beugrott helyébe a mindig, mindenki által igénybe vett, valósággal agyonnyűzött, de annál népszerűbb kollégánk, Práznovszky Iván.

A *közgazdasági* kártyaasztal a következőkből állott:

Popovics Sándor, Walko Lajos, Somssich László és Kállay Tibor. Popovics egyízben *datolyát* ígért annak a delegátusnak, aki leghívebben tudja utánozni a természet hangjait. Egyik neves államférfiünk a *kutyaugatást* adva mesteri módon elő, egyhangúan, mondhatnám nagy fölényel nyerte ezt az értékes díjat, amihez azonban Apponyink mosolyogva csóválta fejét.

Magam nem lévén kártyatudós, szerepem a csendes megfigyelőé és lantos krónikásé maradt, időről-időre e szelíd kártyázásokat is kegyetlenül kiszervezve, hol distychonokban, hol hősi anapestusokban, pl.

... Minthogy delegát nem kap kimenőt,¹
 Könyörögve kér a lant katonája;
 Mindenre, mi kedves az Isten előtt:
 (A francia Franci² királynak a fája
 S a hely, ahová a Nagy Berta³ belőtt)
 — *Kártyára* fecséreltek ti erőt?.....

Ez nagyon hosszú, ostorozó remekmű volt, de már kiment a fejemből, mint annyi más; irodalmunk e veszteséget valahogyan talán mégis kibírja.

Lers Vilmos igen sok adomát tudott és azokat vacsoráinknál kedvesen szolgálta fel, amíg a néha szeliden kötekedő szellemességű Hegedűs Lóránt az adomázást meg nem elégalve, minden történetke után bemondta, hogy: »Lásd a *Lócsei Kalendárium* 1903-iki (vagy egyéb) évfolyamát.« Szegény Vilmos bátyánk egyideig szabadkozott, hogy nem onnét meríti anyagát, de végre is elunva a sok idézgetést, inkább átadta az adomázás fontos szerepét többi kollégáinak.

Két Csákyunk volt: Imre követségi tanácsos és István követségi attaché; később mindkettő külügyminiszterünk is lett. Az én lelkemen szárad, hogy akkori két csizmás képviselőnk, a Szabó Istvánok megkülönböztető jelzőinek mintájára Imrét Nagyatádinak, Istvánt pedig Sokorópátkainak hívtuk, eredeti neveik hovatovább el is maradva. Imre nevetett ezen, de István néha bizony nem. Mindig igen komoly fiatalember volt, kétszeresen dolgozott, túlsókat, minden szórakozás, felüdítő változatosság nélkül. Nézetem szerint e túlfeszített munka okozta korai halálát is; nem lehet büntetlenül állandóan 110%-kal dolgozni, mert a fölös 10%-ot a tőkéből, szervezetünkéből vesszük el.

Kézenfekvő, hogy »Sokorópátkai« eme túlságos komolyságát nem lehetett szó nélkül hagynunk, húztuk

¹ A delegátusoknak rendőri felügyelet nélkül nem volt szabad kijárniok.

² Szállásunk, a Château de Madrid mellett vén fa, melyet állítólag még François I. király ültetett.

³ Paris, melyet a németek 120 km-ről ágyúztak.

is érte eleget, gyakran tréfáltuk meg, hogy jobb meggyőződése ellenére is nevetnie kellett. Például egyszer, amidőn éppen valami nagy munkán dolgozott, ismeretlen helyre zárkózva be, testületileg törtünk be szobájába és azt teljesen *átrendeztük*, minden bútordarabot, apróságot más helyre rakva: fogkefét az írótoll, cipőt a zsebkendő, kalapot a gumicipők helyére, vagy megfordítva. Levélpapírjából hajócskákat csináltunk és azokat minden víztartó edényben úsztatva kiírtuk fölébe: MAGYAR FLOTTA. Szegény Sokorópátkai, ha még élne, folytatnám e bekezdést, de így, kevéssetemetése után nem visz rá a kedvem.

Ha Neuillyből detektívfelügyelet nélkül Parisba nem is volt szabad járnunk, egy-két hónap múltán megengedték a Neuilly külvárosban való sétálást. Ilyen kis séták közben találtunk a főutcán egy öreg néni által vezetett kis cukrászdát, ahol olyan *tejeskávét* lehetett kapni, hogy nálunk vagy Bécsben se különbet. Elcsábítottuk Nagyurunkat, hogy ő is jöjjön el oda velünk »dorbézolni«, amit azután többször el is követett, sőt egyébkénti nagy igénytelensége mellett — még ö maga hívta fel figyelmünket egyes, kiválóan jó süteményfajtákra. Ilyenkor a rendszerint komoly (ha nem is komor!) nagy emberünk szinte fölengedett, mintegy kikapcsolta magát tragikusan óriási felelősségének, szinte kilátástalan feladatának nyomasztó érzése alól és szívesen mondott egyet-mást a régmúlt időkből, sőt tréfainkat kedves érdeklődéssel hallgatva, nevetett is rajtuk; persze mindegyikünk tudta, hogy e tréfáknak se bántó éle, se sikamlós tárgya nem lehetett, mert az ilyesmit Apponyi nem kedvelte. Általában amilyen végtelen tisztelettel viseltettünk irányában, éppen annyira szerettük is, olyan határtalanul jó és nemes volt. Mért-földkö Hazánk nagyjainak hosszú sorában, a lelkiismeretes kötelességtudás és önzetlen hazafiság mintaképe; példája mindnyájunknak, akik eléggé szerencsések voltunk keze alatt dolgozva tanulhatni.

Legutóbbi könyvemben részletesebben írtam nagy Apponyinkkal való hosszú munkálkodásom és gyakori érintkezéseim emlékééről, viszont Teleki Pált alig említettem, mert élő minisztereket dicsérni nem az én mesterségem — eleget teszik mások. Most azonban, hogy ezt a kiváló emberünket is elveszítettük, egy kis virágszálat hadd hozzak én is sírjára, hiszen nemcsak Neuillyben dolgoztunk együtt, hanem úgyszólván gyerekkorunk óta használt engem is egy-egy munkájánál, szerény segítségül. Meg aztán: külügyminiszter korában ő emelt ki a sorból, az első követséget ő bízta reám, ő adott alkalmat önálló és felelős tevékenységre, tehát hivatali pályámon Teleki Pál volt apám, akire mindig hálával gondolok. Természetes, hogy Neuillyben is sokat voltunk együtt — a kézinyomda lendítő kerekének hajtásánál is övele dolgoztam párban, fizikai munkát — és kevés szabadidőnkben többször sétáltunk kettesben. Egy ilyen alkalommal (akkor még egészen kicsi) fiainkról beszélgetve mondta, hogy Hazánknak a közel jövőben főleg jó közgazdákra és tudósokra lesz szüksége, hát legfőbb ideje, hogy az úgynevezett »történelmi osztály« fiai végre ezekre a pályákra is készüljenek. Tréfásan mindjárt meg is osztottunk: ő *tudási* nevel fiából, akit majd az én unokáim fognak bosszantani, én pedig *közgazdát*, akit az egyetemen majd ő fog elbuktatni, földrajzból. Tréfából megvont tervünket meglehetősen betartottuk, amennyiben Teleki Géza máris tudósnak számít, az én fiam pedig (elvégezve a kereskedelmi és mezőgazdasági akadémiákat) most megy a közgazdasági egyetemre; bár még most is Teleki Páltól lehetne tanulnia! Tanulhat is, de, sajnos, már nem a katedráról, hanem e kiváló nagy emberünk életének példájából.

Egy külföldi szabócégtől szövetmintákat és felhívást kaptunk, hogy mértékeink s a pénz beküldése után a kiválasztott szövetekből egy héten belül megküldik a »kifogástalan« öltözeteket. A szövetek jóknak

látszottak, az ár se volt magas, mi pedig a forradalmak ruharekvirálásai folytán meglehetősen lerongyolódva, hát örömmel ragadtuk meg e csábító alkalmat és sokan rendeltünk. Egy-két hét múlva meg is érkeztek az öltözözetek: életemben nem láttam annyira lehetetlenül szabott ruhákat; képtelenség volt belőlük bármit, még inasruhákat is csináltatni. De legalább egymást nevetettük ki.

ITÁLIAI ÉS GENFI BENYOMÁSOK.

Latin országokban, ha azt akarják kifejezni, hogy valaki egy kézenfekvő kitűnő alkalmat szalasztott el, a következő kis közmondást húzzák rája: »Rómában volt és — nem látta a pápát!« Ez a gúnyos példa, sajnos, énreám is vonatkozik. Római tartózkodásom első évében félretettem e nagy eseményt, mire majd megérkezik feleségem, hogy vele együtt jelenhessek meg őszentése előtt. Midőn azonban feleségem megjött, csakhamar betegeskedni kezdett, majd meg hosszú hónapokig volt távol az örökvárosból, úgyhogy a pápai kihallgatás mindjobban kitolódott, míg végre is vízbe esett — legalább is egyelőre. Mert Rómába még vissza akarunk jutni, meg a pápa elé is, ha lehet. Azonban ha nem is láttam Krisztus Urunk földi helytartóját, beszéltem sok emberrel, akik voltak nála és igen érdekes dolgokat hallottam az ilyen pápai audienciákról. Legjobban megkapott két (nem-katholikus) államfő nekem tett kijelentése, akik nem ugyanazzal a pápával beszéltek és mégis mindkettő körülbelül ugyanazt mondta: a római katolikus egyház feje nagy, mély benyomást tett rájuk; valami végtelenül szelíd, békés és tiszteletet parancsoló légkört éreztek a Szentatya körül, ami annál figyelemreméltóbb, hogy igen nagy földi hatalmasságokról van szó, akik emellett nem lévén katolikusok, vallási szempont se befolyásolhatta ezt az érzésüket. Igaz, hogy e két államfő egyénileg is olyan nagyszabású,

hogy bátran ki meri mondani azt a mély benyomást, melyet egy másik egyház feje tett reájok; kis ember ezt esetleg letagadná, nem merné vagy nem akarná bevalani. E két nyilatkozat csak növelte abbeli vágyamat, hogy egyszer még én is megjelenhessek a pápa előtt. Rómában sokat jártam kilovagolni a Villa Borghese nevű gyönyörű városi parkba. A park alján a Monte Fincio kezdeténél állott Baldassare Fenini béristállója; a kicsi, nagyon fekete és igen mulatságos lócsiszár bennünket, régi lovasokat egészen különös előzékenységgel kezelt; nemcsak olcsóbban adta a lótartást, hanem bérlőlovaknál is különlegesen kedvező díjakat számított, sőt egyes, még nem teljesen betört lovait ingyen adta lovagolni, minthogy szívességet tettünk neki azok belovagolásával. Ennek alapján valami mulatságos cimboraság fejlődött ki közöttünk és — minden túlságos diszkréció mellőzésével — bele engedett pillantani a lovakat bérlő egyéb lovasok névjegyzékébe is. Történt pedig, hogy a Rómában állomásozó diplomáciai kar egyik kiváló tagjának hozzáképest igen fiatal és nagyon szép felesége gyakran lovagolt ki egyedül, de kevés perccel előbb vagy utóbb ugyancsak Fenini istállójában tartott lován ment ki az orosz nagykövetség számos (fizetés-telén) attachéi közül egy igen jóvágású fiú, akiről rebesgették, hogy érdeklődik a szóbanforgó szép szőkeség iránt. De hát nem együtt indultak el és visszaérkezésük időpontja közé is mindig esett néhány perc. Mégis, úgylátszik, hogy férj uram valami szelet kapott erről, mert ő is elkezdett kilovagolni; de minthogy nem szerette feleségének igen gyors ütemét átvenni és az akadályokról is másként gondolkodott, mint szorgalmasan ugrató felesége: néhány nap múlva úgy alakult a dolog, hogy a férj (mondjuk) egy órával később indult az istállótól, valami megbeszélthelyen vagy útvonalon találkozott feleségével és szépen, kettesben értek haza. (Az attaché olyankor már vagy félórája visszatért lovával.)

Egy szép tavaszi napon éppen egyszerre indultam kifelé a férjjel, aki elmondta, hogy feleségének kissé nyugtalan lova lévén, inkább egyedül akarja lelovagolni, de utóbb megnyugszik a kanca és midőn odakint találkoznak, már bárányszelíden viselkedik. Alighogy kimondja ezt és kinyitják nekünk a lovarda kapuját, szembe jön — lovasa nélkül — a feleség lova, szép csöndesen, békésen kocogva, mellette pedig, ugyancsak lovas nélkül, az orosz fiú közismert szürkéje . . . A lovakon semmi nyoma balesetnek, éppen csakhogy hazasétáltak istállójukba, együtt, minthogy nyilván már megszokták egymást.

Nem vagyok elég jó író, hogy a férj ábrázatának kifejezését kellő szemléltetéssel ecsetelhessem — de felséges látvány volt. Ajánlkoztam neki, hogy együtt menjünk utánanézni, nem történt-e mégis valami baleset? Udvariasan bár, de visszautasított, inkább csak ő maga megy . . . Nem erősködtem, hagytam szegényt.

Sohase tudtam meg a két ló egyidejű elszabadulásának pontos körülményeit, azt azonban még aznap örömmel állapíthattam meg, hogy nagyobb baleset egyik lovas sem érte, mert az attachét délután lóversenyen, a hölgyet pedig este színházban láttam, mindkettőt viruló egészségben. De a diplomata-házaspár egyidőre abbahagyta a lovaglást.

— Igen, az a ló, az hamis portéka.

Egyideig a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetnél szolgáltam, igen érdekes beosztásban; de maga az egész intézmény is nagyon tanulságos, sőt néha mulatságos is volt; Bábel tornya, kicsiben. Osztályomban tizenhármán voltunk, hét különböző nemzetből; hivatalos nyelv állítólag a francia volt, ha ugyan franciának lehet nevezni azt a különleges idiómát, melyen kollégáim többsége beszélt; de valahogy mégis megértettük egymást, ha volt rá elég idő. Ugyanígy állott a dolog fődelegátusainknál is, akik nem mind egyenlő mértékben bírták a világnyelveket. Persze sok

volt a hivatalos ebéd, még több a pohárköszöntő, melyek már többféle nyelven, nem mind franciául hangzottak el. Egy kiváló delegátusunk négy-öt nyelven tudott igen gördülékenyen rögtönözni és nagyvonalúan tette magát túl a nyelvtan szabályain, de még szótárra se nagyon gondolt, *csinált magának* szavakat, ahol valamelyik hirtelem nem jutott eszébe. Egyízben éppen olaszul szóno-kolt a fehér asztalnál. Feleségem mellett egy olasz gróf ült, aki egyideig béketűrően hallgatta a szónokot, de aztán sajátos franciaságával odasúgta feleségemnek:

— Vous savez, M. de X, il *nage* bienheré dans la langue italienne, mais moâ ze ne comprân paz enn mô!« Vagyis hogy X úr boldogan *úszik* az olasz nyelvben, de ő mint olasz, egy szót sem ért belőle. (Hosszú diplomáciai pályámon lassanként rájöttem, hogy ha a pohárköszöntő fontos intézmény is, annak megnemértéséből sohase származik nagyobb baj.)

Rómában hallottam, hogy a vatikáni könyvtár óriási anyagának átrendezése-selejtezése közben rábuk-kantak az Anjou-házbeli királyaink, Róbert Károly és Nagy Lajos idejéből, tehát a XIV. századból származó *nunciusi jelentésekre*, melyeket az akkori pápa Budán akkreditált bíbornok-követe küldözgetett a Vatikánba. E jelentésekben egy helyütt nemzetünknek rövid jellemzése áll, melyet jólértesült papi személy nekem körülbelül a következőkben idézett:

» A magyarok . . . nemes, bátor, értelmes és nagy jogi érzékkel bíró nemzet, sok fogékonysággal a tudományok, művészet és egyáltalában minden szép iránt; elsőrendű államalkotó faj — csak ne volna három nagy, nemzeti hibájok: a gyűlölködés, az irigykedés és a sajátmaguk kényelmének túlságos értékelése...

(Ódium, invidia, proprium commodum.)

Tekintsünk kissé magunkba és gondolkodjunk, vájjon az ötszáz év óta porladó nuncius ítélete rossz volt-e vagy helyes. És vájjon megváltozott-e nemzetünk természete e félezer esztendő folyamán?

Én magam nem láttam ezt a pergament, de alig hinném, hogy e jellemzően érdekes szöveget bárki is »csak úgy« kitalálta volna; ehhez túlságosan valószínűnek hangzik.

Ottlétünk alatt néhány hetet Rómában töltött unokanővérem, Szapáry Eszter is, akivel esténként eljárógattunk hol színházba, hol variétébe. Egy ilyen mulatóhelyen eredeti esetünk volt: előadás közben belép egy harmincöt év körüli, alacsony termetű, de csinos képű úr s az egész közönség előbb halkán, azután mind hangosabban kezdi keresztnevét mondogatni: Luigi. .. Luigi! ő meg barátságos mosollyal megy végig az asztalok között, egy-két percre leül ide is, oda is; a színpadon éneklő diseuse megszakítja előadását és integetve üdvözlí: Halloh, Luigi! — a kupié-énekes rögtönöz rája néhány strófát: Luigi, Luigi! — a zenekarból fölállanak és integetnek neki: Luigi! . . . szóval az egész terem szinte fölvilanyozódott, látszott mindenkin, hogy Luigi ott nemcsak főszemély, hanem szörnyen népszerű is. De azután baj lett, ha nem is nagy. Luigi meglátta a velünk ülő szőke magyar lányt és az neki hirtelen megtetszett; ez még nem lett volna baj, de Luigink öly félreérthetetlen módon adott kifejezést tetszésének, hogy az egész közönség figyelmé felénk fordult, amit az efféléhez nem szokott Eszter nem akart vállalni és sietve vonultunk el; hiába csitítottam, hogy hiszen Luigi lendületes hódolatában semmi illetlen nincsen: nem és nem, menjünk gyorsan haza! Hát mentünk. De kár volt, mert így a mai napig se tudjuk, hogy ki volt, mi volt Luigi.

Ha már a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetet némileg Bábel tornyához hasonlítottam, mit mondjak Genfről, a Nemzetek Szövetségéről? Pedig az ottani dolgokról is e fejezetben akarok megemlékezni, mert végigmenve a latin országokon, ide kell soroznom Svájcnak nyugati részét, vagyis Genfét és környékét is, ahol a nép nyelve francia, ha a Genfben

összegyűlt százféle nemzethez tartozó kiküldöttek ugyanannyi különféle nyelven beszélnek is. Jó, mondjuk hogy a százas szám enyhe nagyítás, de harminc különböző nyelvet bizonyára hallottam ottan. Azonban nemcsak a nyelvek voltak különbözőek, hanem az arcbőrök is; a sárga távolkeletiek és olajbarna arabok mellett teljesen fekete négerek is, akik közül néhányval megismerkedve, egyikkel meg is barátkoztam. Mert nem minden néger emberevő vagy jazzdobos ám, hanem akadnak közöttük olyan jogvégzett emberek, mint akármelyikünk. E sötétbőrű embertársaimmal való eszmecsereim néha igen érdekesek voltak, sok olyasmire jöttem rá, amire eddig nem gondoltam, vagy amiről helytelen fogalmaim voltak.

Minthogy hála Istennek nincsenek faji előítéleteim és más fajokhoz tartozó embertársaim között már nem egy igen jó barátot találtam, egyik feketebőrű delegátus-társammal többször együtt vacsoráztam, amit pl. angolszász fajú úriember a világért se tenne meg, hacsak valami igen fontos ok nem kényszerítené erre. Úgy az angolok, mint az amerikaiak ösztönszerűleg húzódnak a feketéktől és bár a négereknek az amerikai Egyesült Államokban — papíron! — teljes polgárjoguk és egyenlőségük van, ezeket nem tekintik egyenrangú élőlényeknek, velük egy társaságba nem járnak, egy asztalhoz nem ülnek, de még közös vasúti kocsiba se szállanak stb. Francia anyanyelvű asztaltársam szomorúan említette, hogy ez a félvállról való kezelés mennyire fáj nekik, mily megalázónak, lealacsonyítónak érzik e bánásmódot, hiszen Jézus őérettük is meghalt¹ és ez az eljárás belőlük olyan alsóbbrendűségi érzést vált ki, ami azután tényleg nem hat emelően a kisebb lelkierejű egyénekre és valóban több közöttük az alacsonyabb erkölcsű ember, mint a fehérek között. Ezt — szerinte — méltóbb bánásmóddal feltétlenül ki lehetne küszöbölni. Pedig ha a fehérek tudnák . . .

¹Sőt, Jézust és a Szűz Máriát fekete arcbőrrel ábrázolják.

—Tudnák? Mit tudnának?

—Hát hogy feketebőrű polgártársaiknak is le kell küzdeniök egy bizonyos erkölcsi és fizikai ellen-szenvet a fehérekkel szemben.

—Hogyan érti ezt?

—Az elsőt úgy, hogy él bennünk emléke annak, miszerint eredeti, szép, szabad hazánkból, Afrikából, mint a barmokat tereltek össze, rabszolgaként hurcoltak el, állati sorban tartottak évszázadokig, hogy olcsóbb munkaerőhöz s így nagyobb haszonhoz jussanak — a mi vérünkön, a mi verejtékünkön! Néger nem élhetett családi életet, csak *tenyésztették* és családját akkor és úgy szakíthatták széjjel, mint manapság a tehenet adják el borja mellől és megfordítva. A fehérek ezalatt kifinomult, polgárosult, erkölcsös életet éltek. Most aztán' azt vetik szemünkre, hogy alacsonyabb értelmi és erkölcsi színvonalon állunk. Vájjon kinek a hibájából?

—No és a fizikai ok?

—Kérem, ne vegye rossz néven, ha őszinte kérdésre őszintén is felelek, önök fehérek azt mondják, hogy nekünk négereknek kellemetlen szagunk¹ van. Arra nem is gondolnak, hogy *a fehér ember szaga* nekünk milyen undorító. (!) A fehér férfi szaga a hulláera emlékeztet. A nőké kevésbé, vagy ellenkezőleg, némely alsóbbrendű négerért annyira vonz, hogy szinte örjögésbe visz. Ha a fehér asszonyok erre nem vigyáznak, vagy éppen visszaélnék e vonzó erejükkel, mulatván a szegény néger felbolondulásán: könnyelműen teszik ki magukat majdnem állati, de mindenesetre meg nem gondolt támadásoknak, aminek vége szinte kivétel nélkül a legkegyetlenebb népitélet, a lynchelés, amelynek még legszelídebb módja, ha a néger szitává lövik; a többi halálnemek oly borzalmasak, hogy azokról jobb nem beszélni.

Kissé elgondolkozva kérdeztem:

¹ Tiszta, ápolat feketéknél ezt sohase tapasztaltam.

— Hát ha olyan rossz szagúnak tart, miért ül le velem egy asztalhoz vacsorázni?

— Az egészen más; a tiszta, mosott fehér embernek alig van rossz szaga; meg aztán — *megszoktam már...*

Íme, ez is érdekes tapasztalat volt; nem haragudtam érte, sőt örültem, hogy e kérdést erről az oldaláról is megismerhettem.

Éppen azokon a napokon táncolt Genfben Josephine Baker, a mulatt, vagyis félvér-néger táncművésznő, aki tagadhatatlanul eredeti felfogású félmegtelen táncaival a fehér emberek tízezreit bolondította meg. Nekem is nagyon tetszett, amíg saját tervezésű, szinte groteszk, néha majdnem majomszerű mozdulatokkal tarkított táncait adta elő; de amidőn drámai babérokra pályázva a színművészet terére kezdett lépni, sőt tragikusan szomorú dalok éneklésébe fogott: minden varázsát elvesztette és soha többé nem néztem meg.

Köztudomású, hogy a Népszövetségnek két hivatalos nyelve volt, a francia s az angol; e két nyelv bármelyikén lehetett felszólalni s a szöveget ott helyben lefordítva mondták el a másik bevett nyelven a Népszövetség bámulatos ügyességű gyorsfordítói. Akik — mint pl. gyakran a németek — e két nyelv egyikén se tudtak (vagy akartak) felszólalni, beszédeiket bármely nyelven mondhatták el, saját költségükön alkalmazott fordítót használva. A többség azonban mégis franciául beszélt — de néha hajmeresztő franciasággal. Nemcsak a mondatszerkezet és gondolatfűzés, de a kiéjtés is gyakran olyan volt, hogy megérteni is alig lehetett. Ez a nyelv-kínzás annyira ment, hogy engem — megihletett. Terveztem és megrajzoltam egy márványban kidolgozandó s a Népszövetség palotája előtt felállítandó allegorikus szobrot: keresztre feszített és égnek vetett arccal őrzöngő kint kifejező szép női akt, mely alá szöveggént csak ennyi:

LA LANGUE FRANÇAISE à la S. D. N.

(A francia nyelv a Népszövetségen.) Hozzája tréfásan komoly írásbeli felszólítás adakozásra. Névtelenül körözték a padokban, mindenütt kitörő kacaj — természetesen a legnagyobb hóhéroknaál leginkább — és fantasztikus összegek a gyűjtőíven. Nem sült ki, hogy én voltam a bűnös, de szeretett főnökünknek, Apponyi Albertnek mégis meggyóntam; ki is kaptam érte, de jót nevetett. Ami nekem mindig megért egy kis kikapást. Jutott is ebből nem egyszer, mert ha valahol, hát Genfben volt érvényben az örök értékű. klasszikus mondás: *Difficile est satyram non scribere*. Írtam is. Vasárnaponként Genfből kirándultunk hol ide, hol oda; ha nem Apponyiékkel vagy Tánczos Gábor lov. tábornokkal mentem, esetenként csoportosultunk egy-két-három pár, hiszen sok volt ott a csinos és kedves hölgy. Egy májusi verőfényes napon négyen mentünk föl a közeli hegyekbe: barna amerikai és szőke angol leány, egy barátom és én; határozottan nagyon csinos hölgyek, a harmincon valamivel innen. Odafönt egy magasan fekvő réten sétálva megláttunk néhány legelesző tehenet. A sötétkék májusi égbolt, napsugarakban ragyogó hófödte hegycsúcsok, sokszínű mezei virágokkal telehintett haragoszöld rét, csobogó hegyipatak és élénk pirostarka tehenek igazán festőién szép, szemtelket vidító képet nyújtottak; szinte szóltanul gyönyörködtünk benne, míg angol leánypajtásunkból ki nem tört az érzés:

— Hát mondja, Alice, nem nagyszerű dolguk van e tehénkének? Szinte irigylem őket. . .

Mire a praktikus amerikai szépség:

— No, én ugyan nem! Képzeld csak: férjhezmenni évenként egyszer, viszont napjában kétszer is hagyni, hogy megfejjenek — köszönöm, nem!

Azt hiszem, Alicenak volt igaza.

Leányommal, aki egy nyáron néhány hetet odafönt töltött nálam, szabad óráinkban gyakran voltam kettesben evezni a genfi tavon. Néha több kilométer-

nyire »húztunk«, ott jó uzsonna, azután vissza; a gonosz gyermek azonban gyakran hagyta az evezést atyai izmaira; lusta az angyal, de kedves. Egyízben borús, viharos délután a tó tele volt »libácskákkal«, vagyis tajtékfodros hullámokkal, melyek azonban alig érhatték el a háromnegyed métert, amidőn az evezés egyáltalában nem veszélyes, sőt igen mulatságosan sportos, mert táncol a ladik. Kimentünk a bércsónakok kikötőjébe: teljesen kihalt, nincsen ott a felvigyázó sem. Végre nagy keresés után előkerítettük; kérdeztük, miért nem volt a szokott helyén?

— Minek lennék ott? Hiszen ma senki se fog csónakázni!

— Dehogyan is nem. Például mi is kimegyünk.

— Csak nem bolondultak meg? *Ekkora* hullámoknál!

— Ez semmi, annál mulatságosabb lesz.

— No kérem, a genfiék ilyet nem tennének; nem mennek azok csónakázni, ha ilyen rossz a *tenger*, . .

Mégis kimentünk a »tengerre« és nem lett semmi bajunk.

A genfi számos nagy, fényes szálloda és vendéglő mellett, ahol természetesen kitűnő francia konyha örvendeztette a halandót, volt egy rakás, néha egészen apró kocsmá, vagy inkább kifőzés, kicsi választék mellett elsőrendű konyhával. A város egyik külső részén, hegyoldalban fekvő házacska egyetlen lakója egy öreg házaspár, parányi magánvendéglőt tartott PLAT D'ARGENT (ezüst tál) cégér alatt, csupán négy — tisztán, ízlésesen, virágokkal terített — kétszemélyes asztalkával, ahol kitűnő (és zavartalan) kis ebédeket meg villásreggeliket lehetett kapni, ha az ember néhány órával előbb telefonon jelentette be, egyszerűen megbeszélve az étrendet is. Viszont a Népszövetség régi palotájához egészen közel CHEZ SAMY néven lebujszerű kifőzés, belül tökéletesen tiszta asztalokkal, ahol nem nagyon lehetett rendelgetni,

hanem »à la fortune du pot« ettünk, vagyis saját kockázatunkra kaptunk a *napi ételből* mely mindig kiválóan jó volt és akkora adagok, hogy jó étvágyú ember se bírta elfogyasztani. Leányommal ketten ettünk egy-egy adagot, de még úgylát sok volt.

Néha átrándultunk Lausanne-ba, a diákok-diáklányok városába, vagy Territet-be, ahol szép márványszobor örökíti meg boldog emlékü Erzsébet királynénk gyakori ott-tartózkodását. Mindenütt a közeli szép tó és szemben az egekig érő havasok, köztük Európa legmagasabb hegyének, a lenyugvó Nap sugaraitól néha rózsaszínben játszó Mont Blanc-nak csúcsai.

Maga a Genfi tó annyira szép és oly hangulatosan csendes, hogy teljes mértékben megértem, miszerint már a rómaiak korától kezdve ide özönlik mindenki, akinek ideje (és pénze) van idegeit pihentetni. Emellett a svájci polgár barátságos, tiszta, ezenkívül pedig fejlett üzleti érzéke dacára is nagyon becsületes. Most, a nagy világegés alatt bizonyára nem megy jól nekik sem, hiszen a genfi és környékbeli fürdővendégek túlnyomó százaléka angolokból, franciákból és amerikaiakból kerül ki, ezek meg mostanában aligha járnak külföldi üdülő-utakra. Node hát semmilyen világegés nem tart örökké, viszont a Genfi tó még nagyon sokáig ott lesz ahol ma van, hát majd csak jön megint idegen-járás — ha nem is egészen azokból a társadalmi körökből, mint eddig. Azonban a mostani világháború sok egyebet is meg fog változtatni, nemcsak a svájci üdülő vendégek társadalmi tagozódását.

BULGÁRIÁBÓL.

Hosszú évekig állomásoztam a Balkánon, helyesebben annak kellős közepén, Bulgária fővárosában, Sofiában, mégpedig úgy a világháború előtt (sőt részben ezalatt is), mint utána. Voltam ott földművelésügyi szaktudósítói minőségben, egyideig mint sebesült huszárcapitány és később követségünk élén kilenc esztendeig. Onnét több ízben jártam *úgy* Romániában, mint Törökországban is, utóbbi helyen olykor hosszabb időt is töltve. Bolgárul jól, törökül némileg szintén megtanulva a néppel is érintkezhettem és nem tagadom, hogy úgy a bolgár, mint a török népet nagyon megszerettem, összejöttem görögökkel, románokkal, albánokkal, szerbekkel és macedónokkal is — akiket egyébként bolgároknak tekintek — valamint a Közel-Kelet egy igen érdekes népfajával, a »spanyolokkal«, amely név alatt ebben a vonatkozásban *spanyol zsidókat* kell értenünk, ama menekültek utódait, kiket a XVI. századbeli »spanyolországi inkvizíció« címén ismeretes mozgalom üldözött ki Hispániából, Törökország pedig vendégszeretettel fogadta be mindannyiukat. Onnét maradtak meg a fokozatosan felszabadult többi balkáni államban, spanyol eredetű, de már meglehetősen kevert nyelvüket máig is megőrizve.

E sok nép közül természetesen a bolgárt s a törököt ismertem meg legjobban; mindkét nemzetet igen

nagyra tartom. Többet tartózkodván Bulgáriában, innen maradt legtöbb kedves emlékem is. Minthogy azonban Bulgáriát előbbi munkáimban eléggé részletesen ismertettem, nem akarván ismétlésekbe esni itt csak keveset szólok róla; meg kell azonban említenem, hogy évekig kell a bolgárok között élni, míg az ember teljesen megismeri e zárkózott, de jószívű és néhány igen nagy tulajdonsággal bíró emberfajt.

Zárkózottságukat nemcsak vérmérsékletüknek tulajdonítom, hanem annak is, hogy mintegy fél ezredévig voltak török uralom alatt. Habár a »török iga« (se Bulgáriában, se minálunk) talán nem is volt mindig olyan kegyetlen, mint azt az iskolai könyvekben tanítják, mégis csak idegen nép uralma volt s az alul maradt népfaj lelkére nem egy olyan bélyeget nyomott, mely néha még most is előtűnik. Ilyen jelenség például a bolgár földműves bizalmatlansága. Többször megesett velem, hogy megkérdeztem egy — mondjuk, három gyermekes — családapát; a párbeszéd majdnem mindig ugyanúgy alakult:

—No, Pencso, hány gyereked van?

—Szép az időnk, jó a vetésekre.

—Igen; de nem ezt kérdezem, hanem hogy hány gyereked van.

—Hm. Miért kérded?

—Mert érdekel; de ha nem akarod megmondani, hát ne mondjad. Zbogom, Isten áldjon meg.

Ekkor mégis felel, de vagy kettőt, vagy négyet mond a három helyett, ritkán a helyes számot. Ezt a különös magatartást úgy magyarázták nekem, hogy örökölt, velük született titkolódzás, mert annakidején, ha a török kérdezte, hány birkája van és ő megmondta a helyes számot, a kérdező vagy sokallotta és elvett belőle, vagy kevesellette és rossz gazdának minősítve közmunkára rendelte ki. Lehet valami a dologban.

A nagyon kemény, nyakas bolgárok az évszázadok folyamán többször kíséreltek meg helyi fölkeléseket;

rendszerint siker nélkül, de az így kifolyt vér mégsem ömlött hiába, mert ébren tartotta a nemzeti öntudatot. A vértanúhalált halt Vassil Levski, a Petőfiként karddal kezében elesett Christo Boteff stb. megannyi lelkesítő példái nemzetüknek.

Ezekből a zavaros időkből ered a bolgárok ama szokása, hogy halottaikat nyitott koporsókban viszik végig a város utcáin, egészen a sírig. Ugyanis hajdanában a felkelők gyakran temetés leple alatt a lezárt koporsókban szállították fegyvereiket. Erre a törökök rájöttek s azóta nem volt szabad lezárt ládát szállítani, koporsót se, hogy a rendőrség bármikor belenyúlhasson, a halott alá is, fegyverek után kutatni. A török uralom elmúlt, de a nyitott koporsók szokása megmaradt. E mellett még egy különös kis részlet: a halott lábaihoz helyezik foglalkozását mutató főveget is, pl. földművesnél kucsmát, kereskedőnél puha kalapot, katonánál sapkáját, tisztviselőnél kemény kalapot, tűzoltónál sisakját, politikusnál cilinderét, stb. stb.

A falusi bolgár sokkal melegebb, vendégszeretőbb, mint a városi lakosság, — ami nemcsak a bolgárok-nál van így. Bemegy egy parasztházba, legelőször is édes lekvárt és pohár vizet tesznek elibéd, ebből venedd kell egy kanálkányit és innod egy kortyot, azután beszélhetsz. Ha azonban valami elintézni-valód van a ház urával, a világért se kezdjed ezzel, hanem kérdezzed végig családi körülményeiről, rokonsága egészségi állapotáról (mindegy, ha »melléje« is válaszol), gazdaságáról, állatairól; te is mesélj neki amiről akarsz, — de látogatásod célját csak a legvégén, búcsúzáskor bökjed ki, mintha »csak úgy mellékesen« jutna eszedbe és fő célod csupán a baráti látogatás volt; különben azt gondolnák rólad, hogy nem tudod, mi illik.

Kezdetlegesek? Igen. Elmaradtak? Nem. Ami az ő érdekkörébe vág, azt a bolgár nagyon alaposan megtanulja és jól is végzi; szorgalmas és takarékos. E

takarékosságában néha túloz is, amennyiben pl. lakása, udvara, házatája gyakran nincsen arányban jómódjával; sokkal igénytelenebbül él, mint ahogyan tehetné. Viszont írni-olvasni nem tudó ember Bulgáriában alig van. Sőt a tanulást nem egy szempontból túlzásba is viszik, amennyiben majdnem minden nagyobb községnek megvan a maga *progimnaziuma*, ami körülbelül a mi polgári iskolánknak felel meg. Tömegesen végeznek progimnáziumot; a baj csak az, hogy e végzettséggel aztán nem igen akarnak visszatérni az eke szarvához, — mint pl. Svédország tömegesen érettségizett parasztjai teszik — hanem özönlenek a városokba és hivatalokba. Az ott megfelelően elhelyezkedni nem tudókból kerül elő a szellemi proletariátus, ami szerintem a mai Bulgáriának egyik leg súlyosabb problémája.

Bátor nép, vitéz katona, hihetetlenül kemény és igénytelen emberanyag. Húst alig eszik, sajtot és tejtermékeket annál többet; a bolgár aludtej (yoghurt) a legkellemesebb és legegészségesebb ételek egyike, — ennek tulajdonítják, hogy egy nemzetnél sincsen annyi, száz éven felüli ember, mint Bulgáriában — magam is nagyon rászoktam és bizony hiányzik. Humora is van a népnek, kissé fanyar ízű, száraz; legtöbbször önmagukat, saját hibáikat gúnyolják. A néhol mutatkozó önzésre és irigykedésre vonatkozólag bolgár paraszttól hallottam a következő kis mesét:

Egy tündér azt mondta Mitko Ivanoffnak, hogy megadja neki, amit legjobban kíván, hanem számoljon azzal, hogy szomszédja, Pencso Dimoff pontosan kétszer annyit fog kapni abból, amit neki ad. Mitko egy pillanatig gondolkodott, azután: »Üssed ki az egyik szememet. . .«

A bolgár nemcsak szorgalmas munkás, hanem ügyes kereskedő is, amit talán az évszázadokig tartó görög befolyás oltott beléje, meg hogy a török uralom alatt sokat foglalkoztak kereskedelemmel, mert

török testvéreinknek — akárcsak minékünk — jobban állott kezében a kard, mint a mérleg. Becsületes, de élelmes kereskedő is, mindent ad-vesz, ami csak a kezébe kerül. Bolgár különlegesség a »Biro¹ za vszicsko«, vagyis *mindennel foglalkozó* kereskedelmi vállalat.

Volt egy érdekes »üzletbarátom«, szállítóm, Christo Zarzanoff, házaló vagy inkább házhoz járó régiségkereskedő és műiparos. Szőnyegetek, régi fegyvereket, műtárgyakat hozott és nevetve kért értük hajmeresztő árakat. Midőn kérdeztem, vajjon arcáról nem sül-e le a bőr, ha ilyen árakat kér, fogatlan szájával szélesen vigyorogva válaszolt:

— Hadd kérjek sokat, úgysem adod meg, hát nem lesz károd belőle; meg így aztán örülsz, ha ezret kérek valamiért, amit sikerül százért megvenned! Büszke vagy és boldog, én pedig mégis keresek rajta . . .

Christo művész is volt, remekül dolgozott rézben, nemzeti motívumokkal kalapálva ki ágyúhüvelyeket, tálcákat és egyéb fém-tárgyakat. Igen sok ízlés és találékonyosság volt úgy az egyes darabok vonalaiban, mint díszítésükben is.

Közvetlenül Sofia mellett van a kétezer méternél magasabb, többnyire hófödte tetejű Vitos-hegy, melyre a főváros lakossága gyakran rándul ki, gyalog is könnyen elérhető. Ismertem a hegy oldalának közepe táján legeltető öreg pásztort, aki büszkén mutatott a hegy lábánál fekvő szép fővárosukra:

—Látod, az ott Sofia; én még ottan sohase voltam.

—Mért nem?

—Hát mért mentem volna? Nincsen ottan *legelő* . . .

Igaza volt.

A bolgár katona elég bizonyosságot adott vitézségéről a balkáni, majd a világháború folyamán; béke-

¹ Bureau.

béli bátorságukról pedig számos bizonyítékunk volt a Bulgáriában akkor kezdődő lóversenyek, helyesebben mondva úrlovas-akadályversenyek alkalmával. Az úrlovasok nagyjából katonatisztekkel, részben pedig a diplomáciai testület, főleg a mi követségünk tagjaiból kerültek ki (pl. Wodianer Andor, Bóbrík Arno, Ruzskay Jenő, Köhler Ernő és jómagam; szóval: a »lovasított követség«). Eleinte óriási, 20 indulón felüli mezőnyök; szinte megható volt látni, amint messze vidékről utaztak föl egyes fiatal tisztjeik, néha busma fejű, rövid nyakú, tömzsi lovaikkal, melyek az otthoni próbákon, mondjuk Tatarpazar-dzsikban állomásozó alosztályuk többi lovait megverve egyszeriben előléptek versenylovakká és tulajdonosaik legvérmesebb reményeivel indultak az akadályversenyekben, ahol volt ugyan egyéb, hozzájuk fogható kitűnő, de lassú lovacska is, ámde a többség mégis csak sokkal jobb lovakból állott. Így aztán e számos résztvevőjű versenyek eleinte gyászos képet mutattak, mert mezőnyeik rettentően el voltak húzódva: a helyezettek már rég bent a célnál, midőn a pályán még mindig néhány derék lovas viaskodott lovával s az akadályokkal.

Sohase tudtam az e próbálkozásokon nevetőkkel tartani, mert (mint magam is szorgalmas résztvevője e versenyeknek) nagyon méltányoltam azt a bátorságot, szenvedélyt és kitartást, mellyel e fiatal tisztiek a gyakran éppenséggel nem arravaló lovaikon küzdöttek a nem is könnyű akadálypálya nehézségeivel. Nemhogy túlságosan nagyok lettek volna az akadályok, de nem voltak »versenyszerűek«. Például az 1.10 méter magasságú, dorongokból font, földbe vert cölöpökön, meredeken álló sövény magában véve nem túlnagy akadály, de a hosszú versenyek utolsó száz vagy százhusz méterén, a már fáradt lovaknál kifutósövényként bizony számos bukásnak volt oka. Vagy például 3 méteres árok se sok, 1 méteres sövény se,

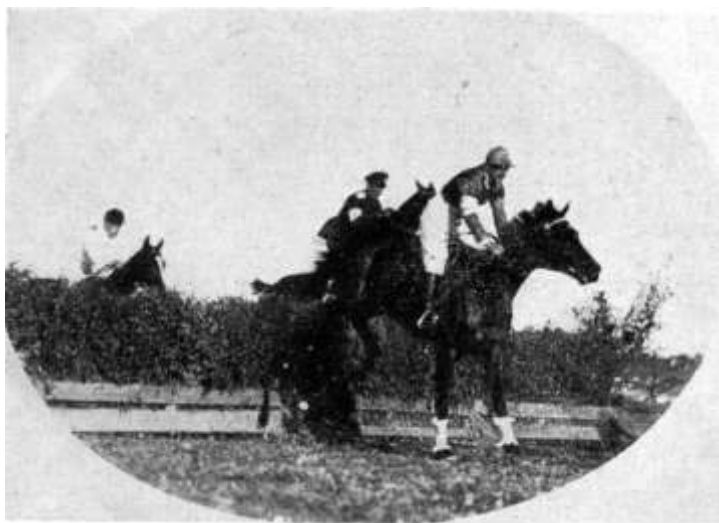

WODIANER ANDOR (később lisszaboni követünk) OMORTAG-on

RUSZKAY JENŐ, MÓNI-n.

BÓBRIK ARNO (később buenos-ayresi követünk) GYERE KI-n.

SZERZŐ, A GÖDI NEVELÉSŰ BLUFF-ön.

de ha együvé teszik, a méteres sövénytől a ló nem látja, hogy mi van mögötte, viszont nem elég magas ahhoz, hogy még jó ütemben is véve biztosan »át-emelje« a lovat az árkon. Eleinte rengeteg bukás volt. Azután engem kértek fel az akadályok szabályozására és megépítésére. Átlag egy harmaddal *emeltem* a magasságukat, deszkakerítés helyett tömör, gömbölyű tetejűre rakott és bemeszelt kőfalat, a sövényekbe vastag, fehérre festett rudakat, az árok elé 1 méter helyett i.30-as sövényt, stb. stb. — szinte borzalmas benyomást tett. A fiatal Jovasok nem törődve a nagyobb akadályokkal, kitörő örömmel fogadták e nehezítéseket, az idősebb, már nem versenyző tisztek azonban fejüket csóválták, hogy a »bolond magyar« túlsókat követel lovaiktól. Eredmény: az általam »megnehezített« akadályokon, ugyanannyi induló mellett csak *negyedrész*e bukás volt, mint előző évben a kisebb, de nem megfelelően épített akadályoknál.

Azonban nemcsak a fiatalok lovagoltak versenyeket, hanem ezüstös hajú, idősebb törzstisztek is, sőt volt közöttük egy gyalogsági őrnagy, később alvezredes, Zseliavszki »Petr«, aki egyik legszorgalmasabb akadálylovasunk lett. Vett magának egy telivért és valamelyik, nagyon hosszú versenyben erősen kötötte az ebet a karóhoz, hogy megveri Sweety nevű kancámat, melyet magam lovagoltam. Már előre bejelentette, hogy majd amidőn a célkarika előtt elhagy engem: »... werrrd ich mirrr gestatten zu sagen: SERVUS SCHANDORRRR .. A Hát majdnem így lett, mert életem leghosszabb végküzdelmét lovagoltam vele szemben, vagy nyolcszáz méteren át szorosán fej-fej mellett: csak a legutolsó métereken szereztem egy nyakhossznyi előnyt és maradék szuszomból már csak annyi futotta, hogy éppen a célkarikánál nyeregből nyeregbe én kiáltottam át neki: »SERVUS PETR!«

Ugyancsak e derék Petr valamelyik versenynél feleséggel ül a páholyban; nekem lovaglásom

lévén, már lent voltam a nyergelőben. Az indulók számaikat még nem húzták volt fel, hát feleségem előzetesen kérdezte Zseliavszkit, hogy az egyes lovakat kik fogják lovagolni. Bolgár barátunk mindet elsorolta, csak egyik ló lovasát nem. Feleségem kérdésére, hogy ezt meg ki lovagolja, Petr csak ennyit mondott:

—No so, die alte Fuchs!

—Wer ist dieser alte Fuchs?

—No so, ihr Mann doch, der Herr Minister Schandorrr!

Amely nevem azután versenykörökben egyidőre reám ragadt.

Az annakidején Kettős Ivadékversenyt nyert kancám, Sweety-t (Mindig—Swiss Girl) eladtam egy ottani, új-diplomata kollégámnak, aki hátaslóként akarta használni; megmondtam neki, hogy *sarkantyút és feszttőzablát ne használjon*[^] egyébként pedig elővételi jogot biztosítottam magamnak, ha esetleg elakarna adni. Mégis feszítővel és sarkantyúval lovagolta, annyira meg volt győződve lovas-tudományáról. — Katonai attachékkal, Ruszkay Jenővel éppen lovaglásról értünk vissza, midőn eszeveszett lódobogás a főutcán: Sweety száguld haza, lovas nélkül. Megfotuk és kisvártatva kocsin meg is érkezett az ifjú kolléga, füléig sárosan. Mondtuk neki, hogy íme itt a lova, felülhet. Erre szinte toporzékolni kezdett izgatottságában: Kivan zárva! Exclu, c'est EXCLU MU... Soha többé nem ül föl erre a vadállatra! .. . Visszavásároltam tőle; néhány hét múlva kinyertem vele árának nagy részét.

Jól megírtam a jóvátételi bizottság francia elnökének, Chérisey grófnak nejével. Éppen távollevő követségi titkárunk, Wodianer Andor¹ egyik lovát kellett akadályversenyben lovagolnom, véleményem szerint kitűnő eséllyel. Ismét nagyon sok induló, hát sorsot

¹ Most követ Lissabonban.

BORIS CÁR A SOFIAI LÓVERSENYEN EGYIK MAGYAR
ÚRLOVASSAL BESZÉLGET.

STOCKHOLM, VÁROSHÁZA.

STOCKHOLM, KIRÁLYI PALOTA.

húztunk és az indításhoz való felállásnál a magasabb sorszámú lovasok második vonalba kerültek, ami külföldön, nagymezőnyű versenyekben nem is ritka eset, különösen ha oly keskeny a versenypálya, mint a sofiai. Rossz számot húztam és lovammal a második sorba jutottam, ami azonban nem túlságosan aggasztott, mert bíztam, hogy az első forduló után — mint közöttük a leggyakorlottabb versenylovas — majd csak elhelyezkedem úgy, hogy az akadályoknál legyen előttem egy kis levegő az ugratáshoz. Igen ám, de még az első forduló előtt, talán csupán száz méterrel az indulás után már volt egy kicsi sövény, melynek szoros csomóban rohantunk, előttem teljesen elzárva a szűk pálya, szinte vakon száguldottunk az akadálynak. Szegény lovam bármilyen jól ugrott is, a sövényt idejében nem látva meg, a nagy sebességben olyat bukfencezett rajta, mint a fejbe lőtt nyúl. Részleteket nem tudok, csak annyit, hogy néhány perc múlva már *zöld hajtókás* —erre különösen tisztán emlékszem! — inasom, Szabó Gyula karonfogva vezetett vissza a mázsálóhoz, ahová nagyon siettem, mert emlékeztem, hogy még egy versenyt kell lovagolnom és azt mindenáron meg is akartam tenni. (Végig is lovagoltam a következő versenyt, habár társaim azt mondják, hogy tőlem soha oly gyatra lovaglást nem láttak. Elhiszem. De legalább senki se mondhatta az egyetlen magyar lovasról, hogy puha fából van faragva.) Kévéssel utóbb Chérisey grófné mesélte, hogy amidőn bukásom után inasom karján visszaérkeztem a közönség közé, ő érdeklődve sietett elibém, mire én egy pillanatra megállva fölényes kézmozdulattal intettem neki, hogy félre az útból! A grófné sejtette, hogy még foroghatott a fejem, mert kissé csodálkozva bár, de harag nélkül engedett útnak, azonban később még gyakran bosszantott, hogy én milyen kézmozdulattal intézem el a hogylétem iránt érdeklődő idősebb hölgyeket

...

E versenyekről is annyi kedves és mulatságos emlékem maradt, hogy megint csak félre kell dobnom a többi, különben soha se lenne vége e fejezetnek.

Követségünkön egyik legkedvesebb és legértékesebb munkatársam tudományos szakelőadónk, dr. Fehér Géza régész tudós volt; azóta tanár a szófiai egyetemen. Hosszú, szőke, sovány és kitűnő humorú ember, egyben azonban típusa a szórakozott tanárnak, akinek minden, ami nem tudományos vagy nemzeti fontosságú, teljesen mellékes. Egy ízben dr. József Ferenc főherceg és Anna főhercegasszony néhány hétre megtiszteltek Sofiában és onnét terveztünk nekik kétnapos kirándulást Madarába, ahol Fehér Géza vezetésével évek óta folytak az igen érdekes régészeti ásatások. Az indulást hirtelenül határoztuk el és Fehér már nem ért rá távoli lakására menni, hát én kölcsönöztem neki térdnadrágot s a legszükségesebbet. Sietve átöltözik, de még mindig nem indulhat, mert keresi a — nadrágtartóját! Mindnyájan kerestük, tüvé tettük érte az egész házat (a Fenségek nevetve várahoztak), de a nadrágtartó nem került elő, csak napok múltán, a jó tanár lakásán ... — Nagy estély volt nálunk, rengeteg idegen is; ilyenkor a követség összes tagjainak bizonyos fokig háziúri szerep is jut, a társaság szétoszlásakor pedig »mi háziak« még negyedórácskát együtt maradtunk, utólag megbeszélni a dolgokat. Jelenti tanárunk, hogy sokat foglalkozott egy *angollal*, nevét nem tudja. Milyen nyelven? — kérdeztem, minthogy tudtam, hogy angolul Fehér nem beszél. — Angolul! — Hát aztán mit beszéltek? — »Vettem két pohár pezsgőt, koccintottunk, *azt mondtam neki, hogy: Yesss!* — *azután otthagytam . . .*«

Volt Fehérnek még egy olyan tulajdonsága, ami munkásságát külön is becsessé tette előttem: ha valamely intézkedésemet nem helyezte, bejött hozzám és egyszerűen megmondta: »Uram, e' nem jó lesz!«

Átbeszéltük a dolgokat, néha meggyőzött, néha nem, — de mindig az volt vele érzésem, hogy *ez az ember kibőki, ami a begyében van*. És ezért mindig hálás barátsággal gondolok reá.

József Ferenc főhercegek bulgáriai látogatása alkalmával olyan mulatságos csúfság esett meg velem, hogy még most is nevetnek rajtam a szemtanuk. Vona-ton utaztunk valamerre a Fenségekkel; nagyon meleg volt. Anna főhercegasszony elővett egy nagy boros-üveget és szép aranyárga tartalmából egy vizespohárnyit egy hajtásra kiivott! Csodálkozóan elismerő tisztelettel jegyeztem meg: »Ejnye de jó *cúgja* van a Fenséges Asszonynak! Szabad kérdezni, miféle bor ez?« — »Ez? Kitűnő Timok-i bor! Nem akarja megízlelni?« — Hálásan köszöntem és mindjárt kap-tam is egy pohárral. Nem akarván a Fenséges Asszony mögött elmaradni, én is egy hajtásra ittam meg . . . Brrr! Nem bor volt, hanem *cukortalan hideg teái* Elismerem, hogy szomjúság oltására kitűnő, azonban ha az ember jó bort vár, bizony nagy a csalódás. Nagyon szellemtelen arcot vághattam, mert a jelenlevők igen nevettek és a Fenségek néha még most is kérdezik tőlem, hogy »Kell-e timoki bor? . . .«

Egyszer azonban mi is mosolyogtunk a Fenséges Asszonyon. Itthon Gödön szerencsétettek látogatá-sukkal és kissé kimentünk a parkba sétálni. A bokrok között, alig nyolc-tíz lépésnyire, öz-suta állott és mereven nézett reánk. Fenséges Asszonyunk azt gon-dolta, hogy szobor és örömmel mutatott rá: »Ni, milyen jól van ez *csinálva!* Mire a suta persze elugrott, mindnyájunk örömére. (De ezen mégse lehetett annyit nevetni, mint a »timoki« boron.)

A sofiai diplomáciai társaságban is volt néhány jó eset. Egy alkalommal valamelyik kollégánknál voltunk vacsorára híva; már mind együtt a társaság, csak egyik meghívott követ és neje hiányzanak. Házíurék sokáig vártak, majd pedig asztalhoz ülve telefonáltattak, hogy

valami baj van-e az elmaradt vendégekkel. Kisvártatva bejön a pofaszakállas komornyik és kellő ünnepélyességgel bejelenti, hogy X. Y. kegyelmes úrék nagyon sajnálják, de ma este nem jöhetnek, mert *déután fűrödtek és most nagyon fáradtak* . . . Egész este volt min nevetni és rossz tréfákat faragni.

Vagy az a (háború utáni keletkezésű) diplomata-kollégánk, azelőtt úgy tudom gyógyszerész, aki szintén az utolsó percben maradt el egy félhivatalos jellegű vacsoráról, megüzenvén, hogy déután sízni tanulva nyakig beleesett egy hófúvásos szakadékba, ahonnet csak órákig tartó kiabálása után tudták előkeríteni, azalatt teljesen áthűlt és most *szörnyen fáj a hasa*, nem jöhet...

Az újdonsült, háború utáni diplomaták egyébként is nem egyszer járultak hozzá kollégáik jókedvéhez, amiért nem lehattunk nekik eléggé hálásak. Például az az újonnan érkezett kartárs, aki közölte velünk, hogy addig nem tehet látogatásokat, amíg át nem adta megbízólevelét. Ez mind teljesen rendben való és természetes, ellenben a jó ember a »plein pouvoir« helyett »*plémpotence-t*« mondott! Meg az a másik újfajta diplomata, aki társaságban kijelentette, hogy azonnal jön, csak előbb még egy pillanatra fölszalad lakásába — »*juste le temps de baiser ma femme* . . .« (E szójátékokat szinte lehetetlen lefordítani vagy megmagyarázni, de olvasóimnak nagy többsége úgyis tud franciául.)

Meglehetős feltűnést keltő eset volt az is, midőn egyik követ nagyszögű fogadást kötött valamelyik kollégájával egy családi eseményre, melyben az általa képviselt állam uralkodócsaládja egyik tagjának volt döntő szerepe. A fogadást megnyerte, de a dolog természetesen kitudódott és szegény jókedélyű kollégánkat rövidesen visszahívták; e fölött azonban nem lehet csodálkozni.

A Bulgáriában megismert idegenek között nagy szerepet játszottak a Wrangel-féle ellenforradalom után

beözönlött orosz menekültek, nevezetesen asszonyaik, akik csakugyan bámulatos bátorsággal láttak életük új megalapozásához. Sok kedves jó ismerőst szereztem közöttük és egynémelyikével máig is fenntartom a távoli, de barátságos összeköttetést. Meg kell említenem egy Olga Vassilevna keresztnévű, igen bájos fiatal özvegyasszonyt, akinek külön tehetsége *volt*: bármely könyvet elolvasva úgy tudta tartalmát öt-hat perc alatt elmondani, hogy ebből nemcsak a cselekményt ismerhettük meg, hanem az egyes főalakok jellemét, valamint az egész mű alapgondolatát, sőt esetleges célját is. Kiválóan tehetséges asszony, aki az egyes világnyelvekben is egészen jártas. Angolból oly sok szót tudott, mint kevés idegen, ellenben ha sietett, a szavakat csodálatosan összedobálta, egészen egyéni sorrendet használva. Egyízben nagyon melege volt s ezt a következőképpen fejezte ki: »Never I have been hot so life in mine . . .« Angolul tudó olvasóim talán át fogják érezni e felségesen fejtetőre állított szórend minden báját. Egészen új, eredeti szavakat, igéket is gyártott, pl. azt, hogy a Nap felkél és lenyugszik, így fejezte ki: »The Sun *come-ups* and *go-downs*...« Nem rossz újítás. Egyízben karját az enyémbé öltve, a következő kijelentéssel lepett meg: »Tudja, maga nem úgynevezett szép fiú, se nem különösen szellemes, mégis nagyon szeretek magával kijárni, mert olyan *positiv kinézésű* úriember.« (. . . such a positive-looking gentleman . . .) Úgylátszik vannak negatív benyomást keltő urak is.

Egyik nagyhatalom követe rendkívül takarékos volt, emellett pedig v-vel selypített, ami sok egyszerre. Midőn macedón menekültek karavánja nagy nyomorúságban vonult el Sofia mellett, mindenki segített, ahogyan tudott; takarékos kollégánk is, amiről azután így dicsekedett: »... et quand j'ai vu cette misère, mon cœur a pavlé et je leuv ai donné (*vois* leva . . .« Isten fizesse meg neki, — de egy fillérrel se többet!

— Háború előtt is töltöttem néhány évet Sofiában. Ottani konzulátusunknál akkor szolgált egy nagyon kedves fiatal barátunk, Pallavicini Fonó (Alfons), akinek igen nagy barátja volt a belga követség titkára, Vicomte Alain Obert de Thieusies; együtt is laktak és gyakran jártak hozzánk. Midőn rövid szabadságra Konstantinápolyba készültek, elkérték inasunkat, Szabó Gyulát, hogy csomagoljon be nekik, mialatt ők hivatalukban még gyorsan elvégzik munkájukat s a déli gyorssal már utaznak is. Feleségem eleresztette Gyulát, de azzal, hogy minél korábban jöjjön vissza, mert délbédre vendégeket várunk.

Múlik az idő, Gyula még mindig nincs, pedig mindjárt itt lesznek a vendégek is. Feleségem sajátkezűleg terít meg és készít el mindent, amidőn Lelken-dezve, zilált hajjal befut Gyula. Hát mi baj történt? »Semmi, csak a gróf urak elfelejtették, hogy bent csomagolok és rázzárták az ajtót!« Kínjában azután az ablakon ugrott ki szegény ember, a kert virágai közé.

Az azóta sajnos oly korán elhunyt Pallavicini Fonónak egyéb eset is nyomhatta lelkét velünk kapcsolatban. A Sofia melletti meredek és hosszú lejtőjű dombokon téli sportokat űzve, kezdetleges bob-pályánk is volt; ötös bob-szánkónkat a belga Thieusies vezette, mögötte Fonó, ebbe kapaszkodva én, mögöttem feleségem és sorzárónak a métermázsás török követségi titkár, Arab zadé Dzsevdet Bey.

Már jó lendületben zúgtunk lefelé, midőn a bolond Fonónak valami eszébe jutva, oldalt hátrahajlik, ami éppen elég volt a nagy sebességgel rohanó szánkó felbillentésére; egy rövid pillanat töredéke és mind az öten bent voltunk a kövekkel kirakott útmenti árokban. Én nem estem túl rosszul, de feleségem hegyébe zuhant a mázsás török, ezenkívül pedig mindketten (mint jó házaspár) egyformán törtük el a — farkcsícsontunkat. Hogy ez milyen kutya dolog, csak az tudja, aki végigszenvedte. Nem mindjárt fáj olyan

nagyon, föl is keltünk, haza is jutottunk nagyobb baj nélkül; az igazi nagy fájdalmak csak otthon jöttek ránk: napokig sem ülni, se mozdulni, mert minden legkisebb mozgás iszonyú fájdalmakkal jár. Még a nevetés is nagyon fáj, pedig azt nehéz volt megállni, olyan furcsa helyről indul ki ez a metsző kín; és barátaink folyton jöttek látogatni — nevettek és neveltünk — míg mi a társalgóban hevertünk, feleségem pam-lagon, én meg a szőnyegre szórt vánkosokon. A követ-ségünkhöz beosztott jó Ottlik Didi (György; lásd »Pestre Lloyd« és Felsőház) egész délutánokon tartott mellettünk »szolgálatot«, adta a cigarettát, nyitogatta az ajtót, sétáltatta nagy bulldogunkat, Jónás urat — és nevetett, velünk együtt, de nem oly savanyúan, mint mi. A gonosz Fonó pedig úgy csúfolt, hogy ha az ember életepárjának farkcsíkcsont-törése van, ez a leg-jobb alkalom, hogy az egészségesen maradt házastárs kissé kiélvezhesse, kimulathassa szalmaözvegységét, hiszen az otthon maradónak semmi komolyabb baja nincs, csak mozdulatlanságra van ítélve. De így, *mindketten* odaszegezve a családi tűzhelyhez: ez nem jó üzlet. Hát nem is volt jó üzlet, az biztos.

Valamelyik nagy hatalom követségéhez tartozó fiatal kollégánkat (akit a Sors nem ajándékozott meg túlságos szépséggel, de annál kedvesebb, vígabb fiú volt) egy szép napon szokatlanul borús hangulatban találtam. Kérdésemre, hogy mi a baja:

— Bajom az tulajdonképpen nincsen, de mégis dühös vagyok. Képzeld, mi történt velem. Hölgyvendégem volt; délután kissé elszundítottam és arra ébredék, hogy vendégem fölém hajolva komoly, majdnem komor arccal vizsgál. Amint észreveszi, hogy föl-nyitom szemeimet, félhangon, szinte szomorúan mondja:

— Jean, Dieu que tu es laid! *Pourquoi* es-tu si laid? . . .

¹ János! Istenem, de csúf vagy! Mért vagy ilyen csúf?

Hát tudom, hogy nem vagyok szép fiú, de tehetek én erről? Mit feleljek neki? . . . Maga meg azt hiszi, hogy ez kellemes ébresztő? Csak próbálja meg, majd nem fog így nevetni!

Mégse bírtam visszafojtani nevetésemet, oly furcsa volt (az egyébként méltán dörmögő) fiatal barátunk.

A sofiai Union Club egyik idegen, ifjú és (enyhén szólva) kissé naiv tagja, délebbéd alkalmával a hosszú, közös asztalon keresztül hangosan kérdezi egyik nagyhatalom követségi titkárától:

— Mondja, X., igaz-e, hogy maga csak jómódú, idősebb hölgyeknek szeret udvarolni?

Altalános elképedés; a megszólított diplomata elszápadva, szinte rekedt hangon válaszol:

— Si votre question est une plaisanterie, elle est *confine à la stupidité!* (Ha az ön kérdése tréfa akar lenni, akkor határos a hülyeséggel.)

Ujabb kínos csend. Végre a kétbalkezű fiatalember ártatlan arccal, barátságos mosollyal kérdezi:

— Keszkeszexa »*confine*«?. . .

Mindnyájunkon, még a sértetten is kitört a megváltó kacagás s így e kényes eset nagyobb baj nélkül simult el, de az ifjút bizony elnevezték »CONFINE«-nek.

Kedves emlékeink a királyi udvarnál adott ebédek és fogadóestélyek is. Teljesen stílszerű volt minden; az akkor még nőtlen Boris cár hajadon nővérével, Evdokia hercegnővel együtt jött be a nagy fogadóterembe, előttük térdnadrágos lakáj, égő gyertyatartót hozva. E szigorú ünnepélyességű bevonulás és a vendégek részéről szertartásos, udvari bók után menten fölengedett a feszes hangulat, amint Őfelsége végigjárta rangsor szerint körbeállított vendégeit, majdnem mindannyiunkat saját anyanyelvünkön üdvözölve, tehát bennünket magyarokat is. Az ebéd minden esetben kitűnő volt, de még mindig a régi szertartás szerint, *kilenc* fogásos ebéd — ami manapság már sok, elszoktunk tőle; kár e jó (és szépen tálalt) ételeket érintet-

lenül tovább engednünk; de még sokkal nagyobb kár lenne étvágy nélkül ennünk belőlük. Utána vagy másfél órán át öfelsége és a hercegnő cercle-t tartottak, vagyis mindenkivel beszélgettek legalább is néhány percig. Nehéz és fárasztó feladat lehet annyiféle emberrel olyanokat beszélni, hogy se kényes tárgy, se köz-helyek ne forduljanak elő.

Másik könyvemben említettem már, hogy Boris cár mennyire népszerű országában és mennyi kedves — teljesen ellenőrizhetetlen s így jótállás nélkül megemlégett — kis történetke, adoma van róla. Akkoriban azt adták szájról szájra, hogy a Cár, aki gyakran egyedül ment autózni, személyesen vezetve kocsiját, a Tzaribrod felé vezető országút szélén idegen rendszámú gépkocsit látott vesztegelni, benne egy úrvezető és neje, chauffeur nélkül.

— Mi baj? Segíthetek?

Kis hiba volt a gép alatt húzódó főtengely táján, de hiányzott a javításhoz szükséges valami csavar, vagy mi. A kitűnő mechanikus király főlrántja magára overall-ját, alája bújik az idegen kocsinak és néhány perc alatt rendbehozza. A hálálkodó idegenek — kik a királyban jóképű hivatásos mechanikust sejtettek — szép borraivalót kínáltak neki, amit a király köszönettel háraitott el, hogy ő csak »amateur alapon« dolgozik.

— Hol lakik?

— Itt nem messze, Sofiában.

— Mi is odamegyünk; adja meg címét és majd esetleg valahol együtt ebédelhetünk.

A Cár elmosolyodott s egy darab papirosra felírt valamit — bolgárul, azután barátságosan váltak el. Az idegen utasok Sofiában érdeklődve jószívű kiségitőjük iránt, nagy elképedésükre csak akkor tudták meg, hogy kit is kínáltak borraivalóval.

Egyszer én is bajba jutottam öfelségével. Síkos téli napon nagyon nyugtalan lovon ülve, éppen a csúszós keramittal burkolt Sobranje-téren haladtam át,

midőn a tér sarokháza mögül nagy sebességgel elibém perdül egy nyitott gépkocsi, benne csak a chauffeur. Lovam rettentően megugrott, elcsúszott és hajszálon múlt, hogy teljesen oda nem vágódtunk. Hirtelen mérgebemben cifra huszármiatyánkot bocsátottam útnak, megérthető nyomaték kedvéért egy-két francia indulatszóval is megtoldva, mire a chauffeur azonnal hátrafordult és barátságosan mosolyogva intett kezével: a király volt! . . . Neki mondtam olyan szépeket. Lóról szállva, természetesen azonnal szaladtam őfelsége kabinetfőnökéhez, tiszteletteljes sajnálkozásomat kifejezni; nagy nevetéssel fogadott, ígérte, hogy azonnal megjelenti a Cárnak. Alig néhány nap múlva alkalmam volt személyesen is bocsánatot kérni, mire őfelsége nevetve: »Tudja, a legjobb az, hogy magának teljesen igaza volt!« ...

A világháború előtti időkben Ferdinand cárnak volt egy kitűnő, elzászi származású francia szakácsa, aki — bár neve német volt: Klein — csakis franciául és kissé bolgárul tudott. Hosszú szolgálata után szép kis járadékkal nyugalomba vonult, tágas földszinti lakást tartott s annak nagyobbik szobájában, megrendelésre és csakis »ismerősei« részére igen jó kis vacsorákat készített, melyeknek nagyon mérsékelt árából azt következtetem, hogy aligha kereshetett rajta, inkább csak a »művészet« kedvéért tette. Hetenként egyszer a mi követségünk is Monsieur Kleinnél vacsorázott, de nem szorosán a követség személyzete, hanem közelebbi baráti körünkből egynéhány »kültag« (pl. a Banque Générale magyar igazgatója, dr. Hernádi Antal), úgyhogy egy-egy ilyen estén tizenketten-tizenötön is összejöttünk. E vacsorákon egy kis engedmény is volt: lehetett — a jó ízlés határain belül — olyan csiklandós kis történeteket is elmondani, melyekről egyébként hallgattunk volna. A kellő határ megtartására a legjobb biztosíték volt követünk nejének, Tarnowska-Czetwertinska Marysz grófnénak állandó jelenléte, aki

kitűnő kedélyű, tréfát értő bájos asszony, de mégis tekintettel volt reája mindenki. E kissé szabadabb tréfákkal fűszerezett vacsoráinkat katonai attachénk, Laxa alezredes¹ »Sviniologische Abende« névvel jelölte meg. Szabály volt, hogy mindegyik úr minden estére legalább egy, teljesen új, kiadatlan adomát hozzon, ami nem mindig volt könnyű feladat, mert annak fűszereségi mértékét kellőképpen megítélni nem oly egyszerű; igaz, hogy az előadás módjával is sokat lehet enyhíteni. Allandóan ismétlődött a következő eset: Pallavicini Fonó belekezdett valaminek elmondásába, de fokozatosan előrehaladva hirtelen megijedt, hogy a dolog túlerős lesz, hozzám szaladt, fülembe súgta, azzal, hogy »Most már mondjad *te* tovább!« Mondhatom, igen kényes ügy az ilyen kátyúba került szekeret úgy kihúzni, hogy sárosak ne legyünk tőle. Mert aki túlment azon a bizonyos határon, az elnöklő alezredes egyszerűen kidobta — öt percre és az illető büntetésül még egy új adomával tartozott a társaságnak. Ha egy-egy tréfán nem nevettek, nem fogadták el, újat kellett hozni.

Szegény jó kis Fonót egyébként is húzta mindenki, mert amilyen kedves, olyan hirtelen haragú is volt. Bécsben nevelkedvén, akkor még csak mérsékelten beszélt magyarul² és ebből igen mulatságos esetek keletkeztek. Egy nagyobb, németül beszélő társaságban Ottlik Didi odaült Fonó széke mögé és folyton nyúzta, nyaggatta, bosszantotta, amíg az föl nem ugrott és magából szinte kikelve kiáltotta: »Eridj az . . . *tudsz már kováin* Ez a »tudsz már hová« azután még sokáig szállóige maradt közöttünk.

Szilvásgombóc-versenyre jöttek hozzánk Fonó és Didi. Nyelték a gombócot egymásután, már egyformán vagy egy tucát volt mindegyikük javára, a tálban

¹ Mint ny. altábornagynak szerepe volt a spoletoi hercegnek a horvát trónra történt felkérésekor.

² Később egészen megtanult.

meg már csak egyetlen gombóc, az utolsó, melyet Fonó hirtelen kikapva, begyömészöl szájába és úgy teli szájjal ujjong, hogy becsapta Didit, eggyel többet evett! Erre Didi ördögi mosollyal elővesz az asztaldísz virágai mögé rejtett *két tartalék-gombócot* és gúnyos tekintettel elfogyasztva, ő nyeri a nemes vetélkedést.

— Több ízben jártam vadászgatni Délkelet-Bulgária erdőborította nagy hegyei, a Rhodope Planina majdnem háromezer méter magasságig nyúló csúcsai közé. Ott, a macedón határon, a világháborút közvetlenül követő években még sok volt a véres villongás szerbek, bolgárok és görögök, valamint a macedón forradalmi szervezet különböző árnyalatú csoportjai között. Napirenden voltak a halálos találkozások; a golyó általi halál úgyszólván az élet természetes befejezéséeként számított. Valamelyik határszéli falucskába érve, kerestem egy régi ismerősömet, jómódú parasztembert, mert csak feleségét láttam ott, a kis társaságunkat szíves vendégszeretettel fogadó lakosság soraiban. Kérem a feleségét, hogy hol a férje. Meghalt, mondja szomorú kézlegyintéssel.

— Ugyan! Mi baja volt a szegénynek?

— Csak úgy, *magától* halt meg.

— No, csak nem lett öngyilkos?

— Dehogya. De meghalt. *Nem ölte meg senki*, csak úgy »*magától*«
halt meg.

Ez nyilván kivétel volt ottan; úgy említették, mint valami ritkaságot.

Voltam a dohányáról és vörösboráról hajdan híres Melnik határszéli romvároskában is. E helységnek a balkáni háború előtt több mint tízezer lakosa és tizenhat temploma volt, köztük püspöki székesegyház is. A háborúk alatt többször cserélt gazdát, hol a törökök, hol a bolgárok, hol meg a görögök foglalták el, fosztották ki és perzselték föl, végre is a bolgárok kezén maradt. Midőn ott jártam, mindössze háromszáz lakosa volt; egész utcasorok, sőt városrészek teljesen néptelenül

hagyva. A »város« egész közigazgatása — egyetlen öreg orvosból és egy még öregebb papból állott. Az orvos házában két vendégszoba, tréfásan ezt hívta Hétel Municipal-nak, városi szállónak. De mellette *könyvtár'*, melyet saját bevallása szerint jórészen az elhagyott, szétlőtt és fölégetett házak romjai alól személyesen kotorászott ki, selejtezett és rendezett össze, régi tulajdonosaik esetleg érvényesítendő jogainak fenntartása mellett. De soha senki se jelentkezett a könyvekért.

Maga az orvos valamikor Parisban végzett, több európai nyelvet folyékonyan beszélt és a háborúk előtt többször vett részt nemzetközi orvoskongresszusokon is. Most — úgymond — az orvosi tudomány nála megállott 1914-gyel; az addig elért haladásról részletesen tájékozva van, azóta semmiről; nem telik neki tudományos továbbképzésre, meg ideje se volna rá, mert önkezüleg kapálgatja kis burgonyáját, szőlejét és öntözgeti az elhagyott házak fellazított udvarára ültetett dohánypalántáit. Olyan szegény volt, mint a templom egere — mégis tele kedves, derűs humorral és régi, jellegzetes, jó adomákkal. Kérdeztem, miért nem hagyja itt e kísérteties romokat, hiszen ilyen képzettségű embernek még mindig akad egyéb alkalmazás is az országban, mint krumplit kapálni? . . .

— Nem lehet. Nagyon szeretem e romokat; itt voltam fiatal és boldog. Meg aztán van néhány betegem, akik ápolás nélkül maradnának, hiszen helyembe ide nem jönne egy orvos sem. És van itt egy sírom; valakié, akit nagyon szerettem . . .

Az volt az érzésem, hogy itt egy olyan esettel állok szemben, amelyből arravaló író nagyon érdekes és mostanában nagyon divatos »orvosi tárgyú« regényt szerkeszthetne. De hát nem volt lelkem tovább firtatni orvos-házigazdám életének bizalmas részleteit, kigondolni pedig nem vállalkozom. Nem vagyok regényíró.

TÖRÖK FÖLDRŐL.

Bulgáriában még vagy félmilliónyi török él, békében és barátságban bolgár polgártársaikkal; a Szobranje (országgyűlés) megfelelő számú muzulmán képviselője büszkén viseli a Törökországban jelenleg szigorúan eltiltott szép piros fez-t.

Minthogy némileg beszéltem nyelvüket, eljárattam e bulgáriai törökök közé, meg a határon túl, Törökországba is. Kedves, rokonszenves és határozotlan *rokoni érzésű*, barátságos és rendkívül vendégszerető nép, még a legszegényebbje is. Van benne valami veleszületett nyugodt előkelőség, méltóságteljes tartás és csöndes hanghordozás, ami a változott viszonyok dacára is szembeszökően az *úri nemzetre* vall. Beszédjük meggondolt, kimért és gyakran oly választékos, képekben gazdag, hogy szerény nyelvtudásommal nem mindig bírtam követni minden részletét. Még szerencse, hogy úgyszólván minden faluban akad önkéntes tolmács, aki Bulgáriában bolgárul, Törökországban pedig franciául tud annyit, hogy szükség esetén kisegítse az utast. Egyébként azonban a török nyelv úgy ragad reánk magyarokra akár a bogáncs. Néhány havi ottlét után szinte lehetetlenség némileg meg nem tanulni, annyi a közös eredetű szavunk és a mondatképzés is annyira emlékeztet a miénkre, úgyszólván azonos. Nagy könnyebbség az is, hogy nincsen a törökben egyetlen hang sem, amit a magyarban meg ne találánk, tehát nem úgy, mint pl. a francia orrhangok vagy az angol »th«, stb.

Viszont a török is teljes pontossággal tud kiejteni minden magyar hangot s így idegen kiejtés nélkül beszélheti nyelvünket. A hangsúly azonban nem úgy esik, mint a magyarban, az első szótagra, hanem gyakran az utolsóra. Például (a hangsúlyozott betűt vastagon nyomtatva):

kalpag	—	kalpak	
alma	—	elma	
kapu	—	kapu	
sátor	—	csadír	
kalauz	—	kilavuz	
kőpönyeg	—	kepenek	
bicska	—	bicsak	
burnót	—	burun otu (orr-fű)	
pogácsa	—	poacsa	
téve	—	deve	
oroszlán	—	arszlan	
kicsi	—	kücsük	
fene	—	fena (rossz)	
gebe	—	gebe (vemhes kanca)	
árpa	—	arpa	stb., stb.

Népszokásaik nagyon régiek és igen szigorúan különösen a vidéken, mert városaikban — kezdenek már európaiasodni, ami sokat elvesz eredetiségükből. Régi köszönési módjuk, hogy a föld felé nyúlva, utána mellüket és homlokukat érintik, azt jelenti, hogy »Kaftánod alját szívemhez és homlokomhoz szorítom, úgy hallgatlak«.

Régi török háznál, ha belépsz, illik kezedet szájad mellé téve, úgy hajolni házigazdád felé, mintha kérdeznél valamit; erre ő ugyanilyen, csupán vázolt mozdulattal int, oldalt. Ez azt jelképezi, hogy házába belépve, mindjárt *mered* megkérdezni, hol van a »legkisebb szobácska«, ami annak jele, hogy *baráti házban* érzed magadat — különben nem mernél ilyesmit kérdezni.

Ha háziurad étellel kínál és már nem akarsz elfogadni, az előírással nem ám fejed rázása, ami ottan igenlő mozdulatot jelent, hanem jobbot tegyed szájad elé, bal kezedet pedig kissé emeljed föl: »Aman!« vagyis *irgalom*, ne kényszeríts, barátom, mert már annyit ettem, hogy csak kezemmel bírom visszazorítani ...

Ezer és egy apró szokásuk van, melyeknek legalább lényegesebbik részét jó ott a helyszínen megtudakolnunk, különben könnyen kimegy a fejünkéből.

Kedvesek és mély bölcseségűek a török közmondások is, melyeknek egy része állítólag arab eredetű; például:

A fiú tizenöt éves koráig azt mondja: »Az én apám a legokosabb ember.« Tizenötötől harmincig: »No, nem is olyan nagyon okos az öreg.« Harminc után: »*Mégis* csak okos ember volt az apám!« ...

A gyerekek csak az a pofon árt, melyet *nem* kap meg.

Kérdezték az öszvért, hogy mi volt *apjának*, annak a kiválóan derék szárnak neve; mire büszkén válaszolt: Az én *anyám* telivérkanca!

Egy ember kenyeret ad kutyájának és megköti, mert nagy a foga. Mire a kutya: Miért félsz tőlem? Nem vagyok én *ember*, hogy rosszal fizessek a jóért...

Az ember jót tesz és rosszat; ezért adta Allah az asszonyt: jutalmul és büntetésül.

Ha bánkódsz egy asszony miatt: örülj; mert csak addig vagy boldog, amíg még fájhat a szíved asszonyokért ...

Asszony által ejtett sebet csakis asszonnal gyógyítsál.

Ha nagyon szereted az asszonyokat és feleségül veszel *egy*et, azt teszed, amit az egyszeri ember, aki nagyon szerette az *erdőt*, hát hogy jobban élvezze, fölakasztotta magát egy fára ...

A legbölcsebb ember is könnyen buta gyerekké változhatik egy asszony kicsi kezében.

Az asszony a világon a leggyengébb és legerősebb, a legszebb és legcsúnyább, a legjobb és legrosszabb, a legokosabb és legostobább teremtmény.

Asszony nélkül nem volna baj a világon, — de nem volna érdemes élni sem.

Ha gonoszságodért Allah nem büntet mindjárt, ne bízd el magadat: *Allah jobban emlékszik mint te!*

Ha bánatod van fiad miatt, emlékezzél azokra a gondokra, melyeket te okoztál apádnak.

Ha gondokat okozol apádnak, jusson eszedbe, hogy ezt saját fiad fogja rajtad háromszorosan megbosszulni.

Bármilyen szép is az élet — néha: a halál szebb — mindig.

Akármilyen szegény vagy is, a végén mégis megkapod Allah legnagyobb ajándékát: a halál édes nyugalmát.

A haláltól csak rossz vagy buta ember félhet.

Ha imádkozol és megköszönöd Allahnak, hogy életet adott: ne felejtse el megköszönni azt is, hogy enged meghalnod és hozzája visszatérned.

(Egy népet se láttam oly nyugodtan, oly derűsen nézni szembe a halál gondolatával, mint a törököt; szinte megszemélyesíti, barátjának, jótevőjének tekinti, nem elrettentő, csontvázának ábrázolt kegyetlen kaszás az, hanem a legszebb, legjobb dolog, amit Isten adott. Tanulhatnánk tőlük.)

Ne csak emberekhez légy jó, hanem az állatokhoz is; ezeket is Allah teremte, csakúgy mint téged; testvéreink ők, csak beszédjüket nem értjük.

Az állat jobban érti az ember szavát, mint ember az állatét; hát mért gondolod magadat okosabbnak?

— És így tovább; nem egy olyan dolog van e rövid mondatokban, amelynél érdemes hosszasan is elgondolkodnunk.

Adomáik is eredetiek, habár nem egyet hallottam már nálunk is, átírva »Kohn és Grün« urakra. Ott — mondjuk — Halil és Omar az állandó szereplők.

Halil és Omar betévednek a Padisah háremébe; az eunuchok elfogják és a haragvó nagyúr elé hurcolják őket. A szultán: »Vigyétek ezt a két gazembert kertembe és mindegyik válasszon ki magának egyet abból a gyümölcsből, melyet a legjobban szeret!« Két foglyunk örül, hogy ilyen olcsón szabadul és sietnek le a gyümölcsösbe. Halil tér vissza elsőnek: *almát* választott. »Fogjátok le és gyömszőljétek be az egész almát a — szájába!« Kezdődik a műtét; Halilnak majd hogy szét nem szakad az állkapcsa, ordít, mint a sakál, majd meg hörögve csuklik, de egyszerre csak elkezdi iszonyúan nevetni. Kérdi a szultán:

— Mit nevensz? Hát már nem fáj?

Halilnak kipiszkálják szájából az almát, hogy felelhessen.

— Jaj, dehogynem fáj! Hahaha . . .

— Hát akkor mit nevensz annyira?

— Mert eszembe jutott, hogy az a hülye Omar legjobban a *dinnyét* szereti! . . .

Török nagybőjt idején Halil és Omar elmennek az imámhoz, előadják, hogy bűneik bocsánatáért szeretnének valamiképpen vezekelni; szabja ki az imám, ők majd teljesítik. Az imám:

— Halil fiam, mondj ad meg, mit szeretsz a legjobban?

— Dohányozni, a csibukomat szívni.

— És te, fiam Omar?

— Én — feleli Omar szemlesütve — legjobban a feleségemmel, Hatidzsével, szeretek lenni. . .

Erre az imám kiszabja a penitenciát:

— Te, Halil, egy hónapig nem fogsz dohányozni és te, Omar, egy hónapon át napnyugtától napkeltéig zárva tartod a feleséged felé nyíló ajtót!

Megkezdődik a keserves hónap; Halil nevének semmi kifogása az ellen, hogy házukban kevesebb a

pipafüst, viszont Hatidzsé asszony rettentően unatkozik Omar nélkül. . . Alig múlik egy hét, éjfél tájban kopognak Omar ajtaján:

— Ki az?

— Én, Hatidzsé . . .

— Mit akarsz? Hát nem tudod, hogy megígértem az imámnak a teljes hónap betartását?

— Nem akarok én semmi mást, csak megszűni, hogy *az a gazember Halil már dohányzik!* . . .

Mózes, Isza (Jézus) és a Próféta együtt sétáltak a Mennyországban, azon szomorkodva, hogy a Földön levő híveik hogyan tépik-marják-gyilkolják egymást. Bánatukat elmondani Allahhoz mennek, segítséget kérve tőle. Allah megkérdezi Mózeset:

— A te tanításod szerint mi a Jó?

— A munka, a jótékonyság és az imádság.

— És mi a Rossz?

— A gyűlölködés, a rablás és a rágalmozás.

— És a te tanításod szerint, Isza?

Jézus ugyanazt válaszolja, mint Mózes. Allah a Próféta-t is megkérdezi, aki hasonlóképpen felel.

— Hát ha mindhárman ugyanazt tanítjátok, — kérdi Allah — hogyan lehetséges, hogy híveitek mégis gyűlölik egymást?

— Ezért jöttünk hozzád segítségért, óh Allah!

— Jól van; békét teremtek a Földön mindhármatok hívei között.

— És mikor lesz ez, óh Allah?

— Majd amikor *egymás kezét tartva* lementek a Földre rendet csinálni...

Említettem, hogy a törökök a halált nyugodtan, sőt derűsen várják, nem félnek tőle. Erre a nyugalomra jó példa a hetven éven felüli, miniszterviselt D. pasa esete. Egyes nyugtalan elemek valami merényletet terveztek; a merénylet nem sikerült, a hatóságok számos gyanús embert letartóztattak, halálbüntetés várt rájuk» D. pasát is elfogták, ámde nem bizonyult rá a bűnben

való részesség; azt nyíltan bevallotta, hogy ellenzéki érzelmű és rendíthetetlen híve a régi rendszernek, melyben nevelkedett és amelyet hűségesen szolgált. Kötél általi halálra ítélték. Az ítélet elhangzása után a törvényes szokás értelmében megkérdezték, van-e valami mondanivalója?

— Igen.

— Tessék!

— Uraim, önök *túloznak*.

— Más mondanivalója nincsen?

— Nincs.

A kivégzés Törökországban nyilvános volt; három-lábú, hordható akasztófát vittek ki valamelyik utcára, mögötte ment az elítélt. Valahol aztán fölállították a bitót, zsámolyt alája és végrehajtották az ítéletet, így haladt az öreg D. pasa is a gyászos menetben. Megállanak, fölállítják az alkotmányt és intenek a pasának, hogy most ő van soron. Erre nyugodtan *leül* a bitó alatti zsámolyra. Szólnak neki, hogy ne üljön, hanem *álljon* rája.

Bocsánat, uraim, — felelte szelíd mosollyal — nekem az ilyesemben *még nincsen gyakorlatom* . . .

A török humor egyébként is érdekes, némileg más, mint az európai.

III. Napoleon császár udvarában török nagykövet volt a szellemességéről híres Fuad pasa, akít a császár gyakran szokott barátságosan csipkedni, szerette gyors válaszait. Egyízben azt kérdezte tőle, hogyan hihetnek a mohamedánok abban, hogy a Próféta *élve* ment föl a Mennyszigetbe? Hogyan magyarázzák ezt a lehetetlennek látszó dolgot?

— Nagyon egyszerűen, Felség, a Próféta ugyan-azt az öreg lépcsőt használta, melyen az önök Illés prófétája és később Szűz Máriájuk mentek föl a Mennyekbe; lehetséges, hogy egy-két foka már hiányzott, de bizony ugyanaz az öreg lépcső volt az.

E török nagyúr valami szép görög leányt tüntetett ki állandó barátságával, Hélène-nek hívták; később jól férjhezadta és Hélène nővérét, Sophie-t vette pártfogásába. Midőn e változás miatt Napoleon incselkedett vele, vállat vonva válaszolt:

— Ugyan, Felség, ebben nincsen semmi különös: előbb a *philhellénizmus* kérdésével foglalkoztam, most meg *philosophiával* . . .

Rengeteg jó mondás maradt utána, de többnyire francia szójátékok alakjában, amit magyarul visszaadni nem lehet, elvész az éle.

Törökországról beszélve — különösen fiatalabb olvasóim képzeletében — valószínűleg megjelenik a *hárem* sejtelmes, bűvös fogalma is. Pedig amidőn én arra járkáltam, hárem úgyszólván már nem volt seholsem, kivéve talán a Szultánnál és egy-két igen nagy úrnál. Mert nem hívhatjuk háremeknek azokat az örmény vagy görög vállalkozók által tartott, kellő képzelőtehetséggel összeállított, már nem is kéteshírű mulatóhelyeket, ahová busás haszon mellett hiszékeny (és kellőképpen beszszelt) idegen balekokat csábítottak be, elhitetvén velük, hogy nagy veszedelmek és iszonyú kockázat mellett surrantak be egy török nagyúr boldogságainak legtitkosabb fészkébe.

Egy háremről azonban biztos tudomásom van, de ez nem töröké volt, hanem valamelyik nagyhatalom fiatal és bohó diplomatája rendezte be saját szórakozására. Habár egyideig sikerült ezt eltitkolnia, mégis híre ment és főnöke magához hivatva, rettentően lehordta a botrányos magaviselet miatt. A felelősségre vont fiatalember ártatlan csodálkozással csak ennyit hozott mentségére:

— De uram, hiszen ez az én *passzióm!* . . .

E kitűnő megokolás azonban nem lágyította meg a zord nagykövet rideg szívét és fiatal barátunknak sürgősen meg kellett válnia passziójától — nemsokára azután otthagya a diplomácia kényelmetlenül sikamlós

parkettjét is, ahol az ember még ilyen ártatlan passzióinak sem élhet!

Gyakran csodáltam meg azt a nyugalmat, mellyel török testvéreink az élet egyes mozzanatait fogadják. Közismert a török népmondás: Bolond, aki szalad, ha járhat, jár, ha állhat, áll, ha ülhet és ül, ha feketik . . . De ha kellemetlenséggel áll szemben, azt is nyugodtan veszi: »Hamarább lesz vége bajodnak, mint Allah országának.«

A világháborúban, kapitány koromban történt, hogy valami egészen rövid jelentés miatt be kellett volna mennem parancsnokunkhoz. Igen ám, de segéd-tisztje jelenti, hogy most nem lehet, van bent valaki, várjak egy kissé. Várok negyedórát, félórát, egészet, másfél órát; már a szegény segéd tisztet is kétségbe ejtem idegességgel, hogy aránylag kis dolog miatt ennyi időt kell elfecsérelnem.

A segéd tiszt szobájában velem együtt várakozott egy idősebb török alezredes; ugyanis akkor török csapatok is voltak kötelékeinkben. Nézi, nézi, amint dühös tigrisként járok föl s alá a »ketrecben«, végre két csibukszipantás között megkérdi, hogy mi a bajom.

—Csak három percet kellene az »öreggel« beszél-nem és már két órája várakozom itten hiába! . . .

— Esek. (Szamár.)

— Kim? (Ki?)

— Szén. (Te.)

— Már miért volnék én szamár?

—Mert fölöslegesen izgulsz. Akár itt várakozol két órát, akár a századod lovainál időzöl, akár a lövész-árokban: *a negyven évet így is, úgy is ki kell szolgálnod nyugdíjadig*, hát nem teljesen mindegy, hogy hol töltöd el ezt a negyven esztendőt?

És nyugodtan szívta csibukját tovább.

Megértettem, hogy miért nevezett szamárnak. És öreg török bajtársam még gyakran jutott eszembe életem folyamán.

Thrácia akkor még török részének egyik vidékét tekintvén meg, az elég ritka vasúti hálózat mellékvonalait kellett igénybe vennem. Két ilyen egyvágányú vonal csatlakozó pontján a kis vasútállomás jó messzire esett a névtáblán feltüntetett községtől. Kávédarálóm a kora délelőtti órákban pöfögött be a kis állomás elé s én kerestem az állomásfőnököt, hogy megtudjam, mikor lesz csatlakozásom, mikor jön a másik vonat, mely majd a fővonal egyik állomásához szállít; mert annyit már tudtam, hogy a nyomtatott menetrendnek nem kell feltétlenül hinnünk. (Csakúgy mint minálunk 1941 telén.) A »stáci« bent fogadott lakásán; jóképű, idősebb bácsi volt, bemutatkozásomra a szokásos »Madzsar kardash« (magyar testvér) megszólítással átölelt, leültetett és »Bujurun, bir kahve«, előbb igyam vele egy kávét, azután beszéljek. Megtörtént és végre sikerült hiányos török-ségemmel megkérdeznem, hogy mikor is jön a legközelebbi vonat.

— Bismillah. (Tudja isten.)

— No de délelőtt vagy délután?

— Bismillah.

— Mégis, a mai napon jön-e még vonat?

— Inshallah. (Ha Isten úgy akarja.)

Vakartam fejemet, hogy mit csináljak én addig,

hiszen elmenni se merek, ha nem tudom, hogy mikor

jön a vonat!

— Azzal ne törődj. Értesz a puskához?

— Valamicskét.

— Akkor eridj *fürjezni* azokra a dombokra, ni! Adok puskát és töltényt, a fürjeből pedig bucsuk benim, a fele enyém lesz.

—De hátha közben megjön a vonat?

—Látni fogod füstjét a dombokról.

—Jó, de hátha idejére nem jutok le?

—Sebaj az. Addig *ügysem eresztem tovább*, amíg meg nem jöttél!

Így is történt. Elmentem fürjezni, *igazán* rengeteg volt belőle, löttem is egy csomót és midőn dél felé láttam a közeledő vonat füstjét, visszajöttem s a kis vicinális ott állott már. Leadtam zsákmányomat és házigazdám szívességét szépen megköszönve, gyorsan be akartam szállni, mire ez megfogta karomat, hogy nem oda Buda! Előbb kávézzam meg, kész is van már, egy kis sajtál-kenyérrel együtt, mert:

—Pejnir ekmek: hazir jemek! (Sajt és kenyér: kész ebéd.)

—Hát a többi utas énmiattam várjon?

—Nem lesz azoknak semmi bajuk; már adattam kávét mindnyájuknak. Ha *magyar testvér* van nálam vendégségben, hadd örüljenek ők is!

Nem tudom örültek-e, de békésen, barátságos mosollyal iszogatták az állomásfőnök áldomás-kávéját.

Hallom, miszerint a török vasutak most már annyira pontosak, hogy egyszersmindenkorra vége van az ilyen kedélyességnek. Pedig kedves dolog volt — hiszen nem kellett sietnem!

Van még egy kedves török emlékem, ha nem is Törökországban ismertem meg, hanem a magas Északon: egy igen finom, érdekes fiatal asszony. Stockholmból hajóúton voltam a Balti-tengeren; kint ültem a fedélzet egyik magános karszékén, pokrócba burkolva, mert fűtyült az éles, koratavaszi szél. Nem messze tőlem egy másik széken (középtermetűnél talán valamivel magasabb) igen karcsú és csinos, feketehajú hölgy, láthatóan innét a harmincon, nagyon jó, egyenes szabású sportruhában, orrocskája percről percre pirossabb. Megsajnáltam és angolul szólítottam meg, hogy vigyázzon, takarózzék be, mert meghül. Vacogva felelt, hogy nincsen vele takaró, a hajóbeli pokrócok pedig már mind lefoglalva. Tessék az enyém, én majd sétálok föl s alá. Köszöni, nem fogadhatja el, mert látta, mily békés-boldogan pipáztam takaróm alatt. További tárgyalás helyett közbeeső megoldáskép mel-

léje húztam székemet és pokróccal mindkettőnket bebugyoláltam. Nagyot nézett, de nevetett: All right, így is jó. Megmondtam nevemet és kértem, hogy ő is mondjon valamilyen nevet, amelyen tisztelhessem. Igen, de csak *ha megígérem, hogy soha nem kutatok utána*, vájjon igazi-e az a név, melyet bemond és általában sohase kérdezősködöm személyi ügyeiről. Helyes. Bülbül Hatidzsé Hanum. (A »Hanum« szó körülbelül Madame-ot jelent; Bülbül: fülemüle.) Tehát török.

Ebből a rövid és egyszerű megismerkedésből hónapokig tartó, igen kedves barátság keletkezett. Stockholmban lakott ő is, egyik nagyobb szállodában, öreg, feketeképű, majdnem néger típusú komornájával, aki egy betűt sem értett másként, mint törökül, hát inkább terhére, mint segítségére volt úrnőjének.

Abban az időben éppen szalmaözvegy voltam s így kapóra jött e kedves, nagyon csinos és mulatságos asszony, akivel majdnem naponként találkozáva, együtt töltöttem szabadidőmet. A világnyelveket szinte tökéletesen és kitűnő kiejtéssel beszélte, általános olvasottsága és széleskörű műveltsége volt, minden érdekelte. Igen jómódú lehetett, mert egyáltalában nem »bukott« a költségesebb szórakozásokra; inkább evezgetni, úszni, nagyokat sétálni és tenniszezni; kiválóan játszott. Amint mondtam, rendkívül karcsú volt, bár éppenséggel nem sovány, amit biztosan tudok, mert eleget láttam fürdőtrikóban a szinte szoborszerűen tökéletes termetét. Keze-lába talán túlkicsi, túlfinom és szürke szemei egymástól a rendesnél kissé távolabb; más hibát nehéz volt rajta találni. Csendes, kellemes hang, áldott kedély és étvágy; a rendes étkezéseken kívül délelőtt 14 ii-kor naponta felhörpintett *negyedliter édes-tejszint*, mondván, hogy ez neki kell, megszokta, hízástól nem fél . .

Mikor magyar galamblovóink odafent voltak megnyerni a világbajnokságot, mindig velünk tartott, ő volt kicsi szerencsetündérünk. Azután eltűnt életemből, de

még évekig küldözgetett finom török cigarettát, nekem és galamblovó világbajnokunknak, Lumniczer Sándornak is. Bájos, exotikus virágszál, a Kelet minden titokzatosságával és bűvös vonzerejével.

Máig se tudom, hogy igazában kicsoda volt.

Ciprusfás, márványcsipkés, kék egű, tengerhabos, madárdalos régi Törökország — napestig elmesélhetnék róla, de akkor végehossza nem lenne e tarka, változatos tartalmúnak szánt képeskönyvnek, melynél egyik tárgyba se szabad belemélyednem, akármennyire szeretném is.

SVÉDORSZÁGBÓL.

Hajdani nagy sportemberünk, Szemere Miklós a magyar egyetemi ifjúságot nemcsak céllövészetre tanította, de egyéb sportok művelésére is buzdítva, jelentős áldozatokat hozott. Például félévre szerződtette Sasaki Kitchisaburo japán pedagógiai tanárt, aki a dzsiudzszitu birkózásnak is mestere lévén, ezt a művészetet igyekezett belénk verni. No, nem nagy sikerrel, mert túlsókat követelt, pl. hogy naponként *legalább két-három órán át* veregessük tenyerünk élével az asztal peremét, hogy kezünk jó kemény legyen, stb., stb., csupa olyan dolgot, melyekre csakugyan *nem* vállalkozhattunk, nem értünk rá. De nagyon megbarátkoztam ezzel a (közben magyarul is elég jól megtanult) emberkével és együtt tettünk hosszabb utazást Svédországba.

Dániából mentünk át hajón Malmöbe, onnét vasúton Göteborgba, ahol a Göta-csatorna kis szalongozóseinek egyikére szállva, megtettük a három napos gyönyörű utat a Trollhattan-vízeséseken és a svédországi nagy tavakon át.

A hajócska fülkéi rendkívül kényelmesek voltak, de nem így az ebédlő, ahol egyetlen hosszú asztal körül ült az összes utas. Sasaki és én egymás mellett, velünk szemben egy idősebb német házaspár, valami Commerzienrat-féle. Sasakival persze magyarul társalogtam, mert angolul ott majdnem mindenki ért. A szemközti német úrhölgy nagyon figyelte beszédünket és nem

sokáig türtöztette kíváncsiságát, hanem megkérdezte, hogy milyen nyelvet használunk. Természetesen azt feleltem rá, hogy a *japánt*.

— Hát japánok az urak?

— Igen.

— Mind a ketten?

— Természetesen.

— Igaz, meg is látni (monda a hölgy, Sasakira mutatva) önön egészen határozottan; *a másik úron is* (reám mutat) — habár nem annyira . . .

(Magas termetű, szőke ember vagyok.)

Ez a kis tévedés eszembe juttat egy esetet, melyet a hollandiai Vlissingen és az angol Queensborough közötti hajón értem meg. Ebédhez kicsi, kétszemélyes asztalkánál ültünk, velem szemben egy alacsony, őszes szakállú úr. Egyideig közömbös dolgokról beszélgettünk, majd útítársam hirtelen megkérdezte, hogy milyen nemzetiségű vagyok.

— Szívesen megmondom, de előbb árulja el, hogy milyen nemzetbelinek tart.

— Török, magyar vagy tatár.

— Helyes! Tatár eredetű családból származom, évszázadok óta magyarral keresztezve. De hát hogyan tudta ezt ilyen pontosan megmondani?

— Nagyon egyszerűen, ön nemcsak elárulja, hanem valósággal *ordítja* fajának típusát.

— De hát honnét látja ezt?

— Például koponyája alakjáról, szemfogai állásáról és ujjai görbületéből.

— Hát kicsoda ön, hogy ezt így meg tudja mondani?

— Az embertan tanára vagyok Oxfordban . . . Az előbb említett kicsi svéd hajón ismertem meg az északi népek konyhájának igen jellegzetes különlegességét, a smörgasbord-ot (olv. szmörgaszbürd), szószerint »vajaskenyér-asztalt«, vagyis az ebédlőben külön terítve számos, néhány tucatnyi tálat, melyen

mindenféle előétel áll: vaj, sajt, meleg burgonya, kolbászkák, hideg felvágott, különböző halak savanyúan, olajban és füstölve, négy-ötfféle saláta, tengeri rák, lazacszeletek, három-négyféle kenyér, olajbogyók, pástétomok meg istentudja mi minden még, nagyon szépen, ízlésesen összeállítva és tálalva. Az étkezés előtt tányérjával mindenki odament, abból és annyit véve ki, amennyi jólesett. Ezt nem számlázták külön, hanem bele volt értve az étkezés átalányárába. Egyes helyeken, ahol nem menürendszer volt, a válogatott előételekért átalányban *mindössze egy koronát* számítottak, természetesen feltételezve azt, hogy a vendég ezenkívül egyebet is fogyaszt. De ez a paradicsomi állapot csak az 1912-iki stockholmi olimpiázig tartott, amidőn a sok (és nem túlságosan tapintatos) idegen egyszerűen lefizette az egy koronát, nekiesett az előételes asztalnak, ott három-négyszer is megrakta tányérját, teleette és ajánlotta magát. Ezzel megvadították a szegény svéd vendéglősöket és azóta az előételes asztalhoz csak annak van joga, aki egyebet is rendel.

Az előételekhez 1—2—3 pohárka pálinkát isznak; roszból készült, fehér, néha egy kis kömény-maggal ízesítve, nem túlerős. Különös megfigyelést tettem magamon: itthon néha sok hónap is eltelik, míg egy kupica szeszhez nyúlok, odafönt pedig szinte megkívántam és később hosszú éveket töltve ottan, délbédenként állandóan meg is ittam a magam fél deciliter pálinkáját; egyéb szeszt nem, mert a bor aránytalanul drága, a sör pedig olyan gyenge minőségű, hogy igazán nem csábít. Ha időközben hazakerültem, eszem ágában se volt szeszhez nyúlni, hát nem rossz szokásról van itt szó, hanem úgy látszik, hogy az éghajlat vagy a tengeri levegő követeli ezt a kis segítséget.

Sokat írtam már Svédországról, igen nehéz tehát elkerülnöm az ismétlődéseket. Mégse haladhatok el a svéd nép óriási kultúrája és általánosan kitűnő, kedves, előzékeny modora mellett anélkül, hogy megint csak

meg ne említsem. Úgy az idegenekkel, mint egymással való érintkezésüknél alig találunk különbséget egyszerű munkás és egyetemet végzett svéd ember modora között. Érdekes és kedves régi szokás a nők kicsi térdhajtásos bókja (»knix«), mellyel nemcsak fiatal úri-leányok köszöntik az idősebb hölgyeket, de női »háztartásbeli alkalmazottak«, sőt piaci kofák is így üdvözlik vevőiket, barátságosan mosolyogva hozzá. A barátságos előzékenység szinte második természetük.

Urasági inas kevés van, mert igényeik túlnagyok; igaz, hogy az ilyen inas mindentudó ezermester, szerelő, sőt titkár is. Azonban terhes a munkaadóra, hogy naponként kell neki kimenő és másodvasárnaponként félnapos szabadság. A stockholmi urasági inasoknak van saját társaskörük is és évenként két nagy társasbédjük, ugyanolyan étlappal és italokkal, mint gazdáik ünnepi ebédjeinél; természetesen frakkban jelennek meg. A társaskör tagjainak fele ül az asztaloknál, másik fele felszolgál; a második ebédnél szerepet cserélnek. Ezekre az ebédekre háziúrként az asztalfőre meghívnak egy-egy nagytekintélyű, idősebb főnemest, ami nagy megtiszteltetést jelent, mert csakis olyasvalakit kérnek föl erre, akit kitűnő munkaadónak ismernek el. Gondoskodnak arról is, hogy e szép ünnepi ebédekről és résztvevőiről a sajtó is megemlékezzék.

Különlegesség az egyes iparokban dolgozó munkások tömörülése is; már nem céhszervezet, de erre nagyon emlékeztet. Például kőműves építőmunkás nem lehet ám mindenki, hanem csak az, akit a régiek maguk közé befogadnak, ami viszont nem megy egyszerűen: elsőbbségük gyakran *születés alapján* van meghatározva, apáról fiúra száll; ha pedig »külső ember« akar bejutni, ennek évekig kell dolgoznia mint »munkásjelölt«-nek; számukat is évenként önmaguk határozzák meg, hogy csak éppen elegendő legyen belőlük a szükséges munkák elvégzésére, nehogy munkáshiány folytán az építkezési kedv alábbhagyjon, viszont ne lehes-

sen akkora munkakínálat, hogy a béreket lenyomja. Mert nagyon sokat keresnek. Ennek folytán természetesen az építkezés is drága, meg a lakások is. Svédországban általában minden drága, azonban az emberek ennek megfelelően jól is keresnek, a fixfizetésük is. Ami nem nagy probléma olyan gazdag és aránylag ritka népeességű államban, mint Svédország.

A svéd munkásoknál más mulatságos intézmény is van: a küldönc-gyerek. Ez olyan 14—16 éves suhanc, kit a munkások (már négyen-öten is) közösen tartanak és munkaközben ezt küldözgetik újságért, cigarettáért, sörért — mert kb. kétóránként negyedórás *sör-szünetet* tartanak. Lassan dolgoznak, de rendkívül alaposan és lelkiismeretesen. Drága munka, de jó; és ha valami nem egészen sikerül, a munkás önként és ingyen javítja meg; sokat adnak az üzleti tisztességre és egyéni jó hírnevükre. Az egyes munkások egymást is »úr«-nak szólítják és ezt gyakran a munkaadók is teszik velük; de hát úri módon is viselkednek, nagyon sokat tartanak úgy modorukra, mint megjelenésükre. Ez olyanfajta »demokrácia«, mely az életet és érintkezést kellemessé, kifinomulttá teszi, magyarázatát pedig az általános jóléten kívül abban is keresem, hogy a svéd — úgy ipari, mint mezőgazdasági — munkás általában igen magas iskolai képzettséggel bír, sok esetben középiskolai képzettséget szerez és utána visszamegy apái mesterségéhez, az eke szarvához vagy a kalapácshoz. De mindig *úr* akar maradni, erre törekszik modorával és felfogásával; és ez sikerül is neki. A legegyszerűbb munkás is túl akar tenni modorban a főrangúakon is; ez jellemzi legjobban a velük való érintkezést.

Mint ahogy egész életemben nagyon érdeklődtem a katonai dolgok iránt, tisztismerőseim révén nem egyszer az újoncok kiképzésénél is jelen voltam. Egész délutánt töltöttem el egyetlen szakasz újonc kiképzésénél, kiket fiatal őrmester oktatott fegyverfogásokra. Az oktatási hang türelmes, kedves, barátságos, sőt

tréfás; szinte játszva magyarázta és mutatta a fogásokat, gyakori pihenőket tartva. Az eredmény bámulatos volt: az oktatás végén a fegyverfogások oly gyorsan, pontosan és ütemesen mentek egyenként és szakaszkötelékben, mint hogyha csupa öreg katona végezte volna. Mindez egyetlen hangos szó vagy »örmesteri szóvirág« nélkül. Igaz, hogy ezt nemcsak az újoncanyag igen magas értelmi foka eredményezte, hanem az a tanulási jóakarat, figyelem és igyekezet is, mely minden egyes újoncból csak úgy sugárzott. Szinte sportnak vették az egész gyakorlatozást, melyben mindegyikük versenyezve igyekezett minél gyorsabban és minél jobban tudni a feladatot.

A magasfokú svéd kultúra nemcsak az érintkezésben, tisztaságban és tudományokban, hanem a képzőművészetek, sőt az iparművészet terén is megnyilvánul, míg a zenében nézetem szerint nincsenek ott, ahol például finn testvéreink. Íróinknak helyzetét nagyon megkönnyíti, hogy habár az ország lakosságának száma csak fele a miénknek, *olvasóközönségük* legalább kétszerese, ha nem háromszorosa. Ezenkívül a nyomtatott svéd szöveget nagyobb nehézség nélkül érti meg a művelt dán és norvég olvasó, nem is szólva Finnország majdnem félmilliónyi svéd anyanyelvű és igen sok könyvet fogyasztó lakosságáról. Magyar íróársaim a megmondható, hogy ha egy-egy könyvünk 4—5000 példányban adódik el, a sikerrel általában meg vagyunk elégedve. Ez a szám Svédországban meg se kottyán; ötjegyű példányszám egyáltalában nem rendkívüli eredmény. Es még egyet: *szeretik* a könyvet, gyűjtik, nemcsak habzsolják. Sokkal kevésbé dül *a könyvek egymásnak való kölcsönadása*, mint minálunk, amely szokásunk bizony nagyon is íróink zsebére s így közvetve az irodalom rovására is megy. Ha a svéd valami jó könyvről értesül, nem barátjától kikölcsönözni siet, hanem *megvenni*, saját kis könyvtára gyarapítására, amire sokat ad még a szerény jövedelmű ember is. Ott több pénz megy könyvekre, mint mozira. Hát minálunk?

A képzőművészet terén engem leginkább épületeik és festményeik ragadtak meg; régi műemlékeik közül a Tessin gróf által harmadfél évszázaddal ezelőtt épített, egyszerű vonalaiban is megkapóan szép királyi palotát, az újabbak közül határozottan a modern és középkori svéd stílust szerencsésen egyesítő stockholmi városházát tartom megemléztetőnek; mindkettő a víz partján, ahol a Malar-tó a tengerbe folyik. Igen, tó is és folyik is, bármily különösnek hangzik ez. A sok kis folyótól táplált, csipkés szélű, nagyon hosszú Malar-tó víz-szintje valamivel magasabban fekszik, mint a tengeré és egyesülésüknél sebes zúgó tajtékzik. Állítólag ez az a pont, ahol az ország belsejében fekvő régi, középkori főváros (Sigtuna) lakói által kivájt és ezüsttel megtöltve vízbe lökött fenyőfa-rönkö (stock) egy kis szigetben (holm) akadt meg s ezt természetfölötti jelnek véve, akkori fejedelmük, Birger Jarl itt alapította az új fővárost. E kis rege hitelességeért nem vállalhatok felelősséget, de így hallottam emlegetni.

Festőik kitűnőek és köztük nem egynek még nagyobb híre lehetne, mint amilyen van, ha műveikből több kerülne ki külföldre; de mindent megvásárol a svéd közönség, jóformán még a festék megszáradása előtt. A sok jó közül csak az én két kedvencemet, Liljeforsot és Schulzberget említem meg. Mindkettő már jóval a hatvan éven felül, hát a mai, nyakatekert szín- és vonaltobzódásokat kedvelő fiataljaink ósdiaknak hívnák, mert e két nagy művész még mindig a Természetet tartja legszebb, legnemesebb mintának és nem a mámortól elcsavart lázálmodások csuklásait.

Liljefors a frissen hullott hó s a hóban mozgó vad (pl. jávorszarvas, sarki nyúl, róka, fajok stb.) ábrázolásának szinte utolérhetetlen mestere. Vadászember, aki azonban inkább szemével és szívével, mint fegyverével vadászik, órákig, napokig van kint a téli erdőben, rejtett leshelyen, hogy a vad egy-egy jellegzetes mozdulatát, a világitásnak egy-egy jellemző árnyalatát

megrögzíthesse. Ma már igen gazdag ember és inkább csak nagyszámú gyermekei és unokái részére festegeti remekműveit — örökségül.

Schulzbergnek egészen különös fogása a határozottan *nem-festői* tárgyaknak művészi kidolgozása. Műtermének egy egész falát nagy, sárgás-szürke olajfestmény foglalja el, talán "2X4 méter vagy még ennél is nagyobb méretben. Rápillantva meglátjuk egy kocsi nyomát, mely téli, *elszáradt nádrengetegben* tört magának utat; de még nincsen igazi tél, semmi hó, csak komor, szürke, ködös félvilágítás. Mégis, ez a vigasztalan tárgyú festmény oly megkapóan természetim, hogy alig lehet tőle elszakadni. Közeli ismeretségben lévén a művésszel,¹ bizalmasan kérdeztem meg, mi volna e »szomorú kép« ára; mosolyogva felelte, hogy ez talán az egyetlen képe, melyet nem ad el, mert annak idején ezzel nyerte a — párisi Nagydíjat. . . Már akkor is tekintélyes összeget ígértek érte, de megállta a kísértést, nem adta el, talizmánjának tekinti, mert ez a kép szerzett neki egyik napról a másikra dicsőséget, hírnevet és vagyont. Egy másik Schulzberg-kép, melytől alig bírtam elszakadni, sokkal kisebb vászon; tárgya egy kis jégtábla-darab, a tengerparton élére felállítva, melyet a szemközti sütő, fátyolos téli napsugár világít meg. A jégen átszűrődő, repedésein megtörő, havas részein megakadó, sima felületein visszaverődő kékes, sárgás, zöldes és fehéres színű sugarak annyira természetihűen vannak visszaadva, hogy szinte érzed a friss tengeri levegőt s a jégtábla hidegségét. Bámulatra méltó művészettel tud igen nagy hatást kicsalni a leg-egyszerűbb, leghétköznapibb tárgyakkól is. Igazán nagy művész.

A fizikailag is nagyon sikerült svéd emberfaj szépsége általános ízlésében is megnyilvánul; nemcsak városaik, lakóházaik csinosak, egészségesek és kényelmesek, de bútoraik és egyéb berendezési tárgyaik is

*A Svéd-Magyar Társaság elnöke volt.

magukon viselik különleges, fejlett ízlésük pecsétjét. Leginkább az *üveg és fém* azok az anyagok, melyekben iparművészetük szembeszökően szép tárgyakat alkot. Az öreforsi üvegyár asztali- és egyéb készletei, valamint dísztárgyai úgy vonalaikban, mint színeikben néha egész kis remekművek, éppígy kerámiai dísztárgyaik is. A fémeket mesterien kezelik; az eskiltunai acélipar világhírű; remekbe rajzolt, vésett, zomácozott és különböző árnyalatokra befuttatott dísztárgyaik, papírvágó- és zsebkések egészen kiválóan jó ízlésűek. Igen szépen dolgozzák az önt is; régi mintájú, nehéz, fedőkupakos söröskancsók, groteszk kivitelű emberes állatszobrocskák az önnak ezüstértéket adnak. Hát még a *dirigold!* Ezt az ötvözetet se láttam Svédországon kívül sehol. Halvány aranyszínű fémötvözet, nem futtatódik, nem rozsdásodik; asztali felszereléseket (tálakat, serlegeket, evőeszközöket) és dísztárgyakat készítenek belőle. Hátránya, hogy drágább az ezüstnél és nagyon kemény, nehezen véshető; viszont nehezen is karcolódik, mindig szép fényes marad.

A svéd ízlésnek igen nagy tere van egyes vendéglők különleges berendezésében is. Van például Stockholmi régi városrészének egyik szűk utcácskájában, ódon házban egy füstös, mohos, csigalépcsős lejárátú pincehelyiségük, ahol »Gyldene Freden« néven egyik legjobb (és legdrágább!) éttermük van elrejtve. A sötét, bolthajtásos, vakolatlan, de kitűnően szellőztetett pincében kicsi, kétszemélyes, terítetlen, azonban kifogástalanul tiszta asztalokon gyertyavilág mellett szolgálják fel az északi konyhaművészet legválogatottabb remekait csinos, nemzeti ruhába öltözött és több nyelvet beszélő pincérnők. Nem tudom milyen régi ez a »kiskocsmá«, de már mintegy másfél évszázad előtt ide járt mulatni a svéd Csokonai: Bellman; gitárjával fölült valami nagy hordóra és dalolta rögtönzött nótáit, szavalta most is élvezetes, könnyed költeményeit. Köréje csoportosultak a XVIII. század ízlésesen mulató társa-

dalmának tagjai, köztük rangrejtve akkori művész-királyuk, III. Gusztáv is, kinek sok érzéke volt minden szép és jó iránt, még ha az könnyű, szórakoztató alakban is jelentkezett.

Különlegessége Stockholmnak a nagy, fából épített, villaszerű házban elhelyezett nemzeti természetrajzi gyűjteményük is, ahol nagyon sikerült tájképes beállításban találhatók az egész svéd állatvilág élethűen kitömött példányai, saját környezetükben. Nem messzire onnét ismét svéd különlegesség, a félszigeten fekvő Skansen, szabadtéri múzeum és állatkert, mely egy egész, meglehetősen nagy, sziklás-fenyves dombot foglal el; izléses összeállításban ott látjuk Svédország különböző vidékei népies építkezéseinek, berendezett házaiknak, tanyáinak hű mását, bennök odavalósi nemzeti viseletű emberek az illető vidék jellegzetes háziiparaival foglalkozva. Lapp sátrak, rénszarvasokkal, erdőkben lakó favágók tanyái, halászkunyhók, stb., stb., olyan változatossá teszik e szép telepet, hogy nemcsak a főváros népének, de az ott megforduló idegeneknek is érdekes, kellemes üdülőhelyül szolgál; szép fekvésű és jó vendéglőibe nyári estéken ezrével jár a közönség.

(Most veszem észre, hogy e könyvemben talán túlnagy helyet adtam a vendéglők és étkezések ismertetésének. Nem szeretném, ha olvasóim valami Gambirínust látnának bennem; nem tulajdonítok kellenél nagyobb fontosságot az asztal örömeinek, habár én is vallom, hogy ha már olyannak van teremve az emberiség, hogy az evés és emésztés prózai folyamata életfeltétel: ezt a földies megnyilvánulást kifinomultan, magasabbrendű lényhez méltóan végezzük, ne csupán kalóriák mennyisége szerint takarmányozzuk halhatatlan lelkünk mulandó porhüvelyét. Ha már ennem *kell*, hát legalább *jót* egyem. Meg aztán az egyes nemzetek életmódjának meglehetősen jellegzetes része az étkezés s az ezzel kapcsolatos vendéglői és konyhaiipar. Ha néhány napot valami idegen országban vagy városban

töltünk, nem biztos, hogy ráérünk-e tudományos vagy művészi intézményeiket tanulmányozni, mert esetleg egyéb természetű teendőink is lehetnek; de *enni* egészen bizonyosan ráérünk. Ezért foglalkozom e kérdéssel is.)

A Skansennek mintegy folytatása az egész fél-szigetet betöltő Djurgården nevű városi park, számos lovaglóúttal és szép akadálypályával, melyen persze tavasztól őszig naponta dolgoztam. Egy alkalommal kissé megizzadt lovamon lépésben jöttem az egyik homokos pályán, midőn a keresztben vezető úton örült vágatában közeledik két lovas: elől egy hölgy, aki nyilvánvalóan nem bírt lovával (vitte »mint a tököt«), mögötte egy úr, aki minden erejével iparkodott elérni a megszökő hölgyet. Bosszúsan néztem ezt, mert általában nem okos dolog megbokrosodott ló után vágatni, hiszen annál jobban szalad; de ebben az esetben nem volt igazam, mert a lovas éppen én előttem érte el a hölgyet, átkapott száraiba, hogy megállítsa megbolondult lovát, ez azonban kirántotta őt nyergéből, úgyhogy pillanatig a két vágatató ló között lógott — de megállította mind a kettőt! Akkorára már én is ott voltam esetleges segítségül és a véres kezű, önfeláldozó úrban felismertem a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjét, Bohemant. (Csakhamar követ lett belőle. Bizonyára ezért.) A hölgy, szépen megköszönve a segítségét, lépésben tovább lovagolt, Boheman meg harapdálhatta a kezéről lenyúzott bőrcafatokat. Mondtam neki, hogy most legalább azzal a szép hölgygel ápoltsa kezét, hiszen ez igen jó bevezetés a megismerkedéshez; jaj dehogy, nem lehet, sietnie kell vissza a hivatalba . . .

A Djurgårdenben egyébként nekem is volt néhány mulatságos esetem. Az egyik sövénynél ismeretlen szép kisasszony hányt lovával karikát; összeverte arcát, nagyon vérzett az orra; megápoltam, mindkét zseb-kendőmet televérezte és hazalovagolva magával vitte;

elkérte címemet, hogy majd kimosva visszaküldi. Nem küldte, sohase láttam többé, sem a kisasszonyt, se szegény jó zsebkendőimet; bizonyára elveszítette címemet.

Egy másik alkalomkor szép kis kétszemélyes gépkocsi állott látszólag elhagyatva egy félreeső úton. Odalovagolva látom ám, hogy az autó alá bújva overall-os hölgy dolgozik szerszámaival, nyögve; két, igazán »jóképű« lábaszára kikandikál és gazdájok erőlködése közben némileg megokolatlan, de elég változatos és mindenesetre mulatságos mozdulatokat végez. Lovamat a kocsi mellett megállítva pillanatig a lábakon mulattam, azután kérdeztem, vájjon nem lehetek-e segítségére.

—Hát ha lovával az autó alá búvik, köszönettel veszem!

—No nem, a lovacskát beültetem a kocsiba s én majd gyalogosan búvok alá.

—Nem, nem, ezt egyedül is el fogom végezni, férfiak ilyesmihez úgysem értenek, stb., stb.

Szóval közepesen szellemes társalgás az autó alól föl a nyeregbe és viszont. De nem akartam elmenni, amíg a mulatságos lábak gazdájának fejét nem látom. Ez lett aztán a vesztém, mert nemsokára kibújt a borzas, nevetős leányfej — egyik hercegkisasszony volt!¹ Sapkámat lekapva sietősen álltam tovább, de még hetekkel később, olykori találkozásaink alkalmával, a szeme sarkán láttam, hogy mulat rajtam. No, sebaj.

Többször lovagoltam egy Gunhild keresztnévű fiatal úriasszonnyal is, akit feleségem igen találóan »szeptőlős angyal«-nak nevezett el, mert arca nyáron olyan volt, akár a pulykatojás, egyébként azonban igen csinos és kedves; nagyszerű lovas, sok díjat nyert akadályokon. Néhány heti dániai távollétem után kilo-

¹ Svédországban a királyi család tagjai teljesen fesztelenül járnak-
kelnek és sportolnak, csakúgy mint bárki más.

vagolva talákoztam vele, a korlátokon dolgozott egy szép sárgát. Utána lépésben jártattunk az árnyas utakon, igen jól elbeszélgetve, mert már hónapok óta nem talákoztunk. Egyszerre csak karkötőórájára pillant:

— No, nekem most haza kell mennem!

— Ugyan, ne menjen még, hiszen férje ilyenkor úgy sincsen otthon!

— Nem a férjem, hanem egy sokkal nagyobb úr miatt sietek.

— Mi a manót? ...

— Mindjárt félkilenc, pontosan kilenckor pedig — szoptatnom kell kisfiamat, hiszen alig egy hónapos! Vagy nem is tudta? No hát most már tudja! — És mosolyogva ügetett haza. Magánosan folytattam hát utamat — de én is mosolyogtam, nem is tudom, hogy miért.

A svéd hölgyek közismert szépségéről és kedveségéről ezúttal nem szólok, úgyis eleget »húztak« velük barátaim, pedig nem érdemeltem meg. Megemlítem azonban egy ottani ismerősömet, fiatal *kínai* hölgyet, aki a maga nemében olyan bájos volt, mint valami távolkeleti orchidea-virág; illata is erre emlékeztetett. Neve: PAO, ami nem ám egyszerűen gyöngyöt jelent, hanem annyi, mint *értékes gyöngy*, ez pedig nagy különbség! Hosszú, karcsú, nagyon keskeny kezű-lábú, törékenynek, kissé túltényésztettnek, túlfinomultnak látszó, de acélosan szívós termet, némileg sárgásán halavány arcbőr, fekete haj, barna szemek. Mindig nemzeti viseletében járt, főleg dohánybarna vagy violaszínű, egybeszabott ruhákban. Kérdeztem, nem visel-e néha európai szabású ruhát? »Jaj dehogy, hiszen abban hihetetlenül csúnya vagyok! Különben várjon csak ...« — és átszalad a mellékszobába, kihozza fényképét európai öltözetben: csakugyan nem volt szép, kínai viseletben pedig elragadónak találtam. Mozdulatai különösen puhák, párducszerűek, hanghordozása bársonyosan csendes. Hosszú vékony ujjai

úgy mozogtak, mint a »tengeri rózsza« nevű állatka sok-sok csápjja, ha a víz csendes áramlata lengeti.

Meghívott bennünket ebédre; kínai szakácsa nagyszerű nemzeti eledeleket adott: kocsonyázott cápauszonyt, salátát zsenge bambuszhajtásokból, szárított tojást, erjesztett osztrigákból készülő csípős mártást, meg sok minden más gyönyörűséget. Nekem ízlett, feleségem azonban hazaérve burgonyát evett.

Gyakori szalmaözvegységeink alkalmával bemondtam magamat Pao-hoz villásreggelire.

— Nagyszerű! Mikor jön?

— Akár holnap.

— Ugyan hová gondol? Hát azt hiszi, hogy egyik napról a másikra tudok magának rendes kínai étkezést előállítani?

— No és mennyi időre van ehhez szüksége?

— Legalább is négy-öt napra. Az egyes anyagokat különféle mártásokban kell áztatgatni egy-két napig, vagy különféle módszer szerint megerjeszteni, a folyadékokat különböző hőfoknál leszűrni, az ülepedéseket különböző módon keverni és melegíteni, a szükséges fűszereket kikeresve, egymással vegyíteni — és egyáltalában a kínai konyha nem ám tojásrántottából vagy borjúszületből áll, amit akármelyik szobalány tíz perc alatt elkészít! Művészet ez, tudomány, van benne izlés, szépség és gondolat! . . . Az európaiak gyors főzése valóságos barbárság!

Végtelenül mulatságos, eredeti és igen nagy műveltségű asszonyka volt; angolul tökéletesen beszélt. Elmondattam vele tanulmányainak történetét, amit érdeemesnek tartok röviden vázolni.

A kínai ABC *majdnem négyezer* betűből, helyesebben írásjegyből állván, megtanulása mintegy *tíz évet* vesz igénybe. A gyermeket hattól tizenhat éves koráig rendszerint ugyanegy tanár tanítja, elejétől végig, az írás mellett pedig egy másik tárgyat, az illető tanár szaktárgyát. A gyerek tehát az íráson kívül

egyetlen tárgyat tanul tíz éven át: azt, amelyre jövőendő életpályáján legtöbb szüksége lesz. Egyébről úgyszólván fogalma sincsen, tizenhat éves koráig. Ekkor levizsgálják *írásból és az egy szaktárgyból*, azután megy az egyetemre, ahol az általános műveltséghez tartozó »egyetemes« tárgyakat és nyelveket tanulja négy-hat évig, saját szaktárgyából pedig csak felfrissítő vagy továbbképző órákat vesz. Kérdeztem Pao-t, mi történik, ha a fiatal tanuló rájön, hogy nincsen kedve a szülei által választott szakhoz? Seabaj, akkor további hét-nyolc év alatt átképezheti magát, újat tanulhat. . . De rendszerint inkább belenyugszanak eredeti szaktárgyukba.

Pao irodalmi-szakos volt, ismerte a kínai irodalom remekeit *háromezer évre* visszamenőleg; fordított is belőle angolra, ügyesen, csinosan. A nékem bemutatott régi kínai költemények többnyire rövid, végtelen finomságú dalocskák vagy költői alakba öntött mély gondolatok.

Sok-sok érdekes dolgot mesélt óriási műveltségű, ősrégi hazájáról; olyanokat is, amelyekről addig halvány fogalmam se volt. Tudtam ugyan, hogy az ötfélszáz milliónyi lakosságú Kínában sok nyelvet beszélnek, de arról először hallottam, hogy *írásuk egységes*, vagyis hogy ugyanazt a fogalmat ugyanolyan írásjeggyel jelzik, de a száz kínai nyelvjárásban százféleképpen ejtik ki. Például ha az »esthajnali csillag ragyogása« fogalom Észak-Kínában *tam*, Nyugaton *ju*, Keleten *kong*, Középen *vau*, Délen *peng*. írásjegye egész birodalmukban ugyanaz. Újságaik, törvényeik, irodalmi műveik ezen egyezményes, általános nyelven vannak írva; folyékonyan levelezhetnek olyanokkal, akiknek beszédéből egy bánatos betűt sem értenek; fordításokra egyáltalában nincsen szükségük.

Ezt az általános írásmódot már mintegy *ezerháromezred* év előtt törvényileg rendelte el egyik császárunk; két év múltán utána nézetett, vajjon mindenütt érvényben van-e; ahol még nem volt átvéve, ama tar-

tomány kormányzóját és állami főfő-könyvkiadóját egyszerűen — karóba húzatta. Csupán néhány száz ilyen kis büntetést hajtottak végre és általánossá vált a törvényes írásmód.

Pao módfelett mulatott az európaiak elmaradottságán, hogy még mindig különböző nyelveken írunk, egymás irodalmát vagy nem értjük meg, vagy fordításokkal kell bibelődnünk, holott mindez oly végtelenül egyszerű: néhányszáz karóbahúzás és meg van oldva a kérdés!

Általában némi sajnálkozással tekintett reánk, mint valami jóindulatú, de kissé gyerekes zulukafferekre, akik technikában előbbre vannak ugyan, (főleg ami az *emberölés* technikáját illeti), de a *lelki műveltség* tekintetében hozzájuk képest csupán a kőkorszak idejét éljük...

Annyira érdekes dolgokat mondott és oly kedvesen adta azokat elő, hogy bármédig elhallgathattam volna.

Pao...

Svédországnak tengerpartja olyan hosszú, hogy a partmenti kedves és érdekes városok közötti közlekedés legkényelmesebb, ha nem is leggyorsabb módja a hajóút. Hajókáztam is eleget, úgy a Balti-tenger Botteni öblében, mint a belföldi óriástavakon (Wenern, Wettern, Mälär) és csatornákon. Kisebb-nagyobb hajók, de kivétel nélkül mind rendkívüli kényelemmel, majdnem fényűzéssel berendezve. Gyönyörű vidékek és főleg olyan természeti színhatások, mint amelyeket semmi egyéb országban nem láttam. Különösen a magas északi, nagyon hosszú esthajnal, órákig tartó átmenet nap-sütéstől sötétig, annyi különböző világítást és színvegyületet ad, hogy azt látni kell, mert hiába magyarázgatnám. Gépkocsin is kellemes a vándorolgatás, mert az utak jók és sűrűbben van benzinkút, mint emberlakta település. De vonaton is jó a közlekedés, mert elsőrendű vasutai vannak. Ellentétben Angliával, ahol

jobbára csak I. és III. kocsiosztályokat látni, Svédországban csupán II. és III. osztály van; utóbbi szintén párnázott és kényelmes, de a II. osztály igazán kitűnő. A hatszemélyes fülkékben az ülések között (szemben is) oly nagy a távolság, hogy mégoly hosszú lábú emberek se zavarják egymást a ki-bejárásnál. De legkényelmesebbek a II. osztályú termeszkocsik, melyekben az utasok nem padokon ülnek, hanem minden ülőhely egy-egy hatalmas bőr-karszék, amit tetzés szerint lehet ide-oda fordítani vagy tologatni. Emellett pedig úgy a kocsik szerkezete, mint a pályatest megépítése olyan tökéletes, hogy menetközben úgyszólván semmi rázást nem érezni, csak siklik a vonat, mintha korcsolyákon menne. Meg aztán a svéd kalauz olyan isten teremtmény, amilyen másutt nincs. Ő a házigazda, kissé majdnem hajóskapitány-szerű magatartással, aki azon iparkodik, hogy utasai, jobban mondva vendégei, minél jobban érezzék magukat *nála*. Borravalót nem szabad neki adnunk, mert megsértődnek, ellenben örül, ha az utazás végén kézadással köszönjük meg sok figyelmességét és szívességét.

A svédországi régi szép kastélyokról más könyvemben írtam már, de kifejejtettem közülök a félszigeten fekvő gyönyörű Gripsholm-ot, melynek termeiben másfélezer régi arckép tárja elibénk Svédország egész történelmének legtöbb híres személyiségét. Érdekes különlegesség, hogy az egyes nagy embereknek olykor nemcsak családtagjait, de barátnőit is ott találjuk; évszázadok múltán az ilyesmin botránkozni senkinek se szükséges, hiszen ez már nem *chronique scandaleuse*, hanem történelem.

A Balti-tenger egyik nagy szigetén fekszik Visby ősrégi Hansa-város, jobban mondva ennek maradványa. A hajdan mintegy tizenötezer lakosú (akkori méretek szerint tehát óriási) kereskedelmi központot övező várfalak szinte sértetlenül állanak, csak a város fogyott ki belőlük. Jelenleg alig néhány ezer lélek

lakja, ma már inkább csak fürdőhelynek számít, gyönyörű homokos tengerparttal. A többnyire örökzöld repkénnyel befutott régi épületeken és templomokon kívül legérdekesebb benne a helyi múzeum, melyben a XIV. századbéli Waldemar dán királlyal vívott nagy ütközet maradványaiból régi fegyverek és emberi csontok: nyilván éles bárdokkal lecsapott kar- és láb-szárak sima vágási felületei, koponyák, melyekben még benne van a rozsdás nyílhegy, vagy óriási forradások nyomai mutatják, hogy az a szegény katona már egyéb ütközeteket is megélt, amíg e kies szigeten hagyta fogát...

Érdekes ismeretségem volt a szomorú véget ért »gyufakirály« Ivar Kreuger-rel. Ellenkezője volt az úgynevezett szélhámos-típusnak: szerény modorú, csendes szavú ember, aki óriási jövedelme mellett aránylag keveset költött önmagára, viszont aránytalanul sokat adott a szegényeknek, legtöbbször nagyon tapintatosan, úgy hogy gyakran a segélyezettek se tudták, hogy honnan jött a pénz. Vendége is voltam csöppet sem »új gazdag«-ra valló, kisebb bérház második emeletén, nagyon polgári módon elhelyezett, de ízlésesen berendezett lakásán. Nem lakomákat adott, hanem kedves kis vacsorákat, igen jól összeválogatott társaságoknak.

Sehogy se bírom megérteni, mi vitte ezt az egyébként igen jószívű embert oly hallatlan arányú, megalapozatlan üzletekbe, melyek a benne bízó nagy- és kistőkések ezreit tették tönkre, úgy hogy váratlan .és világszerte óriási feltűnést keltő bukása Svédország egész gazdasági helyzetére hónapokig érezhető káros befolyással volt. Saját személyére levonta a következményeket: főbelötte magát, de ezzel nem bírta jóvátenni azt a sok bajt, amit okozott.

Mindenesetre szomorú volt látni, hogy amidőn minden összeomlott körülötte, hányan átkozták olyanok is, akik tőle *csak jót* kaptak — csupán azért, mert

tovább már nem adhatott és mert divattá vált őt szidni, hiszen akkor mindenki átkozta.

Elmondott egy kedves kis történetet. Vidékről származott Stockholmba, szerény, bár jómódú polgári körökből. A kis városban még élt nagyon öreg dadája, akit egy ízben meglátogatott; a töpörödött anyóka már kissé gyenge fejű volt és alig látott.

— Te vagy az a kis Ivar, akit én neveltem és úgy szerettem?

— Igen, néni, én vagyok.

— És most hol lakol, mivel foglalkozol?

— Stockholmban lakom és gyufával foglalkozom.

— Látod, látod, mindig mondtam, hogy tanulj, mert rossz véged lesz és még *gyufákat fogsz árulni az utcasarkokon!* . . .

(T. i. ez számít Svédországban utolsó foglalkozásnak.)

Gyufákat adott el, megbukott, agyonlőtte magát. Volt barátnője egy mentegető irányú, de meglehetősen tapintatlan könyvet írt róla. Bizonyára jól keresett rajta.

Igen sok magyar ember csak annyit tud svédül, amennyit a gyufaskatulyákról olvasott le: Säkerhets tändstickor: meg talán egy rövidke szót, melyet kocintáskor szoktak mondani: *skoll*. Azt azonban aligha tudják, hogy e szó honnét ered.

A skol szó eredete *skull*, ó-normann nyelven koponya (angolul ma is így hívják), ami talán a német Schale szónak is őse, bár ez már csészét jelent. De mit keres a koponya az egymás egészségére való ivásnál? Azt, hogy ősidőkben az ünnepi kupákat, ivócsészéket a *megölt ellenség koponyájából* készítették, ezt köszöntötték egymásra, ha nagyon meg akarták barátjukat tisztelni.

***

Íme, végére értünk e könyvemnek is. Olvasóm joggal kérdezhetné, vajjon Norvégiából, Dániából, Finnországból, a Balti államokból vagy máshonnan,

amerre jártam, nincsenek-e derús emlékeim, hogy ezekről teljességgel hallgatok. Dehogy is nincsenek. Azonban ha össze akarnám írni mindazt, amire emlékszem, nem egy, de talán öt könyvbe se férne bele. Márpedig mértéket kell tartani az elbeszélésben, hiszen a csevegés könnyen válhatik fecsegéssé, ha túl-hosszúra húzódik. Egyelőre eleget meséltem. Majd megvállik, hogy olvasóimat tudtam-e kellőképpen szórakoztatni; ha igen: akkor esetleg megint nekiülök valaminek. Emlékek megírásához azonban hamarosan aligha, mert legutóbbi két könyvem összeállításakor is túlgyakran ütköztem olyan dolgokba, amiket megírni ugyan nagy kedvem volna, de ma még nem lehet.

A minap vonaton utazva velem szemben két ismeretlen, erősen nógrádiás kiejtésű úr tárgyalta RÖPTÉBEN című könyvemet; egyik dicsérte, a másik szapult:

— Nem rossz könyv, de mégis dühös voltam rá, mert *olyan, mint egy félbenmaradt tüsszentés*: az ember érzi, hogy *annak a fráternek* (már mint nekem) *van még mondanivalója*, oszt a fene *egyed meg, mégse mondja ki!* ...

Nehezen álltam meg a nevetést, de megjegyeztem e jó mondást. Tényleg volt még mondanivalóm — és talán maradt is. Kérem olvasóimat, hogy legyenek egy kevés türelemmel, majd hozok még egyebet is, amint lehet — és amint azt látom, hogy kívánják a »tüsszentés« befejezését!

NÉVMUTATÓ.

állf. = államférfi, am. = amerikai, ang. = angol, big. = bolgár, csk. = császári és királyi, dpi. = diplomata, fdb. = földbirtokos, fívd. = felvidéki, fr. = francia, frd. = forradalmár, h. = huszár, k. = katona, lov. = lovassági, m. = magyar, mac. = macedón, n. = német, nszöv. = népszövetségi, ol. = olasz, or. = orosz, oszttrs. = osztálytársam, pol. = politikus, rm. = román, tbk. = tábornok, tr. = török stb. stb.

	Oldal
Acsay Sándor dr., nevelőm..	86
Aladár nagybátyám, Kiss-le	Baker, J. am. táncosnő ..... 295 Bakos Géza dr. fdb 30, 178

R ö v i d í t é s e k :

Charron örgróf.....	276	Bakowski Adam dr. csk. ezrorv.	174
Albrecht fhg. csk. tábornagy	28	Bakowski Adam dr. csk. ezrorv.	174
Alice, am. hölgy	296	177, 198	
Alice, ang. hölgy	266	Ballá György, tart. h. tiszt..	216
Almásy János, szépapám	78	Barcza Sándor dr. fdb... 142.	160
Almom, versenyelő.....	128	Barjak, flvd. parasztcsalád....	64
Alphonse, fr. komornyikunk	20	Baross Gábor dr. pol. oszttárs.	100
Andrássy Géza gr. fdb	125	Bartos József, kegyesr. tanár	94
Andrássy Gyula gr. állf	126	Bawarowski J. gr. lengy. úri.	130
Angèle, fr. dadám.....	12	Bánffy Dezső br. állf.	33
Anjou Erzsébet királyné	18	Bánffy Miklós gr. állf.	126
Anker, es. k. lov. t	208	Bechtold hdgy. n. tiszt	123
Anna főhercegasszony	308	Beer, balti báró	265
Anyám 12,24,82—90,142,209,	219	Békássy, h. tiszt	77
Apám 12, 21, 23, 32, 44, 45,	82	Bellman, svéd költő	341
90, 116, 122, 132		Beniczky István, fdb. .. 142,	145
Apponyi Albert gr. állf. 235,	283	160, 263	
Apponyi Henrik gr. csk. dpi.	110	Benischko Otto, csk. Iov. tiszt	130
in, 113		Benson Alfréd, sportember ..	134
Apponyi Lajos gr. udvarnagy	no	Berkes Béla, id., cigányprimás	117
Artner Dezső, h. tiszt _____	162, 165	Berzeviczy, flvd. ősnemes csal.	115
Azér, kutyám.....	137	Bethlen István gr. állf. .. 125,	282
		Bezerédj Pál, fdb	53
Babér, versenyelő	123	Bissingen-Nippenburg Nándor	
Badényi, flvd. kurtanemes csal.	46	gr. h. tiszt	80
Bakay, flvd. evang. Lelkész.....	30	Blaskovich Ernő, fdb.....	122
		Blaskovien Elemér, fdb	122
		Blau Ármin, flvd. keresk.....	39

Olda	Oldal
I	Oldal
Böbrik Arno, m. dpi	304
Bogyay Arthur, h. tiszt	240
Boheman, svéd dpi	343
Borbás Gáspár dr., osztztárs. 100,	103
Boris, III., bolgár cár	314
Br. Bornemisza Elemérné, Szil- vásy Carola.....	240
Borsa, hátaslovam	133
Boteff, Christo, big. frd	301
Bourguignon E. br. csk. dpi	235
Bölnyszarv, m. boxoló álneve	282
Brown, Harry, ang. jockey 123,	128
Bruóth János, flvd. kisgazda ..	65
Burián István gr. csk. Dpi.....	34
Burián Mihály, h. tiszt és neje	191
Búzás Lajos, gazd. ellenőr	134
Bülbül Hatidzse Hanum, tr. hölgy.....	33 ¹
Chang dr., kínai tudós.....	277
Chérisey grófné, fr. dpi. neje	306
Coates, Rv. E. anglik. lelkész	258
Coburg Fülöp hg. és családja	42
Conjuror, versenyló	127
Crouy-Chanel, grófi család ..	31
Csáky Géza gr., sógorom	134
Csáky Imre gr. állf. _____	282,
Csáky István gr. hadvezér	115
Csáky István gr. állf.....	234
Csáky Károly gr. h. tiszt, állf.	203
Csathó Kálmán, író	9
Csekonics Endre gr. fdb	86
Csekonics Sándor gr. fdb.....	114
Cselényi Zsigmond, tanítóm	81
Cselényi József, dalénekes	81
Cselkó Sándor, gazd. ak. tanár	152
Csernovits Arzén, h. tiszt	129
Csfky Ödön dr. közjegyző.....	169
Csipc sala, flvd. Cigány	66
Csipkay Károly, alispán	22
Csorba József, h. tiszt	191
Csutkay István, r. k. áldpap..	30
Cumar Richard, csk. lov. tiszt	174
Czárán János, fdb. sportember	126
129, 156	
Czárán Zoltán, fdb., sportember	129
Czetwertynski Boris hg.....	120
Czibere Mihály, káplár.....	227
Czibur András, csk. vk. tiszt. .	235
Czitó fhdgy. h. tiszt	17
Damjanich J.48/49-I honv. tbk.	138
Davoúst, fr. tábornagy.....	146
Dédanyám, gr. Szapáry F.-né	12
Dédapám, N.-K. Antal.....	56
Demtsa Pál dr., osztztársam	100
Deutschmann, csk. tiszt	185
Dewitz Ottó br. n. sportember	128
Dichtl, csk. lov. t.....	208
Djvedet Bey, tr. dpi	312
Dockie, skót hölgy	174
Dodo, ang. hölgy	266
Dorgelès, Raoul, dr. író	222
Drajkó Béla, kegyesr. tanár ..	97
Drottner Pál dr., ügyvéd	26
Dzieduszicki gr., lengy. csal.	209
Edward, VII., ang. Király	258
Egyed László, gazd. Írnok	136
Eltz Hugó br., csk. lov. tiszt	129
Endre, III., m. király	32
Entz Ferenc, oszttrs.....	100
Erzsébet, m. királyné	246,
284	298
Esterházy Alajos gr., h. tiszt	110
116, 129	
Esterházy Gyula gr., fdb.....	216
Esterházy herceg, kancellár 55—58	
Esterházy Károly gr. fdb.....	129
Esterházy László gr., fdb. ..	124
Esterházy Móric gr., állf. 66,	ni
235	
Evdokia, bolgár kir. hgnó ..	314
Farkas Pál, író	162
Farkas Sándor, h. tiszt .. 215,	216
Farkasfalvi István, osztztárs. ..	100
Fedák Sári, színművésző 171,	251
Fehér Amadé dr., szolgabíró ..	150
Fehér Géza dr., tudós	308
Fekjác János, fővadőr 21, 29,	33
Feleségem 24, 64, 198, 200,	203
206, 217, 220	
Felleg II, versenyló	123
Fenini, B., ol. lókereskedő	289

Oldal	Oldal
Ferdinand, I., bg. fejed, és cár 316	Hajnal Imre, kegyesr. tanár 96, 103
Ferdinandy B., fdb 122	Oldal
Ferenc József, királyunk 19, 27	Hajnal Imre, kegyesr. tanár 96, 103
33, no, 226	Harkányi Fr. br., fldb 55
Festetics György gr., fdb 140	Harsányi Zsolt, író 9
Festetics Tassilo hg., fdb.. 23	Hartyáni Imre dr., fdb 148
Fiam, Béla-Pázmán 161	Harza Lajos dr., rkath. áldpap 100
Fiáth Pál br., fdb 128	Hasse, német katonatiszt 215
Fiáth Tibor br., fdb 143	Haydn, n. zeneszerző 143
Fircks, balti báró 266	Haymerle br., csk. t 220
Flaggenschiff, versenylő 128	Hazafi Veray János, népköltő 99
F^och-Reyhersberg A. lovag,	Hedin, Sven, svéd utazó tudós 211
fdb 86	Hegedűs Loránd dr., állf. .. 284
Folberth József, h. tiszt 130	Heine, Heinrich, η. költő .. 246
Folis Jenő, h. tiszt 129	Hensch Árpád, gazd. akad.
Ford, Major, am. kat.-orvos .. 239	tanár 152
Forgách János gr., csk. dpi. .. 34	Herberstein Henrik gr. ifj. 130
Forster László, h. tiszt 85	Herczeg Ferenc, író 289
Földvály-Schmidt Lajos, h. tiszt 201	Herman Ottó, ornithologue 42
Freyer Emil, starter 128	Hernádi Antal dr., bankigazgató 316
Fuad pasa, tr. dpi 326	Hertelendy, 48/49-i honvéd tiszt 49
Furcsa, első hátaslovam 17, 85	Hesp Róbert, Edward, József,
	versenylő idomárok 122
	Hevesy Pál dr., m. dpi 100
	Hevesy Vilmos, mérnök és
	tudós 235
Ganaj Hektor, cig. zenész 277	Hévizi, h. szakaszvezető 202
Gally, fivd. mézeskalácsosok.. 45	Hoffmann Lipót, h. tiszt 127
Garibaldi, G. ol. szabadság-	Horthy István, lov. tbk... 76, 212
hős 53, 65	Horthy Jenő, fdb., író 124, 128, 129
Gáspár Ernő, gazd. ellenőr .. 134	Horthy Szabolcs, főispán 124
Geist Gáspár, csákoí, fdb 155	Hudoba, fivd. kurtanemes csal. 46
Géza, testvérőcsém 13—17, 44, 80	Huyn gr., csk. lov. tiszt 208
⁸ 9—99' ¹² >127> i29> '39> '4 ²	Huzella Elek, nagykereskedő 93
143, 150, 156, 160, 178, 216, 265	Huzella Tivadar dr., egy. tanár 93
Gomez, P., spanyol boxoló .. 282	
Gondolat II, versenylő 126	Ilesik, XVII. századbeli betyár 69
Görgey, szepesi ősnemes csal. 115	Inkey Zsigmond, fdb. 211, 215
Görgey Arthur, 48/49-i honv.	218, 240
tbk 52	Irányi Dániel, politikus.... 3iy 3 ²
Gödölle Rudolf, h. tiszt 165	Ivánka, nagyapam tisztilegénye 47
Grün Jakob, fivd. kereskedő .. 40	
Guary Frigyes, h. tiszt 202	Jaeger, csk. vezérk. t 213
Gubernátor, versenylő 124	Janky Károly, kegyesr. tanár.. 94
Gunhild, svéd hölgy 344	Jankovich-Bésán Gy., fdb. 126, 128
Gustaf, III., svéd király 342	Jankovich Lajos, h. tiszt 171, 173
Guyon R. gr. 1848/49-es honv.	177
tbk 66	János, kocsis 3
	Jánosik, XVII. századbeli
Habada Palo, vár-őr 21	betyár 69
Hagelin, Henning, csk. lov. tiszt 203	

Jalsoviczy Károly, államtitkár	103		Oldal
Jekelfalussy, szepesi ősnemes csal.....	H5	Kovács-Sebestény E. dr., fdb. 142	Oldal
Jellasics br., horvát bán	73	Kovács-Sebestény E. dr., fdb. 142 143, 160	
Jónás úr, bulldogunk	3 ^o 3	Kozma Miklós, h. tiszt, állf. 222	
József főherceg, id.....	126	Köhler Ernő, m. kat. attaché 304	
József fhg. tábornagy 28, 138, 223, 225	222	König, német író.....	222
József Ferenc dr. fhg.....	88, 308	Köpf Vince, oszttársam	100
Justh Zsigmond, író	55	Kövér Viktor, oszttársam	100
		Krause, főerdészünk	39
		Kresz Ferenc, oszttársam	100
Kálmán, szolg. lovam. ..	205, 210	Kreuger, Ivar, svéd útletember	350
Kálmán Imre, zeneszerző	260	Kreutzbruck Zdenko, csk. lov. tiszt	129
Karafíath Jenő dr., főpolgm... in		Kvassay Károly, h. tiszt.....	130
Kati, szakácsnő	19		
Kauser Lipót dr., oszttárs.....	100	La Guardia, F., Newyork fő- polgm.....	111
Kazy László, fdb.....	168	Láng Boldizsár br., h. tiszt, pol	282
Kállay Tibor dr., állf.....	283	László Miklós, h. tiszt	191
Károlyi Gyula gr., állf.....	125	Laxa, Wl., csk. k. attaché	317
Kemai (Atatürk) tr. állf.....	219	Lázár László dr., oszttársam. 100	
Kemény József br., fdb.....	215	Leányom, flü.....	296
Kendeffy Gábor gr., fdb. 126, 128 129		Lehár Ferenc, zeneszerző	259
Kenderessy Károly, fdb. 143, 160		Lehotzky J., fvd. kurtanemes	45
Keresztes Ákos, h. tiszt.....	129	Leichen, E., galíciai ügynök.. 187	
Kérégyvártó Árpád dr., oszt- társ	100	Lenau (álnév) költő	143
Kerényi, órásmester	145	Lengyel, fvd. kereskedő	37
Kincsem, veretlen versenylő.....	122	Lengyel Menyhért, író.....	259
Kiss Clementina, itebei, Sán- dor Józsefné.....	135	Lenke, fekete hajú hölgy	147
Kitchener, Lord, ang. hadvezér	119	Lers, V. br., államtitkár	281
Klapka György, 48/49-i honv. tbk.....	31	Leutrum R. gr., osztrák főúr. 90	
Klein, big. királyi szakács....	316	Levski, V., big. szabadság- hős	301
Kleinmann, E., galíciai keresk.	215	Lilienblüh, Ch., galíciai kar. 233	
Klobusiczky, fvd. nemes csal.	45	Liljefors, B., svéd festőműv... 339	
Kollár János dr., ügyvéd... 26		Linhart Gy., gazd. akad. tanár 152	
Kolossy, h. tiszt	77	Lipót Szaivátor fhg.....	225
Kolossváry Mihály, nagyprép. 74		Liptay Béla, fdb	156
Koriznics László, h. tiszt.....	173	Liptay László, fdb., pol	129
Kormányzó Urunk.....	114, 267	Lobkowitz R. hg., csk. tbk... 167	
Kortsák Jenő dr., oszttársam.....	100	Lola, lengyel hölgy	214
Kossaczky Árpád, h. tiszt.....	191	Lónyay A., h. tiszt és családja	76
Kossuth Lajos, kormányzó 20, 32 33, 226		Lotz Károly, festőművész... 79	
Kosztka Emil dr., honv. orvos	85	Luczenbacher Miklós, fdb	126
Kotz Vencel br., csk. tbk. és neje.....	.86	Luigi, ismeretlen olasz úr... 29a	
		Lumniczer József dr., sebész.. 35 54» 89	
		Lumniczer Sándor dr., sebész 35 220, 332	

Oldal	Oldal		
Manno M., festőműv. és sportember	164	Obert de Thieusies, Vicomte A., belga dpi.....	316
Marczali H., egy. tanár.....	108	Oláh Illés, tiszülegényem 211, 219 220	
Mária Terézia, m. király....	58	Olga Vassilevna, orosz hölgy	311
Máriássy, szepesi ősnemes csal. 11\$		Omega, legjobb hátsólovam.....	106
Máriássy Attila, h. tiszt.....	179	172, 176	
Máriássy István, h. tiszt..174J 179		Omikron (Omega lánya) hátsólovam	201, 207, 209, 215
Mar ich, csk. vezérkari tiszt..	202	d'Orsay Olivér gr. csk. Tbk.....	133
Mariska V. dr., egyet, tanár	107, 108	Orssich Pál gr., csk. lov. Tiszt	128
Mark Twain, am. író (álnév) 91		Orczy Béla br., állf.....	31, 32
Marosy Pál, gazd. intéző....	132	Osman pasa, tr. Hadvezér.....	120
Marschall E. br., erdőmérnök	112	Oszroluczky, flvd. ősnemes cs.	36
Másli, versenyló.....	155	Otocska Jenő, fdb.....	143, 160
Matanák Mihály, nevelőm 84, 86 97		Ottlik György dr., csk. dpi. 313 317	
Mc. Intyre, am. tűzértiszt 213, 239		Pacsonai, 48/49-i nemzetőr tiszt	48
Mígazzi gróf, váci püspök	119	Páger, csk. vezérkari tiszt....	215
Miklós Ödön, ifj. fdb..	105, 110	Pallavicini Alfons örgr. dpi. 312, 317	
Mikszáth Kálmán, író.....	9	Pallavicini György örgr. fdb. pol.....	111
Mimis (feleségem).....	203	Pao, kínai hölgy.....	345—348
Molnár Ferenc, író.....	259	Papanek Janó, honvéd.....	241
Moreau, fr. komornyikunk..	20	Papp alezr., honvéd tiszt.....	214
Moriin E. dr., dpi., osztársam	100	Pauer János, h. tiszt.....	208
Morpeth, versenyló.....	147	Péchy Andor, sportember.....	128
Mössmer Pál dr., osztársam..	100	Pejacsevich Albert gr., sportember	129
Munkácsy Mihály, festőművész 54		Pejacsevich Márkus gr. fdb..	118
Muzsik Lajos, fdb.....	80, 178	Pejacsevich Elemér gr., csk. dpi.....	100
Nádai, szolgálati lovam	177	Pertics Simon, kurtanemes.....	75
Nádasdy Ferenc, gr. fdb.	85, 113	Petróczy Kata Szidónia, költő	115
Nádasdy Tamás gr. fdb.....	85	Pflanzer-Baltin br. csk. vezér- ezs.....	241
Nagyanyám, N.-K. Miklósné 24, 26		Pflügl Imre, csk. lov. t. és dpi. 211	
Nagyanyám, gr. Szapáry Istvánné	71	Pilasanovich A. dr. fdb. 143, 155 160	
Nagyapám, N.-K. Miklós 14, 18—46		Podmaniczky Béla br. lov. Tiszt	134
Nagyapám, gr. Szapáry István 72—80		Podmaniczky Géza br. fdb..	128
Napfény, versenyló.....	123	Podmaniczky Endre br. h. tiszt.....	215
Napoleon, I., fr. császár 60, 78, 230 237		Polka, nagyapám hátsólova.....	47
Napoleon, III., fr. császár	51, 247 326	Pollák, flvd. kereskedő.....	36
Natalia, szerb királyné.....	22	Pollack-Parnegg, csk. t. tiszt 215	
N.-K. Pál, úkapám.....	58	Pongrácz Alajos, nevelőm	86—88
N.-K. Pál, fiumei kormányzó ..	62	104	
Nina, barátnőm (négy kezű)..	76	Popovics Sándor dr., állf.....	282
Novotny Endre, kasznár.....	73		
Nuridsán József, gazd. akad. tanár.....	148		

Oldal	Oldal
Potocki József gr., lengyel főúr m 198	Schulzberg, svéd festőművész 339
Práznovszky Iván dr. dpi. oszt- társam 100, 283	Schumann, n. zeneszerző 246
Prokop Dezső, huszárönkéntes 167	Schwartz Chájim, fivd. Keresk..... 40
Prónay Dezső br. fdb., pol. 75	Semsey, fivd. ősnemes család..... 115
Prónay Sándor, h. tiszt..... 212	Sibrik Sándor, h. tiszt..... 129
Prudames »Sandy«, ang. Jockey..... 123	»Simonyi óbester«, h. tiszt... 230
Pszota, fivd. kurtanemes család 45	Skandera Vítusz, kolduló szrz..... 29
	Smola Lajos, huszár..... 205, 209, 210
	Somssich János gr. fdb. 142,144, 160
	Somssich László gr. fdb..... 282
	Spilka Géza, h. tiszt..... 77
Radvánszky, fivd. ősnemes csa- lád 35	Stambuloff, big. állf..... 34
Radvánszky János br. és csa- ládja 35	Stewarton, versenyló..... 128
Rainprecht Antal dr., pol. 148	Strachwitz grófnő, apáca..... 196
Rákóczi Ferenc, II., fejedelem 18	Studinka Elemér dr. jószágig..... 148
Rákosi Endre, oszttársam..... 100	Styrian, versenyló..... 147
Rakovszky Iván dr., állf..... 179	Sükösd dr. honv. főtörzsorvos..... 215
Ratkovics Bódog, h. tiszt..... 191	Svea, svéd hölgy..... 280
Rázsó Imre, gazd. akad. Tanár..... 202	Sweety, versenyló..... 306
Reeves Jeannie (Dr. Ransford- né) ang. hölgy..... 128	Szabó Gyula, inasunk. 307, 312
Regenbogen dr., n. tanár..... 250	Szandtner E. dr. t. h. tiszt. 218
Reptilj Fecském, hátsalovam..... 201	Szalatnay Józsi, kocsisunk..... 17
204, 209	Szapáry Antal gr..... 51
Révay László gr., fdb..... 110	Szapáry Eszter grófnő..... 174, 292
Reviczky Tibor, fdb., oszt- társam 143, 160	Szapáry Gyula gr., állf..... 125
Rimóczkiné, takarítónő..... 135	Szapáry István gr., fdb..... 178
Rózsa Sándor, betyár 50	Szapáry Károly gr. teng. tiszt 76
Rudi (álnév) főpincér 197	Szapáry Lajos gr. fdb., pol. 75, 142, 158, 160, 177, 281
Rumbold, George, ang. Jockey..... 123	Szapáry Péter gr. fdb..... 43
Ruszkay Jenő, m. kat. attache..... 304	Szapáry Tibor gr. csk. dpi... 90
306	Szapáry Frigyes gr. esk. dpi. 229
Ruttkayné Kossuth Lujza..... 33	Széchenyi István gr. állf..... 230
	Széchenyi Péter gr. h. tiszt 77, 1x3
Sándor, orosz cár 61	Széchenyi Zsigmond gr., iró és afrikautazó..... 251
Sándor, szerb király..... 22	Szelezky, régi nemesi család 77
Sándor Ernő, h. tiszt..... 215	Szelnár Aladár dr. oszttárs..... 100
Sasaki Kitchisaburo, japán tanár..... 333	Szemes, versenyló 126
Schale, svéd tiszt..... 219	Szemere Kálmán, h. tiszt. 124, 129
Scheimann Emil dr. ügyvéd..... 36	Szemere Miklós, dpi, sport- ember 111, 333
Scheimann Izor, urad. Titk..... 36	Szentgyörgyi I. dr. t. h. tiszt..... 215
Schlick Frigyes dr. oszttárs..... 100	Szentkereszty Béla br. fdb..... 251
Schmidt Á. dr. kegyesr. Tanár..... 102	Szentkereszty István br. h. tiszt..... 126
103	Szinyei-Merse Félix, fdb. 215,..... 216
Schmidt-Pauli, E. von, η. író 252	Szirmay Gyula, méneskari tiszt..... 134

	Oldal	Oldal
Szőllősy Ödön, h. tiszt. 173, 178		Ürge, első pónilovunk..... 17, 85
Sztrakoniczky K. fszlgb.....	22	Vay Imre br., fdb..... 142, 160
Szícs István, huszár.....	214	Verebély László dr. műegy. tan..... 100
Talleyrand hg., fr. álf.....	138	Verebély Tibor dr. egyetemi tan..... 100
Tánczos Gábor, lov. tbk.....	296	Viktor Emánuel, II., ol. Király..... 267
Tamowska-Czetwertynska grófné, csk. dpi. neje.....	316	Vilmos, II., n. császár..... 246
Taufffer Gábor dr. osztársam 100		Vörös Sándor, gazd. akad. Igazg. 149
Täuber Richard, főerdészink 39		Waldemar, dán király 350
Teleki József gr., id. fdb.....	85	Walko Lajos dr., álf..... 282
Teleki József gr. ifj. fdb. és pol. 142 145, 160		Wass Endre gr. fdb.,... 142, 160
Teleki László gr. fdb.....	85, 123	Weisz József, h. tiszt 201, 205, 207 209
Teleki Pál gr. álf.....	125, 286	Wekerle Sándor dr., álf..... 179
Teleki Tibor gr. fdb.....	85	Wenckheim Béta br., álf. 74, 125
Teleki Sámuel gr. afrikautazó.....	110	Wenckheim Béla gr. fdb. 143, 147 160
257, 281		Wenckheim Dénes gr. fdb..... 147
Tessin Nikolaus gr. svéd ép... ..	339	Whisky, kutyám..... 177
Than Albin br. m. dpi.....	259	Wiszlócki, csk. lov. tiszt..... 214
Thassy Jenő, fdb.....	143, 160	Wiszniewski gr., lengyel család 208
Thallmayer V., gazd. ak. Tan... ..	152	Wodianer Andor m. dpi. 304, 306
Théophile, fr. kocsisunk.....	14	Zalán István, h. tiszt 209, 235
Thurn-Taxis M. E. hg. Fdb.	113	Zarif, hátaslovam 176
129		Zarzanoff, Christo, blg. Keresk. 303
Tisza Kálmán, álf.....	125	Zászlós versenyló 122
Tisza István gr., álf.....	125	Zeleméry László, XVI. század- beli várkapitány 18
Tisza István gr., ifj., fdb.....	262	Zichy Géza gr. fdb..... 143, 160
Toldy Loránd dr. osztársam.....	100	Ziegler, csk. Altábormagy..... 208
Tolnay, szds.....	212	Zsdán-Jalovjár Janó, inasunk 63
Tomkuják, rkath. Áldozópap 31		Zseliavszki, Petr, hlg. k. tiszt 305
Tóth Pista, tisztilegényem.....	189	Zubovits Fedor, h. tiszt ..... 118—124
Trebula Gyuro, erdőőr.....	66	
Tuzsina Adolf, pagonyerdész 41		
Tűr István, tbk.....	53	
Újhelyi I., gazd. ak. Tanár.....	152	
Unger Emil dr., osztársam.....	100	

TARTALOM

	Oldal
Pipaszó ....., ...	7
Csikó-évek ....., ...	n
Véghies, Miklós nagyapám	18
Régi dolgok	47
Tótok	63
Alberti, István nagyapám	72
Nevelők	81
Gimnázium	92
Egyetemi évek	105
Lóverseny- emlékek.....	122
Egy év Mezőhegyesen	132
Magyaróvár	140
önkéntesi év	162
Galícia, békében __	182
Harctéri naplóból, 1914—16.....	199
Háborús apróságok	222
Németországból	245
Angliából	255
Francia- és spanyolországi emlékek ...	273
Itáliai és genfi benyomások	288
Bulgáriából	299
Török földről	320
Svédországból	333
Névmutató.....	353